

KÖLTSÉGMEGOSZTÁS A FELSŐOKTATÁSBAN
UTAK ÉS TÉVUTAK

KTI Könyvek
16.

Sorozatszerkesztő
LAKI MIHÁLY

Semjén András

KÖLTSÉGMEGOSZTÁS
A FELSŐOKTATÁSBAN
UTAK ÉS TÉVUTAK

MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet
Budapest, 2013

A kiadó címe:
MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
A kiadvány megrendelhető:
e-mail: biblio@econ.core.hu
telefon/telefax: 06-1-309-2649

Sorozatszerkesztő
LAKI MIHÁLY

A kötet alapjául szolgáló kutatást
az OTKA T-048983. számú pályázata támogatta.

Copyright © MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2013

ISBN 978-615-5243-66-0
ISBN 978-615-5243-67-7 (online)
ISSN 1786-5476

Felelős kiadó: Fazekas Károly
Szerkesztő: Patkós Anna
Nyomdai előkészítés: Szalai Éva
Nyomdai munkák: mondAt Kft.
Felelős vezető: Nagy László

Tartalom

ÁBRÁK JEGYZÉKE ► 6

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE ► 7

ELŐSZÓ ► 8

I. A TANDÍJ KÖZGAZDASÁGTANA ► 13

Bevezető ► 13

Tandíjak az Egyesült Államok felsőoktatásában – helyzetkép, hatáselemzés, elméleti és empirikus közgazdaságtani vizsgálatok ► 17

Az Egyesült Királyság felsőoktatás-finanszírozási reformja – a tandíjak bevezetését és differenciálását elemző szakirodalom áttekintése ► 43

Tanulságok és záró gondolatok ► 50

II. KÖLTSÉGMEGOSZTÁS A FELSŐOKTATÁSBAN. Tandíjak és

halaszthatóság, hitelek és más utólagos költség-hozzájárulási rendszerek ► 53

Értelmezési keret – költségmegosztás a felsőoktatásban ► 53

A tandíjak értelmezési lehetőségei – a valódi tandíj fogalma ► 58

Érvek és ellenérvek – a valódi tandíjak kívánatos és nemkívánatos hatásai ► 60

A tandíjfizetés halaszthatóságának kérdése és a halasztott tandíjak főbb típusai ► 74

Fokozottabb magántőke-bevonás a diákhitel-állomány értékpapírosításán keresztül ► 87

A másodrendű jelzáloghitel-piaci válság hatása az értékpapírosítás segítségével megvalósuló magántőke-bevonásra ► 92

FÜGGELÉK

1. Utólagos költség-hozzájárulási rendszerek – az ausztrál és az angol példa ► 96

Az ausztrál felsőoktatási hozzájárulási rendszer ► 96

Az angol diplomás hozzájárulási rendszer kialakulása és fejlődésének újabb irányai ► 112

2. Az Egyesült Államok szövetségi diákhitelprogramjai ► 120

III. A FELSŐOKTATÁSI KÖLTSÉGMEGOSZTÁS ÁTALAKÍTÁSÁNAK SZÜKSÉGESSÉGE MAGYARORSZÁGON ► 127

Finanszírozási helyzetkép – a tandíjak hazai szükségességének alátámasztása ► 127

Milyen legyen egy fenntartható és ésszerű tandíj- és támogatási politika

Magyarországon? ► 139

IV. TANDÍJHULLÁMVASÚT – ZÁRÓ GONDOLATOK ► 149

A Bokros-féle kísérlet ► 151

Tájkép csata után – a duális finanszírozási modell kibontakozása ► 153

Gondolat-kísérletek és elvetélt kormányzati próbálkozások ► 155

A 2011 utáni fordulat ► 158

A reformközgazdászok szerepe – a hibás megoldások gyökerei a magyar közgazdaságtani gondolkodásban ► 162

Merre tovább? ► 165

HIVATKOZÁSOK ► 167

ÁBRÁK JEGYZÉKE

I. RÉSZ

1. ábra. Az állami és magánforrások aránya a felsőoktatási intézmények finanszírozásában az OECD-országokban, 2009 ► 14
2. ábra. A háztartási eredetű magánkiadások aránya a felsőoktatási intézmények bevételeiben az OECD-országokban 2005-ben és 2009-ben ► 15
3. ábra. A hivatalosan közölt felsőoktatási tandíjak és díjak növekedése az infláció kiszűrésével, 1980/1981 és 2010/2011 között ► 20
4. ábra. A szegény és a jómódú tanulók felsőoktatási kereslete ► 35
5. ábra. A hallgatóknak nyújtott pénzügyi támogatások hatása a szegény és a jómódú tanulók felsőoktatási keresletére ► 36

II. RÉSZ

1. ábra. Belépési arányok az A és B típusú felsőoktatási programokba 2000, 2010 ► 66
  2. ábra. Az A típusú felsőoktatási programok átlagos éves tandíjai a 2008/2009-es tanévben az állami felsőoktatási intézményekben, valamint az A típusú felsőoktatás nettó belépési arányai (2010) és egy hallgatóra jutó éves kiadásai (2009) ► 67
  3. ábra. Átlagos diákhitel-felvétel az Egyesült Államokban a négyéves felsőoktatási alapképzésben az átlagos tandíj százalékában ► 95
- F1. ábra. A felsőoktatási hozzájárulási rendszer folyamatábrája ► 102

III. RÉSZ

1. ábra. Nappali és nem nappali tagozaton tanuló hallgatói létszámok a magyar felsőoktatásban, 1990/1991–2009/2010 ► 128
2. ábra. A felsőfokú végzettségűek aránya (A rész) és a diplomásarány elmaradása Magyarországon korcsoportonként az OECD és az EU21 átlagához viszonyítva (B rész), 2010 ► 129
3. ábra. Az állam által finanszírozott és a költségtérítéses képzésben tanuló hallgatók aránya nappali tagozaton a magyar felsőoktatásban, 1995/1996–2009/2010 ► 131
4. ábra. A felsőoktatási kiadások és a felsőoktatás költségvetési támogatása, 1991–2009 ► 134
5. ábra. Egy nappali egyenértékes hallgatóra jutó felsőoktatási kiadások, illetve felsőoktatási költségvetési támogatások az egy főre jutó GDP-hez viszonyítva, 1991–2009 (százalék) ► 135

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

II. RÉSZ

1. táblázat. A képzési költségek hallgatót terhelő részének halaszthatósága a költségmegosztási modellben (a három alapmodell összehasonlítása) ► 79
- F1. táblázat. Az egy tanévre vonatkozó hallgatói hozzájárulások és normatív állami képzési támogatások nagysága az ausztrál rendszerben, 2012 ► 101
- F2. táblázat. Visszafizetési jövedelemsávok és törlesztési kulcsok az ausztrál rendszerben, 2002–2012 ► 107
- F3. táblázat. A diplomásadó és az új hallgatófinanszírozási modell összehasonlítása ► 118
- F4. táblázat. A hallgatói hozzájárulásokból származó bevétel intézményeket illető része (százalék) ► 119
- F5. táblázat. Az Egyesült Államok felsőoktatási célú szövetségi hitelprogramjainak áttekintése ► 121
- F6. táblázat. Felsőoktatási célú közvetlen hitelprogramok és FFEL programok visszafizetési/törlesztési opciói az Egyesült Államokban (2012/13-as tanév) ► 122

III. RÉSZ

1. táblázat. A felsőfokú végzettséghez kapcsolódó munkaerő-piaci előnyök egyes OECD-országokban a kétezres évek első évtizedének második felében ► 138

Előszó

A felsőoktatás finanszírozásában a kormányzat világszerte jelentős szerepet játszik, ugyanakkor a kormányzati támogatások aránya a szektor bevételeiben országonként és időszakonként nagyon sokféle lehet. Kötetünkben a felsőoktatás-finanszírozási módszerek és a felsőoktatáshoz való hozzáférés lehetőségei közti bonyolult kapcsolattal foglalkozunk. Elsősorban azt vizsgáljuk, hogyan hat a kormányzati támogatások és a – leginkább a közvetlen haszonélvezők, a hallgatók által biztosított – magánforrások (főleg a tandíjak) egymáshoz viszonyított aránya a hallgatói viselkedésre, és mindez hogyan hat vissza a felsőoktatási intézményekre.

Közismert és egyben meglehetősen magától értetődő, hogy a felsőoktatásnak – az oktatás többi területéhez hasonlóan – közvetlen és közvetett társadalmi-gazdasági hatásai is vannak. A jelentős egyéni – a szolgáltatás fogyasztójánál, illetve a fogyasztó közvetlen környezetében (háztartásában, családjában) jelentkező – pénzbeli és nem pénzbeli (más megfogalmazás szerint piaci és nem piaci) hozamok mellett a felsőoktatás kétségkívül komoly externális társadalmi hozamokkal is együtt jár. Ezek közül a legfontosabbakat soroljuk: nagyobb gazdasági aktivitás és foglalkoztathatóság, dinamikusabb gazdasági növekedés, nagyobb adóbevételek, jobb egészségi állapot, környezettudatosság, társadalmi felelősségvállalás és a demokratikus működés stb. A felsőoktatási szolgáltatás sajátos jellegéből, tulajdonságaiból azonban az is következik, hogy a felsőoktatási piac nem működik tökéletesen, bizonyos mértékű piackudarc is megfigyelhető. Mindezek léte együttesen indokolja, hogy a kormányzat jelentős szerepet vállaljon a szektor szabályozásában és finanszírozásában, továbbá bizonyos mértékig azt is magyarázza, hogy miért nyújt az állam maga is ilyen szolgáltatást, miért működtet saját felsőoktatási intézményeket. A pozitív és negatív külső gazdasági hatások következtében a felsőoktatás állami támogatása kétségkívül növelheti a *társadalmi hatékonyságot*. Emellett társadalmi méltányossági, igazságossági, esélyegyenlőségi megfontolások is egyértelműen indokoltá teszik a felsőoktatás állami támogatását, a szektor finanszírozásába történő kormányzati beavatkozásokat.

Az oktatásfinanszírozási irodalom felsőoktatással foglalkozó része alapvetően két nagyobb terület köré csoportosul. Az első – bizonyos szempontból inkább technikainak mondható – témakör az *állami támogatások* formáival, kívánatos mértékük meghatározásával, megszervezésükkel, lebonyolításuk célszerű módjával, a különböző *finanszírozási technikákkal* és azok hatásaival foglalkozik. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a támogatások meghatározására, számítására és elosztására vonatkozó különféle módszerek nagyon nagy mértékben befolyásolják az intézményi viselkedést: még látszólag jelentéktelen változásuk is számottevően átalakíthatja az intézmények érdekeltségi viszonyait. Végző soron a finan-

szírozás esetében a megbízó–ügynök probléma egy sajátos megjelenési formájáról van szó – arról, hogy milyen finanszírozási eszközökkel, milyenfajta támogatásokkal képes a kormányzat a különböző oktatáspolitikai célokat a legjobban szolgálni, illetve hogy milyen főbb trendek azonosíthatók ezen a területen.

A felsőoktatás finanszírozásának másik nagy vizsgálati területe pedig azzal foglalkozik, hogy milyen, illetve milyen legyen a közösségi (állami) és a magánforrások aránya a felsőoktatás finanszírozásában, milyen tényezők magyarázhatják, hogy országonként és időszakonként jelentősen eltér az állami szerepvállalás mértéke. Ez a témakör a *felsőoktatási költségmegosztás*, amely különösen ott és akkor kerül előtérbe, amikor egy túlnyomórészt közösségi finanszírozású költségmegosztási modellről különféle okokból kiegyensúlyozottabb, a magánforrások bevonására nagyobb mértékben támaszkodó finanszírozási rendszerre kívánnak áttérni. E terület vizsgálata ma Magyarországon különösen aktuális.

A felsőoktatás finanszírozása az utóbbi néhány évtizedben világszerte mélyreható változásokon ment át. Az 1980-as évekig sok helyütt gyakoriak voltak a címkézett, kötött felhasználású támogatások, amelyek az egyes felhasználási célok közti átcsoportosításokat lehetetlenné (vagy nehezzé) tették, és súlyosan korlátozták az intézményi gazdálkodás szabadságát és racionalitását. Ezek azonban fokozatosan háttérbe szorultak, helyüket mind inkább átadták az általánytámogatásoknak, illetve a szabad felhasználású, osztatlan, egyösszegű támogatásoknak a folyó kiadások finanszírozásában. Ezzel – és az intézményi gazdálkodás autonómiájának növelésével – párhuzamosan a támogatások mértékének meghatározásában az úgynevezett történeti elvre és támogatási alkukra épülő rendszert világszerte fokozatosan felváltja a képletekre épülő objektívabb finanszírozás (melyet a magyar szaknyelvben általában normatív finanszírozásnak hívnak).

Egy további jelentős változás, hogy a (normatív) finanszírozás képleteiben az inputokhoz kötődő mutatók helyett egyre inkább az outputhoz kapcsolódó mutatók kerültek előtérbe, azaz a finanszírozás módjával a hatékonyságot is ösztönözni kívánják. Számos országban bevezették a különböző teljesítménymutatók teljesítésétől függő, a kormányzat (vagy annak a felsőoktatás finanszírozását végző hivatala, ügynöksége) és az oktatási intézmény között kötött finanszírozási szerződésekre épülő úgynevezett *szerződéses alapú* finanszírozást, illetve növelték az intézményeknek juttatott támogatásokon belül az ilyen típusú támogatások arányát. Ezekkel a fontos és izgalmas témákkal korábban is foglalkoztam (lásd *Semjén* [2004a]), és emellett egy nemrég megjelent tanulmánygyűjtemény (*Temesi* [2012]) naprakész betekintést ad magyarul e témakör rejtelmeibe (lásd különösen *Halász* [2012] tanulmányát). Bár a felsőoktatás-finanszírozásra szánt költségvetési források elosztásának különböző módszerei, közpénzügyi technikai kétségkívül érdekes és fontos kutatási területet alkotnak, a témakörrel közvetlenül foglalkozó pénzügyi és oktatáspolitikai szakemberek figyelmén túl nemigen tarthatnak számot szélesebb közérdeklődésre.

A másik oktatásfinanszírozási kérdéskör – vagyis, hogy milyen legyen a közösségi és magánforrások aránya a felsőoktatás finanszírozásában – azonban már közvetlenül érinti a szélesebb olvasóközönséget, hiszen a lakosság jelentős része a saját maga (vagy családtagja) révén közvetlenül is érdekelt a *költségmegosztás* kielégítő, társadalmilag elfogadott, széles körű hozzáférést lehetővé tevő megoldásában. A téma szakirodalmának akár csak

felszínes tanulmányozása is nyilvánvalóvá teszi az érdeklődő Olvasó számára azt az egyébként egyszerűen belátható következtetést, hogy a költségmegosztás kérdésére *önmagában* nem adható válasz. A felsőoktatási költségmegosztás és ezen belül a tandíjak kérdésköre ugyanis a hallgatótámogatási rendszer főbb elemeinek (a különféle alapon odaítélhető ösztöndíjak, tandíjkedvezmények és -mentességek körének és hozzáférhetőségének, valamint a diákhitelek elérhetőségének és az egyes hitelkonstrukciók feltételeinek) egyidejű részletes áttekintése nélkül nem vizsgálható érdemben, és semmiképp sem ítéhető meg reálisan. Bár *Temesi* [2004] és [2012] kötetei a költségmegosztás kérdéskörét is érintik, és létezik színvonalas (bár régebben született) magyar nyelvű irodalom a hallgatótámogatási rendszerről, illetve a diákhitelekről is (*Berlinger* [2002], *Majner* [2002] és [2003]), a felsőoktatás-finanszírozás területén jelenleg ez a Magyarországon viszonylag kevésbé kutatott témakör a legizgalmasabb.

A magyar felsőoktatás-politika utóbbi egy-két évének ellentmondásos, jelentős szakmai vitákat és tömegdemonstrációkat kiváltó és gyakran meglepő törekvései is alapvetően a *költségmegosztási rendszer* megváltoztatásán keresztül próbáltak választ találni a felsőoktatási szektor és az állami költségvetés problémáira. Kötetünk elsősorban e kérdéskör nemzetközi szakirodalmát kívánja összefoglalni, egyben arra is törekedve, hogy a nemzetközi irodalom és a hazai finanszírozási problémák vizsgálata alapján körvonalazza a jelen körülmények közt kívánatos magyar költségmegosztási rendszert.

A kötetben összefoglalt kutatások egyszer talán egy átgondoltabb felsőoktatás-finanszírozási reform elméleti háttéréül is szolgálhatnak, segíthetnek az egyes reformelképzelések várható hatásainak feltérképezésében és értékelésében. A felsőoktatási és költségvetési politika alakításával foglalkozó politikusokon, hivatalnokokon, szakértőkön és civil aktivistákon (az oktatói és hallgatói szervezetek képviselőin) túl a terület tanulmányozása, mélyebb megismerése feltétlenül hasznos lehet a felsőoktatási intézmények vezetői, illetve a felsőoktatási intézményeket működtető szakemberek számára is, és talán a felsőoktatással foglalkozó hazai kutatók témába vágó további vizsgálataihoz is kiindulópontként szolgálhat. A könyv emellett a közösségi szektor gazdaságtanával, oktatáspolitikával, költségvetési politikával és a felsőoktatási intézmények irányításával és működtetésével foglalkozó különböző felsőoktatási kurzusok tananyagaként is felhasználható.

Bár a kötet témája az utóbbi egy-két esztendő hazai törvényalkotási és kormányzati lépéseinek fényében különösen aktuális és „forró”, megírása során tudatosan törekedtem arra, hogy ne ragadjak le a napi aktualitásoknál, az egyes kormányzati intézkedések vizsgálatánál és értékelésénél. Olyan könyv megírása volt a cél, amely nemcsak a pillanatnyi magyarországi helyzet megismeréséhez és megítéléséhez nyújt biztos elméleti alapot, bemutatva a terület elméleti irodalmát és a referenciául is szolgáló nemzetközi intézményi megoldásokat, de tartósabban is használható lesz a hazai felsőoktatás-finanszírozási rendszer vizsgálata és átalakítása során. Éppen ezért a kötet első három részében tudatosan kerülöm a konkrét magyarországi költségmegosztási megoldások, illetve törekvések részletekbe menő vizsgálatát inkább csak a megjegyzésekben, lábjegyzetekben hívom fel a figyelmet a hazai megoldások, kormányzati törekvések esetleges problémáira az elmélet, illetve a nemzetközi gyakorlatban sikerrel alkalmazott megoldások tükrében.

Az első rész a döntően amerikai elméleti közgazdaságtani és empirikus ökonometriai tandíjirodalom áttekintése alapján a tandíj felsőoktatási keresletre és hozzáférésre gyakorolt hatását vizsgálja. Az áttekintett elemzések kitérnek arra is, hogy a tandíjak keresletre gyakorolt hatásai mennyire függenek a továbbtanulni szándékozók társadalmi-gazdasági és kulturális jellemzőitől, etnikai hovatartozásuktól, illetve hogy a különböző hallgatótámogatási eszközök keresleti hatásai mennyiben térnek el egymástól. Ezek a vizsgálatok különösen fontosak annak megértéséhez, hogy nem csak a kedvezményekkel csökkentett nettó tandíj az, ami számít a kereslet, illetve a jelentkezések szempontjából, és hogy a hallgatótámogatási rendszer különböző elemei különböző módon befolyásolják a hozzáférést és az esélyegyenlőséget. A szervesen kialakult – tandíjakat mind a magán-, mind az állami felsőoktatásban általánosan alkalmazó – amerikai modellel foglalkozó irodalom elemzése mellett az első részben röviden áttekintjük a brit tandíjreform előkészítése során született angol közgazdasági, közpolitikai irodalmat is.

A második rész alkotja a könyv tulajdonképpeni gerincét, ugyanis ez az, amelyben általánosabban is tárgyaljuk a költségmegosztás fogalmát, lehetőségeit, szükségességét, valamint azt, hogy miért a tandíj a magánforrások bevonására szolgáló legfontosabb eszköz. Ebben a részben vizsgáljuk meg, mi jellemzi a végső teherviselők közötti költségáthárítási folyamatokat, a tandíj értelmezési lehetőségeit, valamint az úgynevezett – mind a hallgatók, mind pedig az intézmények szempontjából tandíjnak tekinthető – valódi tandíjak kívánatos, illetve nemkívánatos hatásait. Részletesen elemezzük a tandíjak finanszírozási szerepének növelése melletti és elleni érveket, a tandíjfizetés halaszthatóságának kérdését: a halasztott költségviselés főbb típusait a diákhitelektől a diplomás adón át az utólagos hozzájárulási rendszerekig. Foglalkozunk a diákhitel-adósság értékpapírosításával megvalósuló magántőke-bevonás lehetőségével és kockázataival. A fejezet viszonylag terjedelmes Függelékében pedig közelebbről megvizsgáljuk néhány ország (Ausztrália, Egyesült Királyság, Egyesült Államok) halasztott tandíjfizetést lehetővé tevő intézményi megoldásait.

A könyv harmadik részében, az előző kettőre támaszkodva, arra keressük a választ, hogy miért van szükség Magyarországon a költségmegosztás átalakítására, illetve hogy egy megfelelő hallgatótámogatási rendszerrel kísért általános tandíjrendszer bevezetése miért lenne célszerű és fontos a magyarországi felsőoktatásban. Azt is megvizsgáljuk, hogy a hazai erőforrás-ellátottsági problémák és a nemzetközi tapasztalatok fényében milyen típusú tandíjakra, milyen elvekre épülő hallgatótámogatási mechanizmusokra, illetve milyen, a tandíjak halasztott fizetését lehetővé tevő pénzügyi megoldásokra lenne szükség a magyar felsőoktatásban.

A *Tandíjbullámvasút – záró gondolatok* című részben végül igyekszünk röviden áttekinteni és a korábbiakban tárgyalt elméleti eredmények és nemzetközi tapasztalatok alapján értékelni a hazai költségmegosztási rendszer átalakítására tett korábbi és mai kísérleteket, bemutatva azok problémáit, buktatóit, kudarcaik elméleti okait és a továbblépés lehetőségeit.

A kötet alapjául szolgáló kutatásokat és azok jelenlegi formában való megjelentetését az OTKA T-048983. számú projektjének (Felsőoktatás-finanszírozási modellek és eszközök az expanzió, a minőség, a széles körű hozzáférhetőség és esélyegyenlőség szolgálatában – nemzetközi helyzetkép és hazai tapasztalatok) támogatása tette lehetővé. A felsőoktatási

költségmegosztással és a tandíjakkal kapcsolatos főbb álláspontok változásainak vizsgálatát, értelmezését és értékelését angol, ír, német és osztrák minisztériumi tisztviselőkel, felsőoktatási vezetőikkel és vezető oktatáskutatókkal, valamint az OECD és az UNESCO International Institute for Educational Planning vezető munkatársaival folytatott kiterjedt írásbeli és szóbeli konzultációk is segítettek. Különösen nagy köszönettel tartozom *Paulo Santiagónak* (OECD) Párizsban, *Nicholas Barrnak* és *Howard Glennesternek* (LSE) Londonban, *Arthur Mettingernek* (Universität Wien) és *Jürgen Jangernek* (WIFO) Bécsben, illetve *Frank Ziegelének* (CHE) Berlinben rám fordított idejükért és önzetlen szakmai segítségükért. Köszönettel tartozom *Fazekas Mihály* PhD-hallgatónak (University of Cambridge), aki a kutatás első szakaszában asszisztensként közreműködve segítségemre volt a nemzetközi tapasztalatok összegyűjtésében, a nemzetközi szakértőkkel folytatott személyes konzultációk megszervezésében, valamint a hazai statisztikai adatok gyűjtésében és feldolgozásában. Hálás vagyok továbbá azoknak a kollégáimnak az MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézetében, akik az oktatás-gazdaságtani kutatócsoport egy első szemináriumán a kötet első részének „ősváltozatához”, illetve egy későbbi intézeti szemináriumon a kötet második és harmadik részének kéziratához, illetve az abból készített prezentációhoz hozzászóltak, kérdéseikkel, meglátásaikkal és javaslataikkal segítettek az addigi eredmények továbbgondolását, az anyag továbbfejlesztését. Külön is meg kell említenem *Kertesi Gábort* és *Mihályi Pétert*, akik megjegyzéseikkel sokat segítettek az első rész végleges formájának kialakításában.

Budapest, 2013. május

I. A TANDÍJ KÖZGAZDASÁGTANA

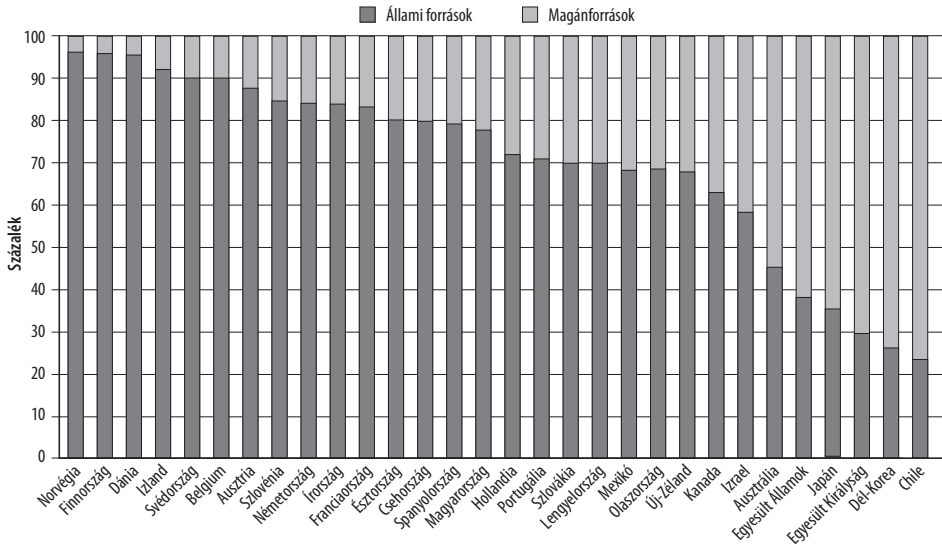
Bevezető

A tandíj lényegében a felsőoktatási szolgáltatás ára. Ez az ár azonban meglehetősen sajátos, és tulajdonságai nagy részben attól függenek, milyen felsőoktatás-finanszírozási rendszer van érvényben egy-egy adott országban, milyen a felsőoktatásban érvényesülő költségmegosztás jellege, modellje (*Johnstone [2006]*). A világ számos országában a felsőoktatás hosszú időn át részben vagy egészben közösségi finanszírozású és előállítású, ingyenes vagy majdnem ingyenes (névleges, a keresletet érdemben nem korlátozó árú) szolgáltatás volt, és sok helyen – így különösen a fejlett európai országok jelentős részében – még ma is az (vö. az *1. ábrával*, amely az állami és magánforrásoknak a felsőoktatási intézmények finanszírozásában betöltött arányát mutatja). Sőt az állami beavatkozás ebben a szektorban még ott is meglehetősen kiterjedt és mély, ahol a magán-felsőoktatás meghatározó szerepet játszik. Ily módon a tandíjak, bár kétségkívül áruk, általában mégis meglehetősen távol vannak a klasszikus, önfinszírozást biztosító egyensúlyi piaci áráktól.

Mint azt az *1. ábra* is mutatja, a széles körű felsőoktatási hozzáférést biztosító országok közül az intézmények forrásszerkezetében a magánforrások csak néhány esetben vannak egyértelmű túlsúlyban (Chile, Dél-Korea, Egyesült Királyság, Japán, Egyesült Államok és Ausztrália), s emellett még Izraelben mondható arányuk nagyon jelentősnek (40 százalék felettinek). Jól látható, hogy a felsorolt országok zöme az angolszász és a délkelet-ázsiai országok közé tartozik. A magánforrásokon belül az úgynevezett háztartási eredetű magánforrások mutatják a felsőoktatás költségeiből a hallgatók, illetve családjuk által viselt részt (a háztartási eredetű magánforrások arányát az OECD-országokban lásd a *2. ábrán*). A háztartási eredetű magánforrások között a döntő súlyú tandíjak mellett egyéb különféle (általában jóval kevésbé jelentős mértékű) díjak, így például adminisztrációs díjak (beiratkozási és vizsgadíjak), egyes diákjóléti szolgáltatások térítési díjai, hallgatói szervezetek kötelező tagdíjai stb. szerepelnek, a háztartások felsőoktatási célú jótékonyági kiadásaival (adományaival) egyetemben. Mivel azonban ezek együttes volumene az esetek túlnyomó többségében jelentéktelen a felsőoktatási szektor tandíjbevételeihez képest, a háztartási magánforrások arányát joggal tekinthetjük a tandíjak finanszírozási részarányát közelítő változónak.

A tandíjak a valóságban a felsőoktatás többcsatornás finanszírozásának fontos eszközei. Még a korábban döntően a felsőoktatás közösségi finanszírozására támaszkodó rendszerekben is mindinkább előtérbe kerül a költségmegosztás, a magánforrások bevonása, aminek értelemszerűen legfontosabb eszköze a tandíjak szerepének növelése. A tandíjak bizonyos

1. ÁBRA ■ Az állami és magánforrások aránya a felsőoktatási intézmények finanszírozásában az OECD-országokban, 2009

Megjegyzés: Az állami támogatások a magánkiadások támogatásán keresztül nyújtott közvetett állami támogatások nélkül (azaz csak közvetlen állami támogatások). A magánforrások részben (közvetett) állami támogatásokat is tartalmazhatnak. Szlovákia esetében a teljes felsőfokú szakképzés (a nem felsőfokú posztsekundér képzéssel együtt) a középfokon szerepel. Dánia és Japán esetében a nem felsőfokú posztsekundér képzés részben a felsőoktatáson, részben a középfokon belül szerepel. Magyarország esetében 2006-os az OECD által közölt utolsó adat (OECD [2009]), ezért azt szerepeltettük. Kanada esetében egy évvel a referenciáévet megelőző évi (2008-as) adatok. Görögország, Luxemburg, Svájc és Törökország esetében nincs adat a felsőoktatás forrászerkezetére, ezért ezeket az OECD-tagállamokat nem szerepeltettük a táblázatban.

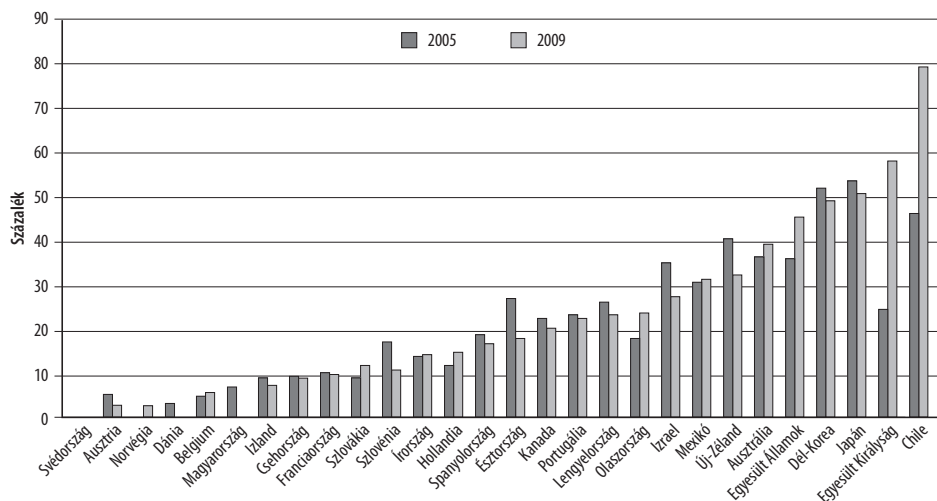
Adatok forrása: OECD [2012] B3.2b táblázat (Magyarországra OECD [2009]).

előnyei általánosan ismertek: nyilvánvalóan a felsőoktatási rendszeren való gyorsabb áthaladásra ösztönzik a hallgatókat, emellett felelős megrendelői/vásárlói pozícióba is hozzák őket, ezen keresztül javítva a hallgatói döntések közgazdasági racionalitását, a felsőoktatás forrásellátottságát és a képzés minőségét is.

A tandíjak azonban nyilvánvalóan negatív hatással lehetnek a hallgatói keresletre és a felsőoktatásban való részvételre. Megfelelő hallgatói támogatási rendszer kiépítésének hiányában komolyan veszélyeztethetik a hozzáférés nyitottságát. Éppen ezért, amikor a tandíjak bevezetése, kiterjesztése, emelése napirendre kerül egy felsőoktatás-finanszírozási rendszer reformja során, különösen fontos lehet annak a szakirodalomnak az áttekintése és elemzése, amely a tandíjak használatában hosszabb múltra visszatekintő és szélesebb körű tapasztalatokkal rendelkező felsőoktatás-finanszírozási rendszerekkel foglalkozik, illetve azoknak a vitáknak és tapasztalatoknak az elemzése, amelyek a tandíjakat közelmúltban bevezető országokban voltak napirenden.

A tandíjakkal kapcsolatos kiterjedt közgazdasági irodalom alapvetően kétféle megközelítésű: lehet: pozitív, illetve normatív. Az oktatáspolitikai indíttatású elemzések (amelyek

2. ÁBRA ■ A háztartási eredetű magánkiadások aránya a felsőoktatási intézmények bevételeiben az OECD-országokban 2005-ben és 2009-ben (a 2009-es értékek szerint sorba rendezve)

Megjegyzés: Magyarországra az OECD Education at a Glance utoljára 2005-re közölte ezt az adatot. Norvégia esetében pedig a 2009-es adat hiányzik (de ott az összes magánkiadás 4,6 százalékos adata mint felső korlát adott). Svédország adata mindkét esztendőben nulla. Chile, Észtország, Izrael és Szlovénia csak 2010-ben csatlakoztak az OECD-hez, amely így már 34 országot tömörít. Azokat az OECD-országokat (Finnország, Németország, Görögország, Luxemburg, Svájc, Törökország), amelyekre nézve az OECD egyik évre sem adott meg adatot, nem szerepeltettük az ábrán. Az OECD Education at a Glance-ben az adott évre vonatkozó táblákban Chilére mindig a referenciaév után következő adat szerepel, ezt minden esetben az egyvel korábbi évre vonatkozó kiadványban szereplő, a referenciaévekre vonatkozó adata javítottuk. Kanada esetében mindkét esetben a referenciaévet megelőző évre vonatkoznak az adatok.

Az adatok forrása: OECD [2008] illetve OECD [2012], B3.2.b táblázat, kivéve Chilé, ahol OECD [2007], illetve OECD [2011].

általában a finanszírozási reformot, a magánforrások fokozottabb bevonását fontolgató országokban jelentősek) tipikusan normatívák, bár alapozásként ezek is építhetnek pozitív vizsgálatokra. Érthető módon a pozitív, a tényleges helyzetet elemző tandíjirodalom első-sorban ott jelentős, ahol a tandíjak komoly szerepet töltenek be a felsőoktatás finanszírozásában, és rendelkezésre állnak olyan megbízható adatbázisok, amelyek lehetővé teszik az eltérő tandíjmértékek továbbtanulási döntésekre, felsőoktatási részvételtre gyakorolt hatásainak empirikus elemzését. A következőkben, bár kitérünk néhány fontosabb elméleti közgazdaságtani elemzésre, modellre, első-sorban mégis a pozitív empirikus tanulmányokra koncentrálunk. A normatív megközelítések iránt is érdeklődők számára azonban röviden elemezzük az angol felsőoktatás-finanszírozási reform megalapozására, indoklására szolgáló irodalmak egy részét is.¹

¹ Mivel az Egyesült Királyságot alkotó országok oktatási kérdésekben jelentős önállóságot élveznek, az ezekben alkalmazott egyes oktatásfinanszírozási megoldások alapvető hasonlóságuk ellenére eltérhetnek – és el is térnek – egymástól. A kötetben bővebben csak az angol rendszert tárgyaljuk.

A felsőoktatási piac bonyolult működésének, ezen belül a tandíjak alakulásának és szerepének alapvető sajátosságait alighanem jobban megérthetjük akkor, ha egy olyan országban vizsgáljuk, amelyben az állami árszabályozás és ártámogatás jóval kevésbé hatja át a szektort, és ahol a felsőoktatás piaci szegmense és ezzel együtt a felsőoktatás-finanszírozásban a magánforrások – ezen belül különösen az úgynevezett háztartási (elsősorban a hallgatóktól és családjuktól származó) magánforrások – szerepe tradicionálisan jelentős.

A kontinentális Európában a tandíj szerepe – egyes, főleg dél-európai országok magán-felsőoktatási szegmensétől (vö. *Eurydice* [2000]), illetve egyes, a tervgazdaságról a piacgazdaságra áttért országok úgynevezett duális vagy kétvágányos tandíjrendszerének² költségterítéses szektorától eltekintve – az utóbbi időszak reformjai ellenére is általában meglehetősen marginális maradt. A magánfinanszírozás magas arányával jellemezhető országok közül a délkelet-ázsiai országok felsőoktatási hagyománya és társadalomszerkezete is meglehetősen eltér az európaiktól, és a tandíj ezekben az országokban betöltött szerepére vonatkozó irodalom sem ismert széles körben. Éppen ezért kézenfekvő, hogy a felsőoktatás „piaci modelljének” működési elveit alapvetően az Egyesült Államok példája alapján tanulmányozzuk. Ezt az is indokolja, hogy a felsőoktatási intézmények működésével, árképzésével és az árak keresletre gyakorolt hatásaival foglalkozó elméleti és empirikus közgazdaság-tudományi irodalom túlnyomó része is az Egyesült Államokra vonatkozóan vizsgálja a kérdést.³

Először röviden bemutatjuk a tandíjak szerepét a gyakorlatban az Egyesült Államok felsőoktatásában, mivel ez az amerikai gyakorlat a későbbiekben ismertetett modellek és empirikus elemzések háttere. Ezután röviden összefoglaljuk az intézményen belüli költségalapú tandíj-differenciálással kapcsolatos elméleti okfejtést és annak empirikus megalapozását, majd néhány, a tandíjak hatásaival kapcsolatos fontos kérdésre keressük a választ az amerikai elméleti és empirikus tandíj-szakirodalom áttekintése alapján. Ezek alapján kérdések a következők.

- ◆ Milyen hatással van a – hallgatói támogatásokon, ösztöndíjakon keresztül megvalósuló személyre szóló – árdiskrimináció a hallgatók intézmények közötti allokációjára? Indokolt-e az a feltételezés, hogy a különböző mértékű tandíjak az allokáció társadalmi hatékonyságát mozdítják elő?
- ◆ Hogyan hat a tandíjak léte és mértéke a felsőoktatás iránti keresletre, azon belül a továbbtanulási döntésekre, a jelentkezésekre, az új beiratkozásokra és a felsőfokú részvétel

² Az OECD átfogó felsőoktatási jelentése megállapítja, hogy az ilyen országok jelentős részében a felsőoktatási hallgatók egy része tandíjmentes államilag finanszírozott férőhelyeken tanulhat, más részük ugyanakkor jelentős, az önköltséget közelítő tandíjat, úgynevezett költségterítést kényszerül fizetni (ez az úgynevezett *dual fee system*). A költségterítést fizető csoport általában igen jelentős létszámú, jellemzően mintegy a teljes hallgatói létszám felét teszi ki (vö. *Santiago és szerzőtársai* [2008] 189–193. o.).

³ Európában a különböző tandíjmodellek széles körű, nagy kiterjedésű és tartós gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos, hosszabb időre kiterjedő tapasztalatok és adatok híján a tandíjakkal foglalkozó irodalom inkább egyes finanszírozási reformok kapcsán kerül előtérbe, és a tandíjak hatásainak empirián nyugvó alapos vizsgálata helyett inkább spekulatív jellegű.

egészére? A tandíjak egyformán hatnak-e a főbb társadalmi csoportok felsőoktatási keresletére? Ha nem, melyek azok a fontosabb hallgatói, tanulói jellemzők, háttérváltozók, amelyek befolyásolják a tandíjak felsőfokú oktatás iránti keresletre és az felsőoktatási részvételre gyakorolt hatásait?

- ◆ Mennyiben árnyalják a képet a tandíjakat legalább részben (esetleg teljesen) ellentételezni képes hallgatói támogatások?⁴
- ◆ Vajon mindig csak a nettó (a hallgatói támogatásokkal csökkentett) tandíj számít-e a kereslet, a továbbtanulási döntések szempontjából a hallgatók számára, vagy léteznek-e olyan hallgatói csoportok, amelyek esetében a bruttó tandíj léte és mértéke önmagában is a keresletet befolyásoló tényező? Az egyes támogatási formák hatásai mennyire térnek el, és ezek az eltérések mennyire rétegspecifikusak?

Röviden áttekintjük emellett a közelmúlt brit felsőoktatás-finanszírozási reformjai kapcsán létrejött, a tandíjak bevezetésének és differenciálásának indokoltságát vizsgáló brit normatív szakirodalmat, illetve a reformjavaslatok megalapozásához felhasznált fontosabb empirikus eredményeket. Végezetül pedig összefoglaljuk a fenti irodalom azon főbb tanulságait, amelyek fontosak lehetnek egy olyan országban, amelyben a kormány a felsőoktatás finanszírozási rendszerének átalakítása során nagyon határozottan a tandíjak finanszírozási szerepének növelése irányába mozdul el.

Tandíjak az Egyesült Államok felsőoktatásában – helyzetkép, hatáselemzés, elméleti és empirikus közgazdaságtani vizsgálatok

Helyzetkép

Az Egyesült Államokban működő több mint 4200 felsőoktatási intézmény többsége a magánszektorba tartozik (nagy részük nonprofit magánegyetem vagy főiskola).⁵ Tekintetbe

⁴ Köztudomású, hogy a hallgatói támogatások igen különböző formájúak lehetnek. Három fő fajtájuk az ösztöndíjak, a diákhitel, illetve a hallgatók számára (általában az intézmények által) biztosított munka- és kereseti lehetőségek. Az egyes támogatási programok ezen túlmenően adminisztratív és finanszírozási szempontból is eltérhetnek: vannak kormányzati – szövetségi vagy tagállami szintű – támogatási programok (ezek jellemző módon általában valamilyen hátrányos helyzetű, rászoruló csoportra/csoportokra irányulnak), valamint az intézmények által biztosított hallgatói támogatások, ösztöndíjak, amelyek jellemzően a hallgatók teljesítményeitől, képességeitől (is) függhetnek, és díjazzák a teljesítményt, illetve a kiválóságot. A különböző jogosultsági feltételekhez kötött, személyre szabott támogatások lényegében egyéni szintű árdiszkriminációként is felfoghatók.

⁵ Az 1980-as évektől megfigyelhető, hogy az – általában meglehetősen szűk szakterületre specializált – profitorientált felsőoktatási magánvállalkozások mind nagyobb szeletet hasítanak ki maguknak a felsőoktatási piacon (Ruch [2001]). Mint arra Ruch is rámutat, a profitorientált felsőoktatási magánszektor intézményeiben az intézményi bevételek csaknem teljes egésze (1995-ben 94,5 százalék) a tandíjakból és egyéb hallgatói díjakból származik, míg a nonprofit magánintézményekben mindössze 42,4, az állami intézményekben pedig 18,4 százalék volt ugyanekkor a megfelelő arány (i. m. 98. o.). Azt, hogy a profitorientált magánintézmények szinte teljesen tandíjbevételeikre támaszkodhassanak, jelentős részben az teszi lehetővé, hogy fajlagos képzési költ-

véve a profitorientált felsőoktatási magánszektor speciális jellegét és az ebben tanuló diákok rendkívül alacsony arányát, nem követünk el nagy hibát, ha az amerikai felsőoktatást alapvetően kétszektorúnak (állami intézmények, illetve nonprofit magánintézmények) tekintjük. A hallgatói létszámok tekintetében mennyiségi értelemben a közösségi (állami) szektor a domináns, a nonprofitoknak – az intézmények számában mutatkozó – számbeli fölénye ellenére is (Ehrenberg [2010]). Minőségi szempontból azonban a nonprofit magánintézmények játsszák a vezető szerepet, a hazai és nemzetközi felsőoktatási rangsorokban az elsők között szerepelnek, és a legjobb hallgatókat vonzzák.

Az Egyesült Államokban a hagyományos, négyéves felsőfokú alapképzésben tanuló hallgatók több mint kétharmada valamelyik állami intézményben tanul. Ha a rövidebb ciklusú, kétéves félfelsőfokú képzéseket (a felsőfokú alapképzést megalapozó bevezető, alapozó képzéseket, illetve az úgynevezett felsőfokú szakképzést) is figyelembe vesszük, az állami intézményekben tanuló hallgatók aránya kétharmadról négyötödre nő, mivel e képzések piacán egyértelműen az állami intézmények (még hozzá elsősorban állami *community college*-ok) dominálnak (Ehrenberg [2010]). A *community college* egy speciális amerikai félfelsőfokú intézmény, amely eredetileg kétéves, hagyományos felsőoktatási alapképzési diplomához (BA, BSc) közvetlenül nem vezető, döntően helyi igényeket kielégítő kurzusokat nyújt hallgatóinak. E képzések egy része olyan *alapozó kurzus*, aminek elvégzésével a hallgatók a négyéves alapképzési diploma megszerzéséhez is továbbvihető krediteket, illetve részvégeztséget (*associate degree*) szereznek (a kredittranszfer lehetőségeit és szabályait azonban mindig a hagyományos felsőoktatási intézmények belső rendelkezései határozzák meg). A kurzusok másik része pedig döntően a helyi munkaerő-piaci igényeket közvetlenül kielégítő végzettségeket, bizonyítványokat (*certificate*) ad ki.⁶ Viszonylag új jelenség, hogy egyes amerikai tagállamokban ma már a *community college*-ok maguk is kínálhatnak felsőoktatási alapképzési diplomához vezető négyéves kurzusokat.

Az Egyesült Államokban mind a *magán*, mind pedig az *állami* intézmények jelentős tandíjakat kérhetnek (és kérnek is) hallgatóiktól. A hivatalosan közölt („árcédulán szereplő”) tandíjak (*sticker prices*) és az egyes hallgatók által ténylegesen fizetendő nettó tandíjak ugyanakkor még azonos intézményen és képzési irányon belül is jelentősen különbözhetnek.⁷ A különböző hallgatók mind közösségi, mind pedig magánforrásokból különféle

ségeik csak töredékét teszik ki a nonprofit, illetve állami intézmények fajlagos képzési költségeinek. A költség-szintek szektorok közti különbségei a forprofit intézmények tartósan alacsony tandíjaiban is megnyilvánulnak: a 2010/2011-es tanévben a profitorientált magánintézmények átlagos éves tandíja éppen hogy elérte a négyéves nonprofit magánintézményekben az erre a tanévre érvényes átlagos közölt tandíj felét.

⁶ Bővebben lásd http://en.wikipedia.org/wiki/Community_colleges_in_the_United_States.

⁷ A közölt tandíjak és egyéb díjak a hivatalosan megállapított, az alapesetekre vonatkozó bruttó („árcédulán szereplő”) árak. Az egyes hallgatók által fizetett tényleges, úgynevezett nettó tandíjak a kapott támogatások és kedvezmények miatt ezeknél jelentősen alacsonyabbak lehetnek; a támogatások növekedésének hatására a nonprofit magánintézmények négyéves képzéseiben a mintegy 27 290 dolláros bruttó közölt tandíjjal szemben 2010/2011. tanévben csupán 11 320 dollárt tettek ki (College Board [2010] 7. ábra). A kollégiumi és étkezési díjak azonban a hallgatókat terhelő költségeket további 8700 dollárral növelték ezekben az intézményekben 2010/2011. tanévben.

szempontok (például szociális helyzet, tanulmányi eredmények, sportteljesítmények stb.) szerint odaítélt ösztöndíjakat, illetve tandíjkezdvezményeket kaphatnak.⁸ Emellett az egyes intézmények meghirdetett hivatalos (bruttó) tandíjainak nagysága egy-egy intézménycsoporton belül is igen eltérő lehet, továbbá az átlagos tandíjak mértéke a két intézménycsoport között is nagymértékben eltér (az állami intézményekben átlagosan jóval alacsonyabb, mint a magánszektorban). További jellegzetesség, hogy az Egyesült Államok különböző tagállamaiban az adott tagállam állami felsőoktatási intézményei kedvezményes, alacsonyabb tandíjat kérnek az adott tagállamból érkező (állandó jelleggel ott lakó) hallgatóktól: ez az árdiszkrimináció (lényegében egy automatikus tandíjkezdvezmény) nyilván kihat az ezekben az intézményekben tanuló hallgatók összetételére, bizonyos lokális színezetet adva az állami egyetemeknek és főiskoláknak.

A különböző típusú intézményekben az elmondottak értelmében tehát a meghirdetett hivatalos tandíjak jelentősen eltérnek egymástól. 2010/2011-ben a (BA vagy BSc diplomához vezető) négyéves felsőoktatási alapképzés átlagos éves (bruttó) tandíja az állami felsőoktatási intézményekben a teljes idejű képzésben részt vevő (magyar terminológiával nappali tagozatos) helyi hallgatók számára 7605 dollár volt, az adott tagállamon kívülről jövő hallgatók számára pedig 19 595 dollár; a nonprofit magánintézmények átlagos bruttó tandíja pedig ugyanebben a tanévben 27 293 dollárt tett ki.

Ezek az átlagok természetesen egy-egy adott intézménytípuson belül is jelentős szórást takarnak: a 2010/2011. tanévben például a négyéves felsőoktatási magánintézményekben a diákok 31,3 százaléka 33 000 dollár feletti éves bruttó tandíjjal szembesült, 12,7 százalékuk pedig 15 000 dollár alattival (*College Board* [2010]). Ebben a magas presztízsű intézményi szegmensben a relatíve alacsony tandíjú képzésekben tanuló diákok aránya a díjak emelkedése következtében az utóbbi időben egyre csökken, miközben a kimondottan magas bruttó tandíjakat megállapító képzésekben tanuló diákok aránya gyors ütemben nő.⁹

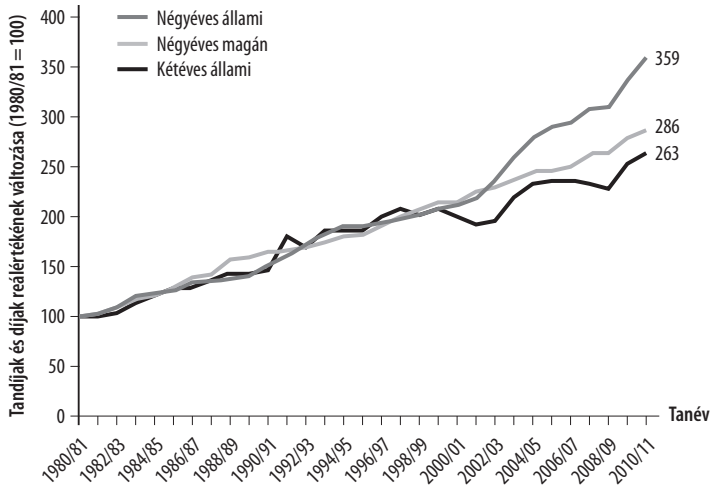
A tandíjak és egyéb díjak tartós és töretlennek mondható növekedése az amerikai felsőoktatásban jól nyomon követhető a 3. ábrán is, amely az inflációs hatások kiszűrésével mutatja be három évtizeden keresztül az amerikai felsőoktatás három fő intézményi szegmensében a közölt tandíjak és egyéb díjak emelkedését.

Érdekes jelenség, hogy míg az 1980/1981. és a 2000/2001. tanév között a három fő képzési, illetve intézményi típus (infláció kiszűrésével számított) reál-díjnövekedése szo-

⁸ A jó magánegyetemek tandíjbevételeik jelentős részét visszaforgatják a kimagasló képességű, de kevésbé jó módú hallgatók támogatására. *Baum-Lapovsky* [2006] a felsőoktatási gazdasági vezetők megkérdezésére épülő vizsgálata szerint egy tipikus amerikai magánegyetem nagyjából tandíjbevételeinek harmadát forgatja vissza (az alapképzésben részt vevő) hallgatói pénzügyi támogatására (ez az úgynevezett tandíjkezdvezményi ráta).

⁹ A *College Board* [2007] adatai szerint 2007/2008. tanévben az ebben az intézményi szegmensben teljes idejű képzésben tanuló diákok 18 százaléka fizetett még 15 000 dollár alatti bruttó tandíjat, azaz az alacsony tandíjú képzésekben tanuló diákok aránya a négyéves magán-felsőoktatási intézményekben három tanév alatt mintegy harmadával csökkent. Ugyanakkor, míg 2007/2008. tanévben a nonprofit magánintézményekben teljes idejű négyéves alapképzésben részt vevő diákok kevesebb mint ötöde (19 százaléka) szembesült csak 33 000 dollár feletti tandíjjal, ma már viszont az itt tanuló diákok csaknem harmada találkozik ilyen magas meghirdetett éves tandíjjal.

3. ÁBRA ■ A hivatalosan közölt felsőoktatási tandíjak és díjak növekedése az infláció kiszűrésével, 1980/1981 és 2010/2011 között

Forrás: College Board [2010] 5. ábra. Az ábra adatainak forrása: College Board: Annual Survey of Colleges; NCES: Integrated Postsecondary Education Data System (IPEDS).

rosan egymás mellett haladt, az utolsó évtizedben az addig együtt mozgó görbék erősen széttartóvá váltak. A díjnövekedés az állami intézmények négyéves képzéseiben volt messze a leggyorsabb ebben az évtizedben, itt jelentős törés mutatkozik az addig gyakorlatilag lineárisnak tekinthető trendben. Ugyanakkor a négyéves magánképzések díjemelkedése a korábbi lineáris trendet folytatta ebben az évtizedben is, miközben a rövidebb képzési idejű felfelsőfokú állami képzések gyengülő piaci helyzetük következtében csak a korábbi trendtől elmaradó mértékben voltak képesek díjaikat növelni.

A közölt tandíjak az Egyesült Államokban a képzés költségei, illetve várható egyéni hozamai függvényében egy-egy intézményen belül képzési irányonként is gyakran különböznek (vö. például *Semjén* [2004a]). *Ehrenberg* [2010] elsősorban az állami intézményekre vonatkozóan hangsúlyozza (és azok fokozódó pénzügyi nehézségeivel magyarázza), hogy a tandíj-differenciálás teret nyert az amerikai felsőoktatásban; az adatok azonban egyértelműen mutatják, hogy ez a gyakorlat az állami intézmények mellett a nonprofit magánintézményeken belül is igen elterjedt. A tandíj-differenciálás azonban elsősorban az egy egyetemhez tartozó eltérő profilú karok (*schools*) között érvényesül, egy-egy karon belül viszont a képzési költségek és a hozamok nyilvánvaló eltérései ellenére is általában azonosak a közölt tandíjak. Ugyanakkor az is köztudott, hogy az amerikai felsőoktatásban a tandíjak általában (kivéve a növekvő piaci részesedése ellenére továbbra is marginális szerepű, atipikus profitorientált felsőoktatási szektort – erről a szektorról bővebben *Ruch* [2001]) távolról sem fedezik a képzési költségeket (vö. például *Winston* [1999]). Ezek a megállapítások, noha eltérő mértékben, de egyaránt érvényesek az állami és a nonprofit magánintézményekre.

Semjén [2004a] vezető amerikai magánegyetemek árazási gyakorlatának áttekintése alapján arra a következtetésre jut, hogy az intézményen belüli tandíj-differenciálásban a várható egyéni hozamok eltérései gyakran nagyobb szerepet játszanak, mint a képzési költségek szintenkénti és képzési területenkénti különbségei. *Ehrenberg* [2010] is megemlíti, hogy a magas jövedelemmel kecsegtető állásokhoz vezető képzések esetében a várhatóan magas hozam az átlagosnál magasabb tandíjak alapjául szolgálhat (200. o.). Emellett arra is rámutat, hogy bár a költségek különbségein alapuló tandíj-differenciálás az Egyesült Államokban nem különösebben gyakori, az ilyen intézményi tandíjpolitika elvi, közgazdasági megalapozottsága mégis már régóta ismeretes (lásd például *Hoernack–Weiler* [1975]).

A költségalapú intézményi tandíjpolitika indokoltsága és várható hatásai

Hoernack–Weiler [1975] egy minnesotai állami egyetem példáján vizsgálja meg részletesebben a költségalapú intézményi tandíjpolitika várható következményeit. A szerzőpáros jól rávilágít számos, a téma későbbi irodalmában is megoldandó módszertani problémára is.¹⁰ *Hoernack–Weiler* [1975] megközelítése értelmében a költségalapú tandíj-differenciálás során nem a beiratkozás helyén (azaz az adott intézményi egységben) tanított kurzusok átlagos fajlagos költségeit lenne célszerű figyelembe venni, hanem az intézményi egységbe beiratkozott hallgatók által ténylegesen felvett kurzusok átlagos fajlagos költségeit.¹¹

AZ ÁRVÁLTOZÓ MEGVÁLASZTÁSÁNAK PROBLÉMÁJA KERESZTMETSZETI VIZSGÁLATOK ESETÉN. *Hoernack–Weiler* [1975] elemzésének egy másik érdekes módszertani kérdése az, hogy hogyan lehet figyelembe venni az árakat (tandíjakat), milyen árváltozó használható, ha a hallgatói kereslet elemzését és becslését részben vagy egészen keresztmetszeti adatokra építjük. Az árváltozó kérdése azért is különösen izgalmas, mert a hallgatói kereslet elemzésében az idősoros adatokhoz képest a keresztmetszeti adatok statisztikai vizsgálata során a független (magyarázó) változók közti multikollinearitás jóval kevésbé okoz problémát. Az intézménylátogatás eltérő költségeinek megragadása azonban a keresztmetszeti elemzésben komoly nehézségekkel jár: a probléma gyökere az, hogy amennyiben az adott intézményben (és állami egyetemeken a legtöbbször ez a helyzet) a közölt tandíj egy adott esztendőben a jogosult diákok (például az adott államon belülről érkezők) számára gyakorlatilag egy-

¹⁰ Az egyik ilyen probléma, hogy mi legyen egy-egy intézményen belül tandíj-differenciálás esetén az árazás egysége: a cikk által adott válasz szerint egy-egy intézményi egység (*collegiate unit*: az adott intézményen, egyetemen belüli kisebb, de viszonylagos önállóságot élvező egység, például egy *college* vagy *school*). Ez tulajdonképpen a magyar gyakorlatban egy-egy karnak lenne megfeleltethető, azzal a nem csekély különbséggel, hogy egy adott intézményi egység (*college, school*) mesterképzést folytató egységét (*graduate school*) ez a megközelítés mindig önálló intézményi egységnek tekinti.

¹¹ Mivel a hallgatók az adott intézményi egység saját kurzusain túl más intézményi egységek kurzusait is felvehetik (és fel is veszik), egy-egy intézményi egység hallgatóinak tényleges fajlagos átlagos képzési költsége jelentősen eltérhet az adott egység által tanított kurzusoknak a szóban forgó egységbe beiratkozott hallgatókra vetített költségétől.

séges, akkor a tandíj nem használható a költségek kontrollváltozójaként. Ilyenkor az lehet a megoldás, hogy a költségek olyan egyéb elemeit, amelyek tekintetében a hallgatók ténylegesen is különböznek, használják fel költségváltozóként, és az ebből becsülhető keresleti rugalmasságokat tekintik érvényesnek a tandíjakra is. A *Hoernack–Weiler* [1975] megoldása nagy vonalakban arra épül, hogy a hallgatók egyetemre járási (utazási, ingázási) költségei eltérnek a lakóhelyük és az intézményi egység közti távolság függvényében, és az ezek alapján becsült (időben és pénzben is megragadható) bejárás, utazási költségek használhatók a tanulmányi költségek keresletre gyakorolt hatásainak becsüléséhez.

A KÖLTSÉGALAPÚ INTÉZMÉNYI TANDÍJPOLITIKA TÁRSADALMI ELŐNYEI. *Hoernack–Weiler* [1975] szerint egy költségalapú intézményi tandíjpolitika jelentős társadalmi hozamokkal kecsegtethet. Ebben az esetben ugyanis – mivel a különféle felsőoktatási programok iránt megnyilvánuló hallgatói kereslet ilyenkor jobban tükrözné a különféle felsőoktatási képzések nettó (a tényleges költségek levonása utáni) egyéni hozamát – a felsőoktatási intézmények megbízhatóbb, pontosabb keresleti jelzéseket kapnának a potenciális hallgatóktól, és ezekre alapozva társadalmi értelemben hatékonyabb programkínálatot tudnának kialakítani. A költségvetés szelektív hallgatói támogatásokkal segíthetné elő, hogy a társadalmi és az egyéni hozamok jelentős különbsége esetén¹² az intézmények a költségalapú tandíjnál jelentősen alacsonyabb tandíjakat kérhessenek a hallgatóktól. A cikk szerint a tényleges képzési költségek tandíjakban való tükröződése az állami támogatási döntéseket jobban megalapozottabbá tenné ahhoz a helyzethez képest, amikor a tandíjakat a költségektől függetlenül határozzák meg. Éppen ezért a tandíj-támogatási döntésekért felelős állami döntéshozóknak érdekében állna, hogy a felsőoktatási intézményeket költségalapú intézményi tandíjpolitika alkalmazására ösztönözzék, ám ez nyilván nem lenne egykönnyen kivitelezhető, illetve hatásos, ha az ilyen tandíj-megállapítási gyakorlatnak az intézményre (elsősorban a beiratkozottak számát és a tandíjbevételeket illetően) negatív hatásai lennének.

A KÖLTSÉGALAPÚ INTÉZMÉNYI TANDÍJPOLITIKA INTÉZMÉNYI HATÁSAI. *Hoernack–Weiler* [1975] érvelése szerint költségalapú intézményi tandíjpolitika esetén várhatóan növekedne az alacsony költségű alapszakokra (amelyek iránti kereslet a szerzők szerint relatíve rugalmasabb) történő jelentkezés és beiratkozás, ami az intézmény számára is előnyös lehetne.¹³

¹² Például olyankor, amikor egy képzés társadalmi hozamai vélhetően jelentősen meghaladják a képzés egyéni szintű hozamait (a magyar gyakorlatban ez lehet a helyzet azokban a szakmákban, ahol a végzősök zöme a közszférában helyezkedik majd el). Ilyenkor a tandíjtámogatás az alacsonyabb bérhozam ellenére is biztosíthatja a hallgatói kereslet megfelelő szintjét.

¹³ „Senki sem lehet próféta a maga hazájában”: *Hoernack–Weiler* [1975] eredményei ugyan általános elismertségnek örvendenek a szakirodalomban, gyakran hivatkoznak ezekre, az amerikai felsőoktatási intézmények körében azonban a költségalapú tandíj-differenciálás mégsem terjedt el általánosan, sőt még a szerzőpáros anyaintézménye, a Minnesotai Egyetem sem alkalmazza ezt a módszert. Az egyetem honlapja szerint ugyanis az intézmény bármely (fokozatszerzést lehetővé tevő) alapképzési programjában az arra beiratkozott hallgatók egységes (13 kredit átlagos költségeihez igazodó) tandíjat fizetnek. Tandíjuk akkor is a 13 kredites szabályhoz igazodik, ha ennél kevesebb vagy több kredit megszerzését lehetővé tévő kurzusokat vesznek fel (http://onestop.umn.edu/finances/costs_and_tuition/tuition_and_fees/undergraduate_tuition.html).

Különösen olyan időszakokban lehetne erős ez a keresleti/strukturális eltolódás, amikor a hallgatókért folyó verseny erőteljes az intézmények között. Bár a szerzők formális modellekkel nem elemzik a költségalapú tandíjak egyéb hatásait (így például a hátrányos helyzetű csoportok hozzáférést érintő vagy az oktatói viselkedésre gyakorolt hatásokat), különféle spekulatív megfontolások alapján azt is valószínűsítik, hogy várhatóan ezek a hatások is kedvezők lennének.

Ami a hátrányos helyzetű hallgatók beiskolázását illeti, *Hoernack–Weiler* [1975] érvelése szerint a legtöbb intézmény a költségáramnyos tandíjakra való áttéréssel jelentősen javíthatna helyzetén ezen a téren, mivel az áttérés előtt általában csak kevés hátrányos helyzetű hallgatót vettek fel. *Johnstone és szerzőtársai* [1972] szerint a mesterképzésre, illetve szakmai vagy posztgraduális programokra járó hallgatók diákhitel-felvételi hajlandósága nagyobb, mint az alapképzésekre járó hallgatóké. E kutatás eredménye alapján *Hoernack–Weiler* [1975] arra a következtetésre jut, hogy egy olyan költségáramnyos tandíjpolitika, amely egyidejűleg csökkenti az alapképzésben tanulók tandíjait, és a magasabb szinteken tanuló hallgatók számára olyan diákhitelprogramokat biztosít, amelyek segítségével tanulmányaikat finanszírozhatják, gazdaságos és hatásos eszköz lehet az alsóbb és középrétegekből jövő hallgatók felsőoktatási hozzáféréseinek javítására.

AZ INTÉZMÉNYI EGYSÉGEK KÖZÖTTI TANDÍJ-DIFFERENCIÁLÁS MINT ÉSSZERŰ KOMPROMISSZUM. Ideális esetben a költségalapú intézményi tandíjpolitika minden hallgatóra személyre szabva (a hallgató által igénybe vett képzés tényleges egyéni költségei függvényében) állapítana meg tandíjat – a gyakorlatban azonban egy ilyen megoldás túlzott adminisztratív költségekkel járna. *Hoernack–Weiler* [1975] szerint az intézményi egységek közötti tandíj-differenciálás ésszerű kompromisszum lehet az intézményen belüli egységes tandíjak hagyományos gyakorlata és egy olyan ideális helyzet között, amelyben minden hallgató úgynevezett individualizált (az általa ténylegesen hallgatott kurzusok költsége alapján meghatározott) tandíjat fizet. Az ösztönzők ekkor természetesen nem lesznek annyira erősek, mint a tényleges személyenkénti oktatási költségek alapján történő differenciálás esetén, de az adatgyűjtési és adminisztrációs költségek jóval alacsonyabbak lesznek. A túl magas adminisztratív költségek elkerülésére a tényleges költségalapú tandíjakat közelítő alternatív megoldások is léteznek, amelyek a tanulmányi terület (pontosabban: *academic major*),¹⁴ a hallgató és a kurzus szintje, illetve ezek kombinációi szerint differenciálják a tandíjakat a hallgatók között.

¹⁴ Az amerikai felsőoktatási alapképzésben a nálunk megszokott szakrendszerű képzéssel szemben a nagyobb fokú rugalmasságot és egyéni választási lehetőséget biztosító *major* rendszer a domináns (bővebben: lásd http://en.wikipedia.org/wiki/Academic_major).

Elméleti modellek és következtetések

A tandíj-megállapítás kérdését elméleti közgazdaságtani megközelítésben vizsgáló szakirodalom egyik legtöbbet hivatkozott munkája *Rothschild–White* [1995]. Ez az alapvető, ám sok szempontból vitatható munka¹⁵ továbbgondolja, kiegészíti és egységes egyensúly-elméleti keretbe foglalja a szerzők egy korábbi munkájának (*Rothschild–White* [1993]) mondanóját. Érdekes módon az idő múlásával a szerzőpáros látásmódja egyre absztraktabbá vált: az 1993-ban megjelent tanulmány még jóval nagyobb teret engedett a felsőoktatás (a szokványos versenypiaci feltevésektől eltérő) hétköznapi valóságának, mint az 1995-ben megjelent cikk. Már korábban megjelent cikkük is igen érdekes eredményeket tartalmaz, például a felsőoktatás ikertermékeket (oktatás/kutatás) előállító jellegével kapcsolatban.¹⁶ Ugyanakkor a szerzők ebben még elsősorban azt hangsúlyozzák, hogy a szektor sajátosságai (elsősorban a döntően nonprofit státusú intézmények jelenléte, illetve a nem tandíjából származó intézményi bevételek széles köre és jelentős súlya) szétfeszítik a versenyzői piac egyébként szerintük magától értetődőnek tűnő elemzési kereteit, és ez okozhatja, hogy bár eredményeik egy része alkalmas lehet a szektor működésének magyarázatára, számos következtetésük ellentmond a szektor működésére jellemző hétköznapi tapasztalatoknak. Az ilyen – a tapasztalatoknak ellentmondó – elméleti eredmények olyan elméleti rejtvényeknek foghatók fel, amelyek mintegy kijelölik a további elméleti kutatást igénylő területeket.

EGY EGYSZERŰ EGYENSÚLYELMÉLETI MODELL. *Rothschild–White* [1995] modellje alapvetően arra a felismerésre épül, hogy a felsőoktatás – hasonlóan néhány más kereskedelmi forgalomban értékesített szolgáltatáshoz – tipikusan olyan szolgáltatás, amelynek fogyasztói nemcsak élvezik a hasznosság (a fogyasztás hatására bekövetkező) emelkedését, de egyben a szolgáltatás egyik inputjának is tekinthetők, jelenlétük ugyanis kihat a szolgáltatás más vásárlóinak a fogyasztásból származó élvezetére.¹⁷ Például a kiugró képességű, elkötelezett hallgatók jelenléte a képzési folyamatban növelheti (akár a hallgatók közti együttműködésen, akár a köztük lévő versenyen keresztül) a többi hallgató oktatásának eredményességét, az oktatás kibocsátásának színvonalát. Az ilyen hallgatók éppen ezért árengedményt (ösztöndíjat) kapnak a felsőoktatási intézményektől.

¹⁵ A lehetséges főbb elméleti kifogásokat lásd például *Winston* [1999].

¹⁶ Pontosabban arról van szó, hogy *Rothschild* és *White* az elit kutatóegyetemeket mint ikertermékeket (alapképzési hallgatók oktatását, illetve kutatást/mesterképzést) előállító vállalatokat vizsgálja, és számos olyan érvet vonultat fel, amelyek megkérdőjelezhetik azt a leginkább *Estelle James* nevéhez köthető elterjedt hiedelmet (például *James* [1986]), hogy az elitegyetemeken az alapképzési hallgatók tandíjai részben keresztfinanszírozásban részesítik a kutatást, illetve a mesterképzést.

¹⁷ A felsőoktatásban a kiváló hallgatók jelenléte a többiek számára externális hozamokkal jár. A fogyasztók egyes más szolgáltatások esetében is externalitásokat hordoznak. Ilyenek például a sportesemények, koncertek, színházi előadások, ahol a nézők minősége és reakciói kihatnak az élményre. Az egészségügyben a szolgáltatás eredménye nyilvánvalóan a pácienseken is múlik. A peres ügyekben az ügyvédi munka sikeressége is függ a megbízó ügyének minőségétől. Ezekben az esetekben a jegyárak, az orvosi vagy ügyvédi díjak azonban nem a tényleges kibocsátáshoz, a megszerzett fogyasztói haszonhoz kötődnek, hanem a nyújtott szolgáltatás mennyiségéhez.

Rothschild–White [1995] egy egyszerű egyensúly-elméleti modellen keresztül vizsgálja azt a problémát, hogy (a hallgatókhoz allokált) emberi tőkét előállító profitmaximalizáló egyetemek feltételezésével¹⁸ élve, léteznek-e olyan egyensúlyi (a szokásos egyensúly-elméleti feltevések értelmében nulla profitot generáló) árak/tandíjak, amelyek mellett a hallgatók intézmények közötti allokációja társadalmi értelemben optimális.

Az egyensúly-elméleti modell formális bemutatása szétfeszítené egy ilyen összefoglaló kereteit. *Rothschild–White* [1995] feltevései értelmében a társadalomnak többféle technológia (többféle felsőoktatási intézmény) áll rendelkezésére a hallgatók által megszerezhető emberi tőke termelésére. (A feltevések szerint a hallgatók közvetlenül nem vásárolhatnak emberi tőkét, azaz csak úgy juthatnak hozzá, ha beiratkoznak egy felsőoktatási intézménybe.) A felsőoktatás egy inverz technológiai függvény által leírt termelési folyamatában a különféle típusú hallgatók maguk is inputok, rajtuk kívül a modellben csak egyetlen további általános input szerepel. A feltevések szerint a kibocsátás (az aggregált emberi tőke) típusai, illetve a hallgatók típusai azonos számosságúak. A hallgatók az előállított és általuk megszerzett emberi tőke egyedüli haszonélvezői. A felsőoktatási intézmények (egyetemek) állandó skáláhozadék mellett működnek, és a technológiát leíró függvényekre teljesül a szokásos konvexitási feltétel. A különböző típusú (termelékenységű) lehetséges hallgatók létszáma társadalmilag kívülről adott. A technológiára, a különféle típusú hallgatók aggregált számára, illetve bizonyos nemnegatívítási feltételekre tekintettel maximálandó társadalmi célfüggvény a különféle technológiák/intézmények által előállított, különféle típusú emberi tőke aggregált nagysága és az ennek előállításához felhasznált általános input különbsége. (Értelemszerűen mind az inputok ára, mind az emberi tőke értéke dollárban mérve értendő).

A modell eredményei szerint a versenyző profitmaximalizáló egyetemek feltételezése mellett a piacon kialakuló egyensúlyi árak (a különféle típusú hallgatók által az egyes intézményekben fizetendő tandíjak) olyanok lesznek, amelyek megvalósítják a különféle típusú hallgatók társadalmilag optimális allokációját. Ez a tetszetős elméleti eredmény persze csak akkor tekinthető érvényesnek, ha a versenyzői egyensúly szokásos erős feltevései (az egyensúlyi árak külső adottságok a versenyzők számára, a piacra lépés előtt nincsenek erős korlátok, és mind az eladók, mind a vevők tökéletes információval rendelkeznek) mellett még az állandó skáláhozadék feltevése is teljesül.

OPTIMALITÁSI FELTÉTELEK. A modell megoldásából kapott optimalitási feltételek viszonylag jól értelmezhetők. Az első feltétel szerint az n -edik típusú hallgató és az általános input helyettesítési határárányának minden (n -edik típusú hallgatók által látogatott) felsőoktatási intézményben azonosnak kell lennie. A második feltétel pedig azt mondja ki, hogy minden intézményben az összes fajta ott előállított emberi tőkére igaz, hogy annak előállítása az adott intézményben addig a pontig terjesztendő ki, amíg a határköltség

¹⁸ Ez az a *Rothschild–White* [1995] által használt feltevés, amelynek realitása a mindennapi tapasztalatok és a témára vonatkozó szakirodalom (elsősorban *Winston* [1999]) értelmében a leginkább támadható, és kérdésessé teszi elegendő és magától értetődőnek tűnő elméleti eredmények érvényességét.

egységnyi nem lesz. (Mivel mind az emberi tőke, mind az általános input dollárértéken megadva szerepel a modellben, ez a feltétel lényegében annyit jelent, hogy az optimális pontban egy egységnyi addicionális emberi tőke előállításának határkölsége megegyezik annak határtermékével.)

A MODELL NÉHÁNY FONTOSABB KÖVETKEZMÉNYE. A bemutatott elméleti modellből számos gyakorlati jelentőségű következtetés, elméleti predikció adódik (részletesen lásd *Rothschild–White* [1995]). A fontosabbak a következők.

1. A különféle típusú (eltérő termelékenységgű) hallgatóktól ugyanazon intézményen belül is eltérő tandíjakat kérhetnek.
2. A különféle típusú hallgatók ugyanazon intézményen belül eltérő mértékű emberi tőkéhez juthatnak.
3. A különféle típusú hallgatók (a kapott emberi tőkeértéktől és az érte fizetendő tandíjtól függő) nettó „nyeresége” eltérő lehet – oktatásban mutatott – határtermelékenységtől függően.
4. Az azonos típusba tartozó hallgatók a különböző felsőoktatási intézményekben eltérő mennyiségű emberi tőkéhez juthatnak, de mivel ennek megfelelően eltérő tandíjakat is kell fizetniük, így az oktatásból származó nettó „nyereségük” minden intézményben azonos lesz.
5. Az egyes felsőoktatási intézmények eltérő technológiával és hallgatói összetétellel dolgozhatnak, eltérő tandíjakat kérhetnek különféle hallgatóiktól, és cserébe eltérő emberitőke-mennyiséget nyújthatnak számukra. Az egyes felsőoktatási intézmények által a hallgatók egy adott típusának kínált (a tandíj és a nyújtott emberi tőke által jellemzett) „oktatási csomagnak” azonban olyannak kell lennie, hogy az kielégítse az azonos típusú hallgatók nettó „nyereségének” kiegyenlítődére vonatkozó egyensúlyi feltételt.

A KÖVETKEZMÉNYEK ÉRVÉNYESSÉGE A TAPASZTALATOK FÉNYÉBEN. *Rothschild–White* [1995] azt is megvizsgálta, hogy a tényleges amerikai gyakorlat mennyire igazolja a fenti elméleti következtetéseket. A szerzők kutatói tisztességét mutatja, hogy maguk is beismerik, hogy a tényleges tapasztalatok sokszor még olyankor sem tekinthetők bizonyító erejűnek (az elméleti következmények empirikus alátámasztásának), amikor pedig első látásra összhangban állnak a predikciókkal. Más esetekben pedig a gyakorlat már első ránézésre is ellentétes lehet a cikkből származtatható következményekkel, az elmélet predikcióival. Íme, néhány példa mindkét esetre.

- ◆ Az ösztöndíjak kétségkívül az árdiszkrimináció eszközei (is) lehetnek, de – bár az Egyesült Államokban a nonprofit magán- és az állami felsőoktatási intézményekben a hallgatói ösztöndíjak valóban a tandíjak jelentős részét teszik ki – még *Rothschild–White* [1995] szerint sem bizonyítható, hogy az ösztöndíjak hallgatók közötti eltérései egyértelműen a különböző típusú (jobb termelékenységgű/képességgű) hallgatók vonzására szolgáló árdiszkriminációt jeleznék. A szerzők szerint nem dönthető el, hogy az ösztöndíjak eltérései

(az elméleti modell 1. következményének megfelelően) a különféle típusú hallgatók eltérő termelékenységét mutatják, vagy egy adott termelékenységű csoporton belüli hallgatók között tesznek különbséget valamilyen más szempont alapján.¹⁹

- ◆ A jobb (magasabb minőségű és presztízsű) egyetemeken végzettek egyéb személyes tulajdonságaiktól függetlenül is jobban keresnek (vö. *Taubman–Wales* [1974]), mint a gyengébb egyetemek hasonló tulajdonságú végzettjei. Ez egyfelől a modell 4. következményének (a jobb egyetemek hallgatói nagyobb értékű emberi tőkét kaptak) megerősítéseként is felfogható – azonban maguk a szerzők is felvetik annak a magyarázatnak a lehetőségét, hogy ez a hatás betudható egy, az elitegyetemek által végzett szűrésnek is, ha az más tulajdonságok szerint szűr, mint amelyeket például *Taubman* és *Wales* figyelembe vett. Ugyanakkor a modell 4. következményével az lenne összhangban, ha a magasabb emberi tőke (és a magasabb várható életkereset) a tandíjakban is tükröződné. Mint azonban azt a *Rothschild–White*-szerzőpáros is elismeri, egy-egy szektoron (állami, illetve nonprofit magán-felsőoktatás) belül a jobb intézmények tandíjai nem annyival magasabbak, mint amennyit a várható életkeresetek különbségei indokolnának, tehát a tandíjkülönbségek nem egyenlítik ki a hozamrátákat.
- ◆ Az 5. következmény pedig ellentmondásban van azzal a korábban *Hoernack–Weiler* [1975] kapcsán is említett jellegzetes gyakorlati megfigyeléssel, hogy az intézmények (vagy még inkább egyes intézményeken belül az egyes karok) gyakorta a képzés költségeitől (és a várható kereseti különbségektől is) független, egységes tandíjakat számítanak fel. Egy-egy intézményen belül az egyes karok (például egy mérnökar és bölcsészkar) közötti tandíjkülönbségek ugyan viszonylag elfogadottak az Egyesült Államokban, de a karokon belül az egyes szakok közti tandíjkülönbségek nem jellemzők, még ha a képzési költségek és a várható keresetek eltérései alapján ezek indokoltnak is tűnnének. Ugyanezzel az elméleti következménnyel, várákozással áll ellentmondásban az a megfigyelés, hogy a nonprofit magánszektoron belül az egyes intézményekben (a képzési technológiák és hallgatói típusok igen jelentős intézmények közötti szóródása ellenére) a tandíjak különbségei meglehetősen mérsékeltnek tekinthetők (vö. *Rothschild–White* [1993]).

Elegáns elméleti modell vagy ágazati realitásokra épülő „esetlen közgazdaságtan”?

Már *Rothschild–White* [1995] is külön alfejezetben hívta fel a figyelmet modelljük a szektor sajátosságait nem mindig tükröző, túlzottan erős, esetenként nem reális absztrakt alapfeltevéseire (például profitmaximalizáló intézmények, tökéletes tőkepiac, tökéletes információ, állandó skáláhozadék) és ezekből fakadó korlátaira, amelyek az elméleti eredmények gyakorlati érvényességét megkérdőjelezhetik. *Winston* [1999] elemzése – ellentétben *Rothschild–White* [1995] megközelítésével – kevésbé az elméleti tetszetőségre, sokkal inkább a szektor specifikumainak mind teljesebb figyelembevételére törekszik: a fogyasztókat inputként

¹⁹ Mivel a szociális helyzettől függő ösztöndíjak széles körben elterjedtek, valójában biztosra vehetjük, hogy a gyakorlatban egyáltalán nem csak képesség (termelékenység) szerinti árdiszkriminációról van szó.

(is) használó felsőoktatási termelők esetében a termelők és a vevők közti egyidejű vételi–eladási/eladási–vételi kapcsolatok leírására az elegáns, de életszerűtlen általános elmélet helyett inkább reális, életszerű, szektorspecifikus, de szükségképpen ügyetlenebb, „esetlen közgazdaságtant”²⁰ javasol. Winston érvelése arra is rávilágít, hogy a Rothschild–White-féle elméleti keretek (így az előző mondatban említettek mellett a piactisztító egyensúlyi árak feltevése vagy az adományokból származó bevételek teljes hiánya) a felsőoktatási piacok leírása során korántsem tekinthetők ártatlan absztrakcióknak, és nagyban korlátozzák a modelltől származó eredmények érvényességét.

Winston [1999] elemzése hangsúlyozza, hogy a felsőoktatás világa korántsem mentes információs aszimmetriáktól, piaca pedig úgynevezett bizalmi piac (*trust market*). Köztudott, hogy az ilyen piacokon a fogyasztók számára általában megnyugtatóbb, ha a kegyei-kért versenyző termelők (esetünkben a felsőoktatási intézmények) nem profitmaximalizáló szereplők, hanem úgynevezett nonprofit vállalkozások (amelyekben az esetleges profitot nem osztják fel a tulajdonosok között).²¹ A vezetők motivációja az ilyen formában működő felsőoktatási intézményekben általában komplex (például olyan értékeket is tartalmaz, mint a hozzáférés nyitottsága, a méltányosság, az akadémiai kiválóság), és a vezetés általában nagy súlyt fektet az intézmény relatív helyzetére (például a felsőoktatási rangsorokban elfoglalt helyére, illetve presztízsére). Éles ellentétben a hagyományos profitorientált vállalatokkal, az ilyen vállalatok tartósan is támogathatják fogyasztóikat: ilyenkor nem csupán átmeneti keresztfinanszírozásról van szó, mivel az adományokból származó intézményi bevételek lehetővé teszik, hogy a nonprofit szervezetek termelési költségei tartósan is meghaladják árbevételeiket.

A Winston-féle elemzés különösen lényeges oldala, hogy rávilágít: a tökéletes információ feltevése a Rothschild–White-féle elemzésben elkendőzi azt, hogy az olyan termelők, amelyek termelése függ a fogyasztók által nyújtott inputok mennyiségétől és minőségétől, értelemszerűen megkísérlik megválogatni azt, hogy kik lehetnek vevőik. Ez a vevők közötti szelekció (más szóval a hallgatói összetétel feletti kontroll) csak akkor érvényesülhet, ha az intézmények presztízsük magasán tartásával képesek érní, hogy szolgáltatásaik (képzéseik) iránt az adott árak (tandíjak) mellett jelentős legyen a túlkereslet: ekkor az intézmények kiválogathatják a számukra (a minőség szempontjából) legkívánatosabb tulajdonságú jelentkezőket. Ez a jelenség a hatékony bérelmélet keretében is jól magyarázható: a bizonyos hallgatóknak nyújtott magas támogatások (ösztöndíjak) a hallgatókban megtestesülő egyes kívánatos tulajdonságokért fizetett olyan „hatékony bérszintnek” is tekinthetők, amely lehetővé teszi azt, hogy az egyetem szabadon válassza ki hallgatóit a számára kívánatos (az emberitőke-termelési folyamat során fontos) tulajdonságok alapján a jelentkezők közül. Ez egyben magyarázatul szolgálhat arra a Rothschild–White-féle megfigyelésre is, hogy a legmagasabb presztízsű felsőoktatási intézmények által kért tandíjak csak a hallgatóik által a munkaerőpiacon elért jövedelemtöbblet viszonylag kis részét teszik ki. A tandíjak

²⁰ Winston már cikkének címében is *awkward economics*ról, ügyetlen, esetlen közgazdaságtanról beszél.

²¹ Mégpedig a felsőoktatás esetében olyanok, amelyek költségeik finanszírozása során egyidejűleg támaszkodnak értékesítési bevételeikre és a kapott/gyűjtött adományokra (*donative-commercial non-profits*).

feletti rész az ilyen intézményekben tanuló, különlegesen magas minőségű hallgatók kiváló minőségéért fizetett bérnek is tekinthető.

Tandíjak (árak), hallgatói támogatások és hallgatói kereslet – empirikus elemzések

A tandíjak és támogatások a felsőoktatás iránti keresletre gyakorolt hatásaival kapcsolatos szakirodalom alighanem mindmáig legnagyobb hatású áttekintése (*Leslie–Brinkman* [1987]) többféle okra vezeti vissza a hallgatói kereslettel foglalkozó empirikus elemzések viszonylag nagy számát. Egyfelől hosszú idő óta fontos közpolitikai cél a felsőoktatáshoz történő hallgatói hozzáférés kiterjesztése és nyitottságának fokozása, az esélyek egyenlősítése, és nyilvánvalóan az e cél elérésére ható egyik legfontosabb eszköz lehet a szolgáltatás árának változtatása. Másfelől a téma rendkívüli népszerűségéhez az is hozzájárulhat, hogy a kérdéskör viszonylag jól vizsgálható ökonometriai módszerek segítségével. Emellett a *Leslie–Brinkman* [1987] szakirodalmi áttekintés megszületését megelőzően maguk az egyes felsőoktatási intézmények is nagyon érdekelték voltak az árak beiratkozásra gyakorolt hatásának vizsgálatában, mivel különböző okokból már ekkor szembesültek a kereslet és a jelentkezések számának csökkenésével, illetve tartottak ennek esetleges bekövetkezéséről.

KERESLETMÉLETI HÁTTÉR. A keresletelmélet szerint egy termék vagy szolgáltatás kereslete annak árától, a vevő jövedelmétől, a többi áru és szolgáltatás árától és a vevő preferenciáitól függ. Az elmélet alkalmazása a felsőoktatás iránti keresletre több fontos következtetést is sugall. A felsőfokú beiratkozási, illetve részvételi ráta negatív kapcsolatban áll a hallgatókra terhelt árakkal, így a tandíjjal: a tandíjak emelése *ceteris paribus* csökkenti a felsőfokú részvételt. Ugyanakkor a hallgatói támogatásokra költött összegek pozitív hatással lesznek a részvételre (azaz növelik azt), mivel ezek vagy a nettó árakat csökkentő tényezők, vagy a hallgatói pénzjövedelmek emelkedésének tekinthetők. Egy intézményt vagy intézménycsoportot vizsgálva, a versenytársak által alkalmazott tandíjak emelkedése *ceteris paribus* ugyancsak pozitív hatást gyakorol a részvételre: azaz ha versenytársaihoz képest egy intézmény relatíve olcsóbbá válik, ez fokozza az intézmény iránti hallgatói keresletet.

A kezdeti vizsgálatok áttekintése

ÖSSZEHASONLÍTHATÓ ÁRVÁLASZ-KOEFFICIENSEK. A *Leslie–Brinkman* [1987] cikk előtt a téma legnagyobb hatású áttekintése *Jackson–Weathersby* [1975] úttörő szakirodalmi összefoglalója volt, amely még csupán hét vizsgálat eredményeit próbálta meg közös nevezőre hozni. A szerzők mind a hét vizsgálatra kiszámoltak egy olyan *árválasz-koefficiens*t, amely egy elképzelt, a felsőoktatásba frissen belépő, 1974-ben évi 12 000 dolláros keresettel rendelkező családból származó, évi 2000 dolláros felsőoktatási költséggel szembesülő, *hipotetikus hallgatóra* számszerűsítette a felsőoktatás részvételi rátájában bekövetkező változást, majd

pedig ezeknek a koefficienseknek az összehasonlítására építették elemzésüket. Az árválasz-koefficiensek kiszámításához mind a hét vizsgálat esetében az adott cikkben közölt tandíjrugalmasságokat használták. Ez a megoldás idősoros vizsgálatok esetén azonban csak akkor nem lenne problematikus, ha a tandíjváltozás és a teljes felsőoktatási költségváltozás üteme azonos lett volna, ami nyilvánvalóan nem helytálló feltételezés (vö. *Leslie–Brinkman* [1987]). A régebbi idősoros vizsgálatok eredményeinek konvertálásakor a rugalmasságok nem kellően megalapozott használatából fakadó probléma különösen súlyos lehet.

A KEZDETI MÓDSZERTANI PROBLÉMÁK BÍRÁLATA ÉS A LEKÜZDÉSÜKRE TETT ELSŐ KÍSÉRLETEK. A *Jackson–Weathersby* [1975] által elkövetett különféle módszertani jellegű tévedésekre több későbbi (*Leslie és Brinkman* által is elemzett) munka is rávilágított, így különösen *Weinschrott* [1977], *McPherson* [1978] és *Chisholm–Cohen* [1982].

Weinschrott [1977] nagyon kevés, erősen megválogatott és éppen ezért viszonylag egyszerűbben összehasonlítható, a hallgatói keresletre irányuló munkát vizsgált meg, majd értékelt szigorúan öt értékelési kritérium szerint, és ennek során hangsúlyozta azokat a problémákat, amelyek abból fakadtak, hogy a *Jackson–Weathersby* [1975] *Weinschrottnál* jóval kevésbé rigorózan határozta meg az összehasonlítandó vizsgálatok körét.²²

McPherson [1978] a *Jackson–Weathersby* [1975] által elemzett vizsgálatok mellé három további munkát vont be összefoglaló elemzésébe, és keresztár-rugalmasságokra épülő vizsgálata során elsősorban a tandíjpolitika intézményi szintű beavatkozásra gyakorolt hatásaira koncentrált – közben emellett rámutatott *Jackson és Weathersby* több kisebb pontatlanságára, tévedésére. *Chisholm–Cohen* [1982] elsősorban a hallgatói keresletre vonatkozó empirikus vizsgálatok összehasonlításával kapcsolatos módszertani és matematikai kérdésekre összpontosított, és különösen a rugalmasságok *Jackson és Weathersby* által alkalmazott konvertálási módszerének hiányosságaira mutatott rá. Bár a korábbi vizsgálatok értékelése munkájukban gyakran megvilágító erejű, ugyanakkor talán túlzottan is tömör. Intézményi szempontból mindazonáltal izgalmas lehet az a meglátásuk, hogy az árrugalmasság 1 feletti értékei esetén az árak emelése általában az intézményi bevételek csökkenésével jár együtt.

Jackson–Weathersby [1975] összehasonlító áttekintése a bírálatok fényében ugyan módszertanilag még meglehetősen kezdetleges, és több szempontból is vitatható, mégis igen széles irodalmi visszhangra lelt, és érdekes módon számszerű eredményei az elkövetett módszertani hibák ellenére sem bizonyultak nagyon tévesnek, mivel hibái (például a különféle, az eredmények közös nevezőre hozásához elvileg szükséges korrekciók elmaradásának hatásai) tulajdonképpen kioltották egymást, mint arra *Leslie–Brinkman* [1987] rámutatott. Ez utóbbi szakirodalmi áttekintés a *Jackson–Weathersby* [1975] elemzésnél már jóval tágabb bázisra tudott támaszkodni (a két cikk megírása közt eltelt 12 év alatt ugyanis

²² A *Jackson–Weathersby* [1975] tanulmányba vegyesen válogattak be keresztmetszeti és idősoros vizsgálatokat; az egyénekre, intézményekre, illetve aggregált csoportokra vonatkozó hatásokat nem különítették el; a változók definiálása nem volt egységes.

jócskán megszorodtak a témát kutató empirikus vizsgálatok, így a cikkben mintegy 30, a témával foglalkozó vizsgálat szerepel), és módszertanilag is sokkal megalapozottabb annál.

AZ EREDMÉNYEK STANDARD FORMÁTUMRA HOZÁSÁRA ÉPÜLŐ METAANALÍZIS. A hagyományos szakirodalmi összefoglalók gyakran azzal a semmitmondó eredménnyel zárulnak, hogy a szakirodalom vizsgálata alapján nem lehet egyértelmű konklúzióra jutni, mivel az elemzett cikkek egyik fele egyfajta eredményre jutott, másik része pedig pont az ellenkezőjére.

Ezt elkerülendő, *Leslie–Brinkman* [1987] nagy hatású összefoglalója *Jackson* [1978] – az eredmények integrációját célul tűző szakirodalmi áttekintések készítői számára – megfogalmazott ajánlásainak szellemében készült, valamint követte *Glass–McGaw–Smith* [1981], a társadalomtudományi metaanalízisek készítői számára körvonalazott, általános receptjeit is.

E megközelítés értelmében az egyes vizsgálatokból származó kutatási eredmények szisztematikus standardizálása, közös nevezőre hozása a kulcsfontosságú, döntő jelentőségű feladat, amelyet semmiképpen sem lehet megkerülni, ha az áttekintés eredményeképpen határozott konklúzióra kívánunk jutni.²³ E munka során – bizonyos értelemben *Jackson–Weathersby* [1975] nyomdokaiba lépve, de hibáikat meg nem ismételve – *Leslie–Brinkman* [1987] is összehasonlítható árválasz-koefficienseket próbált meg számszerűsíteni az összefoglalóban szereplő empirikus munkákra, mégpedig úgy, hogy ezek a koefficiensek minden esetben a 18–24 évesek felsőoktatási részvételi rátájában egy 100 dolláros felsőoktatási árnövekedés hatására bekövetkező változást mérték.

AZ EREDMÉNYEK STANDARDIZÁLÁSI FOLYAMATA. Az eltérő adatokat és módszertant használó, egymástól sok tekintetben nagyon is különböző vizsgálatok eredményeinek standardizálása szükségképpen meglehetősen összetett, többlépcsős folyamat. Általánosan is elmondható, hogy egy ilyen folyamat során

- az árváltozás hatására a hallgatói keresletben bekövetkező változásokat valamilyen egyéges közös mércével kell megmérni;
- minden eredménynek összehasonlítható árakra kell vonatkoznia;
- a különféle korcsoportokra vonatkozó hallgatói vizsgálatok eredményeit egységesen a 18–24 éves népességcsoportra kell átszámítani.

A keresleti változások összehasonlításához általában konverziókra van szükség: sok tanulmány csupán az árváltozás intézményi beiratkozásra gyakorolt százalékos hatását mérte, és

²³ *Leslie–Brinkman* [1987] rámutat, hogy szemben az eredményeket általában viszonylag standard formában közlő pszichológiai kiindulású oktatáskutatási vizsgálatokkal, a felsőoktatás-finanszírozási empirikus vizsgálatok eredményeinek közlésére a szakirodalomban nem alakult ki egységes forma. Számos vizsgálat publikációjából hiányoznak a mintanagyságra és a szórásra vonatkozó adatok, amelyek pedig egy teljes metaanalízis készítéséhez elengedhetetlenek lennének. Emellett az egyes vizsgálatokban használt eredményváltozók is jelentősen eltérhetnek egymástól (éppúgy találhatunk ezek között például rugalmasságokat, illetve úgynevezett hallgatói árválasz-koefficienseket, mint ahogy belső megtérülési rátákat, esetleg nettó jelenértékeket is).

ezekből kellett valamilyen módon eljutni az árváltozás általános felsőfokú beiratkozási vagy részvételi rátára gyakorolt hatásainak számszerűsítéséhez. Az árak közös nevezőre hozása volt a következő fontos lépés: *Leslie–Brinkman* [1987] a különféle időszakokra vonatkozó költségeket egységesen az 1982/1983. tanévre vonatkozó változatlan árakra számítja át, azaz 1982/1983-as változatlan dollárban fejezi ki. A hallgatói költségek egységes árra való átszámítása során a szerzőpáros a költségeket egy, a tényleges tandíj-, szállás- és ellátási költségek időbeli változását tükröző, nemzeti hallgatói költségindexszel deflálta.²⁴

A *Leslie–Brinkman*-szerzőpáros elemzése során használt utolsó nagy korrekció pedig a részvételi ráták, illetve továbbtanulási arányok egységes (18–24 éves) korcsoportra történő átszámítása: az áttekintésükben szerepeltetett egyes elemzések ugyanis az árak keresletre gyakorolt hatásának elemzésekor gyakran egyes középiskolai évfolyamokhoz, az érettségizőkhöz vagy éppen olyan kevésbé jól definiált kategóriákhoz viszonyítanak, mint az – adott állami felsőoktatási intézményben történő – továbbtanulásra jogosultak.

ÖSSZEHASONLÍTHATÓSÁGI PROBLÉMÁK. A *Leslie–Brinkman* [1987] tanulmány 25 vizsgálat esetében oldotta meg a fő kérdésekben a szükséges standardizálást, egységesítést. Annak ellenére, hogy a szerzőpáros az általa leginkább fontosnak tartott fenti három ponton nagyon ügyelt a különféle empirikus vizsgálatok eredményeinek valóban gondos és alapos összehasonlíthatóvá tételére, ilyen nagyszámú vizsgálat együttes elemzése során mégis elkerülhetetlenül adódtak bizonyos kiküszöbölhetetlen összehasonlíthatósági problémák. Míg például a különböző intézmények változó tandíj- és beiratkozási adataira épülő keresztmetszeti vizsgálatok közvetlenül mutatják az eltérő árak hatását a részvétre, addig az idősoros vizsgálatokban az árváltozások hatása inkább közvetve figyelhető meg.²⁵ Mivel azonban a kétféle vizsgálat típus eredményei nem különböznek túlságosan, a probléma jelentősége inkább elméletinek tűnik. Egy másik, nehezen kezelhető probléma a mikro- és makroelemzésekből származó árválasz-koefficiensek alapvető összehasonlíthatatlanságából fakad: a sajátár- és a keresztár-rugalmasságok értelmezése, illetve az egyes intézményekre vagy a felsőoktatás egészére vonatkozó hatások interpretálása korántsem egyszerű feladat a szerzőpáros szerint. Ilyenkor az eredmények kompatibilitása csak nehezen megítélhető, azok helyes értelmezéséhez az elemzőnek újra részletesen meg kell vizsgálnia az egyes tanulmányokban leírt vizsgálatok „környezeti” felépítését és az alkalmazott kontrollváltozókat.

²⁴ Az e mögött meghúzódó érv szerint a hallgatók felsőfokú beiratkozási döntéseik során elsősorban az őket ténylegesen érintő árak (azaz a tandíjak, a szállás- és a bentlakásos ellátás díjai) változásaira reagálnak, nem pedig a fogyasztói árindex megállapításához használatos általános jószágkosár árának változásaira. (Egy, a felsőoktatást elsősorban emberitőke-befektetésként felfogó értelmezés esetén ugyanakkor komoly érvek szólnának a fogyasztói árindex deflátorkénti használata mellett, hiszen ebben az esetben a jelentkezőknek az alternatív befektetési lehetőségek költségeivel és hozamaival kell összevetniük a felsőoktatási tanulmányok költségeit és várható hozamait – erre pedig a fogyasztói árindex alkalmasabb, mint a hallgatókat tipikusan érintő kiadások árváltozása.)

²⁵ Ideális helyzetben a hallgatói árválasz-koefficienseknek az árváltozások hatását minden egyéb feltétel változatlansága mellett kellene tükrözniük, azonban a metaelemzési mártixban szereplő empirikus vizsgálatok általában természetes környezetben zajlanak, és egyéb hatásokat (például keresztár-hatásokat) is tartalmaznak.

A METAELMZÉSI MÁTRIX. *Leslie–Brinkman* [1987] az összehasonlíthatóvá tett vizsgálatok eredményeit egy nagyméretű táblázatban, úgynevezett metaelemzési mátrixban összesítette. A mátrix oszlopai az eredeti tanulmányokra vonatkozó fontosabb információkat tartalmazták rendezett, jól áttekinthető formában. Az olyan tényszerű közlések mellett, mint a szerzők neve, illetve hogy az elemzésben felhasznált adatok mely évrre, illetve időszakra vonatkoznak, a publikációs forrás jellege, az érdekesebb oszlopok az egyes vizsgálatok főbb specifikumait veszik sorra. Ilyenek például

- a vizsgált alapsokaság (népesség);
- az elemzés jellege (idősoros/keresztmetszeti);
- az elemzésben használt árváltozó specifikációja²⁶ (a különböző vizsgálatok által használt árváltozók igen változatosak, így például: tandíj, tandíj + kollégiumi díj + ellátás díja + útiköltség, ingázási/bejárás költség, nettó tandíj, hallgatói támogatások, teljes költség aránya a jövedelemhez, elmulasztott keresetek csökkentve a tandíjjal, valamint a bentlakás és ellátás díjával, teljes költség);
- a figyelembe vett egyéb hatások szerepe (az elemzésben használt kontrollváltozók száma és fontossága alapján);
- az alkalmazott statisztikai módszerek (deskriptív, lineáris valószínűség, regresszió, logit, diszkriminációelemzés);
- a hallgatói adatok aggregációs szintje (egyéni vagy aggregált adatok);
- a hallgatóknak nyújtott pénzügyi támogatások figyelembevétele;
- vizsgált intézmények típusa [kétéves/négyéves képzés idejű, állami, magán, egyházi (katolikus), félfelsőfokú (*community college*), illetve ezek különböző kombinációi];
- hallgatói árválasz-koefficiens (*student price response coefficient, SPRC*) típusa (a 18–24 évesek beiratkozási rátájának változása 100 dolláros árváltozásra vetítve, illetve az intézményi beiratkozási ráta változása 100 dolláros árváltozásra vetítve).

A LESLIE–BRINKMAN-FÉLE ÁTTEKINTÉS FŐ ÉRDEMI MEGÁLLAPÍTÁSAI. A metaelemzési mátrix soraiban szereplő összes vizsgált tanulmány a várt irányú keresleti hatást mutatta: az árak emelkedésével *ceteris paribus* a felsőfokú beiratkozás, illetve részvétel csökkent, az árcsökkenés pedig értelemszerűen ellenkező (részvételnövelő) hatású volt. Az 1982/1983. tanévre vonatkozó változatlan árakon számítva 100 dolláros tandíjemelkedés – illetve a felsőfokú részvétel egyéni költségeinek ekkora növekedése – Leslie és Brinkman eredményei szerint átlagosan 0,7 százalékponttal csökkenti a felsőfokú beiratkozási arányt.²⁷ Összesség-

²⁶ A keresztmetszeti vizsgálatoknál a megfelelő árváltozó specifikációja közismerten komoly problémát jelenthet, vö. a *Hoernack–Weiler* [1975] cikkkel kapcsolatban erről írottakkal.

²⁷ Ennek alapján, tekintetbe véve, hogy a vizsgált tanévben a felsőfokú részvételi ráta az Egyesült Államokban mintegy 33 százalékos volt, a felsőoktatásban részt vevők számának mintegy 2,1 százalékos csökkenése lenne valószínűsíthető. Ez az eredmény azonban kicsit félrevezető lehet, mivel a legtöbb elemzett vizsgálat csak az árak elsőéves beiskolázásra gyakorolt hatását mérte, pedig a magasabb évfolyamokon tanulók viselkedése valószínűleg kevésbé érzékeny az árváltozásokra. Azt is fontos megjegyezni, hogy a valóságban az idősoros adatok a realjöveldelmek emelkedése és a preferenciák változásai következtében a felsőoktatási realár-emelkedések negatív keresleti hatása ellenére is mutathatják a részvételi arány és a felsőoktatási létszámok emelkedését.

gében az elemzett vizsgálatok jellegzetes tipikus (modális) eredményei az aggregált hatások jó becslését adják a szerzők szerint, ugyanis az átlagtól erősebben különböző eredmények mögött általában a változóspezifikaáció vagy a vizsgált intézmények jellegének, összetételének átlagostól eltérő specifikumai húzódtak meg. Meg kell említenünk emellett az áttekintés négy további fő következtetését is.

1. Az első szerint azokban a vizsgálatokban, amelyekben a gazdasági változók (tandíjak, költségek stb.) felsőfokú beiratkozásra gyakorolt hatását más változókkal együtt kísérelték meg számszerűsíteni, a szociológiai változók (például származás/osztályhelyzet, a szülők iskolai végzettsége stb.) rendre jóval erősebb hatásúnak bizonyultak, mint az árak.
2. A hallgatói keresletre vonatkozó vizsgálatok általában az elsőéves beiratkozásra koncentrálnak, és – mivel a felsőbb évesek feltehetően az újonnan beiratkozó hallgatóknál jóval kevésbé érzékenyen reagálnak az árak emelkedésére (például azért, mert az már csak rövidebb ideig érinti őket) – ezáltal könnyen felülbecsülhetik az áremelkedés intézményi hallgatói létszámra, illetve a teljes felsőfokú részvétellel gyakorolt hatását.
3. Intézményi oldalról leginkább az intézményi bevételekre gyakorolt hatásuk felől érdemes az áremelkedéseket vizsgálni: az egynél kisebb tandíjrugalmasság általában a bevételek növekedésére utal, egynél magasabb megfigyelt sajátár-rugalmasság esetében azonban általában csökkenő intézményi bevételekkel számolhatunk.
4. A tandíjak változásának hatásai nem szimmetrikusak, függhetnek a változás irányától, előjelétől: a tandíjak csökkentése nagyobb pozitív hatással lehet a beiratkozási szándékokra, mint amennyire a tandíjemelés elriaszt, visszatart a részvételtől.

A korábbi eredmények érvényessége a kilencvenes évek empirikus vizsgálataiban

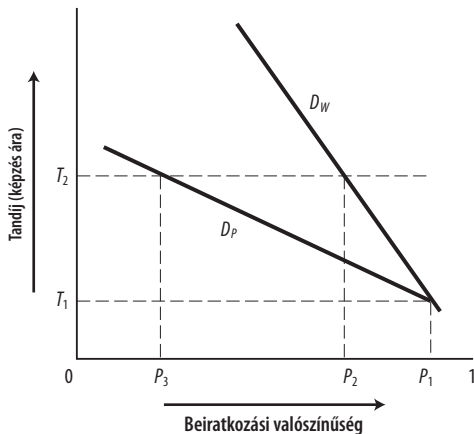
Egy évtizeddel *Leslie–Brinkman* [1987] tanulmány megjelenése után Donald E. Heller újra áttekintette a kérdéskör irodalmát, egyfelől arra helyezve a hangsúlyt, hogy – a Leslieék által készített áttekintés óta eltelt évtized során megjelent újabb empirikus vizsgálatok fényében – továbbra is érvényesnek mondhatók-e fő következtetések (*Heller* [1997]). Heller emellett az újabb szakirodalom alapján azt is részletesen megvizsgálja, hogy a támogatások különböző fajtáinak figyelembevétele mennyiben árnyalja, illetve változtatja meg a képet. A Heller által ismertetett újabb keresztmetszeti és longitudinális vizsgálatok (például *Kane* [1995], *St. John* [1990], *Savoca* [1990]) megerősítették Leslie és Brinkman fő következtetéseinek helyességét, azaz azt, hogy fordított kapcsolat van a tandíjak nagysága és a felsőfokú továbbtanulási/beiratkozási ráta között.

AZ ALACSONYABB ÁRVÁLÁSZ-KOEFFICIENSEK PROBLÉMÁJA. Az újabb vizsgálatok azonban gyakran a Leslie és Brinkman által közölt értékeknél jóval alacsonyabb mértékű árhatásokat, hallgatói árválasz-koefficienseket (a beiratkozási ráta változása 100 dolláros árválto-

zás esetén) mutattak ki. Ugyanakkor *Savoca* [1990] egy nemzeti longitudinális vizsgálat²⁸ adatainak új szemléletű – az adatbázison korábban végzett hasonló vizsgálatokétól eltérő módszertannal készült – elemzésében rámutat arra, hogy az olyan vizsgálatok, amelyek a középiskolát végzettek felsőfokú jelentkezési döntéseit exogénnek tételezik fel (mint például *Fuller és szerzőtársai* [1982]), és csak a felvett hallgatók tandíj mértékétől függő viselkedésére, tényleges beiratkozási döntéseire koncentrálnak, jelentősen alulbecslik a tandíjak emelkedésének tényleges hatásait a továbbtanulásra: a tényleges árhatás a több munka által is ekkoriban már csupán 0,2-0,3 nagyságrendűre becsült árérzékenység duplája is lehet.

Fuller és szerzőtársai [1982] a jelentkezett és felvett hallgatók beiratkozási adatai alapján a hallgatói árérzékenységet (árválasz-koefficiens) $-0,23$ -ra becsülték. *Savoca* [1990] viszont ugyanazon az adatbázison dolgozva, de a jelentkezési döntéseket is endogén módon vizsgálva, azt találta, hogy 100 dolláros tandíjemelkedés jelentkezési hatása önmagában véve is $-0,26$, a tényleges árérzékenység pedig a kétféle árhatás (jelentkezési és beiratkozási árérzékenység) eredője, tehát $-0,49$, azaz több mint kétszerese a korábban becsültnek.

A HALLGATÓKNAK NYÚJTOTT PÉNZÜGYI TÁMOGATÁSOK HATÁSAI. A korábbi összefoglaló elemzésekhez képest *Heller* [1997] nagyobb hangsúlyt helyezett a hallgatóknak nyújtott pénzügyi támogatások vizsgálatára, illetve arra a kérdéskörre, hogy a különféle pénzügyi támogatások milyen mértékben képesek semlegesíteni a tandíjak emelkedésének hatásait. A *Heller* [1997] tanulmány 1. ábrája a középiskolát befejező szegény és jómódú tanulók felsőoktatás iránti keresletét mutatja be a tandíj (a felsőfokú képzés ára) függvényében (4. ábra).

4. ÁBRA
A szegény és a jómódú tanulók felsőoktatási kereslete

Forrás: *Heller* [1997] 639. o. 1. ábra.

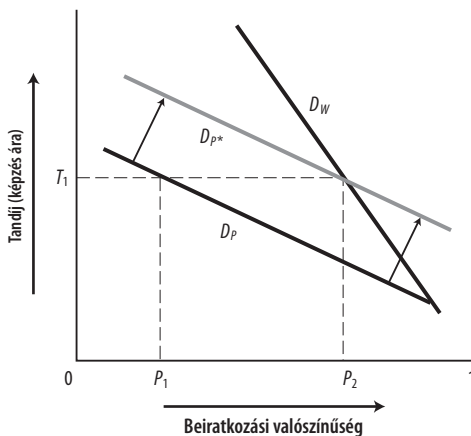
Legyen D_p a szegény, D_w pedig a jómódú tanulók felsőoktatás iránti keresleti görbéje, az egyszerűség kedvéért a keresleti görbék linearitásának feltételezése mellett. Tegyük fel, hogy ha a tandíjak szintje nagyon alacsony (T_1), nullához közeli, akkor az eltérő anyagi háttérű ta-

²⁸ National Longitudinal Survey, 1972 (<http://nces.ed.gov/surveys/nls72/index.asp>).

nulók azonos, egyhez közeli P_1 valószínűséggel iratkoznának be felsőoktatási intézménybe. *Leslie–Brinkman* [1987] előzőkben ismertetett eredményei alapján azonban tudjuk, hogy a jómódú diákok felsőfokú tanulmányok iránti kereslete jóval kevésbé árérzékeny, mint az alacsonyabb jövedelmű családokból érkezők, és ez tükröződik az ábrán a két keresleti függvény eltérő meredekségében. Ha a képzés ára az alacsony, a keresletet érdemben még nem korlátozó T_1 szintről a már egyáltalán nem kicsi, a keresletet (a felsőoktatás keresett mennyiségét) érdemben korlátozó T_2 -re emelkedik, a jómódú tanulók felsőfokú továbbtanulási vagy beiratkozási valószínűsége csak kismértékben (a P_1 -től alig elmaradó P_2 -re) csökken, ezzel szemben ugyanilyen mértékű tandíjak/árak mellett a szegény tanulók beiratkozási valószínűsége már jóval nagyobb mértékben, az alacsony P_3 szintre esik vissza.

Az ugyancsak Hellertől származó 5. ábra ezzel szemben azt mutatja, hogyan hatna egy, az alacsony jövedelmű családokból származó diákokra célzott támogatás a két csoport felsőoktatás iránti keresletére, beiratkozási valószínűségére. Az ábra abból a feltevésből indul ki, hogy az alacsony jövedelmű csoportra célzott pénzügyi támogatás nem érinti a csoport árérzékenységét, azaz keresleti görbéjének meredekségét, viszont jobbra felfelé párhuzamosan eltolja a D_P keresleti görbét D_{P^*} -ba. Ezen az ábrán a T_1 tandíjszint egy nem nulla közeli, következőképpen mindkét jövedelmi csoportra nézve a keresletet érdemben korlátozó tandíj. A támogatás nélküli esetben a középiskolát végző alacsony jövedelmű diákok továbbtanulási (beiratkozási) valószínűsége T_1 tandíj mellett P_1 , a magas jövedelműeké pedig az ennél jóval magasabb, egyhez jóval közelebbi P_2 lesz. A célzott pénzügyi támogatás hatására viszont a szegény családból származó diákok kereslete olyan mértékben megemelkedik, hogy a T_1 tandíjszint melletti továbbtanulási, beiratkozási valószínűségük (P_2) megegyezik a jómódú diákokéval.

A hallgatóknak nyújtott pénzügyi támogatások hatásának elemzése azonban korántsem ennyire problémamentes és nem is egyszerű feladat. A problémák egy része abból fakad, hogy a hallgatók számára nemcsak a képzés úgynevezett nettó ára (tandíj mínusz támogatások) számít. Sokszor a hivatalosan meghirdetett tandíj („árcédulán szereplő” ár) hatása önmagában is jelentős, és a hallgatói válasz egy bizonyos összegű tandíjcsökke-

5. ÁBRA
A hallgatóknak nyújtott pénzügyi támogatások hatása a szegény és a jómódú tanulók felsőoktatási keresletére

Forrás: Heller [1997] 641. o. 2. ábra.

nésre vagy a pénzügyi támogatás ugyanakkora növelésére nem szimmetrikus, és nem is független a támogatás konkrét formájától [például ösztöndíj, támogatott diákhitel, nem támogatott (piaci feltételek mellett nyújtott) hitel, tandíjmentesség vagy tandíjcsökkentés, az intézmény által nyújtott munkalehetőség és a vele járó bér]. Az „árcédulán szereplő” ár hatása azért is térhet el a támogatások hatásától, mert az érintett hallgatók gyakran nincsenek tisztában az általuk igénybe vehető támogatások összes fajtájával, illetve helytelenül mérhetik fel, alulbecsülhetik esélyeiket egy-egy támogatás elnyerésére. Az is elképzelhető, hogy a hallgatók az egyes támogatási fajtákat (például egy támogatott hitelt vagy egy ösztöndíjat) nem pusztán csak a közgazdasági racionalitás alapján, a juttatások úgynevezett támogatási értékét összehasonlítva értékelik, mivel kulturális okokból idegenkedhetnek például a hitel igénybevételétől.

A hallgatói támogatások hatásainak empirikus elemzése

ELLENTMONDÁSOS EMPIRIKUS EREDMÉNYEK. A támogatások hatásaival foglalkozó vizsgálatok Heller-féle áttekintése meglehetősen ellentmondásos eredményekre vezetett. Az alacsony jövedelmű diákok támogatását szolgáló *Basic Educational Opportunity Grants* (BEOG, illetve 1980-tól érvényes nevükön Pell Grants) 1972. évi bevezetését követő kezdeti empirikus vizsgálatok (például Hansen [1983]), illetve egyes későbbi vizsgálatok (Kane [1994]) azt találták, hogy a támogatások pozitív hatása az alacsony jövedelmű diákok felsősokú beiskolázására az adatokból nem mutatható ki, empirikusan nem igazolható. Ezeket a negatív eredményeket érthető zavarral fogadták az esélyegyenlőség javítását célul kitűző, de a kiadások hatásosságára is ügyelő politikai döntéshozók. A későbbiekben azonban számos kutató mutatott rá az ilyen következtetésekre jutó vizsgálatok bizonyos módszertani problémáira. Hansen [1983] és Kane [1994] vizsgálati módszerei a kritikák szerint nem voltak képesek figyelembe venni a támogatások célzásában bekövetkező időbeli változásokat; illetve ezek az elemzések nem voltak képesek megfelelően kiszűrni (kontrollálni) a felsőfokú továbbtanulást befolyásoló egyéb tényezők hatásait; emellett az elemzések vizsgálati periódusa is túl rövid volt, és ily módon az éves ingadozások hatása elfedhette a háttérben húzódó trendeket.

A különféle támogatások hatásainak – külön-külön és különféle kombinációkban végzett – keresztmetszeti vagy éppen hosszabb időszakot felölelő idősoros vizsgálata erősen megkérdőjelezte Hansen [1983] és Kane [1994] említett eredményeinek érvényességét (Jackson [1988], St. John–Noell [1989], St. John [1990], Moore és szerzőtársai [1991], McPherson–Schapiro [1991a], [1991b], St. John–Starkey [1995]). E kutatások rendre arra a következtetésre jutottak, hogy empirikusan is igazolható a támogatások pozitív hatása a felsőfokú továbbtanulásra. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a – különféle támogatások hatásait különféle mintákon vizsgáló – kutatások empirikus eredményei közti összhang korántsem volt teljes. Moore és szerzőtársai [1991] szerint míg például az ösztöndíjak emelése vagy a nettó tandíj csökkenése egy szelektív intézményben – az általuk vizsgált Occidental College-ban – jelentősen emelte a beiratkozási valószínűségeket, addig a hite-

leknek vagy az intézmény által nyújtott munkalehetőségeknek erre nem volt szignifikáns hatása. Ugyanakkor jóval szélesebb adatbázison *St. John–Noell* [1989] (1972-es, 1980-as és 1982-es adatokon) vagy *St. John* [1990] (1982-es adatokon) egyértelműen kimutatta a két utóbbi támogatási forma pozitív – bár egymástól némileg eltérő mértékű – hatását is a beiratkozási, továbbtanulási valószínűségekre.

A HALLGATÓI TÁMOGATÁSOK HATÁSAI ELTÉRHETNEK A TÁMOGATÁS FAJTÁJA SZERINT ÉS TÁRSADALMI CSOPORTOK SZERINT IS. Különösen érdekesek azok a vizsgálatok, amelyek az egyes jövedelmi csoportokban külön-külön is becsülni próbálják a hallgatói támogatások hatásait. *McPherson–Schapiro* [1989] a mikrocenzus (*Current Population Survey, CPS*) adatai alapján azt vizsgálta, hogy az 1974 és 1984 közti időszakban különbözött-e jövedelemszint szerint a fehér diákok tandíj- és támogatásérzékenysége (vizsgálatuk azért irányult kizárólag a fehér diákokra, mert a kisebbségi diákok száma a mintában túlzottan csekély volt, miközben joggal feltételezhető volt, hogy az etnikai hovatartozásnak is lehet szerepe a tandíj- és támogatásérzékenység eltéréseinek magyarázatában) Mind magán-, mind állami intézményekben tanuló diákokat tartalmazó mintájukon a diákokat három jövedelmi csoportba osztva, az alacsony jövedelmű diákok igen érzékenyeknek mutatkoztak a tandíj emelkedésére (100 dolláros tandíjemelkedés esetükben a felsőfokú beiratkozási ráta 0,68 százalékpontos csökkenését vonta maga után), ugyanakkor a pénzügyi támogatás hasonló csökkenésére az alacsony jövedelmű diákok keresleti válasza nem volt statisztikailag szignifikáns. A közepes és magas jövedelmű csoportban a támogatások nagyságának változása nem gyakorolt hatást a beiratkozási valószínűségekre (ami, tekintve hogy a pénzügyi támogatások általában az alacsony jövedelmű csoportra célzottak, érthető is). Ugyanakkor a tandíj emelkedése a felső két jövedelmi csoportban a vizsgálat szerint perverz hatású volt, ugyanis a tandíjemelkedés ezekben a csoportokban növelte a továbbtanulási rátát.

McPherson–Schapiro [1994] a 1980 és 1993 között a különféle jövedelmi háttérű diákok felsőfokú intézménytípusok szerinti továbbtanulását vizsgálta az amerikai elsőéves hallgatók körében a UCLA által évenként készített American Freshman Survey adatai alapján. A szerzők tanulmányukban arra az aggasztó megállapításra jutottak, hogy az alacsonyabb jövedelmű családokból érkező diákok inkább csak a valódi felsőoktatás előszobájának tekinthető kétéves állami főiskolákra (*community college*-okba) kerülhettek be, miközben ezekben az intézményekben a közepes és magasabb jövedelmi háttérű diákok beiskolázása erősen visszaesett. A *community college* érzékelhető „gettósodásával” párhuzamosan az alacsony jövedelmű családokból érkező diákok bekerülése a négyéves felsőfokú alapképzést folytató intézményekbe a tandíjak növekedése, illetve a szövetségi támogatások csökkenése hatására egyre nehezebbé és ritkábbá vált.

St. John [1990] a másodévesek kohorszát négy jövedelmi csoportba osztva vizsgálta a tandíj esetleges csökkenésének, illetve a különböző pénzügyi támogatások (ösztöndíjak, illetve diákhitelek) esetleges növekedésének hatásait, kiszűrve a diákok különböző háttérváltozóinak hatását. A tandíjcsökkentés hatása az alsó három jövedelmi csoportban nagyjából hasonlóan bizonyult: 100 dolláros tandíjcsökkenés a beiratkozási rátát egyaránt 0,3–0,4

százalékponttal emelte ezekben a jövedelmi csoportokban. Ugyanakkor a legmagasabb jövedelmű csoport beiratkozási valószínűségére ennél jóval csekélyebb mértékű (mindössze 0,14 százalékpontos) volt a tandíjak hatása. A felvehető diákhitelek összegének emelkedése csak a két középső jövedelmi csoportban volt szignifikáns pozitív hatással a beiratkozási valószínűsége: ezekben az ösztöndíjak 100 dolláros emelése nagyjából ugyanakkora hatást gyakorolt a beiratkozási valószínűsége, mint a tandíjak 100 dolláros csökkenése. A legmagasabb jövedelmi csoportban az ösztöndíjmelés beiratkozási valószínűsége gyakorolt hatása nem volt szignifikáns. Ugyanakkor a legalacsonyabb jövedelmű csoportban az ösztöndíjmelés hatása több mint kétszer akkorának bizonyult, mint a tandíjcsökkenése.²⁹

A karrierválasztási döntés dinamikus, többlépcsős jellegének és a tanulmányi eredmények endogenitásának figyelembevétele

Behrman és szerzőtársai [2008] rámutatott arra, hogy a felsőoktatási jelentkezési, beiskolázási folyamat korábban általánosan elterjedt aggregált kereslet-kínálati modellel való ábrázolása a szükségesnél több kompromisszumot követel. Az ilyen aggregált modellek ugyanis nem veszik figyelembe a munkaerő-piaci szereplők jellemzőiben meglévő eltéréseket, valamint azt, hogy a szereplők külső feltételek változásaira adott válaszai éppen e különbözőségük miatt térnek el egymástól. A tanulmány szerint a karrierválasztás egészét, ezen belül a felsőfokú tanulmányok megválasztásának kérdését szekvenciális (többlépcsős) folyamatként célszerű vizsgálni, figyelembe véve, hogy a döntéseket minden egyes lépcsőfoknál komoly bizonytalanság mellett kell meghozni. A karrierválasztás mikroökonómiai modelljei az egyéni életpálya-tervezési, pálya- és intézményválasztási, tanulási és alkalmazkodási döntéseket, folyamatokat állítják a középpontba, hangsúlyosan figyelembe véve a háttér, a képességek, a körülmények különbségeit, és lehetővé téve annak vizsgálatát, hogy e különbségek milyen mértékben érvényesülnek a folyamat során.

A családi háttér felsőfokú továbbtanulásra gyakorolt hatását vizsgáló korábbi tanulmányok eredményei *Behrman és szerzőtársai* [2008] szerint torzítottak, ami elsősorban abból fakad, hogy a továbbtanulási, intézményválasztási döntések szokásos megközelítése során a középiskolai tanulmányi eredményt és a családi háttérrel általában külön-külön változóként veszik figyelembe, a tanulmányi eredményt mintegy kívülről meghatározottnak véve, ahelyett, hogy úgy tekintenek, mint egy, a családi háttér megfigyelt és meg nem figyelt elemei által meghatározott hosszabb távú oktatási stratégia eredményét. A családi háttér azonban amellet, hogy közvetlenül is hatással van a felsőfokú továbbtanulási döntésekre, a középiskolai tanulmányi eredményeken keresztül közvetve is befolyásolhatja a felsőfokú

²⁹ Erre St. John kétféle lehetséges magyarázattal is szolgál. Az egyik az, hogy a tandíjak csökkenésének/változásának hatását általában az érintett hallgatók ösztöndíjának ezzel párhuzamos változása legalább részben ellensúlyozza, ezért önmagában a tandíj csökkenése kevésbé mutat jelentős hatást. A másik magyarázat pedig az, hogy az ösztöndíjakban részesülő hallgatók valójában a képzés nettó költségeire reagálnak, nem pedig az hivatalosan közölt (árcédulára írt) tandíjra/árra.

továbbtanulást. Éppen ezért a tanulmányi eredmények predeterminált (exogén) kezelése torzítja a családi háttér karrierválasztási döntésekre gyakorolt hatásának figyelembevételét.

A szerzők egy korábbi (nem publikált) munkájukban statisztikai módszerekkel kimutatták, hogy a középiskolai tanulmányi eredmény és a továbbtanulási döntés együttesen alakul ki: a tanulók középiskolai erőfeszítéseinek intenzitását és ezen keresztül tanulmányi teljesítményüket, eredményeiket felsőfokú továbbtanulási ambícióik erősen befolyásolják, meghatározzák. A középiskolai eredményeket bizonyíthatóan részben ugyanazok a háttérváltozók határozzák meg, mint a felsőfokú emberitőke-beruházási döntéseket. A tanulmányi eredményt ezért endogén módon, nem pedig kívülről meghatározott változóként kell figyelembe venni annak érdekében, hogy a családi háttér közvetett és közvetlen hatásai azonosíthatók és elkülöníthetők legyenek.

Behrman és szerzőtársai [2008] tanulmánya a családi háttér hatásait a két-, illetve négyéves felsőfokú képzés közti választás során is figyelembe veszi, és az „értékesebb” négyéves (felsőfokú alapképzési diplomához vezető) felsőfokú képzést választó tanulók esetében azt is vizsgálja, hogyan befolyásolja a családi háttér az ilyen képzést nyújtó, eltérő presztízsű és minőségű felsőfokú intézmények közötti kvalitatív választásukat. A képzés minőségi jellemzőinek az elemzésbe történő bekapcsolása nagyon fontos hatások azonosítását teszi lehetővé. E minőségi jellemzők segítségével megmutatható, hogy miközben a családi jövedelem közvetlen hatása a felsőfokú továbbtanulásra vonatkozó döntésre (azaz a bármilyen felsőfokú intézménybe történő beiratkozás és a tovább nem tanulás közti választásra a középiskola befejezése után) önmagában véve ma már az Egyesült Államokban meglehetősen jelentéktelen, addig a négyéves magánintézményeket választók körében a jövedelem igen jelentős hatást gyakorol a választott felsőoktatási intézmény minőségére.

A szerzők dinamikus keretben négy demográfiai csoportra (fehér/nem fehér, férfi/nő) külön-külön is megbecsülték a választott felsőfokú tanulmányi idő és intézményi minőség bérekre gyakorolt hatását. Eredményeik alapján valószínűsíthető, hogy a korábbi tanulmányok felülbecsülték ezeket a hatásokat, részben azért, mert nem dinamikus döntési folyamat részeként vizsgálták a problémát, részben pedig azért, mert elmulasztották a felsőfok előtti oktatás eltérő minőségének figyelembevételét (ezért a jobb középiskolák bérekre gyakorolt hatását is a felsőfokú tanulmányok minőségének tudták be). Eredményeik szerint fontos demográfiai különbségek vannak a felsőoktatási tanulmányi idő és minőség bérhozzamai tekintetében. Ezek a minőségi bérhozzamok a nem fehér férfiak esetében a legmagasabbak, utánuk a nem fehér nők következnek, harmadik helyen a fehér nők állnak, és a felsőfokú képzési idő és minőség növelése a fehér férfiak számára hozza relatíve a legkevesebbet. Tehát az egyes demográfiai csoportok esetén az ösztönzők erőssége meglehetősen különböző; ennek ellenére mind a négy demográfiai csoportban – a képzés hossza és minősége közti interakció miatt különösen a négyéves képzésben tanulók esetén – lesznek olyanok, akik számára megéri a drágább, de jobb minőségű intézményt választani.

Empirikus vizsgálatok és következtetések a 2000-es években – hangsúlyeltolódás

Hoxby [2004] egy NBER által szervezett konferencia anyagaiból összeállított könyvének az a fő megállapítása, hogy ma már nem a tandíjaknak és a különféle támogatási programoknak a felsőfokú beiskolázásra és részvételre gyakorolt általában vett hatása a kutatási kérdés, hanem ezeknek a konkrét felsőfokú döntésekre – a *holra*, a *hogyanra* és a *milyenre* – gyakorolt hatása. Az árak és támogatási rendszer változásai ma már elsősorban nem a teljes beiskolázási arányra gyakorolnak hatást, az ugyanis magas szinten stabilizálódott. A tandíjak és támogatások ma már alapvetően nem arra hatnak, hogy a középiskolát végzettek továbbtanulnak-e, hanem azt befolyásolják, hogy a különböző háttérű diákok hol (a hallgató lakóhelyének tagállamában lévő intézményben vagy a tagállamon kívüli intézményben), milyen időtartamú (kétéves vagy négyéves) és milyen szintű (munkaerő-piaci orientációjú félfelsőfokú vagy elméletileg megalapozottabb felsőfokú alap-) képzésben, milyen szektorba tartozó (állami, nonprofit vagy forprofit magán-) és milyen minőségű intézményekben tanulnak tovább.

Összevágunk ezzel McPherson–Schulenburg [2008] viszonylag friss eredményei is, amelyek szerint a tandíjak folyamatos emelkedése mind élesebben veti fel a kérdést, jogos-e az azzal kapcsolatos fokozódó aggodalom, hogy megfizethető marad-e a felsőoktatás, illetve hogy hátrányosan befolyásolják-e a tandíjak a hozzáférést. A szerzőpáros szerint az Egyesült Államokban ma gyakorlatilag nincs korreláció a tandíjak emelkedése és a beiratkozási ráta változása között. Ugyanakkor mérsékelt negatív összefüggés mutatható ki a tandíjak szintje és a fekete és spanyol ajkú kisebbségek felsőfokú részvétele között, és igen erős negatív összefüggés a tandíjak halmozott változási üteme és a fekete és spanyol ajkú kisebbségek felsőfokú részvételének változása között. Terenzini és szerzőtársai [2001] már az évtized elején is nyomatékosan jelezte azokat az aggasztó tendenciákat, amelyek az alacsony társadalmi-gazdasági státusú hallgatók minőségi intézményekből történő kiszorulására utalnak. McPherson–Schulenburg [2008] rámutatott, hogy bár még a magas korreláció sem jelentene oksági kapcsolatot, az mégis elgondolkodtató, hogy míg a kisebbségek felsőfokú beiskolázásában 1996–2006 közt megfigyelhető szóródás fele függ össze a tandíj változásával, addig a teljes népesség beiskolázási változásának mindössze 4 százaléka magyarázható ezzel. A kutatás eredményei a felsőoktatáson belüli szegregáció növekvő veszélyére is rávilágítanak: félő, hogy a hátrányos helyzetű kisebbségi hallgatók azokban az intézményekben koncentrálódnak majd, amelyek a legkisebb mértékben tudják növelni tandíjait: a gyengébb minőségű kétéves félfelsőfokú *community college*-okban.

Long [2004] a középiskolát adott évben befejezők felsőfokú döntéseit vizsgálta három időpontban (1972-ben, 1982-ben és 1992-ben) feltételes logisztikus regressziókkal. Eredményei szerint, míg 1972-ben a tandíjak mértéke még a továbbtanulási vagy tovább nem tanulási döntés egyik fő meghatározója volt, 1992-ben a tandíjak mértéke már nem jelentős magának a továbbtanulásról szóló döntésnek a kialakításakor, viszont a választott intézmények minőségének meghatározásában a tandíj mértékének jelentősége határozottan megnövekedett: a tandíjak intézmények közötti eltérései nagyban befolyásolták az egyes

intézmények és programok közötti választást, és pedig elsősorban az alacsonyabb jövedelmű családokból érkező diákok esetében.

Long–Riley [2007] kimutatta, hogy az alacsony társadalmi-gazdasági státusú, ezen belül különösen a színes bőrű, illetve spanyol ajkú hallgatók továbbtanulási esélyeit aránytalanul hátrányosan érinti az érdemen (tanulmányi kiválóságon) alapuló támogatások és oktatási adókedvezmények utóbbi években megfigyelhető fokozatos előtérbe kerülése a szükségleten alapuló támogatások rovására, valamint a hallgatói hitelek arányának a vissza nem térítendő támogatások rovására történő növekedése. E tendenciák felhívják a figyelmet arra, hogy annak érdekében, hogy az alacsonyabb státusú fiatalok számára a felsőfokú képzés költségei ne jelentsenek leküzdhetetlen akadályt, a jelenleginél nagyobb szerepet kellene adni a szükségleten (jövedelmi helyzetben) alapuló támogatásoknak, elsősorban ösztöndíjaknak.

A hallgatói keresletre vonatkozó empirikus vizsgálatok összefoglaló értékelése

Heller [1997] szerint az egymástól sokszor nagyon különböző módszertani megközelítést alkalmazó újabb kutatások nagyon széles áttekintése alapján továbbra is egyértelműen igaznak tekinthető *Leslie–Brinkman* [1987] fő állítása: a felsőoktatás árának emelkedésével a továbbtanulási/felsőfokú beiratkozási valószínűség csökken – azaz a keresleti görbe egyértelműen lefelé hajlik.

A keresleti vizsgálatok áttekintésének és összefoglalásának fő tanulságai a következők.

- ◆ A tandíj emelkedése *ceteris paribus* egyértelműen csökkenti a részvételt: az 1970-es, 1980-as évek adataira épülő vizsgálatok szerint 100 dolláros tandíjnövekedés az áttekintett vizsgálatok szerint 0,5–1 százalékponttal csökkenti a beiratkozott hallgatók számát.³⁰
- ◆ A hallgatóknak nyújtott pénzügyi támogatások csökkenése ugyancsak csökkenti a beiratkozást és a részvételt: a hatás nagysága a támogatás típusától függően változik, az ösztöndíjak hatása jelentősebb, mint a diákhitelké vagy az intézmények által nyújtott munkalehetőségeké.
- ◆ Az alacsonyabb jövedelmű családokból érkező diákok érzékenyebben reagálnak a (felsőoktatás nettó árát nagyban meghatározó) tandíjak és támogatások változásaira, mint a közepes és magas jövedelmű családok gyermekei.
- ◆ A családi háttér a középiskola megválasztásán és a középiskolai tanulmányi eredményeken keresztül közvetve is befolyásolja a felsőfokú továbbtanulást és intézményválasztást. Mivel a felsőoktatás minőségi bérhozámai demográfiai ismérvek alapján eltérnek, az egyes demográfiai csoportok viselkedése, választásai is különbözni fognak az ösztönzők eltérései hatására.
- ◆ Az egyéni költségek emelkedése az etnikai kisebbségekből érkező hallgatókat különösen hátrányosan érintheti: a fekete diákok (a családi jövedelem változójának hatását is

³⁰ *Heller* [1997] spekulatív alapon azt is felveti, hogy a későbbi időszakra jellemző magasabb tandíjszintek mellett a hatás esetleg ennél nagyobb is lehet.

kiszűrve) jóval érzékenyebben reagálnak az árak változásaira, mint a fehérek; a spanyol ajkú kisebbségből érkező diákok tekintetében a korábbi irodalom nem egyértelmű (egyes cikkek szerint a feketékhez hasonlóan reagálnak, mások szerint viszont ez nem igazolható), az újabb publikációk fényében azonban ez a csoport is hátrányosan érintett.

- ◆ A tandíjak hatásai a felsőoktatás különféle intézménytípusai szerint is eltérhetnek: a két-éves félfelsőfokú *community college*-ok hallgatói jóval érzékenyebben reagálnak a tandíjak emelkedésére, mint a négyéves (BA/BSc, azaz teljes értékű felsőoktatási alapképzési diplomát adó) intézmények hallgatói.³¹
- ◆ A felsőoktatási rendszer hierarchiája nagyban leképezi a társadalmi státusbeli különbségeket: fennáll a veszélye, hogy a hátrányos helyzetű hallgatók jelentős része csak a felsőoktatási rendszer legolcsóbb, alacsony presztízsű és minőségű intézményeiben tanulhat.

Az Egyesült Királyság³² felsőoktatás-finanszírozási reformja – a tandíjak bevezetését és differenciálását elemző szakirodalom áttekintése

A háttér

Egy központilag vezérelt „felülről” reformáló felsőoktatási rendszerben – mint amilyen a brit rendszer – a tandíj-differenciálás kérdése teljesen más összefüggésben vetődik fel, mint az Egyesült Államok szabadabb, alapvetően piaci módon működő rendszerében. A tandíjak – intézmények, képzési irányok, szakok, diákok fizetőképessége stb. szerinti – differenciáltsága ugyanis alapvetően nem empirikus vizsgálat tárgya egy központosított rendszerben, hanem a tandíj-megállapítás szabadságát érintő elvi kérdés. A felsőoktatási rendszer komoly értékeként számon tartott intézményi autonómia, valamint az intézmények gazdálkodási önállósága jelentősen sérül, ha az intézmények tandíj-megállapítási és -differenciálási szabadságát központilag korlátozzák. Azokban az országokban, ahol a döntően állami finanszírozás ellenére igyekeznek magánforrásokat is bevonni, viszonylag gyakori a tandíjak egységes megállapítása vagy legalábbis valamiféle központi tandíjkontroll.

Egy központi „árellenőrzéssel” azonban természetesen nemcsak az egységes tandíjak férnek össze, de jól összeegyeztethető ezzel a tandíjak képzési területenkénti differenciálása is. Képzési területenként differenciált tandíjrendszerre az ausztrál felsőoktatási hoz-

³¹ Az ezzel a kérdéssel foglalkozó vizsgálatok a keresztárhatásokat ugyan figyelembe veszik, de általában nem szűrik ki a jövedelem és a családi háttér (például szülői munkaerő-piaci státus és szülői iskolai végzettség) hatását, ezért ebben a megállapításban nagyrészt a *community college*-ok és a négyéves felsőoktatási intézmények jellegzetesen eltérő hallgatói összetétele tükröződik (a hátrányos helyzetű, alacsonyabb jövedelmű és státusú családokból érkező, valamint etnikai kisebbségekhez tartozó hallgatók jelentősen felülreprezentáltak a *community college*-okban).

³² Mint korábban már említettük, az Egyesült Királyságot alkotó egyes országok oktatási kérdésekben szabályozásuk nagyfokú hasonlósága ellenére is jelentős önállóságot élveznek. Az egyszerűség kedvéért mind ebben az írásban, mind pedig a kötet többi fejezetében ezek közül csak az angol rendszer sajátosságainak bemutatására koncentrálnunk.

zárulási rendszer (*Higher Education Contribution Scheme, HECS*, vö. *HECS* [2003] és *HECS-HELP* [2009]) is működő példaként szolgálhat (a rendszer leírását bővebben lásd a II. rész Függelékében), illetve az angol felsőoktatás-finanszírozást is fokozatosan ebbe az irányba próbálták meg elmozdítani a 2004-ben elfogadott munkáspárti finanszírozási reform során (vö. *Semjén* [2004b]).

Az angol felsőoktatásban a – korábban hallgatói szempontból alapvetően ingyenes – felsőoktatás jövőjét meglehetősen sötétnek lefestő úgynevezett Dearing-jelentésre³³ válaszul 1998-ban az akkor frissen hatalomra került munkáspárti kormányzat először egy *egységes hallgatói hozzájárulási rendszert* vezetett be. E rendszerben a hallgatóknak 1998 szeptemberétől – intézménytől és képzési területtől függetlenül – egységes tandíjat kellett fizetniük: az egy tanévben kezdetben alapesetben ezer fontra rúgó tandíj nagyságát a későbbiekben az infláció mértékének megfelelően emelték.³⁴

A felsőoktatás piaci modelljeiben a tandíjak igen sokfélék.³⁵ Ezek után érthető, hogy az Angliában bevezetett egységes tandíjrendszert mind az érintettek, mind pedig a felsőoktatás gazdasági kérdéseivel foglalkozó kutatók a kezdetektől komoly kritikával és ellenérzéssel fogadták (például *Barr-Crawford* [1998], *Greenaway-Haynes* [2000]). A kritikák hatására a kormányzat a tandíjrendszer továbbfejlesztésére vonatkozó elképzelései fokozatosan elmozdultak egy olyan – főbb vonásaiban az ausztrál modellre emlékeztető – rendszer felé, amelyik egyaránt lehetővé teszi a tandíjak differenciálását és utólagos megfizetését. Az ausztrál modell alapján kidolgozott, 2004-ben elfogadott úgynevezett diplomás hozzájárulási rendszert³⁶ (*Graduate Contribution Scheme, GCS*) – amelyet a II. rész Függelékében is.

³³ A kilencvenes években a brit felsőoktatás-finanszírozás egyik fő problémája az egy hallgatóra jutó állami támogatások alacsony volta és csökkenő reálértéke volt. A felsőoktatási expanzió során az intézmények állami finanszírozásába beépítettek egy jelentős hatékonyságjavítási követelményt. Ennek következtében az egy hallgatóra jutó állami támogatás reálértéke 1980 és 2000 között mintegy felére csökkent, ami azonban távolról sem járt együtt a hatékonyság ilyen mérvű javulásával. A növekvő alulfinanszírozottság miatt a brit felsőoktatás folyamatosan veszített vonzerejéből. A mind nyilvánvalóbbá váló problémák hatására 1996 májusában John Major konzervatív miniszterelnök megbízta Lord Dearinget egy pártoktól független vizsgálóbizottság (National Committee of Inquiry into Higher Education) vezetésével, amelynek feladata az volt, hogy ajánlásokat tegyen a felsőoktatás-finanszírozás fejlesztésére. A jelentés – *Dearing Committee (NCIHE)* [1997] – egyfelől a hallgatók által fizetendő (a képzési költségek mintegy negyedét kitevő) tandíj bevezetését, másfelől a szociális helyzettől függő hallgatói támogatások megtartását javasolta. A jelentés parlamenti megvitatására és a következtetések kormányzati levonására azonban már a (munkáspárti győzelemmel végződő) választások után került csak sor.

³⁴ A tandíj bevezetésével párhuzamosan a korábbi hallgatói támogatásokat teljes egészében hallgatói hitelekkel váltották fel. A szociális szempontot ezután úgy érvényesítették, hogy a hallgatók szociális helyzetétől függően a tandíjat részben vagy egészen elengedték. A hallgatói tandíj bevezetésével és a korábbi megélhetési támogatások szociális helyzettől függő hitellel történő kiváltásával párhuzamosan a Munkáspárt jelentősen átalakította a diákhitelek törlesztési szabályait is: bevezették a korábbinál jóval igazságosabb jövedelemarányos törlesztést.

³⁵ Az Egyesült Államokban például – mint azt az előzőkben is láttuk – az egyetemek jelentős része bizonyos mértékig kihasználja a tandíjak differenciálásban rejlő lehetőségeket. Ugyanakkor a differenciálás mértékében és szempontjaiban az egyes intézmények között igen jelentős különbségek lehetnek (vö. *Rothschild-White* [1995], *Semjén* [2004a] *Ehrenberg* [2010] stb.).

³⁶ A rendszer részletesebb leírását lásd például *Semjén* [2004a], [2004b] mellett kötetünk II. részének Függelékében is.

kében szintén részletesebben is bemutatunk – népszerűsítő kormányzati anyagok (például *DfES [2003a]*), valamint a felsőoktatás-finanszírozási reformmal kapcsolatos angol közgazdasági és közpolitikai írások egyaránt elkötelezetten érveltek a reformot megelőző széles körű szakmai-társadalmi párbeszéd során a differenciált tandíjak bevezetése mellett.

Ennek az irodalomnak az alapján érdemes röviden áttekinteni a tandíjak differenciálása melletti főbb szakmai érveket, mivel ezek tanulságosak lehetnek minden, a felsőoktatásba történő magánforrás-bevonást, azaz a tandíjak bevezetését fontolgató ország számára. Mivel a 2006. évi angliai tandíjreform (a halasztott fizetésű differenciált tandíjak) bevezetése óta eltelt idő még elég rövid a reform hatásainak empirikus vizsgálatára, tapasztalatainak összegzésére és érvényes következtetések levonására,³⁷ a hangsúlyt ebben a fejezetben nem erre, hanem a reform melletti közgazdaságtani érvek vizsgálatára helyezzük.

A tandíjakra való fokozottabb támaszkodás és a tandíj-differenciálás elméleti indoklása

A FELSŐOKTATÁS ALULFINANSZÍROZOTTSÁGA ÉS EGYÉB OKOK A TANDÍJAK EMELÉSÉRE ÉS DIFFERENCIÁLÁSÁRA. *Greenaway–Haynes [2000]* hat érvet sorol fel a tandíjplafon jelentős emelése és a tandíjak differenciálása mellett.

1. Ahhoz, hogy a felsőoktatási expanzió anélkül folytatódhasson tovább, hogy a csoportlétszámok nőnének, az infrastrukturális feltételek és az oktatók relatív bérhelyezete romlanának, még több erőforrásra van szükség. Ezeket a többleterőforrásokat inkább a hallgatók jövőbeli jövedelmeire támaszkodva kellene biztosítani, kerülve az adófizetők további megterhelését.
2. Az angliai egyetemek nemzetközi versenyképességének növelése (ezen belül a külföldi hallgatók sikeres toborzása) érdekében jelentősen javulnia kell az angol felsőoktatás teljesítményének a kutatás és a technológiatranszfer terén. Ehhez nélkülözhetetlen, hogy további forrásokat vonjanak be az oktatásba, ami azonban az adott költségvetési helyzetben nem járhat az adófizetők további terhelésével.
3. Az egyes egyetemek költségintje képzési szerkezetüktől, egyes tevékenységeik (képzés, kutatás, technológiatranszfer) egymáshoz viszonyított súlyától, az általuk elsődlegesen megcélzott piac (regionális vagy éppen nemzetközi) jellegétől stb. függően igen eltérő lehet. A költségintek eltérései időben nőnek – több és többféle egyetem van ma, mint a múltban, és a megszerezhető diplomák, illetve az oktatott tárgyak köre is folyamatosan bővül.
4. A hallgatói hozzájárulások intézmény és képzési terület szerinti egységes kezelése következtében a hallgatókat (családjukat) terhelő költségek nincsenek tekintettel sem a kü-

³⁷ A kérdéssel foglalkozó, egyelőre nem nagyszámú közgazdasági és oktatáspolitikai irodalomba enged betekintést például *Dearden és szerzőtársai [2008a]*, illetve *Russell Group [2010]*. A II. rész Függelékében kicsit részletesebben is visszatérünk még az eddigi tapasztalatok elemzésére.

- lönböző végzettségekhez tartozó képzési költségek különbségeire, sem pedig az egyes végzettségek várható megtérülési rátáinak jelentős eltéréseire.³⁸
5. A differenciált tandíjak lehetővé tennék az egyetemek számára, hogy a fizetőképesebb diákoktól magasabb összeget kérjenek (természetesen ez bizonyos fokig az egységes tandíjra épülő rendszerben is megvalósul, mivel a tandíjakat szociális helyzet alapján differenciálták – egy magasabb tandíjplafon azonban lehetővé tenné a fizetőképesség szerinti relatív díjkülönbségek növelését).
  6. A tandíjak differenciálásával nagyobb teret lehetne engedni a piacnak (a differenciálást fel lehetne használni a férőhelyek iránti kereslet és a képzési kínálat összhangjának sikeresebb megteremtésére), ezáltal kevésbé lenne szükség költséges kormányzati szabályozásra.

Greenaway–Haynes [2000] első két érve elsősorban az alulfinanszírozottságból fakadó aktuális problémákra keres választ, és valójában nem annyira a tandíjak differenciálását, mint inkább a magánforrások fokozottabb bevonását támasztja alá. (A felsőoktatásban felhasznált magánforrások bővítésének a tandíj-differenciálás valóban egyik eszköze lehet,³⁹ ugyanakkor azonban a forrásösszetétel, a költségmegosztás ilyen irányú megváltoztatása a tandíjak differenciálása nélkül is elképzelhető). A szerzőpáros további érvei viszont már valóban nyomós indokok a differenciálás lehetőségének kiaknázása mellett:⁴⁰ 97 brit egyetem külföldi hallgatóktól kért tandíjainak elemzése alapján arra a következtetésre jutottak, hogy ha az egyetemeknek lehetőségük nyílik majd rá, feltehetően kihasználják az eltérő erőforrás-igényű (más-más költségcsoportba tarozó) képzések tandíjainak differenciálásra nyíló lehetőségeket, másfelől egy-egy költségcsoporton belül is nagymértékben kiaknázzák az árversenyben rejlő lehetőségeket.

³⁸ A *Greenaway–Haynes* [2000]-féle érvelés 3. és 4. pontja többek között a költségalapon történő tandíj-differenciálás indokoltága mellett sorakoztat fel érveket. Mint azt a korábbiakban számos hivatkozással alátámasztva láttuk, a költségalapú tandíj-differenciálás (a mellette szóló elméleti érvek ellenére) nem különösebben jellemző az Egyesült Államok felsőoktatási intézményeiben. Ott a hivatalos/meghirdetett tandíjak intézményen belüli differenciálása tipikusan inkább a nagyobb szervezeti egységek, például karok között történik, és általában nincs tekintettel az egy karon belül működő különböző képzések átlagos költség szintjének nem lényegtelen különbségeire. A tandíj-differenciálás során az intézmények a költségek eltéréseinél jóval nagyobb mértékben veszik figyelembe a várható kereseti többletek eltéréseit.

³⁹ A differenciálásban rejlő forrásbevonási lehetőség jelentőségét a tanulmány részletes szimulációs számításokkal is alátámasztja. Ezek egyrészt azt vizsgálják, hogyan hatna a különböző típusú (és emiatt eltérő képzési szerkezetű) felsőoktatási intézményekre, ha lehetővé tennék számukra, hogy a képlet szerinti finanszírozásban alkalmazott költségcsoportok relatív költség súlyai alapján differenciálják tandíjaikat, másrészt pedig azt, hogy mi lenne annak a következménye, ha az intézmények egy, az akkor használatosnál kétszer vagy négyszer magasabb tandíjplafon betartása mellett szabadon állapíthatnák meg tandíjaikat.

⁴⁰ Egy, a *The Guardian* által egyetemi vezetők körében végzett közvélemény-kutatás eredményei (*Guardian* [2004]) szerint a brit egyetemek és főiskolák vezetőinek 82 százaléka vélte úgy, hogy a 2006 után életbe lépő finanszírozási rendszerben az intézmények növekvő tandíjkiszabási szabadsága segítséget jelent majd számukra az alulfinanszírozottság elleni küzdelemben, ha önmagában nem is lesz elegendő a problémák leküzdéséhez. Az intézményvezetők 65 százaléka volt ekkor elvben egyértelműen a differenciált tandíjak híve.

A külföldi hallgatóktól kért tandíjak elemzése azt mutatja, hogy az azonos költségcsoportba tartozó képzések relatív tandíjkülönbségei két költségcsoportban (az osztálytermi, illetve a klinikai képzések esetén) csaknem kétszeresek, a laboratóriumigényes képzések esetében pedig több mint kétszeresek. Ekkora tandíjkülönbségek már alkalmasak lehetnek arra, hogy lehetővé tegyék a kereslet és kínálat zökkenőmentes alkalmazkodását. A *Guardian* [2004] felmérése szerint azonban 2004-ben csupán a vezetők 9 százaléka állította határozottan, hogy képzési területenként differenciált tandíjakat vezetnek majd be, miközben a vezetők 53 százalékának válaszából az derült ki, hogy még azt sem döntötték ekkor el, hogy élni kívánnak-e majd a kiegészítő tandíjak bevezetésének (a tandíjak emelésének) lehetőségével. Az intézmények közti tandíj-differenciálás várhatóan nagy jelentőségét mutatta ugyanakkor, hogy a vezetők 34 százalékának válasza szerint a maximális tandíj kiszabásának lehetőségével kívántak élni minden intézményük által kínált kurzus esetében.

A KÖZPONTI FELŐOKTATÁS-TERVEZÉS LEHETETLENSÉGÉT BEMUTATÓ ÉRVÉLÉS. A *Barr–Crawford* [1998] tanulmány máshová helyezi a hangsúlyt a tandíj-differenciálás melletti érvelés során. A szerzőpáros szerint az elitoktatásról a tömegoktatásra való áttérés a kérdés kulcsa. Az elitoktatás idején még jogos volt a feltevés, hogy a hasonló diplomák értéke is azonos, és joggal lehetett erre alapozni a különféle felsőoktatási intézmények azonos „árak” (azonos központi normatívák és – a hallgatók jelentkezéskori lakóhelye szerinti önkormányzatok által fizetett – egységes „átvállalt tandíjak”) alapján történő finanszírozását. Egy tömegoktatásra épülő felsőoktatásban viszont ezek a feltevések már nem tarthatók. Ha abból indulunk ki, hogy erős pozitív korreláció van a képzés (diploma) minősége és fajlagos költsége között, továbbá hogy háromféle költség szintű intézmény létezik (nemzetközileg versenyképes, magas fajlagos költségű kutatóegyetem;⁴¹ átlagos színvonalú, átlagos fajlagos költségű egyetem; alacsony költségű, nem kutató felsőoktatási intézmény⁴²), akkor az azonos elvű, egységes költség szintre építő finanszírozás mindenképpen problematikus lesz, bármilyen költség szintre is építsen.

- ◆ Ha a nemzetközileg versenyképes intézmények magas fajlagos költségei alapján finanszíroznák az egész rendszert, az erőforrás-allokáció gyenge hatékonysága, pazarló jellege miatt a rendszer finanszírozhatatlan és politikailag fenntarthatatlan lenne.
- ◆ Ha átlagos szinten finanszíroznák az összes intézményt, a nemzetközileg versenyképes minőség nem lenne tartósan fenntartható, ugyanakkor az alacsony minőségű helyeket még így is túlf finanszíroznák, ami pazarlás lenne, és a minőség javítására sem ösztönözne.
- ◆ Ha az alacsony költség szint lenne az egységes finanszírozás alapja, a kutatóegyetemek teljesen versenyképtelenné válnának nemzetközileg, és már az átlagos minőség sem lenne tartósan fenntartható.

⁴¹ Az ilyen intézményekben az oktatói fizetések nemzetközileg versenyképes szintje miatt magasak lesznek a fajlagos költségek.

⁴² Ezekben a költségek azért is alacsonyak lehetnek, mert nincsenek kutatási költségek.

Elvben egy „mindentudó központi tervezés” differenciált intézményfinanszírozással kezelhetné az eltérő költségzintek problematikáját – *Barr–Crawford* [1998] érvelése szerint azonban a valóságban a feladat ehhez túl komplex, és csak olyan finanszírozási rendszerben oldható meg, amely lehetővé teszi, hogy az intézmények maguk állapíthassák meg áraikat, amelyekben elismertethetik költségkülönbségeiket (47–48. o.). A cikk érvelése szerint a felsőoktatás központi tervezése, szemben a negyven év előtti helyzettel, ma már sem nem lehetséges, sem nem kívánatos.

A FIZETŐKÉPESSÉGI ÉS MÉLTÁNYOSSÁGI ALAPÚ ÉRVELÉST ALÁTÁMASZTÓ EMPIRIKUS VIZSGÁLATOK. A tandíj-differenciálás melletti eddig ismertetett érveket elsősorban fizetőképességi és méltányossági szempontból támasztják alá a felsőfokú végzettségűek szakterületenként jelentősen eltérő megtérülési rátáira vonatkozó brit empirikus vizsgálatok.

Már *Steel–Sausman* [1997] is arra a következtetésre jutott az 1980-as évek brit adatai alapján, hogy a bölcsészeti végzettség relatíve alacsony egyéni és társadalmi megtérülési rátáihoz képest magasabbak a természettudományi és műszaki területeken végzettségűek megtérülési rátái, és még ennél is magasabb a társadalomtudományi végzettségűeké, akik esetében a relatíve alacsony egyéni és társadalmi költségek ellenére viszonylag magasak az elérhető jövedelmek.

Blundell és szerzőtársai [2000] az 1958-ban születettek egyéni szintű megtérülési rátáit vizsgálva az Egyesült Királyságban, szintén jelentős különbségeket tapasztalt az egyes képzési területek megtérülése között. Férfiak esetében a számviteli, gazdasági, jogi és a matematikai/fizikai stúdiumok megtérülési rátái voltak a legmagasabbak, a biológiai, kémiai, földrajzi és környezettudományi tanulmányoké pedig a legalacsonyabbak. A nők esetén a legmagasabb megtérülésű tanulmányok közé – a számviteli, gazdasági és jogi tanulmányok mellett – bekerültek az egyéb társadalomtudományok és a pedagógia (tanárképzés) is, a legalacsonyabb pedig az ő esetükben is a kémiai és biológiai stúdiumok megtérülése volt. A különböző kontrollváltozók bekapcsolása az elemzésbe csak kismértékben csökkentette a mért magas megtérülési rátákat – valóban szignifikáns hatása csak a 16 éves kori képességmérő teszt eredményeinek volt, de ezek figyelembevételére is csupán 4-5 százalékponttal csökkentette a megtérülési rátákat.

Frissebb eredményekről számolt be *Walker–Zhu* [2001]: a brit munkaerő-felmérés női mintáján az órakeresetek eltérései alapján kimutatta, hogy két vagy több emelt szintű GCE (*General Certificate of Education in Advanced Level*) vizsgával rendelkező középiskolai végzettségű nőhöz képest egy bölcsész kereseti többlete 17 százalék, szemben például a jogász 44 százalékos kereseti többletével.

Conlon–Chevalier [2002] 1993–1999 közötti időszakra vonatkozó eredményei pedig azt mutatják, hogy a fizetési skála két végpontján a felsőfokú végzettség átlagos egyéni megtérülési rátái a képzés/végzettség típusától és munkaerő-piaci értékétől függően akár 44 százalékkal is eltérhetnek.

A kormányzati reformszándékokat bemutató úgynevezett fehér könyv (*DfES* [2003a]) érvelése éppen az itt említett munkák alapján hangsúlyozza a megtérülési ráták különbségeit, és ezekre a különbségekre építve a társadalmi igazságosság, méltányosság szempontjait vi-

szi be az elemzésbe, és ezekre való hivatkozással száll síkra a tandíjak differenciálása mellett. Mint írja, „abszolút világos, hogy a különböző kurzusok hallgatói különböző hozamokhoz jutnak majd”.⁴³ A várhatóan igen eltérő egyéni életkereseti kilátások miatt nem lenne igazságos ugyanakkora hozzájárulást kérni azoktól, akiknek munkaerő-piaci kilátásai nem túl biztatók, mint azoktól, akik végzettségük alapján kiemelkedő jövedelmekre számíthatnak. Az egységes hallgatói hozzájárulás (differenciálatlan tandíj) gyakorlatilag azt jelenti, hogy az egységes díjak fizetésén keresztül a gyengébb kereseti kilátásúak támogatják a magas hozamú képzésekben részt vevő, magas életkeresetű diplomásokat. A differenciált tandíjak bevezetése nem csupán igazságosabb, de azt is lehetővé teszi, hogy a hallgatói keresletet jobban kiszolgáló intézmények magasabb bevételekhez, pénzügyi hozamokhoz jussanak, ami ezáltal erősíti a hallgatói választás szerepét a képzési kínálat átalakításában. Ugyanakkor a hozzáférés egyenlőségének tulajdonított kiemelt érték miatt a kormányzati javaslat csak bizonyos határokon belül (tandíjplafon mellett) támogatja a tandíjak differenciálását.

Valójában a megtérülési ráták eltéréseire alapozó közgazdasági érvelés arra is kifuttatható, hogy megfelelően differenciált tandíjak bevezetésével csökkenthetnénk az átlagos megtérülésekben mutatkozó különbségeket az egyes tanulmányi területek között,⁴⁴ és ennyiben csökkenthetnénk a megtérülések eltéréseiből fakadó olyan negatív társadalmi-gazdasági hatásokat, mint az alacsonyabb jövedelmi többleteket mutató területek iránti csekélyebb érdeklődés hatására fellépő kontraszelekció.

A differenciált tandíjak igazolására alkalmazható lenne az eddigieken kívül egy, a kormányzati szabályozás kudarcára építő érvelés is. Nemcsak az árak (tandíjak) teljes hiánya, de az árszabályozás (például egységes tandíjak előírása) is dezorientálhatja ugyanis a fogyasztói döntéseket.⁴⁵ Ha a hallgatók nem érzékelhetik a képzési költségek tudományterületenkénti eltéréseit (azaz, ha nincsenek költségalapon differenciált tandíjak), akkor relatíve túl nagy lesz az általuk támasztott kereslet a magas költségű, gyengébb társadalmi megtérülésű képzések iránt. Ha viszont a képzési költségek eltérései megjelenhetnének a tandíjak különbségeiben, ez elősegíthetné a racionálisabb hallgatói választást.

Paradox módon hasonló megfontolás motiválhatta azokat a sajtóban 2011 végén, 2012 elején megjelent jelenlegi magyar kormányzati elképzeléseket is, amelyek az állami támogatású (ingyenes) férőhelyek számát drasztikusan kívánták csökkenteni a magasán megtérülő képzésekben, hogy a gyengén megtérülő helyekre összpontosíthassák a felszabaduló szűkös

⁴³ Ezt az állítást a kereseti többletekre és megtérülési rátákra vonatkozó, fentebb ismertetett brit munkaerő-piaci és oktatás-gazdaságtani vizsgálatok már meggyőzően bizonyították (vö. például *Steel–Sausman* [1997], *Blundell és szerzőtársai* [2000], *Walker–Zhu* [2001], illetve *Conlon–Chevalier* [2002]).

⁴⁴ Lényegében *Greenaway–Haynes* [2000] is erre hivatkozott, amikor felhívta a figyelmet arra, hogy az Egyesült Királyságban, illetve Angliában a tandíjak (úgynevezett hallgatói hozzájárulások) képzési irányok szerinti differenciálásának hiánya miatt a hallgatókat (családjukat) terhelő költségek nem tükrözték sem a különböző végzettségekhez tartozó képzési költségek különbségeit, sem az egyes végzettségek várható megtérülési rátáiban mutatkozó jelentős eltéréseket. (A cikk megjelenése előtt néhány évvel bevezetett hallgatói hozzájárulás ugyanis képzési irányok szerint nem volt differenciált, szociális szempontoktól függően viszont lehetett nulla, csökkentett vagy teljes mértékű.)

⁴⁵ Ez a már *Semjén* [2004a]-ban is felbukkanó érvelés valójában rokon *Hoernack–Weiler* [1975] korábban hivatkozott, a költségálapú tandíj-differenciálás melletti érvelésével.

állami erőforrásokat. Természetesen lehetne úgy is érvelni, hogy elsősorban nem a tandíjak különbségeinek, hanem a közösségi szektor megfelelő (azaz magasabb) diplomásbérének kellene biztosítaniuk a megtérülési ráták kiegyenlítődsét – amennyiben a társadalomnak valóban szüksége van a közösségi szektorban dolgozó tanítók, tanárok, ápolók, orvosok stb. munkájára, fizesse meg őket olyan szinten, ami biztosítja számukra a többi területen tanuló diplomásokéhoz hasonló megtérülést.⁴⁶

Tanulságok és záró gondolatok

Versenyző és profitmaximalizáló egyetemek feltételezése mellett a piacon kialakuló egyensúlyi árak (a különféle típusú hallgatók által az egyes intézményekben fizetendő tandíjak) olyanok lennének, amelyek megvalósítják a különféle típusú (eltérő oktatási termelékenységgű) hallgatók társadalmilag optimális allokációját. Ez a tetszetős eredmény persze még az elméletben is csak akkor érvényes, ha a versenyzői egyensúly szokásos feltevései mellett az állandó skáláhozadék feltevése is teljesül. A valóság azonban meglehetősen távol áll ezektől a feltevésektől. A felsőoktatás világa korántsem mentes információs aszimmetriától, piaca úgynevezett bizalmi piac. Az ilyen piacokon a fogyasztók számára általában megnyugtatóbb, ha a kegyeikért versenyző termelők (felsőoktatási intézmények) nem profitmaximalizálók, hanem a nyereséget fel nem osztó nonprofit vállalkozások.

A tandíjak a valóságban a felsőoktatás többszatornás finanszírozásának fontos eszközei. Még a korábban döntően a felsőoktatás közösségi finanszírozására támaszkodó rendszerekben is mindinkább előtérbe kerül a költségmegosztás, illetve a magánforrások bevonása, aminek értelemszerűen legfontosabb eszköze a tandíjak szerepének növelése. Egy központi tandíjreform során a bevezetett tandíjak lehetnek akár egységesek is; azonban, ha a tandíjak alakulása nem központiilag vezérelt, a piacon kialakuló tandíjak általában nagymértékben szóródnak, és nagyságuk, különbségeik fontosak lehetnek a tandíjak orientációs funkciójának betöltése, a különféle képességű hallgatók társadalmilag optimális allokációja szempontjából is. Az, hogy egy országban milyen mértékű tandíjak és tandíjkülönbségek alakulnak ki, vagy tűnnek társadalmilag elviselhetőnek, nyilván nem lesz független a jövedelemelosztástól, ezen belül is az eltérő felsőfokú végzettségek munkapiaci értékétől.

Központosított tandíj-megállapítás esetén is lehet differenciálni a tandíjakat. A tandíjak különbségei ilyenkor lehetnek költségalapúak is. A tandíj-megállapítás szabadságára építő rendszerekben azonban a tandíjak spontán kialakuló eltérései a gyakorlatban alapvetően nem lesznek költségalapúak: a különböző intézmények tandíjai közti különbségeket

⁴⁶ Ilyen érvekkel a magyarországi vitákban is találkozhatunk, és az, hogy egy ilyen helyzet sok szempontból egészségesebb és kívánatosabb volna a jelenleginél, aligha tagadható. Gyakran az a kimondott vagy ki nem mondott feltételezés is társul ehhez az érveléshez, hogy a piacgazdaságban a különböző képzési területek megtérülési rátáinak kiegyenlítődsét biztosító bérek előbb-utóbb automatikusan is kialakulnak majd (azaz e cél elérése nem indokolhatja differenciált tandíjak létét). Ez az érvelés azonban sántít, a bérek alakulása ugyanis távolról sem sűrűlődsmentes körülmények közt zajlik, és a legerősebb tradíciójú piacgazdaságokban is jelentős mértékű bér- és megtérülési különbségeket találhatunk egyes képzési területek között.

alapvetően az intézmény jellege (magán-, illetve állami) és presztízse határozza majd meg. A tandíjak megállapítása során a várható hozamok eltérései általában meghatározóbbak, mint a költségek eltérései. A tandíjak általában nem tükrözik majd a tényleges egyéni képzési költségek eltéréseit sem: egy adott intézményen belül a nagyobb szervezeti egységek – például a karok – között azonban a hivatalosan meghirdetett tandíjak tekintetében már jelentős különbségek lehetnek.

A meghirdetett hivatalos tandíjak általában még a magán-felsőoktatási intézményekben sem fedezik a képzés tényleges átlagköltségét. Kivételt ez alól még az Egyesült Államokban is csak a nagyon szűk körű (gyakorlatilag csak meglehetősen speciális területeken működőképes, a képzésben rendkívül szigorú költségellenőrzést megvalósító, kutatással pedig nem foglalkozó, alacsony fajlagos költségű) forprofit magánszektor képzései jelentenek, e képzések részesedése a teljes hallgatói létszámból azonban rendkívül csekély. A tandíjbevételek mellett a közösségi támogatások és a magánadományok szerepe a nonprofit magánintézményekben is alapvető fontosságú.

A felsőoktatásban a termelők kibocsátásának értéke függ a fogyasztóik által nyújtott inputok mennyiségétől és minőségétől is. Ennek hatására a termelők értelemszerűen igyekeznek megválogatni azt, hogy kik legyenek a vevőik. Ez a vevők közti szelekció (az intézmény törekvése a hallgatói összetétel meghatározására) csak akkor érvényesülhet, ha az intézmények presztízsiük magasán tartásával képesek elérni, hogy szolgáltatásaik (képzéseik) iránt az adott árak (tandíjak) mellett jelentős legyen a túlkereslet: ekkor ugyanis az intézmények kiválogathatják a számukra (a minőség szempontjából) legkívánatosabb tulajdonságú jelentkezőket. Ez a jelenség a hatékony bérelmélet keretében is jól magyarázható. A (döntően amerikai) empirikus vizsgálatok szerint a tandíjak negatív hatással vannak a hallgatói keresletre és a felsősokú részvételre. A hallgatói döntéseket azonban nyilvánvalóan nemcsak a meghirdetett bruttó tandíjak befolyásolják. A hallgatók a számukra elérhető pénzügyi támogatások ismeretében alakítják ki döntéseiket: ilyen értelemben az ösztöndíjak, támogatások, tandíjkedvezmények figyelembevételével kalkulálható nettó tandíj hatása a meghatározó. Az empirikus vizsgálatok azonban azt mutatják, hogy a hallgatók gyakran nem szimmetrikusan reagálnak a bruttó tandíjak és a támogatások ellenkező irányú, egymást elvben kiegyenlítő változásaira. A hallgatói reakciók ráadásul a támogatás konkrét formájától sem függetlenek (például az ösztöndíjak pozitív keresleti hatása jóval jelentősebb, mint a diákhiteleké vagy az intézmények által nyújtott munkalehetőségeké).

Bár a tandíjak keresletre gyakorolt hatása tagadhatatlanul jelentős, azokban a vizsgálatokban, amelyekben a gazdasági változók felsőfokú beiratkozásra gyakorolt hatását más változókkal együtt kísérelték meg számszerűsíteni, a társadalmi státussal közvetlenül összefüggő változók (például származás/osztályhelyzet, a szülők iskolai végzettsége stb.) általában erősebb hatásúnak bizonyultak, mint az árak/tandíjak. Az oktatáspolitikai szempontjából különösen fontos lehet az a számos empirikus vizsgálat által meggyőzően alátámasztott eredmény, hogy az alacsonyabb jövedelmű családokból érkező diákok jóval érzékenyebben reagálnak a – felsőoktatás nettó árát meghatározó – tandíjak és támogatások változásaira, mint a közepes és magas jövedelmű családok gyermekei. Az egyéni költségek emelkedése az etnikai kisebbségekből érkező hallgatókat is különösen hátrányosan érinti.

Megfelelő, szociális és meritokratikus szempontokat egyaránt figyelembe vevő hallgatói támogatási rendszer mellett azonban a tandíjak negatív társadalmi következményei hatáson kivédhetők. A differenciált tandíjak mellett – a hatékonysági érveken túlmenően – méltányossági szempontból is komoly érvek hozhatók fel: egységes tandíjak fizetése esetén ugyanis a gyengébb kereseti kilátású képzések hallgatói tandíjaik egy részével gyakorlatilag támogatnák a magas hozamú képzésekben részt vevő, magasabb várható életkeresetű diplomásokat.

A differenciált tandíjak igazolására alkalmazható emellett a kormányzati szabályozás kudarcára építő érvelés is. Mind az árak (tandíjak) hiánya, mind pedig azok korlátozása, mesterséges egységesítése dezorientálhatja ugyanis a fogyasztói (továbbtanulási) döntéseket. Differenciált tandíjak hiányában relatíve túl nagy lehet a magas költségű, gyengébb társadalmi megtérülésű képzések iránti hallgatói kereslet.

II. KÖLTSÉGMEGOSZTÁS A FELSŐOKTATÁSBAN

Tandíjak és halaszthatóság, hitelek és más utólagos költség-hozzájárulási rendszerek

Ahhoz, hogy a későbbiekben megalapozott választ adhassunk majd arra kérdésre, hogy vajon szükség van-e tandíjakra, és ha igen, milyen típusúakra a magyar felsőoktatás finanszírozásában, először tisztáznunk kell néhány alapfogalmat, és át kell tekintenünk, illetve meg kell válaszolnunk néhány alapvető általánosabb kérdést is.

Ezt szem előtt tartva, ebben a fejezetben a következő négy fő kérdéskör köré csoportosítjuk mondanivalónkat.

1. Mit jelent a költségmegosztás a felsőoktatásban? Miért van rá szükség? Mi jellemzi a végső teherviselők közötti költségáthárítási folyamat fő irányait a nemzetközi porondon napjainkban?
2. Milyen keretek között és kiknek a szempontjából értelmezhető a tandíj? A sokféle értelmezési lehetőség közül mit is tekintsünk „valódi” tandíjnak?
3. Melyek a „valódi” tandíjak kívánatos, illetve nemkívánatos hatásai? Milyen főbb érvek és ellenérvek szólnak amellett, illetve az ellen, hogy növelni kell a tandíjak szerepét a felsőoktatás finanszírozásában? Mekkora az igazságtartalmuk ezeknek az érveknek, illetve ellenérveknek a tandíjak ismert, illetve várható hatásai alapján?
4. A tandíjfizetés halaszthatóságának kérdése és a halasztott hallgatói költségviselés főbb típusai a diplomásadótól a diákhitelekig és az utólagos költség-hozzájárulási rendszerekig. (A halasztott fizetést lehetővé tevő változatos intézményi megoldásokba nyújt angol, ausztrál és amerikai példák alapján betekintést a fejezet Függeléke.)

Értelmezési keret – költségmegosztás a felsőoktatásban

A felsőoktatási költségmegosztás fogalmának elterjedése elsősorban Bruce Johnstone munkásságához köthető. Johnstone költségmegosztással foglalkozó tanulmánykötete a szerző és munkatársai a nemzetközi összehasonlító felsőoktatás-finanszírozási és -hozzáférési projekt (*International Comparative Higher Education Finance and Accessibility Project, ICHEFAP*) keretében 2001 és 2005 között készült tanulmányait foglalja csokorba (Johnstone [2006]). A könyv egyes (korábban önálló tanulmányokként is publikált) fejezetei a felsőoktatási költségmegosztás különböző oldalait emelik ki, ennek megfelelően a költségmegosztás az egyes tanulmányokban megjelenő definíciója, értelmezése a kötetben belül nem teljesen egységes. Mindazonáltal, ha a költségmegosztás Johnstone által adott legtágabb értelmezését tekintjük, akkor a fogalom alapvetően arra utal, hogy a felsőoktatás összes költsége (az in-

tézmények és magánszemélyek által viselt képzési költségektől egészen a hallgatók lakhatási és ételmezési kiadásaiig) alapvetően négy végső teherviselő fél közt oszlik, illetve oszolhat meg (i. m. 113. o.). Ezek a végső teherviselő felek Johnstone szerint csak a következők lehetnek:

1. a *kormányzat*, illetve az *adófizetők* (közvetlen vagy közvetett adóztatás útján – ez utóbbiba beleértve a vállalkozások adóztatását éppúgy, mint a költségvetési hiány által indukált inflációt, mivel a végső teher Johnstone szerint mindkét esetben az általános adófizetőre/fogyasztóra hárul);
2. a *szülők* (megtakarításokból, folyó jövedelemből vagy hitelfelvételből);
3. a *hallgatók* (megtakarításokból: ezek szükségképpen igen korlátozottak a tipikus hallgatói életkorban, illetve folyó jövedelemből vagy hitelfelvételből);
4. *jótekingodó magánszemélyek, adományozók* (alapítványok hozamaiból, illetve közvetlen támogatásokon keresztül).

Johnstone felhívja a figyelmet arra, hogy bár egyes szerzők két további felet – a *vállalkozásokat*, azaz az *üzleti szektort* és magukat a *felsőoktatási intézményeket* – is gyakran végső teherviselőkként jelölnék meg, a közvetlenül ezektől származó költség-hozzájárulások esetében a tényleges végső teherviselő meghatározása meglehetősen problematikus és vitatható lehet.

Johnstone álláspontja szerint például egy vállalkozásra kivetett adóra – alapuljon az a hozzáadott értéken vagy a nyereségen – tekinthetünk az árbevételből finanszírozandó termelési költségként is, amiből az következik, hogy az ilyen adók végső terhe áthárítható a fogyasztóra. Az ilyen, az üzleti szektorra kivetett adók ugyan segíthetnek legalább részben elkendőzni a választópolgár/fogyasztó elől a közösségi szektor tényleges finanszírozási költségeit, azonban végül mégiscsak az adófizető állampolgár, azaz a fogyasztó lesz az, aki ezeknek az adóknak a terhét viseli. Nyilvánvaló tévhit ugyanis az, hogy ezeket az adókat teljes egészében a vállalkozások tulajdonosaira – és így a „gazdagokra” – lehet terhelni: ők ugyanis, amint megtehetik, áthárítják ezeket termékeik és szolgáltatásaik fogyasztóira.¹

Ami magukat a felsőoktatási intézményeket mint a költségmegosztásba bekapcsolódó végső teherviselőket illeti, esetükben a tényleges teherviselők meghatározása még az előzőnél is problematikusabb lehet. Az kétségtelenül igaz, hogy a felsőoktatási intézmények maguk is kínálhatnak ösztöndíjakat (támogatásokat) vagy tandíjkezdvményeket a számukra kívánatos tulajdonságú hallgatóiknak.² Ha viszont *állami felsőoktatási intézményekről* van szó, akkor az ilyen ösztöndíjakat/árendményeket végső soron az intézmény által kapott állami támogatás és az ezt kiegészítő intézményi bevételek (zömében tandíjbevételek) korlátozzák: azaz egy intézmény csak olyan mértékig nyújthat ilyen hallgatói támogatásokat, amíg bevételei elégségesek lesznek a működési költségek és a támogatások finanszírozásá-

¹ Ez az érvelés sok szempontból joggal rokonítható az „unortodox” gazdaságpolitika által előszeretettel alkalmazott szektorális adók (bankadó, telekommunikációs adó, tranzakciós adó stb.) tényleges adóteher-megosztására (incidenciájára) vonatkozó jól ismert közgazdaságtani érvekkel.

² Ilyen, az intézmény által kívánatosnak tartott hallgatói tulajdonság lehet például a hallgató korábbi kiváló tanulmányi eredményei alapján valószínűsíthető erős tanulmányi teljesítménye, sportbéli kiválósága, etnikai kisebbségi státusa stb.

ra. A végső teherviselő tehát ebben az esetben sem lehet más, mint a *költségvetés* vagy a *többi hallgató* és az *ő szülei*.

Ha pedig *magánintézményekről* van szó, az ilyen támogatások az intézmény piaci és pénzügyi helyzetétől függően kétféle módon értelmezhetők. Amennyiben a legjobb pénzügyi helyzetű, illetve nagyszámú tehető jelentkezőt³ vonzó *elitintézményekről* van szó (mint arra Johnstone is rámutat, a két kritérium által kiválasztott intézményi kör nagyrészt átfedi egymást), akkor ezeket az árkedvezményeket/támogatásokat nem annyira az intézményi jótékonytságot megtestesítő adományokként kell értelmeznünk, hanem sokkal inkább olyan intézményi kiadásokként, *költségekként*, amelyek végső soron az intézmény kedvező piaci pozíciójának és az odajáró hallgatók magas minőségének fenntartását szolgálja, hasonlóan például a kiváló oktatókra, a jobb felszerelésekre stb. fordított kiadásokhoz.

Ha azonban nem a legjobb és leggazdagabb magánegyetemekről van szó, hanem azokról az *átlagos magánintézményekről*, amelyeknek nincs jelentős alapítványi vagyoniuk, és hallgatóik sem elég jól szituáltak ahhoz, hogy a szükségesnél többet fizessenek, akkor ezeket a hallgatói kedvezményeket nem a minőséget biztosító intézményi kiadásokként kell értelmeznünk, hanem a *nettó tandíjbevételeket maximalizáló árdiszkrimináció* egy olyan eseteként, amelyet a nyilvánosan meghirdetett tandíjakat (az „árcédulán szereplő árakat”) megfizetni képes potenciális hallgatói réteg erősen korlátozott mérete tesz szükségessé (Bowen–Breneman [1992]).

Bár elvben mind a négy végső teherviselő szerepe egyaránt fontos lehet a költségmegosztási paradigma szempontjából, abban a konkrét társadalmi, gazdasági, illetve történeti kontextusban, amelyben a fogalom használata világszerte elterjedt, a negyedik végső teherviselő (magánjótékony) szerepe marginálisnak bizonyult az első háromhoz képest. Ez elvezet a költségmegosztás egy olyan, az előzőnél némileg szűkebb, korlátozottabb értelmezéséhez, amely szerint a költségmegosztás valójában annak a folyamatnak a leírására szolgáló kifejezés, amelyben a felsőoktatás korábban döntően a kormányzat, az adófizető által viselt terheinek egyre növekvő részét hárítják át a hallgatókra, illetve a hallgatók családjára (szüleire). Ez a leszűkített értelmezés több helyen is megjelenik a Johnstone kötetben (lásd például Johnstone [2006] 3–4. o. vagy 39–41. o.). E szerint a szűkebb értelmezés szerint a költségmegosztás kényszere végső soron a keresleti nyomásra és a növekvő költségvetési szigorra adott társadalmi, oktatáspolitikai válasz. Így azt tekintetbe véve, hogy valójában a folyamat során a politikai döntéshozók a költségek mind nagyobb hányadát próbálják az adófizetőkről a hallgatókra, illetve azok családjára terhelni, a költségmegosztás valójában nem más, mint a tandíjak (*tuition*) és/vagy egyéb felhasználói díjak (*user charges*) egy újabb eufemisztikus megnevezése.

Mivel a költségmegosztási politikát az elmondottak értelmében végső soron alapvetően a tandíjpolitika határozza meg, nem érdektelen Marcucci–Johnstone [2007] és OECD [2012] nyomán áttekintenünk a tandíjpolitika-típusok lehetséges csoportosításait. Marcucci–Johnstone [2007] csoportosítását kicsit finomítva a következő négy fő típust különböztethetjük meg.

³ Olyan jelentkezőket, akiknek családja elég jómódú ahhoz, hogy megfizesse azt a díjtöbbletet, amely a kedvezményekben részesülő hallgatók oktatásának az általuk fizetett kedvezményes díj feletti költségeit fedezi.

1. „*Ingyenes*” felsőoktatás: nincs tandíj. (Ez a politika ugyanakkor nem zárja ki más, nem túlzottan jelentős mértékű díjak – így különösen beiratkozási díjak, adminisztrációs díjak, illetve diákszervezetek kötelező tagdíjai – kötelező előírását, illetve fizetését.⁴)
2. *Általános, előre fizetendő tandíjra épülő tandíjpolitika.* (Természetesen az általános tandíj-fizetési kötelezettséget a diákok egy része számára a központi, illetve az intézmény által adható mentességek és ösztöndíjak részben vagy egészben semlegesíthetik. Amennyiben lehetőség van a tandíjat fedező mértékű diákhitel felvételére, a hallgatók önkéntes választása alapján az előre fizetendő típusú tandíjak is halaszthatóvá válhatnak, azaz a hallgatót terhelő tényleges fizetési kötelezettség kitolható a kereső életszakaszra.)
3. *Duális tandíjpolitika.* (Állam által finanszírozott, tandíjmentes képzés zárt keretszámokkal és általában a tanulmányi teljesítményekre épülő előzetes szelekcióval, és részben vagy egészen előre fizetendő tandíjkból fenntartott képzés az ingyenes helyekről kimaradt többi hallgató számára.)
4. A végzés utánra *halasztott, jövedelemfüggő törlesztésű tandíj* (amelyet eufemisztikusan általában nem is tandíjnak, hanem például hozzájárulásnak neveznek) az alaphelyzet minden hallgató számára. Az ilyen tandíjakat a jövedelemfüggő törlesztés mellett az is megkülönbözteti a hagyományos, előre fizetendő (*up-front*) tandíjak fizetésének sima diákhittel való „elhalasztásától”, hogy ezek esetében sokszor nincs kamat és kezelési költség, ugyanakkor a kint lévő tandíjadósság értékállóságát az adósság éves inflációs rátával történő indexálásával biztosítják. Az ilyen rendszerekben a tandíj előre vagy az előírtnál gyorsabban történő megfizetését jelentős kedvezményekkel ösztönözhetik.⁵

OECD [2012] alapján szintén négy fő költségmegosztási (finanszírozási) modell rajzolódik ki – ez a csoportosítás elsősorban annyiban más (és azáltal tartalmaz többet az előzőnél), hogy a hallgatótámogatási rendszereket is figyelembe veszi az egyes típusok (modellek) kialakítása és a tagországok besorolása során. Mivel azonban az egyes modelleket az átlagos tandíjak nagysága alapján azonosítja, a duális tandíjrendszert működtető országok esetén a modellbe sorolás, illetve a modell elnevezése némiképp félrevezető lehet.⁶

I. MODELL – *tandíjmentes (vagy nagyon alacsony tandíjú) felsőoktatás bőkezű hallgatótámogatási rendszerrel.* Ebbe a modellbe az OECD-n belül csak az észak-európai országok

⁴ Ilyen típusú díjak természetesen előfordulhatnak a tandíjakat alkalmazó további három tandíjpolitika-típus esetén is, csak ott a tandíjon túlmenően. Ezeket a díjakat is számításba lehet venni a felsőoktatás-finanszírozási modellek csoportosításakor, lásd például *Godenir–Delhaxhe–Deutsch* [1999] vagy *Semjén* [2004a].

⁵ Az ausztrál felsőoktatási hozzájárulási rendszer (*Higher Education Contributions Scheme, HECS*) esetében kezdetben például mind az előre történő fizetést, mind a jövedelem alapján számított törlesztési ütemnél gyorsabb törlesztést, azaz az előtörlesztéseket komoly kedvezményekkel ösztönözték. Idővel az erre vonatkozó ösztönzés némileg gyengült (lásd erről bővebben a Függelék 3. részét) Ha az előre történő fizetés esetén fizetendő összeget tekintenénk a valódi adósságnak, a reálkamat-mentesség már nem is lenne igaz. Mivel azonban az egyetemi költségvetésekbe minden képzési évben a HECS-et igénybe vevő hallgatók után az előre fizetési és előtörlesztési kedvezmények levonása nélküli teljes térítési díj folyik be, azaz a különbözetet a kincstár megtéríti az intézmények számára, a reálkamat-mentességre vonatkozó érvelés tartható.

⁶ Az átlagos tandíj viszonylag alacsony mértéke ugyanis jól megférhet a tandíjköteles képzésben érvényesülő magas tandíjakkal és a tandíjmentes állami finanszírozású helyek viszonylag magas arányával.

(Dánia, Finnország, Izland, Norvégia és Svédország) tartoznak, amelyekben a felsőoktatás állami támogatása magas, és bár a belföldi hallgatókra sem előre fizetendő, sem pedig utólagos tandíjak nincsenek, a jövedelemadó-rendszer viszonylag erős progresszivitásán keresztül a diplomások így is nagyban hozzájárulnak a felsőoktatás finanszírozásához.⁷ Ezekben az országokban ugyanakkor a felsőoktatási belépési ráta (erről bővebben lásd később a *Tandíjak és felsőoktatási hozzáférés* című keretes írást) átlagosan 76 százalék, ami jóval magasabb a 61 százalékos OECD-átlagnál. Ez a magas részvétel feltehetően nemcsak a tandíjak hiányának, de a fejlett hallgatótámogatási rendszernek is köszönhető: a hallgatók több mint 55 százaléka részesül állami ösztöndíjakban, illetve (a megélhetés finanszírozását szolgáló) diákhitelekben ezekben az országokban (OECD [2012] 278. o.)

2. MODELL – *magas tandíjak fejlett hallgatótámogatási rendszerrel*. Ilyen modellt működtet az OECD-n belül Ausztrália, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Kanada, Hollandia és Új-Zéland.⁸ Ezekben az országokban az átlagos éves tandíj mindenütt 1500 dollár felett van (sőt Hollandia kivételével a csoportba tartozó országokban a 3000 dolláros szintet is jóval meghaladja – lásd a későbbi 2. ábra), de a hallgatók több mint háromnegyede állami támogatásban, illetve ösztöndíjban részesül. Az idetartozó országok nagy részében a felsőoktatási kiadásokhoz nyújtott támogatások aránya a kiadásokon belül meghaladja az OECD átlagát, és ahol nem (az Egyesült Államokban vagy Kanadában), ott sem sokkal marad attól el. Emellett az ebbe a modellbe sorolt országokban általában viszonylag magas a hallgatói, illetve családi eredetű magánforrások mellett az egyéb magánforrások (vállalatok, alapítványok, magánjótékonyosság) szerepe is a felsőoktatás finanszírozásában. Az átlagos belépési arány a modellbe sorolt OECD-országokban szintén 76 százalékos, azaz jóval meghaladja az OECD átlagát, és az észak-európai országok kivételével magasabb, mint a legtöbb alacsony tandíjú országban (OECD [2012] 279. o.). Az erre a modellre való átállás még szigorú költségvetés mellett is lehetővé teheti a felsőfokú oktatásban való részvétel kiszélesítését.

3. MODELL – *magas tandíjak nem különösebben fejlett hallgatótámogatási rendszerrel*. Az ebbe a csoportba tartozó Japánban és Dél-Koreában magas,⁹ 4500 dollárt is meghaladó átlagos tandíjak érvényesülnek az A típusú felsőoktatásban,¹⁰ miközben a hallgatótámogatási rendszerek nem olyan fejlettek, bőkezűek és kiterjedtek, mint az 1. és 2. modellekbe tartozó országokban. Következésképpen ezekben az országokban a felsőoktatási részvétel komoly terhet ró a hallgatókra és családjukra. Dél-Koreában ezzel együtt is magas az A típusú

⁷ A legutóbbi időben Dánia (2005-ben) és Svédország (2010-ben) is úgy döntött, hogy az (EU–EGT-n kívülről érkező) külföldi hallgatók részére a döntést követő év őszi szemeszterétől kezdődően tandíjat vezet be. Izland az adminisztratív díjak emelésével reagált az ennek hatására növekvő külföldi jelentkezésekre (Oxford Research [2013]).

⁸ Hollandia és az Egyesült Királyság 1995 óta a 4. modellből fokozatosan került át ebbe a csoportba.

⁹ Bár Chilére az OECD [2012] nem ad meg tandíjadatokat, a háztartási magánkiadások magas és az állami támogatások alacsony aránya egyaránt arra utal, hogy feltehetően ez az ország is ebbe a modellbe lenne besorolható.

¹⁰ A felsőfokú képzés két fő altípusát az A, illetve B típusú oktatási programok adják. Az A típusú programok a felsőoktatási végzettséghez vezetők, alapvetően elméleti megalapozású programok, mint például a felsőoktatási alapképzés vagy a mesterképzés. A B típusú felsőfokú programok ezekhez képest általában rövidebbek, inkább szakképzési jellegűek, mint például az úgynevezett felsőfokú szakképzés.

felsőoktatásba történő belépési arány, Japánban azonban nem éri el az OECD átlagát (ennek negatív hatását azonban a B típusú felsőfokú képzések átlag feletti hozzáférése némiképpen ellensúlyozza) (OECD [2012] 279. o.). Ezekben az országokban meglehetősen alacsony a felsőoktatási kiadásokon belül az állami kiadások aránya, ami abban is megnyilvánul, hogy viszonylag kevesen férnek hozzá állami vagy támogatott diákhitelekhez. Ugyanakkor mindkét országban részleges vagy teljes tandíjmentességet kaphatnak az olyan hallgatók, akik kiváló eredményeket érnek el, de a tandíj komoly nehézséget okozna számukra. Mivel a legutóbbi időben Japánban és Dél-Koreában lépéseket tettek a hallgatótámogatási rendszer kiszélesítésére és javítására, ez a modell fokozatosan közeledik a 2. modellhez.

4. MODELLEK – *alacsony szintű tandíjak kevésbé fejlett hallgatótámogatási rendszerrel.* Az első csoportba sorolt öt észak-európai ország, valamint a második csoportban szerepeltetett Hollandia és Egyesült Királyság kivételével az összes többi olyan európai OECD-tagország (Ausztria, Belgium, Csehország, Franciaország, Írország, Lengyelország, Olaszország, Portugália, Svájc és Spanyolország), amelyekre az adatok hozzáférhetők, ebbe a modellbe sorolható.¹¹ Mexikó az egyetlen nem európai OECD-ország ebben a csoportban. Ezekben az országokban az (átlagos) tandíjak 1300 dollár alattiak, sőt Csehország, Írország vagy Mexikó esetében nincsen is tandíj. Ugyanakkor a hallgatók állami támogatásban, hitelben, illetve ösztöndíjban részesülő hányada 40 százalék alatti az idetartozó – tandíj- és támogatási adatokat közlő – országokban. A felsőoktatási intézmények ezekben az országokban erősen támaszkodnak az állami támogatásokra, viszont a részvételi arányok tipikusan elmaradnak az OECD-átlagtól. Az átlagos nettó belépési arány az A típusú felsőoktatásba csupán 56 százalékos ebben a csoportban, ami 5 százalékponttal elmarad az OECD-átlagtól (OECD [2012] 280. o.). Azaz a modellbe tartozó országok körében a részvétel és hozzáférés szélességét a költségvetési támogatások szűkössége általában jelentősen korlátozza. A modellbe sorolt országok egy részében a hallgatók vagy családjuk olyan állami támogatásokban (például lakhatási támogatásban, jövedelemadó-kedvezményben, illetve adójóváírásban) részesülhetnek, melyeket a statisztika nem oktatási támogatásként vesz figyelembe.

A tandíjak értelmezési lehetőségei – a valódi tandíj fogalma

Már *Semjén* [2004a] rámutatott arra, hogy a hallgatók, illetve az intézmények szempontjából a tandíj fogalma eltérő lehet. Ha kimondottan a *hallgató szempontjából* beszélünk tandíjról, akkor általában a hallgató vagy annak családja által megfizetett, a képzési költségekhez történő hozzájárulásokat értjük tandíjjon, még hozzá attól teljesen függetlenül, hogy ezek a hozzájárulások közvetlenül a hallgatót képző intézmény bevételeként jelennek-e meg,

¹¹ Okkal tételezhetjük fel, hogy amennyiben Magyarországra is közölne tandíjadatokat az OECD, Magyarország is ebbe a modellbe lenne besorolható. A 2011 vége utáni fejlemények (államilag finanszírozott férőhelyek csökkentése, úgynevezett részösztöndíjas, illetve a teljes önköltséget is elérő tandíjas helyek megjelenése és a Diákhitel 2. elérhetővé válása) tükrében azonban Magyarország határozottan a 2. modell irányába mozdult el a legutóbbi időben, még ha az elmozdulás valós mértéke a tandíjpolitika dualitása miatt egyelőre feltehetően viszonylag kismértékűnek is tűnne, ha az adatok elérhetők lennének.

vagy pedig anélkül kerülnek a központi költségvetésbe, hogy közvetlen hatással lennének az intézmény költségvetési támogatásának nagyságára.

Ugyanakkor *intézményi szempontból* gyakran tulajdonképpen mindazokat az intézményi bevételeket *tágabb értelemben vett tandíjbevételeknek* tekintik, amelyeket az egyes intézmények tényleges képzési teljesítményük (például a hallgatóik által megszerzett kreditek), esetleg hallgatói létszámuk nagyságától függően kapnak, függetlenül attól, hogy közvetlenül ki is fizeti azokat: a hallgató (vagy családja), más magánfinanszírozó (például a hallgató jövőbeli munkáltatója, illetve egy, az adott képzést dolgozói számára megrendelő és finanszírozó vállalat), vagy éppenséggel a költségvetés (például valamely kormányzati szervén keresztül). Eszerint tehát az intézmény szempontjából akár a hallgatólétszám utáni *normatív képzési támogatások*, akár az úgynevezett *átvállalt tandíjak*¹² is teljes joggal tandíjnak tekinthetők. Így, ha nem tisztázzuk pontosan, mit is értünk egy adott kontextusban tandíjon, a tandíjról folyó vitákban előfordulhat, hogy a résztvevők elbeszélnek egymás mellett, mert nem ugyanannak a félnek a szempontjából beszélnek tandíjról, azaz a vitapartnerek a vita során nem mindig ugyanabban az értelemben használják a fogalmat.

Annak érdekében, hogy a fenti – egyetlen szempont szerinti – értelmezésekből fakadó esetleges fogalmi zűrzavart elkerülhessük, nevezzük a továbbiakban *valódi tandíjnak* azokat a magáért a felsőoktatási képzésben való részvételért felszámított különféle díjakat (eufemisztikusan térítéseket vagy hozzájárulásokat), amelyek *hallgatói és intézményi szempontból egyaránt* tandíjként viselkednek, azaz a hallgatót, illetve annak családját terhelik, és növelik az intézmény bevételeit.

Nyilvánvaló, hogy az a körülmény, hogy ezek megfizetési kötelezettsége *ex ante* (például az adott képzési periódus megkezdése előtt) vagy *ex post* (például a felsőfokú tanulmányok megszakítása vagy a diploma megszerzése után, esetleg bizonyos türelmi idő elteltével) terheli a hallgatót, miközben a képzési idő alatt ténylegesen a költségvetés vagy a pénzügyi szektor előlegezi meg és fizeti be helyette a tandíjat az intézmény számlájára, egyáltalán nem kendőzheti el azt a tényt, hogy mindkét esetben valódi tandíjról, azaz mind a hallgatót, mind pedig az intézmény szempontjából *tandíjról* van szó. Annak ellenére így van ez, hogy a tandíjfizetésre is fordítható *klasszikus diákhiteltől* eltérő halasztott tandíjfizetési konstrukciók (az úgynevezett utólagos költség-hozzájárulási rendszerek) kidolgozói (feltehetően politikai megbízóik PR-szempontjainak engedelmességedve) általában ódzkodnak még a halasztott tandíj kifejezés használatától is.¹³

¹² Például az ír felsőoktatás-finanszírozási rendszerben a kincstár vállalja magára (azaz a felsőoktatási intézményeknek folyósítja) mindazon hallgatók után a tandíjat, akik az úgynevezett Free Fees Initiative (más források szerint Free Fees Scheme) rendszerben lefektetett – kurzusra, állampolgárságra, illetve tartózkodási helyre vonatkozó – jogosultsági követelményeknek eleget tesznek, és bejelentkeznek ebbe a tandíj-átvállalási rendszerbe (lásd például a Wikipedia http://en.wikipedia.org/wiki/Education_in_the_Republic_of_Ireland#Fees oldalát). Ez lényegét tekintve teljesen egyenértékű egy hallgatói alapú normatív költségvetési támogatással. Az átállalt tandíjra példát szolgáltathat a kilencvenes évek angolai finanszírozási rendszere is, amelyben az egyes önkormányzatoknak (azaz egy, a központi kormányzatnál alacsonyabb kormányzati szintnek) kellett állnia az adott önkormányzat területén állandó jelleggel lakó hallgatók tandíjának megfizetését a hallgatót oktató felsőoktatási intézmény részére.

¹³ Az ausztrál *felsőoktatási hozzájárulási rendszer* (HECS) vagy az eredetileg – a kormányzati fehér könyvben (DfES [2003a]), valamint az OECD 2004. évi országjelentésében (OECD [2004]) is – még *diplomás-hozzájárulásnak* (*graduate contribution*) hívták, a tandíjak halasztott fizetését lehetővé tevő angol kormányzati

Érvek és ellenérvek – a valódi tandíjak kívánatos és nemkívánatos hatásai

Először a nemzetközi tapasztalatokra támaszkodva röviden áttekintjük a valódi tandíjak bevezetésével, mértékével, illetve szerepével kapcsolatos közgazdasági – és ha vannak, akkor politikai – vitákban leggyakrabban felmerülő megfontolásokat, szempontokat, az ilyen tandíjak alkalmazása melletti érveket és az esetleges ellenérveket.¹⁴ Azok az érvek, amelyek a mellett, illetve az ellen szólnak, hogy a *valódi tandíjak* – azaz a hallgatók (illetve családjuk) és a felsőoktatási intézmények szempontjából egyaránt tandíjként viselkedő, bár sokszor eufemisztikus elnevezésű (lásd például költségtérítés) díjak, térítések – érdemi szerephez jussanak a felsőoktatási intézmények finanszírozásában, általában a tandíjak vélt vagy valós egyéni, társadalmi és intézményi hatásaira épülnek, azaz különféle szempontokat tükröznek és meglehetősen eltérő súlyúak.

A nemzetközi szakirodalomban (például *Godenir–Delhaxhe–Deutsch* [1999], *Eurydice* [2000], *Halász* [2012], *Johnstone* [2006]) jelentős egyetértés mutatkozik abban, hogy a jelenlegi költségmegosztási trendek a tandíjak felsőoktatás-finanszírozásban betöltött szerepének növekedése irányába mutatnak, és hogy ez a növekvő szerep indokolt és hosszabb távon elkerülhetetlen. Ugyanakkor az európai folyamatok tapasztalatai e tekintetben korántsem egyértelműek: a politikai inga átlendülése sokszor a korábbi tandíjpolitika teljes megfordulásával jár együtt, ahogy erre *Swaii–Heller* [2004] is számos példát szolgáltat.

Nem hagyhatjuk említés nélkül ehelyütt azt sem, hogy az itt következő, a tandíjak jogosságát, ésszerűségét elméleti érvekkel alátámasztani kívánó érvelés bizonyos mértékig eleve egy „fejtetőre állított” gondolkodásmódot tükröz. Ugyanis ahelyett, hogy azt vizsgálnánk, miért is van/lenne szükség tandíjakra a felsőoktatásban, legalább ugyanolyan joggal kérdezhetnénk azt is, hogy miért is kellene éppen a felsőoktatást az államnak támogatnia, mi indokolja, hogy támogatott áron vagy éppen ingyenesen tegye azt elérhetővé a hallgatók részére – ahelyett, hogy hagyná, hogy egyszerű piaci szolgáltatásként állítsák elő és értékesítsék azt a ráfordításokat (költségeket) és a normálprofitot egyaránt fedező áron.

---

diákhitelrendszer (mindkét rendszerrel részletesen foglalkozunk majd a Függelékben) közös sajátossága, hogy *balasztott tandíj* helyett a hivatalos kormányzati szóhasználatban ezeket nem tandíjaknak, hanem hozzájárulásoknak nevezik. A hamvába holt, először a 2002-ben elinduló magyarországi CSEFT-program (Csatlakozás az Európai Felsőoktatási Térséghez) keretében felbukkanó, majd később a 2006-os kormányprogram kidolgozásakor rövid időre ismét napirendre került *utólagos képzési hozzájárulási rendszer* szóhasználatára is ugyanez volt a jellemző.

¹⁴ Az itt következő gondolatmenet többek között elsősorban az *Eurydice* [2000] és *Godenir–Delhaxhe–Deutsch* [1999] által felsorolt érvekre és ellenérvekre, továbbá *Greenaway–Haynes* [2000], illetve *Semén* [2004a] érvelésére támaszkodik – ahol szükséges, ott kiegészítve az ezekben szereplő érveket *Johnstone* [2006] a tandíjakon keresztül történő költségmegosztás jogosságát alátámasztó érveivel. Az egyes források közt természetesen jelentős mértékű az átfedés. *Johnstone* [2006] a költségmegosztás szükségességét alátámasztó bizonyos érvei (így például a demográfiai nyomás hatására bekövetkező felsőoktatási expanzió miatti forrásszükséglet-növekedés) ugyan a jelenlegi hazai körülmények közt kevésbé relevánsnak tűnhetnek, más demográfiai helyzetű országokban azonban ezek is érvényesek lehetnek.

Anélkül, hogy bővebben belemélyednénk az oktatás állami támogatásának és ingyenes biztosításának kérdéskörébe,¹⁵ néhány meglehetősen triviális dolgot leszögezhetünk.

- ◆ Az oktatás terén ugyan fellépnek bizonyos piackudarcok, azonban ezek még a közoktatás terén sem olyan természetűek és olyan súlyúak, amelyek közgazdasági szempontból egyértelműen indokolhatnák a szolgáltatás kormányzati előállítását és ingyenes biztosítását: ugyanis az oktatás egyértelműen nem tekinthető közjóságnak.
- ◆ Az oktatás terén fellépő piackudarcok közül az oktatás externális hozamai a legfontosabbak, azonban a közoktatáson túlnyúló oktatási területeken (mint például szakképzés, felsőoktatás, felnőttképzés) ezek jóval kevésbé jelentősek, mint a közoktatásban, miközben még ott sem elég erősek ahhoz, hogy egyértelműen indokoltá tennék a szolgáltatás kormányzati előállítását és ingyenességét.

A nemzetközi folyamatok tüzetesebb vizsgálata ugyanakkor egyértelműen arra utal, hogy a felsőoktatás ingyenes (vagy névleges áron történő) biztosítása, a közfinanszírozás túlsúlya Európában még ma is széles körben elterjedt tradicionális gyakorlat,¹⁶ ami csak lassan – és sokszor csak átmenetileg – tűnik megváltoztathatónak (a költségmegosztási és tandíjpolitika ingamozgásairól lásd bővebben *A tandíjpolitika ingamozgásai – nemzetközi kitekintés* című keretes részt). Emellett az adatokból az is világosan kirajzolódik, hogy a felsőoktatási intézmények általában még a világ azon részein is jelentős állami támogatásban részesülnek, ahol a képzési költségek számottevő részét fedező tandíjak alkalmazása a felsőoktatásban általánosan elterjedtnek mondható. (Azaz a felsőoktatási tandíjak tipikusan még ezekben az országokban is meglehetősen messze vannak attól, hogy fedezhetnék a képzés teljes költségét.¹⁷) Mindez talán mégiscsak megmagyarázhatja, hogy miért a tandíjak indokoltságának

¹⁵ Erről bővebben ír például *Semjén* [1997]. A közoktatás ingyenes kormányzati előállításának közgazdasági megalapozatlanságára rámutató ortani érvek a felsőoktatásra általában még fokozottabban helytállóak.

¹⁶ A felsőoktatási intézmények finanszírozásán belül a közkiadások súlya jól mutatja, hogy melyek azok az országok, ahol a közfinanszírozású „ingyenes” (gyakorlatilag tandíjmentes) felsőoktatás a legelterjedtebb, a legjellemzőbb. A közkiadások százalékos aránya a felsőoktatási intézmények bevételeiből 2009-re OECD [2012] szerint Norvégiában (96,1) a legmagasabb, ezt követi Finnország (95,8), Dánia (95,4), Izland (92,0), Svédország (89,8) – tehát a lista első öt helyén csupa észak-európai országot találunk. Utánuk, tőlük csak kevésbé lemaradva, Belgium (89,7), Ausztria (87,7), Szlovénia (85,1), Németország (84,4), Írország (83,8) és Franciaország (83,1) áll. Érdeemes megjegyeznünk, hogy a közkiadások a felsőoktatási intézmények költségvetésében betöltött arányát mutató OECD-lista (OECD [2012] 259. o., B.3.2.b táblázat) első tizennyolc helyén csak európai országok találhatók, az első Európán kívüli OECD-tagállam, Mexikó, a maga 68,7 százalékos közkiadási arányával csak a 19. helyezett, és a tandíj- és támogatási adatokat közlő európai OECD-tagországok közül csupán Olaszország 68,6 százalékos adata szorul Mexikó mögé.

¹⁷ A tandíjak szerepét felsőoktatás finanszírozásában jól közelíti a háztartási magánkiadások intézményi költségvetésén belüli aránya. (Azért kényserülünk ilyen közelítő mutatót használni, mivel a tandíjbevételekre, illetve az átlagos tandíj nagyságokra vonatkozó adatközlés meglehetősen hiányos az OECD-n belül, mint az a későbbiekben a 2. ábrából is kiténik.) A háztartási magánkiadások arányát mutató lista első nyolc helyén Chile (68,1 százalék), az Egyesült Királyság (58,1 százalék), Japán (50,7 százalék), Dél-Korea (49,2 százalék), az Egyesült Államok (45,3 százalék), Ausztrália (39,1 százalék), Új-Zéland (32,16 százalék) és Mexikó (30,9 százalék) állt 2009-ben (OECD [2012] 259. o., B.3.2.b táblázat). [A jegyzet a 64. oldalon folytatódik.]

● A TANDÍJPOLITIKA INGAMOZGÁSAI – NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

A felsőoktatás ingyenességét, illetve a tandíjpolitikát érintő jelentős *politikai*, illetve *kormányzati cikcakkokra* az elmúlt két évtized – a kötetben később részletesebben is tárgyalt – magyarországi folyamatai mellett a nemzetközi szintén is bőven találhatunk példákat. Miközben Skócia és Anglia egyértelműen a magánforrás-bevonás bővítésében, a halasztott tandíjak súlyának növelésében (ennek bővebb kifejtését lásd a fejezet Függelékének 1. részében) látja a felsőoktatás-politika jövőjét, addig a velük szomszédos és sok szempontból azonos kultúrájú Írország a fő nemzetközi trenddel való határozott szembefordulásra szolgáltathat közismert példát. Európában az utóbbi két évtizedben az *írországi felsőoktatási alapképzés tandíjainak 1996-os eltörlése* és a felsőoktatási alapképzés korábbi *ingyenességének visszaállítása*, illetve a 2001-es *osztrák tandíjreform eróziója* tekinthetők a tandíjinga működésének legismertebb példáinak. (Az írországi lépés indokairól és történetéről bővebben lásd például *Swail–Heller [2004]*, hatásairól pedig *Denny [2010]*). Az ingyenségre épülő felsőoktatás előnyeit *O’Sullivan [2003]* politikai pamfletje mutatja be kissé tendenciózusan.) *Swail–Heller [2004]* az eddig felsoroltakon túlmenően további nemzetközi példákat is bemutat a tandíjpolitika gyakori cikcakkjaira, a korábbi időszakok kormányzati lépéseivel szöges ellentétben álló fordulatokra, kilengésekre.

A kormányzati költségmegosztási politika instabilitására, a tandíjakkal kapcsolatos politika ingaszerű kilengéseire fontos európai példa lehet *Ausztria* esete. Ausztriában a szociáldemokrata kormány még 1972-ben eltörölte a korábbi tandíjakat, ám 2000-ben a konzervatív (néppárti–szabadságpárti) koalíciós kormány által kidolgozott és a törvényhozással elfogadott, 2001 őszen életbe léptetett *tandíjreform* újra bevezette az általános tandíj-kötelezettséget. (Az osztrák költségmegosztási rendszert és ennek keretében a kormányzati finanszírozás eszköztárát röviden áttekinti *Lassnigg–Unger [2008]*. Az osztrák tandíjak újbóli bevezetése mellett és ellen szóló érveket – széles nemzetközi kitekintésre építve – kitűnően foglalja össze *Biffel–Isaac [2001]*.) Annak ellenére, hogy a 2000-es osztrák tandíjreform a hallgatók, illetve családjuk számára csupán mérsékelt, 1000 euró körüli éves teherrel járt – ami a hozzáférés nyitottságát az osztrák jövedelmi viszonyok mellett érdemben nem korlátozhatta –, a tandíjat a korábbi hallgatói ellenállás és a baloldalon (a szocialista–zöld koalíció által) vele szemben táplált ellenérzések következtében 2008 után szinte teljes mértékben *felszámolták*. Hivatalosan ugyan ekkor sem törölték el, de a hallgatók túlnyomó többsége automatikus tandíjmentességet kapott, azaz az addig alapszabályként fizetendő tandíj a valóságban ezután ritka kivétllé vált. Az osztrák tandíjak valóditandíj-jellege egyébként némileg ellentmondásos, illetve vitatható volt: 2004-ig ugyanis az egyetemek által beszedett tandíj nem maradt az egyetemeknél, hanem be kellett fizetniük a költségvetésbe, viszont a központosított tandíjbevételek egy részét azután a pénzügyminisztérium az intézmények által benyújtott felhasználási célok központi támogatottságának függvényében késleltetve visszaosztotta. 2004-től viszont

az akkor frissen garantált egyetemi autonómia kiteljesítése jegyében a tandíj már ottmaradt az azt beszedő felsőoktatási intézményeknél: ezzel párhuzamosan azonban az intézmények korábbi költségvetési támogatását a tandíjbevételek mintegy kétharmadával csökkentették. A szenátus dönthetett a tandíjából származó bevétel felhasználásáról, de a folyamat nem volt kellően világos és áttekinthető. A 2008-as visszarendeződés mindazonáltal még így is jelentős negatív hatással lett volna az intézmények költségvetésére, ezért ennek a hatásnak a kivédése érdekében az intézményeket a tandíjbevételek kiesése miatt 2013-ig a költségvetés kompenzálja.

Németország példája nem elsősorban az ingamozgások miatt tanulságos, hanem azért, mert jól mutatja, hogy még egy ilyen kulturálisan meglehetősen egységes országban is milyen nagy lehet a területi változatosság, mekkora regionális különbségek tapasztalhatók a nemzetközi trend lassú követésén belül. Egy szövetségi törvény egészen az előző évtized közepéig megtiltotta a tandíjak általános jellegű kivetését az egyes tartományokban, miközben bizonyos speciális esetekben (a normál képzési időt túllépő hallgatók, illetve a magánintézmények hallgatói esetében) megengedte a tandíjak alkalmazását. 2005-ben a szövetségi alkotmánybíróság egy döntése nyomán azután *elhárultak* a költségmegosztás, a hallgatói/szülői teherviselés jelentősebb kiterjesztése előtt addig tornyosuló *jogi akadályok*, és az egyes tartományi kormányok számára lehetővé vált a szemeszterenként 500 eurót meg nem haladó tandíj általános bevezetése. A különböző tartományokban az új finanszírozási eszközről kialakított vélemények – a lakosság anyagi helyzetétől, mentalitásától, egyenlőséggel, illetve egyéni felelősségvállalással kapcsolatos attitűdjeitől és a tartományi kormányzat ideológiai hovatartozásától függően – a szélsőséges elutasítástól a tandíjaktól való idegenkedésen, vonakodáson át az *egységes*, nem differenciált *tandíjak* bevezetéséig, illetve az intézményi hatáskörben megállapított *differenciált tandíjakkal* történő próbálkozásokig terjedtek. 2006-ban a tizenhat német tartományból hétben (Baden-Württembergben, Bajorországban, Hamburgban, Hessenben, Alsó-Szászországban, Észak-Rajna-Vesztfáliában és a Saar-vidéken) kezdték meg a költségmegosztási rendszer taníjakra épülő átalakítását. Bár a tartományoknak meglehetősen nagy szabadságuk volt a szabályozás részleteit (a tandíj mértékét, megállapításának módját, a mentességekre jogosító indokok meghatározását stb.) illetően, öt tartományban mégis egységesen minden felsőoktatási intézmény hallgatói számára a maximálisan megengedett 500 eurós szemeszterenkénti tandíjat írták elő. Ezzel szemben Bajorországban – a tartományi kormányzat által intézménytípusonként eltérően meghatározott minimális és maximális értékek között – az intézmény döntésétől függ a tandíj mértéke. Főiskoláknak (*Fachhochschule*) minimum 100, az egyetemek pedig minimum 300 eurós tandíjat kell kérniük hallgatóiktól egy szemeszterre, a maximális szemeszterenkénti tandíj pedig mindkét intézménytípus esetében 500 euró. Észak-Rajna-Vesztfáliában ezzel szemben az 500 eurós szemeszterenkénti maximum betartása mellett minden intézmény teljesen szabadon állapíthatja meg tandíját (*Schwarzenberger* [2008]). ●

igazolására törekszünk a következőkben, ahelyett, hogy az ingyenesség alátámasztására szolgáló érveket keressünk.

Az elmélet azt sugallja, hogy egy adott országon belül a tandíjak *ceteris paribus* negatívan hatnak a felsőoktatás iránti keresletre, és kötetünk I. – *A tandíj közgazdaságtana* című – része betekintést nyújtott ennek empirikus igazolásába is. Az angol halasztott tandíjfizetési rendszer részvételre gyakorolt kezdeti hatásának elemzése (Dearden és szerzőtársai [2011]) is arra mutat, hogy önmagában a halaszthatóság még egyáltalán nem szünteti meg teljesen a tandíjak részvételcsökkentő hatását.

Dearden és szerzőtársai [2011] vizsgálata a brit munkaerő-felmérés (*Labour Force Survey*) 1992–2007 közötti adatainak (melyek tartalmazzák a szüleikkel élő, a felsőoktatási jelentkezésre jogosult fiatalok adatait is az adott évekre) és a felsőfokú jelentkezési/beiratkozási adatoknak az együttes elemzésére épül. A vizsgálati időszak alatt 1998-ban és 2006-ban két nagy, a költségmegosztást jelentősen befolyásoló finanszírozási reform is volt, amelyek során mind a hallgatói támogatások, mind a tandíjak és a hallgatói hitelek feltételei többször is jelentősen megváltoztak. Az elemzés mind a támogatásokat, mind pedig a hiteleket figyelembe veszi a hatások elkülönítéséhez és azonosításához. A hosszú vizsgálati időszak során a tandíjak halaszthatóságát lehetővé tevő különféle intézményi megoldásokat (hagyományos hitel, jövedelemfüggő törlesztésű hitel és diplomás-hozzájárulási rendszer) az elemzés úgy hozza közös nevezőre, hogy lényegében egy – kohorszonként a nem, a lakóhely és családi háttér alapján létrehozott – kvázipanelre épített mikroszimulációs jövedelemmodell alapján becsli a leendő jövedelmeket, valamint a mindenkori érvényes támogatási, hitelfelvételi és törlesztési szabályok alapján előre jelzi a különböző paraméterű egyének jövőbeli tényleges törlesztési kötelezettségeit. Diszkontálással jelenértékre hozza a múltbeli időszakokban (és ennek megfelelően eltérő költségmegosztási rendszerekben) a felsőoktatásba jelentkező és belépő tanulók jövőbeli időszakokra vonatkozó – a mikroszimuláció alapján meghatározott – törlesztési kötelezettségeit. Ezeket a várható törlesztési folyamat által meghatározott diszkontált jelenértékeket veszi a szimulációban szereplőkre érvényes tandíjaknak.

Dearden és szerzőtársai [2011] eredményei szerint a (diszkontált reálértéken figyelembe vett) tandíjak 1000 fontos emelkedése önmagában véve (*ceteris paribus*) a részvétel 3,9 százalékpontos csökkenését okozza, ami $-0,14$ -es rugalmasságnak felel meg. Ugyanakkor a nem visszafizetendő hallgatói létfenntartási támogatások jelentős pozitív részvételi hatással járnak (az ilyen támogatások 1000 fontos emelése 2,6 százalékpontos részvételiarány-növekedést okoz), és így ezek ellensúlyozhatják a tandíjak negatív hatásait.

Mégis, ha a felsőfokú részvételi, beiratkozási arányok nemzetközi összehasonlító elemzése alapján keresünk választ arra a kérdésre, hogy vajon milyen összefüggés mutatkozik az egyes

---

A nemzetközi adatokból nagyon tisztán látható az is, hogy a tandíjak közelítő változójának tekinthető háztartási magánkiadások arányát tekintve csak egyetlen európai ország szerepel az élen álló nyolc ország között (a második helyezett Egyesült Királyság), és hogy a háztartási magánforrások (tandíjak) aránya az OECD-n belül csupán három országban (Chilében, az Egyesült Királyságban és Japánban) haladja meg az 50 százalékot a felsőoktatási intézmények bevételeiben (lásd I. rész 2. ábra).

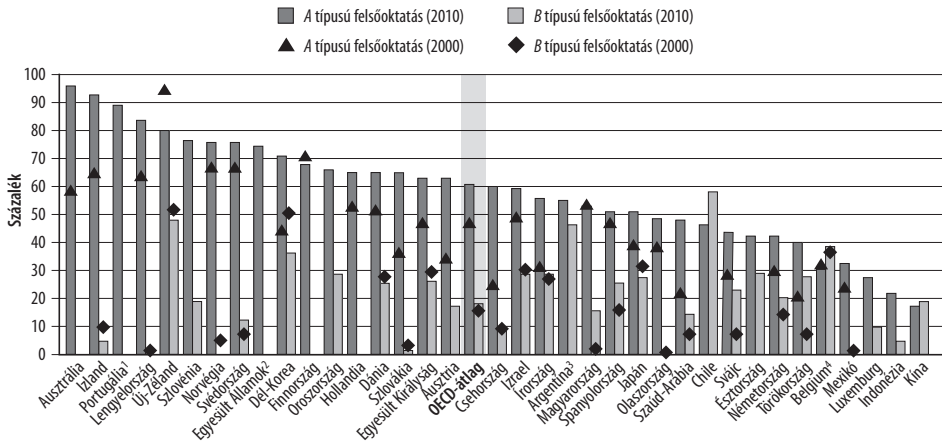
(a tandíjakra jelentős mértékben támaszkodó, illetve a tandíjaktól, különösen a jelentős mértékű tandíjak alkalmazásától tartózkodó) országokban a tandíjak léte, mértéke és a felsőoktatási hozzájárulás, illetve részvétel között, az adatok már első ránézésre is azt sugallják, hogy *önmagában abból, hogy egy adott országban magas tandíjak vannak, vagy éppen egyáltalán nincsenek tandíjak, gyakorlatilag még semmi sem következik automatikusan a felsőfokhoz való hozzájárulás szélességére, a felsőfokú részvételi és belépési arányokra.* Ez azonban cseppet sem meglepő, hiszen mint *Dearden és szerzőtársai [2011]* is mutatta, az elérhető hallgatói támogatások és a halasztást lehetővé tevő hitelek feltételei is jelentős hatással lehetnek a részvételre és a belépési arányokra, ezek pedig az összehasonlított országokban szintén igen eltérők lehetnek. Másfelől, bár a keresleti oldalon az esetleges tandíjmentesség nyilván pozitív hatású a részvételi szándékokra, a felsőoktatás támogatására rendelkezésre álló költségvetési források korlátozottsága tandíjbevételek hiányában fokozottan akadályozhatja a részvételi szándékok valóra váltását – azaz az ingyenesség ily módon *közvetve* a széles körű hozzájárulás akadálya is lehet.

● TANDÍJAK ÉS FELSŐOKTATÁSI HOZZÁFÉRÉS

A *részvételi arányok* általában korcsoport-specifikusak, azaz egy korcsoportra (mondjuk a 18–24 évesekre) mutatják meg azt, hogy az adott korcsoportba tartozók mekkora hányada vesz részt a felsőoktatásban egy adott évben. Ezzel szemben a *belépési arányok* azt mutatják, hogy a *jelenlegi felsőfokú beiskolázási minták alapján* a lakosság milyen hányada fog élete során várhatóan belépni a felsőfokú képzésbe, illetve annak egyes altípusaiba. (A felsőfokú képzés két fő altípusát az *A*, illetve *B* típusú oktatási programok adják. Az *A* típusú programok alapvetően elméleti megalapozású, felsőoktatási végzettséghez vezető programok, mint például a felsőoktatási alapképzés vagy a mesterképzés. A *B* típusú felsőfokú programok ezekhez képest általában rövidebbek, gyakorlati és munkaerő-piaci orientációjúak, mint például az úgynevezett felsőfokú szakképzés.) Azaz ezek az arányok a jelenlegi beiratkozási jellemzők alapján arra adnak választ, hogy a mai fiatalok mekkora hányada jut majd el a felsőfokú képzésbe, illetve felsőoktatásba életpályája során.

Az *A* típusú felsőfokú képzési programok belépési arányaira vonatkozó 2010-es (Argentína esetében 2009-es) adatok tanúsága szerint a mintegy 60 százalékos OECD-átlaghoz képest kimondottan magas (70 százalék körüli vagy azt is meghaladó) belépési arányokat – a tandíjaktól alapvetően tartózkodó észak-európai országok (Izland, Norvégia, Svédország és Finnország) mellett – érdekes módon a viszonylag magas (az oktatás közvetlen költségeinek jelentős részét fedező) tandíjakat alkalmazó angolszász vagy délkelet-ázsiai országok körében is szép számmal találhatunk. A legmagasabb, 90 százalékot is meghaladó felsőoktatási belépési aránnyal éppen a magas halasztott tandíjakat alkalmazó Ausztrália büszkélkedhet, és a belépési arány Új-Zélandon is a 80 százalékot közelíti, továbbá a tandíjakat ugyancsak általánosan alkalmazó Egyesült Államok és Dél-Korea esetében is magas, meghaladja a 70 százalékot. Másfelől vi-

1. ÁBRA ■ Belépési arányok az A és B típusú felsőoktatási programokba 2000, 2010

¹ Portugália: A belépési arányok felülbecsültek lehetnek, mivel nemcsak az első ízben az adott programtípusba belépőket tartalmazza, hanem minden olyan hallgatót, aki az adott programtípus első évére belépett.

² Egyesült Államok: 2010-ben az A típusú felsőoktatás belépési rátái a B típusú programokba belépők adatait is tartalmazzák.

³ Argentína: 2010 helyett 2009-re vonatkozó adat.

⁴ Belgium: 2001 helyett 2000-re vonatkozó adat.

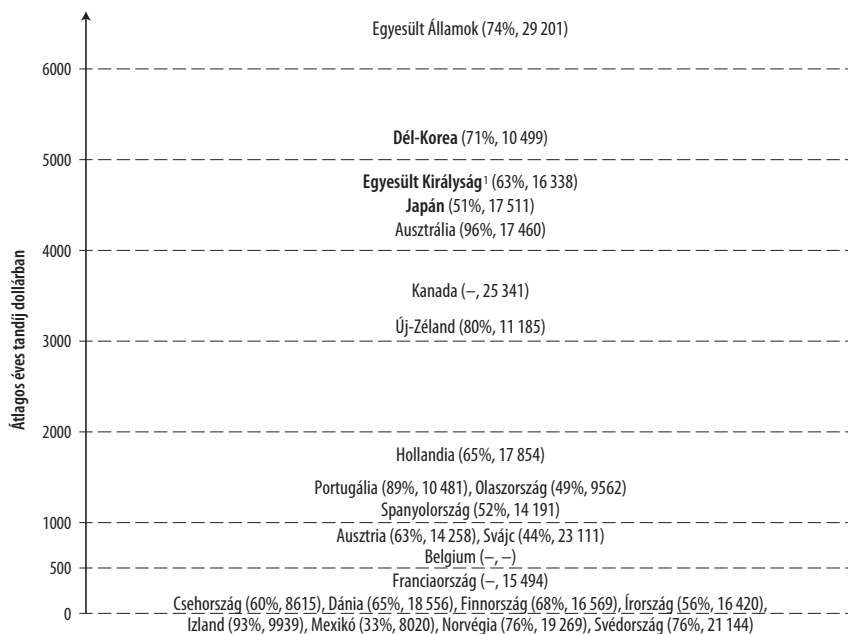
Megjegyzés: Az A típusú felsőoktatás 2010-es belépési rátái szerint sorba rendezett országok adatai (csökkenő sorrendben).

Forrás: OECD [2012] C3.2. ábra.

szont a tandíjkiadások közelítésére használt felsőoktatási célú háztartási magánkiadások különösen magas arányát felmutató Chilében, az Egyesült Királyságban vagy Japánban (vö. az I. rész 2. ábrájával) a tradicionális (elméletorientált) felsőoktatásba történő belépések aránya nem különösebben magas, inkább csak az OECD-átlagnak megfelelő. Chile esetében a képet persze jelentősen árnyalja a B típusú felsőoktatási programok kiemelkedően magas belépési rátája. Azt, hogy a tandíjak mértéke és a felsőoktatási hozzájárás, illetve a belépési arányok között nincs szorosnak mondható közvetlen lineáris kapcsolat, a háztartási magánkiadások arányával való összevetésen túl a tandíjakra vonatkozó adatok vizsgálata is alátámaszthatja azokban az országokban, amelyekre az OECD [2012] közöl ilyen adatokat (2. ábra).

Olyan, kimondottan gazdag európai országokban pedig, mint például Németország (amelyben meglehetősen alacsony tandíjakat is csak a tartományok kisebb részében alkalmaznak) vagy Belgium, illetve Svájc, ahol a tandíjak mértéke a közvetlen képzési költségeknek szintén csak kis részét fedezi, az állami támogatások magas aránya ellenére viszonylag alacsony felsőoktatási belépési adatokat tapasztalhatunk. Ennek oka feltehetően jelentős

2. ÁBRA ■ Az A típusú felsőoktatási programok átlagos éves tandíjai a 2008/2009-es tanévben az állami felsőoktatási intézményekben, valamint (az országok neve után zárójelben) az A típusú felsőoktatás nettó belépési arányai (2010) és egy hallgatóra jutó éves kiadásai (2009) – tandíjak és éves kiadások vásárlóerő-paritáساس dollárban

¹Az Egyesült Királyság esetében szigorú értelemben véve nincsenek állami felsőoktatási intézmények. Gyakorlatilag az összes hallgató államilag támogatott (közfinanszírozású) magánintézményekbe jár, az ábra adatai is ezekre vonatkoznak.

Megjegyzés: Az ábrán szereplő tandíjadatok a hivatalosan közölt tandíjakra vonatkoznak, tehát nem veszik figyelembe azokat az ösztöndíjakat, egyéni kedvezményeket (támogatásokat) és hiteleket, amelyek a hallgatók számára részben vagy egészben semlegesíthetik a tandíjakat. A vastag betűvel szedett országokban a hallgatók több mint kétharmada nem állami felsőoktatási intézményben tanul, amelyekben a tandíjak magasabbak lehetnek az ábrázolt szintnél.

Forrás: OECD [2012] B.5.2. ábra. Az ábra adatainak forrása a B1.1a és a B5.1 táblázat, illetve a C3-as indikátor.

részben az, hogy a költségvetési kiadások szükségessége ezekben az országokban erősen korlátozza a szinte kizárólag a költségvetésből finanszírozott A típusú felsőoktatási férőhelyek bővülését és ezen keresztül a hozzáférést is. Továbbá az is szerepet játszhat az ezekben tapasztalható relatíve alacsonyabb belépési arányok magyarázatában, hogy ezekben az országokban a szakképzés-orientált rövid ciklusú felsőfokú vagy fél-felsőfokú képzések tradicionálisan népszerűek és rendkívül elterjedtek. ●

A következőkben számba vesszük azokat a tandíjak alkalmazásával kapcsolatos szokásos érveket, amelyek alátámasztják a költségmegosztás szükségét. Ezek részben egyéni, illetve társadalmi hatékonysági szempontokra támaszkodnak, részben pedig méltányossági, igazságossági megfontolásokra vezethetők vissza. Természetesen nem minden érv képviseli a hatékonysági és a méltányossági szempontokat egyforma mértékben. Az egyes érvek a hallgatók, az intézmények és a társadalom szempontjából eltérő fontosságúak lehetnek, és hogy melyik érv milyen szempontra épül elsődlegesen, az érvenként meglehetősen változó.

A tandíjak támogatóinak érvelése alapján abból az empirikus oktatás-gazdaságtani vizsgálatok által vitathatatlanul igazolt tényből indul ki, hogy a piacgazdaságokban a felsőoktatás egyéni szintű (monetáris és nem monetáris) hozamai jelentősek. Az ilyen emberitőke-befektetések – a tanulmányok ideje alatt kieső jövedelmeket, az esetleges tandíjakat és a felmerülő egyéb kiadásokat is költségként figyelembe véve – magas szinten megtérülnek. Természetesen emellett az alapvetően csak a tandíj *lehetségességét* bizonyító érv mellett a tandíjak támogatói egyéb fontos indokokra és a tandíj remélt pozitív következményeire is hivatkoznak érvelésük során. Főbb érvek a következők.

1. ÉRV. A felsőoktatás hatására megnövekedő egyéni életkeresetek lehetőséget teremtenek arra, hogy a hallgatók (a felsőoktatási szolgáltatás fogyasztói) érdemben hozzájáruljanak képzésük költségeihez.

2. ÉRV. A felsőoktatással szemben támasztott mennyiségi és minőségi igények növekedése többleterőforrások bevonását teszi szükségessé a szektorban. A felsőoktatási expanzió mellett a nemzetközileg versenyképes minőség biztosítása is költséges.

A mennyiségi igények növekedését demográfiai okok (növekvő népesség esetén az egyre nagyobb létszámú kohorszok számára növekvő számban kell felsőoktatási férőhelyeket biztosítani a korosztályok közti horizontális méltányosság érdekében), munkaerő-piaci okok (a magasabb képzettségű munkaerő iránti kereslet növekedése), illetve a felsőoktatási rendszer fejlődésének belső tendenciái (a felsőoktatás tömegessé válásának szakaszában a rendszernek az egyes korcsoportok egyre nagyobb hányadát kellene felszívnia) egyaránt indokolják. Az expanzió ellenére fenn kellene tartani, illetve javítani kellene az intézmények nemzetközi versenyképességét is, mivel a mind inkább globalizálódó felsőoktatási piacon a minőség szerepe megnő.

3. ÉRV. Ugyanakkor a többi közösségi finanszírozású szektor versenyé, a közfinanszírozás szükségessége és a gyakori költségvetési megszorítások nem igazán teszik lehetővé, illetve reálissá azt, hogy ezeket a többleterőforrásokat a költségvetés teremtsen elő. Ebben a helyzetben a tandíjbevételekből származó intézményi többletbevételek alapvető fontosságúak lehetnek a szolgáltatás megfelelő színvonalának és kínálatának biztosításához. Ráadásul azzal, ha a tandíjbevételek egy részét a rászorultsági alapú támogatások finanszírozására fordítják, növelhető a hozzáférés nyitottsága is.¹⁸

¹⁸ O'Sullivan [2004] szerint Írországban ez éppúgy alaptalan mítosznak bizonyult, mint a tandíjak pozitív hatásaira épülő további érvek többsége.

Johnstone [2006] a keresleti nyomás (2. érv) és a költségvetési megszorítások (3. érv) mellett további okként szerepelteti a magas és növekvő fajlagos (egy hallgatóra jutó) képzési költségeket (5–6. o.). Rámutat arra, hogy az egységköltségek a felsőoktatásban általában gyorsabb ütemben növekednek (vagy kevésbé csökkennek), mint a gazdaság egészében. Ennek okát abban látja, hogy a felsőoktatási intézmények autonómiája hatására az ezekben az intézményekben érvényesülő öngazgatási mechanizmusok bizonyos mértékig lehetővé teszik, hogy az oktatók ellenálljanak az élömunka tőkével történő helyettesítésén alapuló termelékenységnövelésre irányuló törekvéseknek. Bármennyire is igaza lehet Johnstone-nak általánosságban, Magyarországon azonban a forrásszűke körülményei közt megvalósított expanzió hatására, a tanár–diák arány jelentős csökkenése miatt az egy hallgatóra jutó költségek változatlan áron vagy a GDP arányában nem nőttek, hanem csökkentek (vö. III. rész 5. ábra), ezért ez az érv Magyarország esetében irrelevánsnak tűnik.

4. ÉRV. Mivel a felsőoktatás hozamai döntően egyéni szinten jelentkeznek, nem is lenne igazságos tisztán költségvetési pénzekből fedezni a felsőoktatás megfelelő minőségét és nemzetközi versenyképességét biztosító forrásokat.

5. ÉRV. Ha az intézmények bevételei jelentős részben az általuk oktatott hallgatók létszámától (és részben természetesen a hallgatók képzési irány szerinti összetételétől) függenek, akkor a létszámfüggő bevételeket (például tandíjakat) hozó hallgatókért folyó intézményközi verseny hatására a felsőoktatás minősége javul.¹⁹ Ez a verseny hatásosabb lehet minden központi minőségbiztosítási eszköznél, illetve ilyen verseny híján a legjobb intézményi minőségbiztosítási rendszerek pozitív hatásai sem érvényesülhetnek teljes egészében.

6. ÉRV. Ha nincs tandíj, közismerten felerősödik a fogyasztási elem a felsőoktatásban. A megélhetésre fordítható hallgatói támogatásokat és hiteleket, valamint vonzó hallgatói életformát biztosító országokban közismerten különösen megnő a beiratkozástól a diploma megszerzéséig eltöltött átlagos idő, azaz lelassul a rendszeren való áthaladás. Emellett az ilyen rendszerekben a végzettség nélkül kilépő, lemorzsolódó hallgatók aránya is nőhet. A megfelelően megválasztott mértékű tandíj ezekre a problémákra bizonyos mértékig gyógyírt jelent: ösztönzi a hallgatókat felsőfokú tanulmányaik ésszerű(bb) megválasztására és időben történő, eredményes befejezésére.

7. ÉRV. A megfelelően megválasztott nagyságú és kellőképpen differenciált tandíj elősegítheti a hatékonyabb felsőoktatási erőforrás-allokációt, valamint a munkaerőpiac (megfelelő bérekkel is alátámasztott) igényeihez alkalmazkodó kibocsátási szerkezet kialakulását.

Az egyes egyetemek költségszintje képzési szerkezetüktől, egyes tevékenységeik (képzés, kutatás, technológiatranszfer) egymáshoz viszonyított súlyától, az általuk elsődlegesen megcélzott piac jellegétől (lokális, regionális, nemzeti vagy éppen nemzetközi) függően igen eltérő lehet. Greenaway–Haynes [2000] is rámutat arra, hogy a költségszintek eltérései időben nőnek

¹⁹ Az intézmények a hallgatók megszerzéséért és megtartásáért folytatott versenynek pozitív hatásai természetesen nemcsak valódi tandíjak, hanem a beiskolázás szabadságát döntően normatív, hallgatói alapú (fejkvóta szerinti) támogatásokkal párosító közfinanszírozás esetén is érvényesülnek.

– ma több és többféle típusú felsőoktatási intézmény van, mint a múltban, és a megszerzhető diplomák, illetve az oktatott tárgyak köre is folyamatosan bővül. A szerzők érvelése szerint az (intézmények és képzési terület szerint nem differenciált) egységes hallgatói hozzájárulás (tandíj) azzal jár, hogy a hallgatókat és családjukat terhelő költségek nem lesznek tekintettel sem a képzési költségek különbségeire, sem pedig a megtérülési ráták közötti várhatóan ugyancsak jelentős eltérésekre. A tandíj közgazdaságtanával foglalkozó I. részben számos hivatkozással alátámasztva bemutattuk, hogy a költségalapú tandíj-differenciálás gyakorlata (a mellette szóló elméleti érvek ellenére) az Egyesült Államok felsőoktatási intézményeiben nem különösebben jellemző. A hivatalos/meghirdetett tandíjak intézményen belüli differenciálása tipikusan inkább nagyobb szervezeti egységek, például karok között történik, és általában nincs tekintettel az egy karon belül működő különböző képzések átlagos költség szintjének nem lényegtelen különbségeire. A tandíj-differenciálás során az intézmények a költségkülönbségeknél jóval nagyobb mértékben veszik figyelembe a várható kereseti többletek eltéréseit. *Greenaway–Haynes* [2000] arra is rámutat, hogy a differenciált tandíjak a hallgatók fizetőképessége szerint is fokozottabb megkülönböztetést tesznek lehetővé. Emellett a differenciált tandíjak az egységes tandíjnál nagyobb teret biztosíthatnának a piacnak (a differenciálást ugyanis a férőhelyek iránti kereslet és a képzési kínálat összhangjának sikeresebb megteremtésére is fel lehet használni), azaz egy ilyen rendszerben kevésbé lenne szükség költséges kormányzati szabályozásra, mint az egységes tandíjra vagy az ingyenességre épülő rendszerekben.

A tandíj *ellenzőinek* szokásos érvei ugyan kevésbé számosak, de ettől még elvben ezek is nem kevésbé nyomósak lehetnek.

8. ÉRV. A felsőoktatásban zajló emberitőke-befektetések hozamaiból a társadalom egésze részesül, a felsőoktatás pozitív externális hatásai jelentősek, és elégséges indokot adnak arra, hogy a költségeket elsősorban ne a hallgatókra, hanem az adófizetőkre terheljük.

9. ÉRV. A tandíjak léte a hátrányosabb helyzetű (alacsonyabb jövedelmű és gyengébb iskolázottságú csoportokból származó) fiatalokat még a diákhitelek hozzáférhetősége esetén is visszatart(hat)ja a felsőfokú oktatásban való részvételtől, ezért gátolja a kívánatos társadalmi mobilitást, és esélyegyenlőtlenséget teremt.

10. ÉRV. A tandíj hallgatói teljesítményekre gyakorolt ösztönző hatására építő 6. érvel szemben a valóságban a hallgatók tanulmányi teljesítményei (ezen keresztül áthaladásuk sebessége és felsőfokú tanulmányaik sikeres befejezése) elsősorban a hallgatók társadalmi-gazdasági háttérétől függenek, nem pedig a tandíj lététől vagy hiányától.

Nyilván mind a *pro*, mind pedig a *kontra* érvekben van igazság. Vizsgáljuk meg kicsit közelebbről is oktatás-gazdaságtani, illetve közgazdaságtani szempontból ezeknek az érveknek az érvényességét!

A tandíj melletti 1. érvet mindkét oktatás-gazdaságtani megközelítés, azaz mind az *emberitőke-elmélet*, mind pedig a *kiválasztási vagy szűrőelmélet* alapján elfogadhatjuk (ezekről magyarul bővebben lásd például *Varga* [1998]). Ugyanakkor megfelelő intézményi háttér nélkül kérdéses, hogy felhasználhatók-e a várható jövőbeli életkeresetek a tandíj finanszírozására: a tőkepiacok bizonyos tökéletlenségei (amelyek miatt a hallgatói kölcsönök mint

a felsőoktatáshoz kapcsolódó pénzügyi termékek piacát *megfelelő állami beavatkozás híján* joggal tekinthetjük nem teljes – hiányos vagy nem létező – piacnak²⁰) miatt a várható életkeresetek különbségeiből fakadó elvi finanszírozási lehetőségeket a hallgatók a képzési idő alatt nem biztos, hogy ki tudják aknázni. Ha azonban a tandíj léte/bevezetése egy megfelelő, minden érintett számára hozzáférhető hallgatói hitelrendszer vagy valamely (a fizetést az életpálya jól kereső szakaszára halasztó) utólagos költség-hozzájárulási rendszer kidolgozásával és/vagy fenntartásával párosul, a tandíj melletti 1. érv joggal tekinthető helytállóknak.

A 2. érv érvényességéhez alapvetően nemigen férhet kétség. Amennyiben ugyanis a mennyiségi és minőségi igények megfelelő szintű kielégítéséhez szükséges többleterőforrások bevonására nem kerülne sor egy országban, az a mai globalizálódó világban gyorsan a diákok elvándorlásához és az adott ország felsőoktatásának fokozatos elsorvadásához vezetne.²¹

A 3. érv fontossága általános értelemben némiképp viszonylagos: az egyes országok gazdasági helyzete és költségvetési prioritásai nyilván jelentős szerepet játszanak abban, hogy egy ország mennyit szán a felsőoktatásra viszonylag szűk költségvetési források esetén. Ami azonban a magyar helyzetet illeti, ez az érv itt kétségtelenül erősnek tűnik.²²

A 4. érv igazságtartalma is megkérdőjelezhetetlennek tűnik. Ugyanakkor nem árt figyelmeztetni arra, hogy a döntően magánjellegű hozamok ellenére a felsőoktatás nem jelentéktelen externális hozamokat is generál, amelyek önmagukban is indokolhatják az ágazat bizonyos mértékű támogatását.

A verseny pozitív minőségi hatásairól szóló 5. érv igazsága kellően alátámasztottnak tűnik. Az Egyesült Államokban, ahol egyaránt működnek az alapvetően közfinanszírozásra támaszkodó (viszonylag alacsony tandíjakkal operáló) állami egyetemek és a magas tandíjakat felszámító magánegyetemek, egyértelműen kimutatható a magánegyetemek magasabb színvonala.

A US News and World Report által közölt 2001. évi amerikai egyetemi rangsorban például az első 20 egyetem közül mindössze kettő (a University of California, Berkeley és a University of Michigan) volt állami, a többi magánegyetem (*World Bank* [2002] 74. o.). Persze nehéz annak a pontos mérése, hogy a magánegyetemek magasabb színvonala milyen mértékig köszönhető hallgatóik az állami egyetemekenél átlagosan jobb társadalmi, gazdasági és kulturális háttérének, illetve milyen mértékig van ebben szerepe a versenynek és a tandíjakkal. Az idézett világbanki

²⁰ Ennek a nem teljes piac (*incomplete market*) néven ismert piackudarcnak az a kiváltó oka az, hogy a felsőoktatási tanulmányok eredményeképpen keletkező emberi tőke(növekmény) természetéből fakadóan *nem eléggé jó jelzálogtárgy*, nem nyújt megfelelő garanciát a hitel visszafizetésére. Emiatt állami garanciák híján az ilyen kölcsönök piaca hiányozhat, vagy túlzottan vékony lehet (bővebben lásd *Schinasi* [2004]).

²¹ Az érv hazai érvényességét is csak a magyar diákok még mindig nem kielégítő nyelvtudása és a magyarok tradicionálisan relatíve – például a lengyelekéhez képest – alacsonyabb migrációs hajlandósága korlátozhatja némileg. Az utóbbi évek hazai migrációjának felfutását nézve azonban ez a korlát is csak átmenetinek mondható.

²² A magyar költségvetés tradicionálisan jelentős deficitje (amihez nagyban hozzájárul a felhalmozott államadósság jelentős finanszírozási terhe), valamint a viszonylag fejletlen infrastruktúra és a közszolgáltatások miatt a költségvetési erőforrásokért más ágazatokkal folyó erős verseny korlátokat szab a felsőoktatás közfinanszírozására fordítható források növekedésének – még a gazdaság növekedése esetén is, stagnálás és recesszió idején azonban ez küzdelem egyenesen kilátástalannak tűnik.

forrás *Smallwood* [2001] alapján döntőnek tartja, hogy a jelentősebb tandíjbevételeiknek köszönhetően az állami intézményekhez képest jobb forrásellátottságú magánegyetemek jobban tudják fizetni oktatóikat, míg az erős bérverseny miatt az állami egyetemek csak nehezen tudják magukhoz vonzani és megtartani a legjobb oktatókat és kutatókat. Az állami egyetemek egyik stratégiája a fizetési szakadék és az általa okozott problémák kivédésére az, hogy az alapképzésben mindinkább az olcsóbb, nem főállású, szerződéses oktatókra, illetve a posztgraduális hallgatókra támaszkodnak. Ez azonban nem szünteti meg a minőségi különbségeket.

Emellett a közszolgáltatások az utóbbi másfél évtizedben nagy népszerűségnek örvendő *kvázipiaci modelljei* is a monopolhelyzet miatt fellépő *X-hatékonyság* enyhítését ígérik a verseny szerepének erősítése által: nemcsak a mellettük szóló irodalmi érvek közismertek, de ilyen modellek mind több országban a gyakorlatban is sikeresen működnek. Egyes szerzők azonban felhívják arra is a figyelmet, hogy a diákokért folyó versenynek és a választás szabadságának esetleg bizonyos negatív hatásai is jelentkezhetnek az úgynevezett *S* verseny miatt.

Az *S* verseny (*Glennester* [1999]) meglehetősen ellentmondásos terület, ezzel kapcsolatos empirikus elemzések elsősorban a közoktatás terén állnak rendelkezésre. Egyes tanulmányok szerint a vegyes beiskolázású iskolák/osztályok „oktatási hatékonysága” jobb, mint a szelektív (képeség szerint standardizált) beiskolázású iskoláké. Ez arra vezethető vissza, hogy az átlagos, illetve átlag alatti képességű diákok többet profitálnak a náluk jobb képességű diákok jelenlétéből, mint amennyivel a jobb képességű diákok teljesítménye romlik a képességszint szerinti elkülönítés felszámolása esetén. Ha az eredmények helytállóak, az a felsőoktatásban is megváltoztatná a versenytől várt pozitív hatások összesítésének eredményeit. Ezt azonban a felsőoktatás esetében is empirikusan kell igazolni: e tekintetben az irodalom egyelőre szegényes. A verseny összességében pozitív hatásai mellett tör lándzsát *Mortimore* [1997].

Lényeges a tandíjak pozitív ösztönzési hatásaival kapcsolatos 6. érv is. Az áthaladási idő szükségtelen megnyúlásának széles körben ismert negatív jelensége ugyanis tulajdonképpen az ingyenes felsőoktatási rendszerek költséghatékonysági problémái közé sorolható. Az erre rámutató érvelést egyáltalán nem csorbítja a tandíjak ellen felhozott (bizonyos fokig erre rímelő) utolsó, 10. érv helytállósága sem. A kérdés itt ugyanis egyáltalán nem az, hogy vajon a tandíj léte vagy inkább a hallgatók szociokulturális háttere határozza-e meg a hallgatói teljesítményeket, hanem az, hogy vajon *ceteris paribus* ösztönöz-e a tandíj léte a rendszeren való gyorsabb keresztülhaladásra (erre a válasz pedig tagadhatatlanul igenlő).

A 7. érv lényegében a kormányzati kudarcokkal foglalkozó közgazdasági irodalom²³ egyik közismert, az áreltérítések kapcsán általánosan elfogadottnak mondható megállapítását²⁴ fogalmazza újra, illetve öltözteti más köntösbe, amikor rámutat arra, hogy (a költségekhez legalább lazán kapcsolódó) tandíjak híján a felsőoktatásban egy, az ingyenesen

²³ A kormányzati kudarc különféle elméleti megközelítéseibe kitűnő betekintést nyújt *Besley* [2006].

²⁴ Az ebből fakadó tipikus kudarcokat bővebben is leírja *LeGrand* [1999], vagy némileg más összefüggésben *Kornai* [1980].

nyújtott közszolgáltatások, illetve a magas ártámogatások esetén általában megjelenő *kormányzati kudarc* lép majd fel. A költségeket egyáltalán nem tükröző árak ugyanis általában ahhoz vezetnek, hogy a létrejövő fogyasztási szerkezet és az ezt biztosító erőforrás-allokáció társadalmilag nem lesz hatékony – így példánkban a felsőoktatás általános ingyenessége, a differenciált tandíjak hiánya eltorzítja majd a beiskolázási és kibocsátási szerkezetet. Tehát a felsőoktatási kibocsátás társadalmilag hatékonytalan szerkezete (például túlzott volumenű kibocsátás egyes olyan szakokon, amelyek által oktatott speciális ismereteket a munkaerőpiac nem igényli) és a felsőoktatás ingyenessége között nyilvánvaló összefüggés van.²⁵ Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a felsőoktatás ingyenessége az irreálisan alacsony közalkalmazotti (például orvosi, tanítói, tanári stb.) bérek fenntartásának egyik nélkülözhetetlennek tűnő eszköze lehet azokban az országokban, és azokon belül is elsősorban azokban a képzési irányokban, ahonnan a végzett hallgatók zöme nem a versenyszférában, hanem a közszférában helyezkedik el.

Míg az eddigi, a tandíjak alkalmazását alátámasztani hivatott érvek elméletileg és empirikusan megalapozottnak, alátámaszthatónak bizonyultak, addig a tandíjak ellen – *Eurydice* [2000] nyomán – felhozott első (számozásunk szerint 8.) érv igazolhatósága erősen kétséges. Ez az érv valójában egy logikai bukfencre, csúsztatásra épül: a felsőoktatás pozitív externális hatásai ugyan tagadhatatlanul léteznek, azonban önmagában az ilyen externáliák léte még egyáltalán nem indokolja a tandíjak elvetését. Az igazi kérdés ugyanis a tandíjak kívánatosságának vagy nemkívánatosságának megítélése szempontjából nem az, hogy vannak-e externális hozamok a felsőoktatásnak (vannak), hanem az, hogy hogyan viszonyul ezen externális hozamok mértéke a hallgatók által közvetlenül realizált magánhozamokéhoz (véltetően jóval kisebb azoknál). A harmadik ellenérv (számozásunk szerint a 10. érv) ugyancsak nem mentes a logikai bukfenckektől, mint arra már korábban, a 6. érv alátámasztása kapcsán rámutattunk. Ugyanis attól, hogy a hallgatók szociokulturális háttere döntő hatással a hallgatói teljesítmények szempontjából, még egyáltalán nem következik semmi arra nézve, hogy a taníjaknak ne lennének pozitív ösztönző hatásai a hallgatói erőfeszítésekre és ezen keresztül a tanulmányi időre.

A tandíjak ellen felhozott második (számozásunk szerint 9.) érv azonban semmiképpen sem intézhető el olyan könnyedén, mint a többi. Az előző, a tandíjak közgazdaságtanát tárgyaló rész már empirikusan is igazolva megmutatta, hogy egyes társadalmi csoportok (így például különösen a hátrányos helyzetű etnikai kisebbségek, illetve a szegényebb családok gyermekei) számára a tandíjak jelentős visszatartó erejűek, elrettentő hatásúak lehetnek, és ezt a hatást a diákhitelekhez való hozzáférés biztosítása egyáltalán nem semlegesíti automatikusan. Azaz az esélyegyenlőség (méltányosságot és igazságosságot) szempontjából a tandíjak igenis problematikusak lehetnek, még abban az esetben is, ha egyébként a társa-

²⁵ Valójában arról a nyilvánvaló tényről van itt szó, hogy amennyiben az egyén számára a felsőoktatás költségeit csak az elmaradt munkabérek, a tanszerek ára, illetve a felsőoktatási részvétel miatt előálló utazási és lakhatási többletköltségek alkotják, egyéni szinten olyan képzések is megtérülhetnek, azaz rentábilis befektetésnek tűnhetnek, amelyek a valós képzési költségek teljes körű figyelembevétele esetén egyénileg is ráfizetésesnek mutatkoznának.

dalmi hatékonyságot pozitívan érintik. Az *esélyegyenlőségre gyakorolt negatív hatások* azonban megfelelő hallgatói támogatási rendszerrel *jelentősen csökkenthetők*.

A tandíjfizetés halaszthatóságának kérdése és a halasztott tandíjak főbb típusai

A tandíjak megfizetésének halaszthatósága kulcsfontosságú a hozzáférés nyitottsága szempontjából. Ha ugyanis a tandíjakat a képzési időszak során előre kell fizetni, a hallgatók (illetve szüleik) anyagi háttere, pillanatnyi fizetőképessége nagymértékben meghatározhatja azt, hogy ki tanulhat felsőfokon. Ez nyilvánvalóan komoly méltányossági, igazságossági problémákat vet fel, és a társadalmi hatékonyság szempontjából sem előnyös, hiszen számos kiemelkedő tehetség maradhat kiaknázatlan a hozzáférés anyagi korlátai miatt. A tandíjfizetés elhalasztásának a lehetősége az életpálya kereső szakaszára elvben lehetővé teszi azt, hogy a szülők anyagi helyzete és fizetési hajlandósága ne korlátozza a részvételt. A gyakorlatban azonban a halaszthatóság különféle intézményes formáinak hatása az eltérő családi háttérű hallgatókra nagyon különböző lehet, nagyban befolyásolva azt, hogy a halasztás lehetősége mennyire hatásos esélyegyenlőségi szempontból, mennyire javítja ténylegesen is a mobilitási esélyeket.

Ugyanakkor a tandíjfizetés halaszthatóságát lehetővé tevő különféle gyakorlati megoldások – a diákhitel-, illetve az utólagos költség-hozzájárulási rendszerek – általában jelentős mértékű közvetett állami támogatásokkal járnak együtt (kamattámogatások, garancia-vállalások, bizonyos idő után a nem visszafizetett tartozások elengedése stb.). Ezek miatt elméletben akár még az is elképzelhető – sőt *Johnstone* [2006] szerint a gyakorlatban is előfordult már –, hogy egy diákhitelrendszer közvetett támogatása, működési költsége és a bebukó (nem teljesítő) hitelek aránya olyan magas, hogy végül a beváltásra kerülő állami garanciák miatt a tandíjhitelek végső költségei az államháztartás számára magasabbak lesznek, mint amennyibe a közvetlen hallgatói támogatások (ösztöndíjak, tandíjkezdvezmények) kerültek volna (i. m. 122 o.).²⁶ Bár ennyire szélsőségesen kedvezőtlen kimenettel a diákhitelvezetés gyakorlatában általában talán nem kell számolnunk, *Johnstone* [2006] arra is utal, hogy a ténylegesen működő hallgatói hitelrendszerek visszatérülési arányai (a kumulált nettó visszafizetések/tőketörlesztések összege az eredetileg felvett hitelek százalékában) nagyon gyakran az 50 százalékot sem érik el.²⁷ A tandíjfizetés halaszthatóvá tételének negatív államháztartási vonzata tehát igen jelentős is lehet.

²⁶ Egy a hitelfelvevők számára rögzített fix kamatozású, előre nem meghatározott mértékű kamattámogatást tartalmazó diákhitel – az infláció elszabadulása vagy az államadósság esetlegesen növekvő finanszírozási kockázatai miatt – gyorsan emelkedő állampapír-piaci hozamok esetén például könnyen járhat ilyen, a költségvetés számára tragikus következményekkel.

²⁷ Ezzel kapcsolatban *Ziderman* [2000] egy nem publikált, világbanki belső felhasználásra készült tanulmányára hivatkozik *Johnstone* [2006] (158. o. 18. jegyzet).

Éppen ezért nagyon körültekintően kell eljárni a különféle közvetlen támogatások és hitelek aktuális keverékének, illetve a hallgatótámogatási és diákhitelrendszer paramétereinek a megtervezésekor. Nem érdemes ugyanis a képzési költségek magas arányát kitevő utólagos költség-hozzájárulásokat (halasztott tandíjakat) bevezetni, vállalva az ilyen intézkedésekkel óhatatlanul együtt járó lakossági, hallgatói tiltakozásokat és politikai konfliktusokat, ha végül a *halasztott tandíjfizetés várható támogatási vonzata* olyan magas lenne, hogy az új rendszerre való áttéréstől fakadó nettó költségvetési megtakarítások ennek hatására feltehetően jelentéktelenné válnak.

A hallgatók kormányzati támogatásának, ide értve a tandíjfizetés halaszthatóságát lehetővé tevő költségvetési támogatásokat is, számos különböző fajtája különíthető el. Van-
nak *általános*, nem a hallgatók bizonyos csoportjaira célzott támogatások; ilyen általános támogatás lehet például a diákhitelek általános kamattámogatása egyes országokban. Egyes országokban alkalmazzák a felsőoktatás különböző elismert családi költségeinek az *adórendszerbe épített kedvezményeken* (például a tandíjak után járó adóalap-csökkentési lehetőségeken, illetve adójóváírásokon) keresztül történő támogatását is. Ezek az adókedvezmények az úgynevezett felsőoktatási *adókiadások* (*tax expenditures*), bár adókiadások helyett talán pontosabb lenne elengedett adóbevételekről beszélni.²⁸ Vannak emellett különféle *célzott* hallgatói támogatások is. Ezek fő fajtái *Johnstone* [2006] nyomán²⁹ a következők:

1. *közvetlen, rászorultsági alapú* (a család anyagi helyzetét figyelembe vevő, úgynevezett eszközteszthez kötött) *hallgatói támogatások/ösztöndíjak*;
2. *közvetlen*, a felsőoktatásban *alulreprezentált hallgatók* a család anyagi helyzetétől eltérő *más attribútumait* (például etnikai hovatartozásukat, egyes országokban nemüket stb.) figyelembe vevő *hallgatói támogatások/ösztöndíjak*;
3. a hallgató korábbi – középiskolai vagy felsőoktatási pályafutása során eddig elért – *tanulmányi eredményein* alapuló (érdemalapú) *hallgatói támogatások/ösztöndíjak*;
4. a hallgató az intézmény szempontjából *kívánatos*, de tanulmányi teljesítményével nem közvetlenül összefüggő *speciális tulajdonságain*, illetve *képességein* (például sporteredmények) alapuló *hallgatói támogatások/ösztöndíjak*;
5. a hiteltörlesztések nagyságát befolyásoló, a szülők a hitelfelvétel időpontjában *alacsony jövedelmén* vagy a felsőoktatásban *alulreprezentált hallgatók* más közös *attribútumain* alapuló *kamattámogatások*;
6. a visszafizetési időtartam lezárulta után a *fennmaradó tőketartozás elengedése* a hitelfelvevő *alacsony életjövedelme* esetén (például a jövedelemfüggő törlesztésű diákhitelek esetében);
7. a hallgató a felsőoktatási intézményben elért *tanulmányi eredményén* alapuló (érdemalapú) *adósságszökkentés*;

²⁸ Ezek egyfelől nem különösen célzottak (semmiképpen sem rászorultsági, illetve érdem alapúak), másfelől viszont nem is teljesen általánosak, mivel az adóalap-csökkentési, illetve adó-jóváírási lehetőségek kiaknázására általában csak bizonyos adóköteles jövedelem felett nyílik lehetőség.

²⁹ *Johnstone* eredetileg tíz kategóriát különböztetett meg (132. o.), de csoportosításának egyes elemeit összevontuk, mivel így jobban kiemelkednek a valóban lényeges különbségek. A *Johnstone*-féle lista egyes pontjait bizonyos, a magyar javaslatokban felvetődő megoldások leképézhetősége érdekében helyenként kicsit kibővítettük.

8. a hallgató végzés utáni *karrierválasztásán, elhelyezkedésén* alapuló *adósságcsökkenés* vagy *tartozáselengedés* (például alacsonyabb bérű közalkalmazotti állásokban foglalkoztatott diplomások, illetve hátrányos vagy nehéz körülményekkel jellemezhető távoli területeken, elmaradott kistélepléseken vagy nagyvárosi „gettókban” elhelyezkedő pedagógusok esetében).

A lista első négy eleme a *közvetlen hallgatói támogatások*, ösztöndíjak különböző típusait öleli fel; utolsó négy eleme pedig a *diákhitel*ek *célzott* (kamatkedvezmény vagy tartozáselengedés formájában történő) *kedvezményein* keresztül érvényesülő *közvetett hallgatói támogatásokhoz* kapcsolódik. Ezeket a burkolt, nem közvetlen támogatásokat nevezi Johnstone könyvében összefoglalóan *effektív hallgatói támogatásoknak* (Johnstone [2006] 132. o.).

A felsorolt alternatív támogatási formáknak a költséghatékonysága igen eltérő lehet. A felsőoktatási támogatások kívánatos formáiról és mértékéről, a különféle támogatási módokból összeállított csomagról nyilván csak a felsorolt formák költséghatékonyságának alapos összehasonlító elemzése után lehet megalapozott, gazdaságilag racionális döntéseket hozni.

Johnstone [2006] 4. és 6. fejezete részletesen is bemutatja a tandíjak halasztott fizetését lehetővé tevő főbb eljárásokat, azok előnyeit és problémáit. Alapvetően három különböző fő elvi modellt különböztet meg: a klasszikus, *hagyományos, úgynevezett jelzáloghitel-típusú (mortgage-type)* hallgatói kölcsönt³⁰ (ilyenek voltak hagyományosan az amerikai diákhitel – lásd ezekről, valamint újabb alternatíváikról³¹ a Függelék 2. részét a fejezet végén) szembeállítja a *jövedelemfüggő (income contingent)* törlesztésű hallgatói kölcsönrel, illetve az érvelése szerint valójában ennek egy speciális alesetének tekinthető *diplomásadóval (graduate tax)*. Erről bővebben lásd *A diplomásadó* című keretes írásunkat.

Bár Johnstone [2006] érezhetően nem lelkesedik különösebben a jövedelemfüggő törlesztésű diákhitelrendszerekért, és Johnstone–Marcucci [2010] is elég kritikusán viszonyul ezekhez, az a tény, hogy az ilyen visszafizetési módok az utóbbi öt-hat évben az Egyesült Államok mind nagyobb fontosságra szert tevő szövetségi diákhitelprogramjaiban is megjelentek és népszerűvé váltak, egyértelműen arra utal, hogy a mai felsőoktatási költségszintek mellett a hagyományos jelzáloghitel-típusú hitelek, illetve törlesztési módok (mint például a Függelék 2. részében bemutatott úgynevezett standard visszafizetési mód) a hallgatók széles tömegei számára nem kínálnak már reálisan vállalható finanszírozási lehetőséget.

A különféle modellek osztályozása (lásd az *1. táblázatot*), a halaszthatóság szempontjából való csoportosítása azonban nem egyszerű. Johnstone maga is többféle megközelítéssel kísérletezik könyvében.

³⁰ A félreértések elkerülése érdekében le kell szögeznünk, hogy ezek a hitelek egyáltalán *nem abban az értelemben* hasonlíthatók a jelzáloghitelekhez, hogy bármiféle fizikai biztosíték, jelzálog állna mögöttük, hanem a *törlesztés, visszafizetés módja* tekintetében viselkednek hasonlóan az ingatlanalapú jelzáloghitelekhez.

³¹ Mint azonban azt a fejezet Függelékének 2. része részletesebben is bemutatja, az utóbbi időben az amerikai diákhitel esetében is széles körben mód nyílik már különféle, jövedelemhez kapcsolódó, az adósság pillanatnyi szociális helyzetét, fizetőképességét figyelembe vevő visszafizetési módok választására.

● A DIPLOMÁSADÓ

Milton Friedman már a hatvanas évek elején felvetette, hogy egy, a diplomásokra kivetett különadó a hallgatói hitelek segítségével megvalósított halasztott tandíjfizetés egyik praktikus előnyökkel kecsegtető alternatívája lehetne (Friedman [1962/1996]), és a hatvanas évek során számosan mások (Glennerster és szerzőtársai [1968] többek között Mark Blaug, Stephen Merrett, Alan R. Prest, Alan T. Peacock és Jack Wiseman nevét említi) is hasonló gondolatokat fogalmaztak meg. Noha a diplomásadó némileg ködös elméleti lehetőségként már bizonyos népszerűsége tette szert a hatvanas években, kétségtelenül Glennerster és szerzőtársai fogalmazták meg az első, részleteiben (például adókulcsok tekintetében) is valamennyire kidolgozott konkrét javaslatot a felsőoktatási költségmegosztás egy ilyen adó segítségével történő megvalósítására. A szerzők érvelése szerint a jelzáloghitel-típusú klasszikus diákhitel elriasztaná a hitelfelvételtől (és így a továbbtanulástól) azokat, akik nem szívesen adósodnak el, illetve akik jövedelmi kilátásai a diploma ellenére sem igazán jók (például a nők, a leendő pedagógusok vagy szociális munkások stb.). A diplomásadó a diákhitellel szemben a jövedelemfüggő teherviselés egy egyszerű alternatív modelljét kínálta. Az adóhivatal bevonása az utólagosan fizetendő költségtérítések beszédésébe lényegesen jobb visszafizetési aránnyal kecsegtetett, mint amit a jelzáloghitel-típusú diákhitelrendszerek általában képesek voltak elérni.

A szerzők a modell kidolgozása idején még többé-kevésbé jogosan tételezhették fel, hogy az adóhatóság számára adminisztratív szempontból túlzottan bonyolult feladatot jelentene, hogy minden diákhiteladóstól az általa valójában a képzési költségek finanszírozására kölcsönzött összeget és annak kamatait szedje be jövedelemfüggő törlesztéseken keresztül. (A számítástechnikai „forradalom” hatására ma már ez a feladat persze korántsem tűnik megvalósíthatatlannak.) Éppen ezért azt javasolták, hogy egy olyan mértékű adót szedjenek az egykori felsőoktatási hallgatóktól, amely az adófizetés eleve végesre tervezett időtartama alatt biztosítaná az átlagos felsőoktatási képzési költségek visszatérülését. Egy ilyen rendszer lényeges sajátossága, hogy a magasabb életjövédelmet elérő, tehetősebb diplomások fogják megfizetni az alacsonyabb jövédelmet elérő diplomások képzési költségeinek egy részét, azaz a tehetősebb diplomások a diplomásadón keresztül megvalósuló jövédlemátcsoportosítás útján utólag támogatják majd a kevésbé jól kereső diplomásokat, mivel azok képzési költségeit részben az ő befizetések finanszírozzák majd utólagosan. Pont ez a jövédlemátcsoportosítás az, ami a diplomásadót lényegileg mégiscsak megkülönbözteti a jövédlemfüggő törlesztésű hallgatói hitelektől.^b

A diplomásadó lehetősége a hazai felsőoktatási költségmegosztás napjainkban folyó drasztikus átalakítási kísérletének előkészítése során éppúgy felvetődött (lásd például <http://www.vg.hu/gazdasag/adozas/a-legujabb-kormanyterv-diplomas-ado-357568>), mint egyes szakértők az ingyenes keretszámok drasztikus csökkentését bejelentő kormányzati tervekre reagáló elképzeléseiben (Kondor–Koren [2012]).

Johnstone [2006] másokhoz hasonlóan rámutat arra, hogy az általában inkább csak elméleti lehetőségként számon tartott diplomásadó matematikai szempontból gyakorlatilag

a jövedelemfüggő törlesztésű hallgatói kölcsön egy változatának, alesetének tekinthető.^c „Ily módon a feltételek azonossága esetén a diplomásadó és a jövedelemfüggő törlesztésű kölcsön gyakorlatilag egymástól megkülönböztethetetlenek, matematikai tulajdonságaikat és a részt vevő hallgatókra gyakorolt tényleges hatásukat tekintve egyaránt.” (Johnstone [2006] 154. o.)

Johnstone e tetszetős megállapítása azonban alighanem csak tökéletesen informált és tökéletesen racionális döntéseket hozó hallgatók feltételezése esetén lenne automatikusan helytálló. Érdekes módon úgy tűnik, sem a politikusok, sem pedig a lakosság nem tekinti egyébként ekvivalensnek a két javaslatot. Ha ugyanis annak tekintenék, akkor a Gordon Brown lemondását követően a brit Munkáspárt vezetéséért kibontakozó 2010-es küzdelemben aligha lehetett volna fontos politikai ügy abból, hogy az öt jelöltből négy a diplomásadó bevezetésével váltotta volna fel a diplomás-hozzájárulási rendszert, azaz a halasztott tandíjat.^d Sokan (például többek között a brit felsőoktatás-kutatás olyan nagyágyúí, mint David Greenaway és Nicolas Barr, vagy a legjobb kutatóegyetemeket tömörítő Russell Group szakértői) rámutattak a diplomásadó negatívumaira. Jól ismertek bizonyos visszás ösztönzési hatásai, és az is nyilvánvaló, hogy egy ilyen rendszer a nyugati világban általánosan elterjedt progresszív jövedelemadó-rendszer mellett nem is tekinthető egyértelműen igazságosnak (a diplomások határadókulcsa ugyanis a személyi jövedelemadó rendszerben általában már eleve magasabb a nem diplomásokénál, mivel a felsőoktatási végzettséggel általában az átlagnál magasabb jövedelmek járnak együtt). Emellett sokan rámutattak arra a hiányosságára is, hogy míg a halasztott fizetésű differenciált tandíjak erős minőségi ösztönzőket biztosítanak az egyetemek számára, addig a diplomásadó erre nem képes, sőt egy ilyen rendszer bevezetése esetén még az adóból fakadó bevételek és a felsőoktatás-finanszírozás közti közvetlen kapcsolat is kérdéses.

^a A szerzők 20, illetve 40 éves adófizetési időszakban gondolkodtak. (A rövidebb időtartam esetében nyilvánvalóan magasabb adókulcsok alkalmazására van szükség, mint a hosszabb adószedési időszak esetében).

^b Glennerster és szerzőtársai [1968] a későbbi fejlődési irányokat mintegy megelőlegezve, már 1968-ban rámutatott arra is, hogy a lehetővé válhat majd a tartozások és az visszafizetések egyéni nyomon követése is, azaz az, hogy az egyéni költségek teljes visszafizetése után a tanítatásuk terheit (reálértéken vagy kamatostól) teljes egészében megtérítő diplomásoknak a továbbiakban már ne kelljen fizetniük. (A számítástechnika fejlődése hamarosan lehetővé tette, hogy az egyéniesített képzési költségek az adórendszeren keresztül történő utólagos megfizetésének, törlesztésének lehetőségét az 1989-ben bevezetett ausztrál HECS rendszer alig két évtized múltán már a gyakorlatban is megvalósítsa, lásd Glennerster [2003]).

^c Mivel a diplomásadó lényegéhez tartozik, hogy a személyi jövedelemadó fölötti többletadó-fizetési kötelezettség a képzési költségek (ideértve az állam felsőoktatási kiadásainak költségeit is) teljes visszatérülése után is érvényben marad, a halasztott teherviselés e kétféle intézményi megoldása (jövedelemfüggő törlesztésű hitel, illetve diplomásadó) közötti elvi matematikai ekvivalencia valójában az időpreferencia mértékétől függ. Emellett a két rendszer matematikája közti hasonlóságok a valóságban amúgy sem képesek garantálni azt, hogy a szóban forgó rendszerek viselkedési következményei (a hallgatók döntéseire gyakorolt tényleges hatásai) teljesen azonosak legyenek, mivel a lakosság sem nem tökéletesen informált, sem nem tökéletesen racionális. A viselkedési válaszok a szóban forgó pénzügyi intézményi megoldások (adó és adósság) lakossági percepciójától is függenek.

^d David Miliband volt az egyetlen jelölt a Munkáspárt vezetésért folyó küzdelemben, aki ezt a módszert nyíltan ellenezte (Shackle [2010]). ●

1. TÁBLÁZAT ■ A képzési költségek hallgatót terhelő részének halaszthatósága a költségmegosztási modellben (a három alapmodell összehasonlítása)

	Hagyományos törlesztésű (jelzáloghitel-típusú) hallgatói kölcsön	Jövedelemfüggő törlesztésű hallgatói kölcsön	Diplomásadó
Visszafizetési kötelezettség kezdete	<i>Munkába állás</i> (diploma megszerzése) a képzési időszak normál hossza alapján <i>feltételezett időpontja</i>	<i>Munkába állás</i> (diploma megszerzése) <i>tényleges időpontja</i> vagy a törlesztési küszöböt meghaladó <i>kereset elérésének időpontja</i> közül a későbbi	<i>Munkába állás</i> (diploma megszerzése) <i>tényleges időpontja</i>
Szerződés szerinti kamatláb	<i>Állandó</i> vagy – valamilyen viszonyítási <i>alap</i> (például alapkamat) aktuális mértékétől <i>függő</i> – <i>változó kamatláb</i> (a még vissza nem fizetett tőketartozás százalékában)	A szerződésben rögzített <i>elméleti</i> (elvárt) <i>kamatláb</i>	Csak <i>utólag</i> , a ténylegesen befizetett kumulált többletadó (<i>surtax</i>) és a képzési költségek nagysága és átlagosan beszedni kívánt aránya alapján <i>kalkulálható</i> , végeredményében <i>egyenként eltérő kamatláb</i>
A jövedelem törlesztésre/befizetésre fordítandó hányada	A jövedelem, a törlesztési profil és a kamatláb ismeretében <i>kiszámítható</i> , folyamatosan <i>változó százalékot kitevő</i> , nem rögzített <i>hányad</i>	<i>Rögzített állandó</i> vagy (egy alsó és felső határ közt) meghatározott szabályok alapján <i>változó, progresszív</i> százalékos <i>kulcs szerinti hányad</i>	A <i>többletadó</i> (lineáris, esetleg progresszív) <i>kulcsa szerinti hányad</i>
Havonta befizetendő törlesztőrészlet nagysága	A kamatlábtól és a törlesztési profiltól függő, a szerződésben <i>rögzített összeg</i>	A törlesztés alapjául szolgáló jövedelemtől és annak a szabályozás értelmében törlesztésre fordítandó százalékától függő, <i>változó nagyságú összeg</i>	A jövedelem nagysága és a többletadó kulcsa által automatikusan meghatározott <i>változó nagyságú összeg</i>
Visszafizetési időszak hossza	Az adott szerződéses kamatláb és törlesztőösszeg mellett a mindenkori kamatfizetést és a tőketartozás <i>teljes visszafizetését biztosító időtartam</i> (amennyiben az adós nem hal meg a tőketartozás teljes kiegyenlítése előtt)	Elvben a teljes <i>visszatérüléshez szükséges változó</i> (de a nyugdíjkorhatárig vagy a rögzített maximális törlesztési időtartamig a visszatérülést nem biztosító esetekben ezek által felülről korlátozott) <i>időtartam</i>	Általában a diplomaszerezéstől a <i>munkaképes kor végéig hátralévő idő</i> vagy egy <i>előre rögzített, fix hosszúságú időszak</i> (azaz a költségek az adón keresztül behajtani szándékozott részének visszafizetése után sincs automatikus mentesülés a többletadó-kötelezettség alól)
Törlesztési profil (<i>repayment mode/method/profile</i>)	A szerződésben rögzített szabályok által meghatározott (például állandó havi részletekre, idővel emelkedő részletekre vagy valamely más, a tartozás és a szerződéses kamatok rögzített idő alatti visszafizetését biztosító részletekre épülő <i>előre rögzített</i> törlesztési profil)	A havi törlesztések (a mindenkori aktuális jövedelem és az ahhoz tartozó törlesztési kulcs alapján kiszámított) nagysága által <i>automatikusan meghatározódó</i> , <i>előre nem rögzített profil</i>	A jövedelem és az adókulcs által automatikusan <i>meghatározódó</i> , <i>előre nem rögzített profil</i>
Törlesztés alapjául szolgáló jövedelem meghatározása	<i>Nem értelmezhető</i> (mivel a törlesztés nem függ a jövedelemtől)	<i>Előző évi adóköteles jövedelem</i> (esetenként korrigálva), vagy <i>becsült folyó évi bruttó jövedelem</i>	<i>Előző évi adóköteles jövedelem</i>
Jövedelemtől függő elemek	Nincsenek	A <i>törlesztés nagysága és a visszafizetési időszak hossza</i>	A <i>többletadó</i> aktuális összege
Garanciavállalás	Elhalálozás vagy objektív okból bekövetkező törlesztésképtelenség esetén a <i>fennmaradt tőketartozásra</i>	A várt elméleti kamatláb alapján fizetendő teljes <i>visszatérülést biztosító összeg és a ténylegesen befizetett összeg különbségére</i> , ha a törlesztési szabályok a törlesztési időszak maximális hossza alatt nem biztosítanak a teljes visszatérülést	A képzési költségek az adón keresztül <i>beszedni kívánt része és a teljes többletadófolyam jelenértéke közti különbségre</i> , amennyiben az adófolyam jelenértéke nem fedezte a beszedni tervezett <i>összeget</i>

A Johnstone–Marcucci-szerzőpáros rámutat arra, hogy a hagyományos, rögzített törlesztési ütemezésű (jelzáloghitel-típusúnak is hívott „klasszikus”) hallgatói kölcsönök és a jövedelemfüggő törlesztésű hallgatói hitelek előnyei kombinálhatók is (Johnstone–Marcucci [2009] 13. o.). Az általuk rögzített ütemezésű–jövedelemfüggő törlesztésű hibridnek nevezett hiteltípus arra épül, hogy a hitelfelvevők mindaddig az előre rögzített törlesztési ütemezés szerint törlesztenek, amíg havi vagy éves törlesztésük nem haladja meg havi vagy éves jövedelmük egy előre meghatározott százalékát. Ha azonban a rögzített ütemezés szerinti törlesztés meghaladná a jövedelem előre meghatározott hányadát, a kölcsön átmenetileg átalakul egy sajátos jövedelemfüggő törlesztésű hitellé. A százalékos plafon feletti esedékes törlesztés megfizetését ilyenkor elhalasztják egy olyan későbbi időszakra, amelyben a hitelfelvevő jövedelme már elég magas lesz ahhoz, hogy ez, valamint az eleve esedékes törlesztés együttesen beférjen a jövedelem maximálisan törlesztésre fordítható százalékába.

Egy ilyen konstrukció esetén a legtöbb hitelfelvevő az eredeti rögzített ütemezés szerint törleszt, miközben azok az adósok, akik átmenetileg munkanélkülivé és így alacsony jövedelművé válnak, jövedelemfüggő módon törleszhetnek a jövedelmük ideje alatt. Az ilyen adósok hiteleinek visszafizetése ugyan automatikusan kitolódik (tulajdonképpen egy refinanszírozáshoz hasonlóan), de nem kapnak szubvenciót. Néhány adós azonban, akinél relatíve hosszú munkanélküliségi időszakok vagy tartósan alacsony keresetek relatíve magas kiinduló adósságokkal kombinálódnak, soha nem lesz képes visszatérni a rögzített törlesztési ütemezéshez, és folyamatosan jövedelemfüggő módon törleszt majd, és ily módon végül képtelen lesz a törlesztési idő alatt visszafizetni felvett hitelét és annak terheit; egy idő után pedig fennmaradó tartozását elengedik, mintha eleve jövedelemfüggő törlesztésű hitele lett volna. Ilyen kölcsönöket alkalmaznak például Kanadában és Hollandiában, illetve bizonyos körben az Egyesült Államokban is (úgynevezett puha jövedelemfüggő törlesztésű kölcsönök). Ezek előnye, hogy a visszafizetési időszak nagy részében a legtöbben az adminisztratív szempontból egyszerűbb fix törlesztési ütemezés (ami esetében nincs szükség a jövedelem igazolására) szerint fizetik adósságukat, és – amennyiben a kormányzat a hitelnyújtó – a jövedelem kifizetője (egy adóelőleghez hasonlóan) eleve levonhatja, visszatarthatja és átutalhatja a hitelnyújtónak járó pénzt. Ugyanakkor a nehéz anyagi helyzetbe kerülő adósok számára ez a megoldás biztosítékot szolgáltat arra, hogy a visszafizetendő törlesztés sose legyen számukra reménytelenül megterhelő.

Számos más elemzéshez hasonlóan Johnstone [2006] a jövedelemfüggő törlesztésű kölcsön egyik változatának tekinti az olyan *utólagos költség-hozzájárulási rendszereket*,³² amelyekben a hallgatói hozzájárulás (azaz közgazdasági értelemben a tandíj) utólagos, halasztott, jövedelemfüggő törlesztésű fizetése a támogatott felsőoktatásba bekerülő hallgatók számára eleve

³² Az ilyen rendszerek máig legismertebb reprezentánsa, ősforrása a kisebb változtatásoktól eltekintve több évtizede azonos elvek alapján működő ausztrál *felsőoktatási hozzájárulási rendszer* (röviden fhr, angol rövidítése HECS), vagy az ennek fő sajátosságaira épülő, de részleteiben ettől sokban eltérő brit *diplomás hozzájárulási rendszer* (dhr, angol rövidítése: GCS). Ebbe a költségmegosztásmodell-családba tartozott volna a 2006-os magyar kormányprogramba is bekerülő utólagos képzési hozzájárulás (ukh) is. Az ausztrál és brit modell fő sajátosságainak áttekintését részletesebben lásd a fejezet végén található Függelék 1. részében!

alapesetként (*default*) – azaz külön hitelkérelem és elbírálás nélkül automatikusan – biztosított (az 1. táblázat második alapmodellje). A számos lényegi azonosság mellett azonban ezek az utólagos költség-hozzájárulási modellek bizonyos fontos pontokon számottevően el is térnek az egyszerű jövedelemfüggő törlesztésű diákhitelektől. Az utólagos költség-hozzájárulási rendszerek közös sajátossága ugyanis, hogy ezekben az utólagos hozzájárulási kötelezettség az alapeset, aminek legfeljebb egyik alternatívája lehet csak az egyébként az automatikusan a hallgatóra terhelődő hozzájárulási kötelezettség (tandíjadósság) előre történő opcionális megváltása, illetve – a kötelezően előírt mértékűnél nagyobb törlesztéseket vállalva – idő előtti visszafizetése. (Bár az ausztrál modellben még mindig – noha a korábbiakhoz képest már csak jóval kisebb mértékben – ösztönzik az hozzájárulás előre történő megfizetését, illetve az előtörlesztéseket, a rendszer angol változatában *kedvezményes* előre fizetési, illetve előtörlesztési opció nem is szerepel.)

Ezek a különbségek kihathatnak az igénybevételre és a hozzáférés nyitottságára – még akkor is, ha esetleg eredetileg csak annak palástolására szolgáltak, hogy az utólagos hozzájárulási rendszerekben lényegében a (részben burkolt kormányzati hitelből finanszírozott) szolgáltatás igénybe vevőjére, fogyasztójára terhelt *felhasználói díj* (*user fee*) utólagos beszedéséről van szó. Míg ugyanis a hitelfelvételtől, a tartozás vállalásától való ódzkodás mértéke rétegspecifikusan eltérhet,³³ aminek következtében az előre fizetendő tandíj léte a kevésbé előnyös helyzetű családok gyermekeit még a tandíjak hitelből való általános finanszírozhatósága esetén is visszatarthatja a felsőoktatási részvételtől és a hitel felvételétől, addig egy ilyen, a felsőoktatásba belépők számára eleve csak utólag jelentkező, a mindenkori aktuális fizetőképességhez (jövedelemhez) igazodó teher jóval kevésbé lehet rétegspecifikusan riasztó hatású. Ezért a tandíjfizetés hitelfelvétellel történő halaszthatósága és az utólagos hozzájárulás-fizetési kötelezettség között – a két modell minden hasonlósága ellenére is – olyan jelentős, a viselkedési válaszokra kiható különbségek vannak, amelyek alapján álláspontunk szerint nem helyes az utólagos költség-hozzájárulási rendszereket egyszerűen a jövedelemfüggő törlesztésű kölcsön egyik alesetének tekinteni.³⁴

Számos tényező részletes vizsgálata, tisztázása szükséges a felsőoktatási költségek halasztott viselését lehetővé tevő diákhitel- és utólagos hozzájárulási rendszerek, illetve tágabban a hallgatótámogatási rendszerek kielégítő leírásához és összehasonlításához. *Johnstone* [2006] nyomán (89–94. o.) az értékeléshez az ilyen rendszerek hét fontos jellemzőjét kell alaposan szemügyre vennünk.

³³ A kötet I. részében ismertetett amerikai irodalom jól dokumentálja a hitelfelvételtől való tartózkodás rétegspecifikus jellegét, a racionális döntés pszichés korlátait. Az alacsonyabb iskolázottságú családok gyermekei számára nem feltétlenül magától értetődő, hogy a diploma megszerzésével várhatóan együtt járó magasabb életkereset feltehetően jelentősen nagyobb többletjövedelmet biztosít, mint amennyit a tandíj és a kamatok utólagos megfizetésére kell majd fordítani, vagy az, hogy jövedelemarányos törlesztési mód esetén a hitelfeltevő számára gyakorlatilag nincs is kockázat.

³⁴ Természetesen mindez csupán elméleti érvelés – hogy valójában másként reagálnak-e az érintettek az utólagos hozzájárulási rendszerekre, mint az egyszerű jövedelemkontingens törlesztésű diákhitelekre, azt csak a hátrányos helyzetű rétegekből származó hallgatók tényleges beiskolázási, részvételi döntéseinek összehasonlító, mindkét rendszert felölelő vizsgálata tisztázhatja.

1. *Jogosultság.* Kik jogosultak a halasztott fizetési lehetőség igénybevételére? Vannak-e különbségek a felsőoktatás különböző szektoraiban (például állami, magán-) tanuló, illetve a teljes idős nappali képzésben és az egyéb képzési formákban tanuló hallgatók közt a jogosultság szempontjából? Mi a szerepe a rászorultság és az érdem figyelembevételének a támogatások odaítélése során?

2. *A tőke forrása.* Honnan származik a költségek halasztott fizetését lehetővé tevő rendszer finanszírozásához szükséges tőke? Mi a szerepe az intézményi és egyéni magánmegtakarítóknak, illetve a kormányzatnak a tőke biztosításában?³⁵ Milyen pénzügyi intézmények és eszközök (például hitelnyújtáshoz kapcsolódó kötvénykibocsátás) játszanak szerepet a magánmegtakarítók forrásainak a rendszerbe történő becsatornázásában? Az esetleges kormányzati források a lakosságra kivetett közvetlen adókból vagy az üzleti szektorra terhelt – a lakosságot mint fogyasztókat csak közvetetten terhelő – adókból származnak? Milyen szerepe van az államadósság növekedésének, illetve a bankóprésnek és az abból fakadó inflációnak a tőke biztosítása során?

3. *Hitelnyújtó, -folyósító.* A rendszer működtetéséhez szükséges tőkét ugyanaz az intézmény biztosítja-e, mint amelyik folyósítja, vagy ezek különböznek? Mi a kormányzati ügynökségek, kvázikormányzati (a közösségi szektorba tartozó) vállalatok, illetve a finanszírozást lehetővé tevő magánbankok és a felsőoktatási intézmények szerepe a hitelnyújtásban és -folyósításban?

4. *Végző kockázat viselője.* A folyósító vagy a kormányzat viseli a hitel bebukása esetén a végző kockázatot?

5. *Kölcsönösszeg és korlátok.* Az évente, illetve összesen igénybe vehető diákhitel mértéke fedezi-e az – elvárható minimális szülői támogatással és a hallgatói munkavégzésből származó várható jövedelemmel csökkentett – felsőoktatási költségeket?

6. *Támogatás mértéke és formája.* Mekkora támogatás van a költségek hallgatóra terhelt részének halasztott fizetését lehetővé tevő rendszerbe építve? A hitel teljes költségének³⁶ mekkora hányadát kell a hitelfelvevőnek a kamatokon keresztül viselnie, illetve mennyit háríthat át a hitel teljes költségéből kamattámogatásokon és behajtható garanciavállalásokon keresztül a kormányzatra?

7. *A visszafizetési (törlesztési) időszak hossza és a visszafizetési profil.* Milyen hosszú legyen, mikor kezdődjön, és mikor végződjön a hitel törlesztésére és visszafizetésére rendelkezésre álló idő? (Ezt a hagyományos, jelzálog típusú hitelek esetében a hitelszerződés egyértelműen rögzíti; jövedelemfüggő törlesztésű hitelek esetében pedig implicite származtatható a várható jövedelmek és a visszafizetési jövedelemküszöb és a törlesztési skála ismeretében.) Mindez alapvetően meghatározza, hogy a halasztott fizetés lehetővé tételéből származó teljes költség mekkora hányada hárul majd a költségvetésre, illetve az adófizetőkre. A visz-

³⁵ Ezeket a kérdéseket, valamint a hallgatói hitelek úgynevezett értékpapírosításán keresztüli magántőke-bevonás lehetőségét és annak esetleges veszélyeit a fejezet következő felében részletesebben is megvizsgáljuk.

³⁶ A teljes költség összetevői a hitel forrásául szolgáló pénz elvárt reálhozamát biztosító, a folyósítót terhelő költség, a törlesztésképtelenné váló adósok bebukott (és leírt) hiteltartozásának költsége, a törlesztési időszak végéig vissza nem fizetett adósság, valamint a hitel adminisztrációjának, folyósításának és a törlesztések beszedésének a költsége.

szafizetési profil a jelzálog típusú hagyományos hitelek esetében a törlesztések nagyságának időbeli ütemezésétől függ (egyenlő részletek *vagy* a későbbi időszakokban emelkedő részletek), jövedelemfüggő törlesztésű hitelek esetében pedig a törlesztési jövedelemküszöb és a kamatskála alapján származtatható.

Johnstone [2006] érezhetően nem osztja azok álláspontját (például Chapman–Ryan [2002], Barr [2001]), akik szerint a jövedelemfüggő törlesztésű kölcsönök (illetve az ugyan-csak ilyen törlesztésű utólagos hozzájárulási rendszerek) elméletileg eleve kedvezőbbek lennének a hagyományos, jelzáloghitel-típusú hallgatói kölcsönöknél. Johnstone [2006] empirikusan igazolta, hogy azokban az esetekben, amikor a hallgatók önként választhattak a hagyományos típusú és a jövedelemfüggő törlesztésű kölcsön³⁷ között, általában nem az utóbbit választották (154–157 o.). Ugyanakkor, mint már említettük, az újabban előtérbe került szövetségi diákhitelprogramok keretében a jövedelemhez és fizetőképességhez igazodó visszafizetési lehetőségek egész sorát alakították ki (lásd erről bővebben a Függelék 2. részét). Feltételezhető, hogy ha valóban nem lenne jelentős lakossági igény ezekre a visszafizetési periódus elnyújtását és a mindenkori törlesztések mértékének az adós pillanatnyi lehetőségeihez való igazítását lehetővé tevő, de összességében épp ezért az adós számára magasabb kumulált adósságszolgálatot hordozó konstrukciókra, nem jött volna létre az ilyen megoldások ilyen széles arzenálja.

Johnstone álláspontja szerint a jövedelemfüggő törlesztésű hitel még csak nem is mindig kevésbé költséges az alacsony jövedelmű hitelfelvevők számára: szerinte a rendszer eme jó tulajdonsága is csak akkor áll fenn, ha a költségvetés bőkezűen be tud szállni a hitelüket – a valós költségeket is bekalkulálva – a normál futamidő alatt visszafizetni képtelen hitelfelvevők által okozott túlteljesítésébe.

Érdemes lehet itt a hitel költségességének értelmezéséhez pontosan idézni Johnstone érvelését. .... egy jövedelemfüggő törlesztésű kölcsön is csak egy hitel, és attól, hogy a visszafizetési kötelezettség itt a jövedelem vagy a kereset százalékában van meghatározva, önmagában véve (*per se*) a legtöbb hallgató számára ez még nem lesz eleve »olcsóbb« egy hagyományos típusú hitelnél. Egy kölcsön »olcsóságát« vagy »drágaságát« – ami nem összetévesztendő a törlesztési teher »elviselhetőségével« (*manageability*) – a kölcsön »valódi« egyszerű éves kamatlába (»*true*« *simple annual interest rate*) vagy másképpen fogalmazva a várható törlesztési folyam diszkontált jelenértéke határozza meg.” (Johnstone [2006] 156. o.)

Elvben persze egy olyan, a hitelfelvevők közös, kölcsönös felelősségvállalására épülő, úgynevezett kockázatmegosztási megoldás (*mutualized plan*) is elképzelhető, amelyben a jobban teljesítő hitelfelvevők közt terítik szét az alacsony életkereset miatti vissza nem fizetésből eredő hitelezési veszteséget. Ez gyakorlatilag azzal a megoldással egyenértékű, hogy míg az alacsony jövedelműek a lejáratú idő végéig sem fizetik vissza tőketartozásuk jelentős részét és annak terheit, továbbá a törlesztési időszak végén még fennálló adósságukat is elengedik,

³⁷ Például a Yale Egyetemen az 1970-es évek első felében működő opcionális halasztott tandíjfizetési rendszer vagy a későbbi amerikai diákhitelrendszer választható úgynevezett jövedelemfüggő visszafizetési módja.

addig a magas életkeresetűeknek emelt szintű kamatlábbal (*premium rate of interest*) kell majd törleszteniük a hiteltartozást és kamatait.

Ez a megoldás azonban csak papíron létezik, a valóságban ugyanis egy ilyen, önkéntes alapon szerveződő rendszerben óhatatlanul fellépne a káros szelekció problémája, azaz azok, akik magas életjövedelemre számítanak, önkéntes alapon nem lennének hajlandók részt venni egy ilyen hitelkockázati közösségben. Ily módon tehát végül mégiscsak a költségvetésnek kellene helytállnia az alacsony jövedelműekért. Ha azonban a költségvetési problémák miatt ez a magas kamattámogatást igénylő út nem igazán járható, akkor csak az a megoldás marad, hogy a kamattámogatást alacsonyan tartják, és nem differenciálják jövedelmi alapon a kamatlábat, viszont annyira kitolják a visszafizetésre rendelkezésre álló maximális futamidőt, hogy az az alacsony jövedelműek nagy része számára is lehetővé tegye a felvett összeg és a kamatok teljes visszafizetését. Ekkor azonban a magas életkeresetűek nagyon gyorsan, akár néhány év alatt kamatostól visszafizetik majd tartozásukat – miközben az alacsony jövedelműek a magas jövedelműek visszafizetési időszakának többszörösén át törleszthetnek kamatostól egészen addig, amíg az ő tartozásuk is el nem fogy. Egy olyan törlesztési rendszerben pedig, mint például az ausztrál modellt, amelyben a jövedelemfüggő törlesztés százalékos kulcsa nem is egységes, hanem a magasabb jövedelműek magasabb százalékos kulccsal fizetik vissza tartozásukat, csak még hosszabb lesz a magas és az alacsony jövedelműek kamatokkal növelt tőketartozásának átlagos visszafizetési ideje közötti különbség.

Az ilyen jövedelemfüggő törlesztésű hitel viszont még a piaci kamatszintnél alacsonyabb kamatláb mellett is azzal járhat, hogy míg a magas jövedelműek már néhány év alatt kamatostól visszafizethetik adósságukat (és rövid törlesztési idejük miatt az eredetileg felvett összegnél nem is kell sokkal többet visszafizetniük), addig a közepes keresetűek ugyanekkor a kamatláb mellett a jóval hosszabb törlesztési periódus és a kamatos kamatszámítás tulajdonságai miatt végül is az általuk felvett hitelösszeg többszörösét fizethetik majd meg.³⁸

Egyes ilyen rendszerekben (például az ausztrál modelltben vagy a 2006-tól életbe lépett angol modellben) nulla a reálkamat, de a tőketartozások értékállóságát az inflációs rátával történő indexálás biztosítja. A 2012 őszétől belépő új angol rendszerben viszont már van reálkamat is, noha ez az állampapírok kamataival megegyező, azaz jóval alacsonyabb a piaci kamatlábnál. Az ugyancsak 2012-ben bevezetett magyar Diákhitel2-ben a 2 százalékos kamat a tényleges magyar kamatszintekhez képest nagyon alacsonynak mondható (ami idővel drámai mértékű költségvetési terhekkel járhat), és a törlesztés jövedelemfüggő (attól az apróságtól eltekintve, hogy elvileg a munkanélkülieknek is törleszteniük kell, ugyanis halasztás csak bizonyos állami támogatások – gyermekgondozási díj, gyermekgondozási segély, terheségi gyermekágyi segély, rehabilitációs vagy rokkantsági ellátás –, illetve újabb felsőfokú tanulmányok esetén jár).³⁹

³⁸ A 2012-ben életbe lépett új angol modell kapcsán például *Shepherd* [2010] és *Grant Thornton* [2011] is hipotetikus számpéldákkal vizsgálja a különböző várható életjövedelmű, de egyaránt felsőfokú végzettséget követelő szakmák diplomásait terhelő kumulált törlesztések méltányosságát. (Bővebben lásd *A kumulált kamatterhek és a teljes törlesztések horizontális méltányossága – hipotetikus angliai példák* című keretes részben.)

³⁹ Lásd http://eduline.hu/felsooktatras/2012/8/2/Diakhitel_igenyles_torlesztes_tudnivalok_AVWEKT.

● A KUMULÁLT KAMATTERHEK ÉS A TELJES TÖRLESZTÉSEK
HORIZONTÁLIS MÉLTÁNYOSSÁGA – HIPOTETIKUS ANGLIAI PÉLDÁK

Shepherd [2010] például a 2012 őszén már életbe is lépett új, jelentősen megemelt hozzájárulásokra (tandíjakra) épülő halasztott fizetésű rendszerrel kapcsolatban fogalmazott meg méltányossági fenntartásokat az eredeti javaslattal kapcsolatban. Egy politikai blog, a *Left Foot Forwad* fiktív számpéldájára alapozva három, fejeként mintegy 30 ezer font adósságot felhalmozó diák törlesztéseit (az évi 21 ezer fontot meghaladó jövedelem 9 százaléka) hasonlította össze az életpálya során, és megállapította, hogy míg a közszférában – tanárként, illetve a tanárinál 25 százalékkal magasabb kezdőkeresettel induló köztisztviselőként – elhelyezkedő fiatalok a 30 évben limitált törlesztési időszak végéig törleszteni fognak, de így sem lesznek képesek adósságukat kamatostól visszafizetni (mindkettőjük esetében a vissza nem fizetett tartozást a költségvetésnek kell majd magára vállalnia), addig a magas jövedelmet biztosító pályára lépő hallgatók néhány év alatt letudják törlesztési kötelezettségüket, és az ő kumulált kamatterhük alacsony marad.

A *Grant Thornton* nevű könyvviteli és adótanácsadó cég realiztikusabb, jóval részletezettebb hipotetikus számítása három diplomás – egy újságíró, egy köztisztviselő és egy vállalati jogtanácsos – egyaránt 40 ezer fontos tartozásának elképzelt törlesztési profilját hasonlítja össze. A realiztikus kezdőbéréken és béremelkedéseken alapuló számítások szerint míg a hármójuk közül legalacsonyabb keresetű, 50 éves koráig összesítve mindössze 1,4 millió fontot kereső, mesterfokozatot szerzett újságíró a törlesztési időszak végéig sem fogja tudni visszafizetni teljes tőketartozását, alig fizetve többet be, mint amennyit felvett (30 év alatt a kamatokkal együtt is csak mindössze 42 ezer fontot törleszt majd, ám ennek jelentős része kamatfizetés lesz, tehát nem csökkenti a tőketartozást, a 30 év elteltével fennmaradó tőketartozását pedig a kincstár leírja), addig a 21 évesen egy alapfokozattal munkába álló, 50 éves koráig összesen 2,1 millió fontot kereső köztisztviselő 50 éves korára éppen visszafizeti adósságát, a tőkén felül 58 ezer font kamatterhet is megfizetve. A hármuk közül messze legjobban fizetett, 50 éves koráig összesen 3,2 millió fontot kereső vállalati jogtanácsos ezzel szemben már 38 éves korára kifizeti teljes hitel-tartozását, és a tőkén felül mindössze 28 ezer font kamatot fizet csak ezen idő alatt. Az új angol modell kamat- és törlesztési feltételeit tükröző hipotetikus példa szerint tehát a magas jövedelmű jogtanácsos néhány év alatt megszabadul a törlesztési kötelezettségtől, miközben felvett hitele alig több, mint másfélszeresét fizeti majd vissza – ezzel szemben a közepes keresetű köztisztviselő a törlesztési időszak végéig folyamatosan törlesztve tudja csak le a tőketartozását, összességében a hosszabb törlesztési periódus során a felvett hitelösszeg mintegy két és félszeresét befizetve (*Grant Thornton* [2011]). ●

Ugyanakkor a szokatlan módon nem a jövedelem nagyságától, hanem a *felvett hitel* (azaz a tandíj) *mértékétől függően progresszív törlesztési skála* nagyon problematikusnak tűnik: a 4 százalékos alsó kulcs túl alacsony például az angol 9 százalékhöz viszonyítva, de a 24 százalékos felső kulcs elrettentően magasnak bizonyulhat. (Ráadásul a Diákhitel Központ honlapján a részletes skála jelenleg nem is található meg. A kulcsokra vonatkozó információk forrása így *Berlinger* [2012].)

Az ilyen rendszerekben a valóban alacsony jövedelműek esetében a teljes maximális törlesztési periódus sem lesz elég a felvett tőke kamatostól történő visszafizetésére: esetükben a kamatok nagy részét vagy akár egészét a kincstárnak kell majd utólag magára vállalnia. Bár kétségtől igaz, hogy egy ilyen rendszerben anyagi okokból senkinek sem kell lemondania a továbbtanulásról, ezt a különböző jövedelemszintek esetén nagyon eltérő teljes visszafizetési kötelezettséget tartalmazó, a közép- és alacsony jövedelműeket aránytalanul terhelő megoldást mégis sokan méltánytalannak, igazságtalannak tartják.

Johnstone felhívja a figyelmet a jövedelemfüggő törlesztésű diákhitel (és az általa ezek közé sorolt utólagos hozzájárulási rendszerek) néhány olyan jellemzőjére is, amelyek felett az e rendszerek bevezetését támogató elemzők, illetve az ezek bevezetésén ügyködő politikusok át szoktak siklani. Rámutat, hogy az utólag fizetendő képzési hozzájárulás valójában egyáltalán nem a tandíj alternatívája, hanem csak egy, a tandíj halasztott fizetését lehetővé tevő hasznos megoldás (*Johnstone* [2006] 95. o., illetve 156. o.). Ezen az sem változtat, hogy a kormányzatok politikai összetételüktől függetlenül a költségmegosztási modell ezekre épülő átalakítását általában a tandíj alternatívájaként állítják be,⁴⁰ így próbálva meg a költségek jelentős részének az igénybe vevőkre történő átruházását elfogadtatni a lakossággal.

Johnstone további fontos megfigyelése, hogy ha a tandíjakat előre kell fizetni, akkor azokat a családok jelentős részében legalább részben a szülők viselik (esetleg hitelt is igénybe véve ehhez), de ha egy olyan költségmegosztási megoldás érvényesül, amelyik teljes egészében egy jövedelemfüggő törlesztésű hallgatói hitelre épül, amelyet ráadásul olyan színben tüntetnek fel, mintha ez egy a tandíjfizetési kötelezettséget kiváltó alternatíva lenne, könnyen ahhoz vezethet – hacsak nincs a rendszerbe beépítve egy (jelentős árengedményeken keresztül megvalósuló) erős ösztönzés a tandíj előre történő kifizetésére –, hogy a felsőoktatási költségek korábban a szülők által viselt részét a családok teljes egészében a hallgatókra terhelik át (uo. 146. o., 152. o.).

Johnstone arra is rámutat, hogy a jövedelemfüggő törlesztésre épülő utólagos hozzájárulási rendszerek kedvező törlesztési fegyelme jelentős mértékben annak köszönhető, hogy a hallgatói hitelrendszert ilyenkor az adórendszerbe vagy a tb-járadékrendszerbe integrálják, és a törlesztéseket az adóelőleggel vagy a járadékokkal megegyező módon a munkaadók vonják le a bruttó bérekből, és utalják át. Johnstone álláspontja szerint azonban ennek valójában semmi köze a jövedelemfüggő törlesztés jó tulajdonságaihoz: a törlesztések munkaadókon

⁴⁰ Elég ezzel kapcsolatban utalni a 2006-os munkáspárti angol reform 2002–2004 közötti társadalmi, majd parlamenti vitája során a kormányzati kampányban használt *there is no up-front fee* szlogenre vagy Orbán Viktor elhíresült kijelentésére, miszerint ő „a tandíj ellensége” (*Orbán* [2012]), és az is marad (lásd még: http://eduline.hu/erettsegi_felveteli/2012/7/24/Orban_a_tandij_ellensege_akar_maradni_5QFE5V).

keresztül történő beszéde hagyományos törlesztésű diákhitelek esetén is épp így alkalmazható lenne, ha erre egy adórendszer felkészül. Ugyanakkor Johnstone arra is felhívja a figyelmet, hogy azokban a fejlődő vagy a piacgazdaságra csak nemrég áttért országokban, amelyekben a kormányzat adóbeszedési képessége még gyenge, illetve amelyekben a jövedelemeltritolásnak, illetve a munkajövedelmek vállalkezési jövedelmenkénti álcázásának nagyok a hagyományai, az utólagos hozzájárulási rendszerek központosított beszédéből fakadó előnyeinek érvényesülése erősen kétségesnek mondható (uo. 96. o. és 166 o.)

Fokozottabb magántőke-bevonás a diákhitel-állomány értékpapírosításán keresztül

A diákhitelek közvetlen forrása vagy *intézményi és magánmegtakarítás* lehet (e megtakarításokat ilyenkor általában egy bank vagy valamilyen más hitelintézet bocsátja közvetítőként a hitelfelvevő diákok rendelkezésére), vagy pedig *közvetlenül* maga a *kormányzat*. Ha a hitelek közvetlen forrása a kormányzat (mint például a tipikusan jövedelemfüggő törlesztésű úgynevezett utólagos képzési hozzájárulási rendszerek esetén), az általa a hitelfelvevőknek kölcsönadott pénz végső soron három forrásból származhat:

- *államkötvényekből*, azaz az *államadósság növekedéséből* (ezeket a kötvényeket végső soron persze megint csak intézményi vagy magánmegtakarítók vásárolják meg);⁴¹
- *közvetlenül* vagy *közvetve a lakosságot terhelő adókból* (a vállalatokra kivetett adók közvetve ugyanis általában a lakosságot terhelik, mivel az ilyen adók végső terhét a vállalatok általában megkísérlik vevőikre hárítani magasabb árakon és az ezekből eredő *infláción* keresztül); vagy
- *pénznyomtatásból* (ennek következményét, az *infláció* további elszabadulását szintén a lakosság viseli).

Közismert probléma, hogy ha az utólagos képzési hozzájárulást, vagyis a halasztott tandíjat maga a költségvetés előlegezi meg a felsőoktatási intézmények számára, akkor a költségmegosztás jelentős változása ellenére a magánfinanszírozás fokozottabb szerepe rövid távon egyáltalán nem tehermentesíti a költségvetést. A hallgatói hitelek törlesztése, visszafizetése ugyanis jelentős késleltetéssel indul csak be, és a korábban végzetek évente befolyó törlesztései csak sok év elteltével érnek majd el akkora összeget, ami már jelentősen csökkentheti a költségvetés terheit. Különösen ez a helyzet akkor, ha a felsőoktatási expanzió és/vagy a képzés minőségének javítása a korábbiakhoz képest többleterőforrások bevonását teszi elengedhetlenné. Éppen ezért egy ilyen rendszer nem igazán jelenthet megoldást rövid távú költségvetési problémákra. Így azokban az országokban, amelyekben rövid távon is

⁴¹ Ha az államadósság növekedését a hazai megtakarítások finanszírozzák, akkor végső soron ebben az esetben is ugyanazokra a megtakarítókra támaszkodunk, mint a banki finanszírozás esetén; ha viszont legalább részben külső eladósodás áll az államadósság növekedése hátterében, abban az esetben új finanszírozók belépéséről is szó van.

költségvetési megszorításokra, szigorra van szükség, a kormányzat aligha lehet képes megelőlegezni az expanzió vagy a magasabb minőség biztosításához szükséges költségnövekedés forrásait. Ugyanakkor jól ismert, hogy ez a probléma jelentősen csökkenthető, ha a kormányzat értékpapírosítja, azaz magánbefektetőknek adja el a diákhitel-adósságot, ahogy az a hagyományos (jelzáloghitel-típusú), rögzített törlesztési ütemezésű diákhitelek esetében régóta szokásos volt számos országban.

Mind a bankok vagy egyéb pénzintézetek, mind pedig a kormányzat (vagy annak erre szakosodott ügynöksége) által kibocsátott egyéni diákhitelek adósságlevelei megfelelően összezsomagolva a másodlagos piacon megfelelő diszkonttal értékesíthetők, csak az a kérdés, hogy milyen áron.

A kormányzati kibocsátású vagy a kormányzat által garantált magánkibocsátású diákhitelek egyaránt viszonylag könnyen finanszírozhatók a másodlagos magántőkepiac bekapcsolásával is: a megbízható hozamú befektetési lehetőségeket kutató értékpapírpiacra a nagyobb csomagokba összehajtogatott⁴² diákhitel-állomány csomagjai ugyanis egy meglehetősen biztos jövőbeli pénzáramlást testesítenek meg, amelynek jelenértéke meghatározható, és a jövőbeli törlesztésekre vonatkozó jogok ily módon intézményi és magánbefektetők számára értékesíthetők. Az adósságlevelek értékesítéséből befolyó bevételt pedig az eredeti hitel kibocsátója más fontos célokra használhatja fel.

Az egyéni adósságlevelek összezsomagolásának és csomagokban történő továbbértékesítésének az előzőekben leírt folyamata a diákhitelek úgynevezett értékpapírosítása (*securitisation*). Az értékpapírosítás során a hitel eredeti kibocsátója (általában egy erre szakosított kormányzati ügynökség vagy egy bank) a nagyobb csomagokba rendezett hallgatói adósságleveleket először általában egy közbülső vásárlónak, gyakran egy kimondottan erre a célra létrehozott üres céltársaságnak (*special purpose vehicle, SPV*) – mint közvetítőnek adja el.⁴³ Ez a társaság – a birtokába került diákhitel-adósságleveleket biztosítékként (fedezetként) használva – kibocsátja és (megfelelő hozadékért cserébe bizonyos kockázatot vállalni hajlandó) befektetők részére a tőkepiacra értékesíti a maga úgynevezett eszközalapú értékpapírjait (*asset-backed securities, ABS*).

Az eszközalapú értékpapírok tulajdonképpen olyan *hitelderivatívák*, azaz hitelekhez kapcsolódó származtatott pénzügyi termékek, amelyek esetében a termék mögötti fedezet valamilyen, a jövőben befolyó követelésállomány (mint például hitelkártyahitelek, vagy diákhitel-kihelyezések állománya), nem pedig ingatlan vagy más fizikai tőke.⁴⁴ Ezeknek az eszközalapú értékpapíroknak az értéke a mögöttük álló követelések (adósságlevelek) eszközértékétől függ. Ezt az eszközértéket pedig végső soron az eredeti hitelügyletek kamatlába és

⁴² A nagyobb csomagokba történő egyesítésre azért van szükség, mert egy-egy diákhitel adósságlevelének kockázata még az adós körülményeinek ismeretében is csak nehezen állapítható meg. Ha viszont sok adós adósságleveleit gyűjtjük össze egy nagyobb csomagba, az egyéni kockázatok már kiegyenlítődnek, és a kapott csomag eszközértéke a hitelezési gyakorlat, a kamatok, és az országra jellemző törlesztési kultúra függvényében megállapítható.

⁴³ Az értékpapírosításról általánosságban és ezen belül az üres céltársaságok szerepéről az értékpapírosításban lásd magyarul például Nádasy [2004].

⁴⁴ A fizikai tőkejavak, különösen az ingatlanok által fedezett értékpapírok az úgynevezett jelzálogalapú értékpapírok (*mortgage-backed securities*).

a nemteljesítések együttes (a csomagban szereplő összes ügyletre vonatkozó átlagos) valószínűsége határozza meg. Ezt a nemteljesítési valószínűséget (és így a papírok értékét) jelentősen javítja a diákhitelek esetén az esetek jelentős részében mögöttük álló kormányzati garancia.

A magántőkepiaci források bevonása a hallgatói hitelek adósságleveleinek csomagokban történő továbbértékesítése útján – mind a magán-, mind pedig a kormányzati diákhitel-kibocsátók számára – igen értékes lehetőség. A magánkibocsátó bank vagy hitelintézet ugyanis az értékesítésből befolyó bevételeit újra kihelyezheti, kölcsönadhatja, vagy például alapokba fektetheti, és így nagyobb hozamra tehet szert, mintha továbbra is saját maga tartaná portfóliójában a diákhitel-állományt. A kormányzat pedig – attól függően, hogy eredetileg miből (adóból, pénzhígításból vagy az államadósság növekményéből) is finanszírozta a hallgatók által felvett tanulmányi kölcsönöket – az általa vagy specializált ügynöksége által kibocsátott diákhitelek továbbértékesítése esetén

1. vagy más fontos költségvetési célokra költheti az állomány továbbértékesítésből befolyó bevételét, vagy
2. nem lesz kénytelen annyi adót kivetni, mint amennyire magánforrás-bevonás hiányában szüksége lenne, vagy
3. csak kevésbé lesz kénytelen eladósodni, vagy pedig
4. alacsonyabban tarthatja az inflációt.

Mindegyik eset komoly növekedési és/vagy politikai hozamokkal járhat a kormányzat számára.

Amennyiben végső soron maga a kormányzat bocsátja ki a diákhiteleket (vagy egy kormányzati ügynökségre, vagy pedig látszólag közvetlenül a felsőoktatási intézményekre bízva ezt a feladatot – azért csak látszólag, mert a kibocsátás befejeztével az intézmények valójában a hitelállomány kezelését átadhatják a kormányzatnak vagy ügynökségének),⁴⁵ és saját követeléseik között tarja és kezeli ezeket, akkor a hitelek forrása a legtöbbször vagy valamilyen *adó* (végső soron a bankóprás használata és az abból fakadó infláció is adónak lenne tekinthető, de az ilyen inflációs finanszírozást a megfontolt monetáris politikát követő kormányok általában kerülik), vagy pedig az *államadósság növekedése*. Tekintetbe véve a ma tipikus kormányzati eladósodottsági szinteket, ez utóbbit (az államadósság növekedése terhére történő finanszírozást) joggal alapesetnek tekinthetjük. Mindkét esetben a kormányzat a hitelfelvevők felsőoktatásának finanszírozására költi el az általa (vagy közvetítői által) kibocsátott diákhiteleknek megfelelő pénzt, miközben az ezekről szóló adósságleveleket eszközei között tarthatja. Ezeknek az eszközöknek az értéke a diákhitelek és az (azokat általában finanszírozó) államkötvények kamatlába közti különbségtől, valamint a hitelek nemteljesítési kockázatától függ. Ez utóbbit pedig a diákhitelekre érvényes hitelnyújtási gyakorlat szigorúsága vagy lazasága, illetve az ország általános pénzügyi, törlesztési kultúrája határozza meg.

⁴⁵ Az Egyesült Államok közvetlen diákhitelprogramjai esetében például általában maguk az intézmények intézik a kibocsátást, de az állományt átadhatják a kormányzatnak, amely cserében átutalja nekik a képzési költség hitelből finanszírozandó részét, és a továbbiakban saját maga gondoskodik a hitelek adminisztrációjáról, a törlesztések begyűjtéséről stb.

Johnstone–Marcucci [2010] rávilágít arra, hogy a magántőkepiac felsőoktatás-finanszírozási célú megcsapolásának sikeressége elsősorban annak a függvénye, hogy a kormányzat mennyire képes növelni a végső soron magánforrások bevonásával finanszírozni szándékozott diákhitel-állomány *eszközértékét* (i.m. 20–21. o.). Az eszközérték magasán tartásának Johnstone és Marcucci nyolc fő stratégiáját sorolja fel és vizsgálja meg egyenként is részletesen:

1. ésszerű, lehetőleg nem, vagy csak minimális mértékben támogatott kamatláb meghatározása a hallgatói kölcsönökre;
2. a nem teljesítő hitelek számának csökkentése, a befolyó törlesztések növelése, valamint a diákhitelzés adminisztratív költségeinek alacsony szinten tartása megfelelő hitelezési gyakorlat segítségével;
3. a hitelezési kockázat kormányzati garanciája;
4. a kockázat kezesek bevonásával történő csökkentése;
5. tartalékalap létrehozása a hitelezési veszteség fedezésére, megosztva a nemteljesítési kockázatot a kormányzat, a közösségi szervezetek, illetve a jótékonyági magánszervezetek és a felsőoktatási intézmények között;
6. olyan egyszeri (folyósítási) díj fizetésének kikötése a hitelt folyósító bank vagy egyéb magántőkeforrás által, amely (tartalékalap helyett) mintegy előre fedezi a kockázatot;
7. olyan kamatfelár felszámítása a hitelekre, amely fedezni képes a nemteljesítővé válás kockázatát;
8. a potenciális adósok előzetes hitelminősítése, és hitelnyújtás csak a hitelképesnek ítélt adósoknak.

E lehetséges stratégiák között azonban számos olyan (így különösen az 1., a 2. és a 8.) is szerepel, amely inkább csak bizonyos (például magas hitelképességű, elitszakokon tanuló és általában kivételesen jó társadalmi háttérű hallgatóknak) nyújtott szelektív diákhiteltek esetében lenne alkalmazható, általános hozzáférésű diákhiteltek esetében viszont már nem, illetve amely a felsőoktatás széles körű hozzáférhetőségét, nyitottságát biztosítani kívánó kormányzatok számára politikai okokból nyilvánvalóan nem vállalható (így például a 4. vagy a 7.).

Ha nem hagyományos diákhitel-felvételről, hanem utólagos képzési hozzájárulási rendszer keretében nyújtott jövedelemfüggő törlesztésű hitelezésről (halasztott tandíjról) van szó, akkor a hitel kibocsátója közvetlenül a felsőoktatási intézménynek utalja át a hitelezett összeget (bár a tandíj-finanszírozásra használt hagyományos diákhiteltek esetén sem szükséges, hogy a pénz a hallgató érintésével jusson el az intézménybe). Ezt a halasztott tandíjat a későbbiekben a felsőoktatásból (diplomával vagy anélkül) kilépő fiataloktól a kormányzat kamatostól igyekszik beszedni. Az ilyen halasztott tandíjak, utólagos képzési hozzájárulások esetében a jövedelemfüggő törlesztésű hitelezés alapelveinek megfelelően a törlesztési kötelezettség nem egy, a hitel nagyságától és a kamatlábtól függő fix havi összeg (havi törlesztőrészlet) megfizetését írja elő az adósoknak, hanem általában kerestetük vagy jövedelmük egy meghatározott százalékának törlesztését (ezt is általában csak akkor, ha

jövedelmük meghalad egy bizonyos küszöböt). Ez a megoldás határozottan előnyös mind a törlesztési teher szubjektív elviselhetősége, mind pedig a hitelt felvevő hallgatók terheinek politikai elfogadtathatósága szempontjából.

A jövedelemfüggő törlesztésű kölcsönök, illetve a halasztott tandíjakra épülő hozzájárulási rendszer elméleti megalapozásában szerepet játszó kutatók azt valószínűsítették, hogy a magántőke-bevonás az ilyen rendszerek finanszírozásába zökkenőmentes lehet. *Barr–Falkingham* [1993] várakozása szerint a jövedelemfüggő törlesztésű kölcsönök másodlagos piaci értékesítése akár a hagyományos diákhitelek eladási feltételeinél jóval kedvezőbb feltételek mellett is történhet, mivel a nemfizetés és a lassabban történő visszafizetés kockázata miatti árcsökkenést jelentősen mérsékelheti az alacsonyabb visszafizetési küszöb, illetve az, hogy ebben a rendszerben a törlesztéseket a társadalombiztosítási járulékokhoz vagy a jövedelemadó-előlegekhez hasonlóan a munkáltató vonhatja le. Így a szerzőpáros szerint az egyszerűbb, olcsóbb és eredményesebb beszédés miatt a diákhitel-adósság vonzóbb befektetési lehetőség lehet a magánszektor számára. Ha pedig a diákok még reálkamatot is fizetnének, azaz a kormányzat által az államadósság után fizetett kamat mértékének nagyjából megfelelő kamatláb szerint fizetnék hiteleik kamatát (vö. *Barr* [1997]) – ahelyett hogy adósságukat csak a kiskereskedelmi árindex alapján valorizálják –, a diákhitel-adósság még vonzóbb befektetési lehetőség lehet a magánszektor számára. Így jóval nagyobb mértékben lehetne magánforrásokból finanszírozni a felsőoktatás bővítését és minőségi növelését.

Greenaway–Haynes [2000], illetve e tanulmány *Johnes–Johnes* [2004] kötetben is közreadott módosított változata már nem spekulációk, hanem az 1998–1999-es angol példa tényleges tapasztalatai alapján mutatja be, a hagyományos (jelzáloghitel-típusú), rögzített törlesztési ütemezésű diákhitelekből összeállított csomagok könnyen eladhatók a magánszektor számára, ugyanakkor eladási árak az összecsomagolt hitelek névértékénél jóval alacsonyabbak.⁴⁶

Mások szerint a gyakorlatban a jövedelemfüggő törlesztés, illetve az erre épülő hozzájárulási rendszerek hatása nem igazán kedvező az ilyen konstrukciókból származó hitelállomány törlesztési kötelezettségeinek (adósságleveleinek) másodlagos, magán-tőkepiaci értékesíthetőségére. *Johnstone–Marcucci* [2010] arra mutat rá, hogy a 2009-ig felhalmozódott tapasztalatok szerint a magánbefektetők a hagyományos hallgatói hitelek adósságleveleihez képest egyértelműen ódzkodtak a még relatíve ismeretlen hatású, számukra kiszámíthatatlanabbnak tűnő jövedelemfüggő törlesztésű adósságok megfelelő nagyságú csomagokba rendezett adósságleveleinek felvásárlásától. Az ilyen papírok iránti mérsékelt tőkepiaci kereslet ahhoz vezet, hogy ezek csak igen jelentős árengedménnyel (diszkonttal) értékesíthetők, azaz a jövedelemfüggő törlesztési kötelezettségek eszközértéke jóval alacsonyabb lesz, mint a hagyományos (lényegében a jelzáloghitelek törlesztéséhez hasonló módon törlesztendő)

⁴⁶ Az állami diákhitel-kezelő vállalat (*Student Loan Company*) 1998-ban először egy 1 milliárd font névértékű követelésomagot értékesített a Greenwich NatWest részére, 1999-ben pedig egy további 1,3 milliárd font névértékű követelésomagot tudott eladni a Deutsche Bank/Nationwide részére. Bár e tranzakciók pontos részletei (vételár) nem nyilvánosak, *Greenaway–Haynes* [2000] szerint a vételár a névérték 50 százaléka körül volt, és a mintegy 50 százalékos kitévő engedményből 15 százalékos lehetett a korai halál vagy az alacsony jövedelem stb. miatti nemfizetési kockázat rovására írni, a fennmaradó 35 százalék a kamattámogatásnak volt betudható.

diákhitelek esetén lenne. *Johnstone* [2006] is azt valószínűsíti, hogy a jövedelemfüggő törlesztésű diákhitel-állomány másodlagos értékesítési lehetőségei jelentősen rosszabbak lesznek a hagyományos (jelzáloghitel-típusú), rögzített törlesztési ütemezésű diákhitelekénél. Általános érvényű kijelentést ezzel kapcsolatban azonban nehéz tenni, ugyanis a másodlagos értékesítés feltételei a konkrét hitelkonstrukciók paramétereinek függvényében alakulnak majd a kormányzat számára: minél magasabb lesz egy adott konstrukció esetén a piac értéktétele szerint a hitelállomány és a kamatok várható visszatérülési aránya, feltehetően annál jobbakká lesznek a másodlagos piacon az értékesítési lehetőségek és az elérhető árak.

A jövedelemfüggő törlesztésű hitelek értékpapírosítási lehetőségeire vonatkozó, megtehetően eltérő vélemények ellenére annyi alighanem mégis egyértelműen kijelenthető, hogy az ezek esetében gyakori jelentős kamattámogatások mindenképpen csökkentik az értékpapírosítás során elérhető árat.

A másodrendű jelzáloghitel-piaci válság hatása az értékpapírosítás segítségével megvalósuló magántőke-bevonásra

A legutóbbi években mind jelentősebb az aggodalom, hogy a globális pénzügyi válsághoz vezető ingatlanpiaci buborék kipukkanása és a jelzáloghitel-válság után az értékpapírosított diákhitelepiacon lehet az amerikai (sőt egyesek szerint a globális) pénzügyi szektor újabb kegyegő bombája. Mind többen beszélnek felsőoktatási buborékról: a pénzügyi blogokban és a napisajtóban (például *Eisman* [2010], *Barone* [2010], [2011], *Globalization 101* [2012]) éppúgy, mint a komolyabb szakmai és tudományos publikációkban (például *Gillen* [2008], *Macchiarola–Abraham* [2010], *Nasser–Kelly* [2011]). Ezek az írások rámutatnak a jelenlegi diákhitelezési gyakorlat azon sajátosságaira, amelyek a jelzáloghitel-válság előtti jelzáloghiteltelezéssel rokonítják azt. Felhívják a figyelmet arra, hogy egyik fő tényezőként az államilag támogatott és garantált diákhitelek állhatnak a felsőoktatási költségek és a tandíjak tartósan az inflációt jelentősen meghaladó emelkedésének hátterében. Sokak szerint a buborék – mint a buborékok általában – előbb-utóbb szükségképpen ki fog pukkadni, ami újabb jelentős pénzügyi válságba taszíthatja az amerikai és a világgazdaságot.

A jelzáloghitelek értékpapírosítása, az ingatlanpiaci buborék és a 2007–2011-es globális pénzügyi válsághoz vezető amerikai jelzáloghitel-válság⁴⁷

Gillen [2008] rámutat, hogy az ingatlan-jelzáloghitelek értékpapírosítása az 1980-as évektől kezdve mindinkább általános gyakorlattá vált az Egyesült Államokban (és az amerikai példát követve hamarosan elterjedt más piacgazdaságokban is). Korábban az úgynevezett „kibocsát és tart” (*originate and hold*) modellnek megfelelően a hiteleket kibocsátó bankok

⁴⁷ A globális pénzügyi válság kialakulásáról és az amerikai jelzáloghitel-válságnak ebben betöltött meghatározó szerepéről bővebben lásd például *Losoncz–Nagy* [2011].

a hiteket mint követeléseket általában azok lejáratáig saját mérlegükben szerepeltették (a refinanszírozás miatt új hitelekkel kiváltott jelzáloghitelek kivételével).

A modellváltás szempontjából döntő jelentőségű volt, hogy az állam által támogatott két jelzáloghitel-óriás, a Fannie Mae és a Freddie Mac elkezdte jelzáloghiteleinek nagyobb állományait „összecsomagolva” – az egyes egyedi hitelek kockázatát ezáltal megosztva – egyben továbbértékesíteni, oly módon, hogy az összecsomagolt hitelporfólióra alapozva kötvényeket bocsátott ki és adott el pénzüpi befektetőknek. A jelzáloghitel-kötvények utáni tőkekifizetéseket és hozamokat a hiteltörlesztésekből befolyó pénz (*cash flow*) fedezte. A folyamat hatására a jelzáloghitelezésben a „kibocsát és tart” modelltől az uralkodó szerepet ily módon fokozatosan átvette a „kibocsát és szétterít” (*originate and distribute*) modell. 2006-ban már az amerikai jelzáloghitel-állomány 56 százalékát értékpapírosították ily módon, és ezek az értékpapírok tartalmazták a 2006-ban kibocsátott másodrendű (*subprime*) jelzáloghitelek⁴⁸ több mint kétharmadát.

A hitelek értékpapírosításának számos nyilvánvaló előnye van: felszabadítja a bankok tőkéjének egy részét, lehetővé teszi, hogy a kisebb bankok csökkenthessék a túlzott területi kiterjedésből fakadó kockázatukat,⁴⁹ csökkentheti a hitelfelvételi költségeket, egyenletesebben osztja el a hitelezők közt a kockázatot, ezáltal csökkenti a rossz hitelek bedőléséből fakadó csődkockázatot. Ezeknek az előnyöknek azonban komoly árak is van: az értékpapírosítás hatására ugyanis csökken a bankok érdekeltsége a megfelelő hitelezési követelmények kikényszerítésére, így a hitelképesség szigorú vizsgálatára (az adósok minősítésére), a jelzálogként bevont fedezet óvatosságot igényel az ingatlanpiaci értékelésre, valamint a nyújtott hitelösszeget jelentősen meghaladó jelzálogérték kikötésére stb., miközben egyre több tényező ösztönzi őket hitelállományuk bővítésére.

Mivel a bankok bevételei az adósok törlesztései helyett mindinkább a magához a hitelkibocsátási aktushoz kötődő díjakból, illetve a hitelporfóliókat végül a bankoktól megvásárló pénzüpi befektetők által a bankoknak fizetett jutalékokból származtak, a bankok egyre több hitelt kívántak kihelyezni, és a hitelfelvevői kör a bankok profitérdekeltségéből fakadó túlzott bővítése jelentősen rontotta az újabb hitelek minőségét. Lényegileg tehát Gillen [2008] szerint itt is a jól ismert megbízó–ügynök problémáról van szó, ezúttal a pénzügyi piacokon. A nem megfelelő ösztönzők miatt a bankoknak érdekében állt minél több új hitelszerződés megkötése, miközben nem voltak kellően érdekelték abban, hogy csak jó minőségű hiteleket helyezzenek ki, hiszen a hitelállomány értékpapírosítása következtében az esetlegesen bebukó hitelek kockázatát már nem a bank, hanem az úgynevezett fedezett adóssághitelezvényeket (*collateralised debt obligations, CDO*) a banktól megvásárló külső befektető viselte.

A veszélyes (kockázatos adósok részére történő és az áruborék miatt az ingatlan által nem kellően fedezett) ingatlanhitel-kihelyezési folyamat egészen addig folytatódott, amíg

⁴⁸ A másodrendű jelzáloghitel olyan – a jó minőségű hiteleknel magasabb kockázatú és ezért magasabb kamatozású – ingatlanhitel, amely nem felel meg az elsődleges jelzáloghitelekkel szemben állított követelményeknek. A minősítés az adós hitelképességétől, valamint az adósságszolgálat jövedelemhez viszonyított arányától, illetve a hitelösszegnek az ingatlanfedezet értékéhez viszonyított arányától függ.

⁴⁹ Ez akkor lép fel, ha egy bank jelzáloghiteleinek túlzottan nagy része kötődik egy adott földrajzi területhez – ekkor a terület esetleges ingatlanpiaci leértékelődése komoly kockázatot jelenthet az egész bank számára.

a jegybank különféle okok hatására nem emelte meg az alapkamatot. Ennek következtében a változó kamatozású hitelek havi törlesztése jelentősen megemelkedett, ami számos hitel – különösen a másodrendű jelzáloghitelek – bebukásához vezetett. Ennek hatására a befektetők rájöttek, hogy a hitelminősítőktől korábban gyakran a legjobb minősítést kapott fedezett adóssághitelek (CDO-k) távolról sem olyan vonzóak, mint azt korábban hitték, annak ellenére sem, hogy egy-egy nagyobb jelzáloghiteles csomagban a különböző kockázatok kiegyenlíthetőnek. A kamatlábak emelkedése és ezzel egyidejűleg az ingatlanárak korábban megállíthatatlannak hitt felértékelődésének megtorpanása a lehetséges megoldások közül kizárta a folyamatos refinanszírozás lehetőségét.

A buborék kipukkadt: a CDO-k további értékesítése egyre nehezebbé vált a bankok számára, ami a banki hitelezés jelentős szigorodásához, ez pedig az ingatlanpiaci kereslet és az ingatlanárak további drasztikus eséshez vezetett. Mivel a pénzpiaci befektetők veszteségeik minimalizálása érdekében minél hamarabb ki akartak szállni a számukra túl kockázatosnak bizonyult üzletből, a tömeges eladási szándék és a lefékeződött kereslet hatására az ingatlanárak még tovább zuhantak.

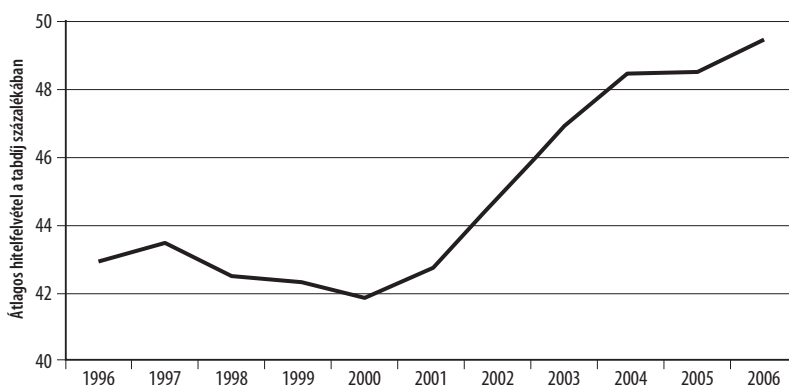
Hasonlóságok a lakáspiac és a felsőoktatási piac, illetve az értékpapírosított ingatlanhitelek és a diákhitelek között

Mint azt kötetünk I. részének 3. ábrája is jól mutatta, az amerikai felsőoktatási tandíjak 30 év alatt az infláció kiszűrése után a magánintézményekben csaknem megháromszorozódtak, az állami egyetemek négyéves alapképzési programjaiban pedig ennél is jóval nagyobb mértékben emelkedtek. A mai friss diplomások e drasztikus reáltandíj-növekedés következtében a korábbiaknál jóval nagyobb adósságtelherrel kezdik meg kereső életpályájukat, miközben várható életkeresetük nem emelkedett adósságaik emelkedésével párhuzamosan. *Gillen [2008]* szerint a lakáspiac és a felsőoktatási piac közötti egyik alapvető hasonlóság éppen az ezeken a piacokon kialakult *árak gyors és megállíthatatlannak tűnő növekedésében* fedezhető fel.⁵⁰

A felsőoktatási piacon az árak növekedése részben azért jelentkezik, mert a felsőoktatási intézményeknek egyfelől szükségük van bevételeik növelésére képzési minőségük az erős verseny által kikényszerített javításához; részben pedig azért, mert a piac a támogatott hitelprogramok segítségével még ilyen áron is képes felszívni az általuk kínált szolgáltatásokat. A hallgatók pedig – legalábbis a magas minőséget és kiemelkedő elhelyezkedési esélyt kínáló elit-magánegyetemen – az egyre magasabb árakat is hajlandók megfizetni, részben azért, mert azt gondolják, hogy a középiskolát végezettek és a diplomások közti kereseti különbségek jelentős mértéke következtében a felsőoktatás egyéni szinten még

⁵⁰ *Eisman [2010]* a forprofit felsőoktatási szektor nagyon gyors bővülését hangsúlyozza mint az árnövekedéshez és a diákhitelezés növekedéséhez vezető egyik fő tényezőt. Bár a bővülés gyors üteme ebben a szektorban kétségtelen, tekintetbe véve az ilyen intézmények magas költségérzékenységét, gyakorlatorientáltságát, relatíve alacsonyabb kutatási teljesítményt és viszonylag szűk programkínálatát, valamint azt, hogy költségszintjük és tandíjaik épp a fenti tényezők következtében is jelentősen elmaradnak a vezető nonprofit magánintézmények költségeitől és tandíjaitól, *Eisman* megközelítése ideologikusnak és nem kellőképpen megalapozottnak tűnik.

3. ÁBRA ■ Átlagos diákhitel-felvétel az Egyesült Államokban a négyéves felsőoktatási alapképzésben az átlagos tandíj százalékában

Megjegyzés: Szövetségi állami, tagállami és magánhitel-programokból felvett hitelek együtt. Az ábra mögött álló feltevések: a teljes diákhitel-állomány 62 százaléka jut a négyéves alapképzés hallgatóira. Egy főre jutó hitelekhez a (2007-es dollárban) kifejezett hitelek osztkuk a nappali egyenértékes hallgatói létszámmal. Az ábra az egyenértékes létszám egy hallgatójára jutó hitelek mutatja a négyéves alapképzés átlagos éves tandíjának százalékában.

Bővebb magyarázat és az ábra forrása: *Gillen* [2008] 9. o. 3. ábra.

így is jól megtérülő befektetés marad,⁵¹ részben pedig azért, mert a támogatott kormányzati hitelprogramok és ösztöndíjprogramok segítségével még magas tandíjak mellett is megengedhetik maguknak a felsőfokú oktatásban való részvételt. Mindezek alapján *Gillen* [2008] szerint a tandíjak emelkedése a felsőoktatási piacon éppúgy a piaci résztvevők *racionális viselkedésének* következménye, mint ahogy az ingatlanárak emelkedése is az ingatlanpiac szereplőinek a körülményekre adott racionális válaszaiból következett.

Mindkét piacon megfigyelhető a *finanszírozásban a hitelekre történő nagymértékű támaszkodás*. Míg azonban a lakáspiacon a finanszírozás döntő része hitelfelvételből ered, a felsőoktatásban a *Gillen* [2008]-tól átvett 3. ábra szerint a hitelből finanszírozott rész – bár 2000 óta fokozatosan emelkedik – 2006-ban még mindig csak a tandíjköltségek mintegy felét tette ki (szemben a 2000-es 42 százalékkal).

További hasonlóság a válság előtti ingatlanhitelezési piac és a diákhitelpiac között az, hogy mindkét piacon mesterségesen nyomott szintűek a kamatlábak, és gyenge a hitelképesség vizsgálata (következésképpen a hitelállomány minősége is). A diákhitelek esetében a gyenge minőség különösen a szövetségi programokat jellemzi (ezekről a programokról bővebben lásd a fejezet Függelékének 2. részét). A másodrendű jelzáloghitelek és a diákhitelek közti analógiákat tömören összefoglalja *Waldron* [2012] is.

⁵¹ Bár a legjobb egyetemek végzősei számára ez alighanem még most is igaz, a felsőoktatási hierarchiában lejjebb haladva mind több a kétely: *Macchiarola–Abraham* [2010] például a sokáig biztos befektetésnek tűnő jogi diplomák tekintetében rámutat arra, hogy a jelenlegi piaci béreket és képzési költségeket tekintve ez a hiedelem sokak számára nem teljesen megalapozottnak bizonyulhat.

FÜGGELÉK

1. Utólagos költség-hozzájárulási rendszerek – az ausztrál és az angol példa

Az ausztrál felsőoktatási hozzájárulási rendszer

A jelenleg működő ausztrál modell kialakulásához hosszú és kacsringós út vezetett. Már az 1940-es évektől kezdve az egymást követő munkáspárti és liberális kormányok határozott erőfeszítéseket tettek a diplomások számának növelésére, valamint a felsőfokú oktatáshoz való hozzáférés mind szélesebb körű kiterjesztésére, bevonva olyan rétegek (munkásosztály, alsó középosztály) gyermekeit, akik korábban nem vagy alig vettek részt a felsőoktatásban. Ennek érdekében egyre több jelentkező részesülhetett ösztöndíjban, ami gyakorlatilag ingyenessé tette számukra a felsőfokú tanulmányokat. E kiterjedt ösztöndíjrendszer hatására a hetvenes évek első felében már csak az ausztrál hallgatók 20–25 százaléka fizetett tandíjat, a többiek pedig gyakorlatilag ingyen tanulhattak. Az összes tandíjbevételek pedig ekkoriban a felsőoktatási intézmények működési költségeit mintegy 15–20 százalékban fedezte. A munkáspárti Whitlam-kormány a még egyenlőbb hozzáférés és a társadalmi mobilitás növekedése reményében 1974. január 1-jétől teljesen el is törölte a tandíjakat.

Miután azonban a tandíj eltörlésének a társadalmi mobilitás növelésére gyakorolt pozitív hatásával kapcsolatos kormányzati várakozásokat a tapasztalatok nem igazolták,⁵² és a felsőoktatás kiterjesztésével párhuzamosan az ingyenesség fenntartása mind nagyobb terhet jelentett a költségvetés számára, 1986-ban bevezették a *Higher Education Administrative Charge (HEAC)* elnevezésű tandíjszerű térítést, és vele párhuzamosan egy új, jövedelemfüggő hallgatótámogatási rendszert hoztak létre. Az ezt felváltó méltányos költség-hozzájárulási rendszer alapjait nem sokkal később az 1988. évi felsőoktatás-finanszírozási törvény (*Higher Education Funding Act*) fektette le. 1989-ben Bruce Chapman ausztrál közgazdász útmutatásainak megfelelően a Hawke-féle munkáspárti kormány létrehozta a felsőoktatási hozzájárulási rendszert (*Higher Education Contributions Scheme, HECS*), minden résztvevőre kiterjesztve a képzési költségek legalább egy részének finanszírozását, és egyben lehetővé tette a hallgatói hozzájárulás megfizetésének a kereső életszakaszra történő halasztását egy speciális jövedelemfüggő törlesztésű kormányzati hitelkonstrukció segítségével.

A hallgatói hozzájárulási rendszer és a mögötte álló állami diákhitelrendszer az ezredfordulóra elérte kifejtett formáját, és stabilizálódott. A modell lényegét és újszerű vonásait *Chapman–Ryan* [2002] foglalja össze, részleteit pedig *HECS* [2003], illetve magyarul *Semjén* [2004a] tartalmazza. Mára azonban – elsősorban a felsőoktatási rendszer 2008. évi

⁵² Annak oka, hogy a tandíjak eltörlése nem gyakorolt jelentősebb hatást a hallgatók társadalmi-gazdasági hátterére, egyrészt az volt, hogy a hallgatók túlnyomó többsége az ausztrál államszövetség (Commonwealth of Australia) ösztöndíja révén már korábban is mentesült a taníj alól, másrészt pedig az, hogy a hátrányos társadalmi hátterű fiatalok nagy része középiskolai végzettség híján eleve amúgy sem léphetett be a felsőoktatásba.

kormányzati felülvizsgálatát (*Bradley és szerzőtársai* [2008]) követően – a modell jelentősebb átalakuláson esett át, a változások azonban lényegét alig érintették.⁵³ A következő két oldalon található keretes írás bemutatja a felülvizsgálat változások irányát kijelölő ajánlásait.

A jelenlegi angol rövidítése szerint HECS–HELP-nek⁵⁴ nevezett, a hallgatói hozzájárulások kedvezményes halasztott fizetését lehetővé tevő program jelentékeny (a hallgatói hozzájárulások megelőlegezésével, leírandó veszteségeivel és a reálkamat-mentesség költségeivel összefüggő) költségvetési terheinek csökkentése érdekében a szakértői felülvizsgálatot követő reform kapcsán hangsúlyosan felvetődött a magánszektor finanszírozásba történő bevonásának ötlete is a tandíjadósság értékpapírosításán keresztül (*Supercharging HECS* [2008]).

Ez a – jövedelemfüggő halasztott fizetést lehetővé tevő – felsőoktatási hozzájárulási rendszer korábban arra épült, hogy a kormány évről évre meghatározta és intézményekre is lebontotta az adott évben támogatott felsőoktatási férőhelyeket.⁵⁵ Mára azonban a korábbi, lényegében duális rendszer egységesen támogatottá vált, a képzés szerkezetét pedig szinte kizárólagosan a hallgatói kereslet vezérli. A támogatásra jogosult, a támogatottférőhely-rendszerben részt vevő intézmények 2009 után alapképzéseikre már nem vehettek fel nem támogatott (azaz teljes képzési költségüket fedezni köteles, önköltséges) hallgatókat. 2012 őszétől kezdve pedig a támogatott férőhelyek számának központi szabályozása és allokációja szinte teljesen megszűnik, és egyes kiemelkedően költséges képzések (alapvetően az orvosképzés) kivételével ezután a rendszert már teljesen a hallgatói kereslet szabályozza. A kormányzat pedig kötelezettséget vállal arra, hogy a felvételi követelményeknek megfelelő és valamely támogatásra jogosult intézménybe felvételt nyert hallgatók után járó támogatást a támogatásra jogosult intézménynek átutalja (*DEEWR* [2011]). Az intézményeknek nyújtott, a támogatott férőhelyekhez kapcsolódó kormányzati támogatásokat *DEEWR* [2010] írja le viszonylag részletesen. A kormányzati anyagokból kiderül, hogy a támogatott férőhelyek rendszere elsősorban az alapképzésre vonatkozik (attól függetlenül, hogy az

⁵³ A felülvizsgálatot egy, az ausztrál kormány által felkért, Denise Bradley professzor által vezetett szakértői testület végezte, amelynek Bradley mellett Peter Noonan, Helen Nugent és Bill Scales volt a tagja. Háromszáz oldalas jelentésüket a kormány adta közre (*Bradley és szerzőtársai* [2008]).

⁵⁴ Felsőoktatási hozzájárulási rendszer és felsőoktatási hitelprogram (A beszédes nevű HELP rövidítés itt a *Higher Education Loan Programra* utal). A HECS–HELP-ben a hozzájárulások halasztott fizetése egy jövedelemfüggő törlesztésű, indexált, nulla reálkamatozású állami tandíjhitelen keresztül valósul meg, amire a későbbiekben visszatérünk.

⁵⁵ A központi férőhely-allokáció képzési irányonkénti keretszámait a minisztérium és az egyes intézmények közti tárgyalások során alakultak ki; a keretszámokat és a támogatásokat hároméves finanszírozási megállapodásokban rögzítették. Finanszírozási megállapodások ma is vannak, azonban a támogatott férőhelyek keretszámokon keresztül történő szabályozását a legmagasabb költségű (orvosi, fogorvosi) képzésektől eltekintve 2012-től megszüntették; a rendszert alapvetően a hallgatói kereslet vezérli. 2012 őszé előtt, amennyiben egy felsőoktatási intézmény támogatott férőhelyeinek keretszámait már teljesen kitöltötte, keretszáma 25 százalékának erejéig további belföldi hallgatókat is felvehetett, de csakis önköltséges alapon. Ez a megoldás a korábbi magyar költségterítés rendszerre emlékeztet, azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy az ausztrál rendszerben az állam által nem támogatott helyre felvett hallgatóknak valóban a teljes képzési költséget kellett megtéríteniük. Ezzel szemben a magyar rendszerben a költségterítés mértékét az intézmény állapította meg, és annak viszonya a képzés átlagköltségéhez homályosnak volt mondható.

● A FELSŐOKTATÁSI FELÜLVIZSGÁLAT FŐ EREDMÉNYEI

A felülvizsgálatot végző szakértői testület számos ajánlást fogadott el, amelyek mintegy 2020-ig kijelölték az ausztrál felsőoktatás-politika fő irányait (*Bradley és szerzőtársai* [2008]). A kiindulópont az volt, hogy az ország fejlődésének és versenyképességének biztosításához növelni kell a diplomások számát és népességen belüli arányát, a kormánynak pedig ennek érdekében biztosítani kell, hogy a szektor elegendő támogatást kapjon ahhoz, hogy a felsőoktatási részvétel előnyeiből minél többen részesülhessenek.

A stratégia alapkövei a következők:

- a diplomások számának és arányának növelésére számszerűsített célokot kell kitűzni 2020-ra: a 25–34 éves korcsoportban a legalább felsőfokú alapképzési diplomások aránya érje el a 40 százalékot a cél kitűzésekor fennálló 29 százalékos aránnyal szemben;
- számszerűsített célokot kell kitűzni az alacsonyabb társadalmi-gazdasági háttérű diákok részvételére is, ezek eléréséhez intézményi szintű célokot kell megfogalmazni a részvételre/teljesítményre/minőségre, megvalósulásukat is folyamatosan figyelemmel kell kísérni;
- biztosítani kell, hogy a célok olyanok legyenek, amelyek lehetővé teszik, hogy az ország teljesítménye e téren összehasonlítható legyen más OECD-országokéval;

Ezekhez a stratégiai célokhoz a hallgatókra és a felsőoktatási intézményekre vonatkozó eszközcélok tartoznak.

A reformcsomag *hallgatókat érintő főbb céljai* a következők voltak:

- minden olyan hallgató, aki a követelményeknek megfelel, államilag támogatott férőhelyen tanulhasson;
- a hallgatók választhassanak az államilag támogatott képzést kínáló elismert intézmények között;
- a képzést finanszírozó állami támogatás a hallgatót követve jusson el az intézményekhez (a hallgató „hordozza” a támogatást);

nappali formájú-e); ugyanakkor számos, a rendszerbe bekapcsolt szolgáltatónál bizonyos nem doktori szintű, de az angolszász terminológia szerint posztgraduális (mester-) képzésekhez is tartozhatnak támogatott férőhelyek. Ezek azonban elsősorban olyan képzések esetében állnak a hallgatók rendelkezésére, amelyek esetében az adott foglalkozásnak megfelelő munkahelyek betöltése az alapképzésénél magasabb szintű diplomát igényel (például orvoscépzés). Egyébként a posztgraduális képzés finanszírozása általában önköltséges alapon történik, de a tandíjak tényleges megfizetése egy külön erre a célra kifejlesztett kormányzati hitelprogram, a FEE–HELP (a FEE itt az önköltséget fedező tandíjakra utal) segítségével igény szerint szintén a végzés utáni életszakaszra halasztható.

- az intézmények szabadon, keretszámok nélkül, a jelentkezések függvényében dönthessenek arról, hány hallgatót vesznek fel az egyes képzésekre;
- a képzés finanszírozására rendelkezésre álló források bővüljenek;
- az alacsony szocioökonómiai státusú hallgatókra fordítandó támogatások jelentősen bővüljenek;
- a központi nagyvárosokon kívüli vidékies térségekben is nőjön a felsőfokú képzés támogatására szolgáló kormányzati finanszírozás;
- a hallgatói pénzügyi támogatásra rendelkezésre álló keretek bővüljenek és a jogosultságot a tényleges szükségletek alapján, igazságosan állapítsák meg.

A reformcsomag *intézményeket érintő főbb céljai* a következők voltak:

- minden felsőoktatási intézmény legyen akkreditálva;
- szigorítani kell az egyetemi cím használatára jogosító kritériumokat és a doktori fokozathoz vezető posztgraduális képzési programokat nyújtó intézményekkel szemben támasztott követelményeket;
- az intézmények finanszírozásának egy részét az oktatásra és a hozzáférés egyenlőségére (a méltányosságra) vonatkozó intézményi célok teljesítésének függvényében folyósítsák;
- a kutatás és ezzel összefüggésben a doktori képzés finanszírozására rendelkezésre álló pénzügyi kereteket emeljék meg annak érdekében, hogy azok a tükrözzék a valós költségszinteket;
- az intézmények szerkezetátalakításának támogatására külön pénzügyi forrásokat biztosítsanak.

A kormányzatra vonatkozó célok között szerepelt az elszámoltathatósági követelmények egyszerűsítése és számuk csökkentése annak érdekében, hogy minden intézmény erősségeire koncentrálhasson; ezen kívül egy független nemzeti felsőoktatási szabályozó szervezet létrehozása, valamint az, hogy a szakképzési szektor magasabb szintű szakképzési programokat (felsőfokú szakképzést, VET) kínáló részére is terjesszék ki a felsőoktatási intézmények számára biztosított finanszírozási megoldásokat. ●

A támogatott férőhelyen történő tanulási lehetőség igénybevételének maximális időtartama néhány éven át (2005. január 1. és 2012. január 1. között) korlátozva volt – a költségvetési terhek csökkentése és a tanulmányok befejezéséhez igénybe vett idő ésszerű időkeretek közt tartása érdekében. A támogatott tanulmányokra való jogosultság időtartamának⁵⁶ (*Student Learning Entitlement, SLE*) korlátozása értelmében alapesetben⁵⁷ egy személy élete

⁵⁶ Szó szerinti fordításban *hallgatói tanulási* (vagy tanulmányi) *jogosultság*.

⁵⁷ A 2003. évi felsőoktatási támogatási törvény (*Higher Education Support Act*) értelmében azonban bizonyos esetekben további tanulási jogosultság, illetve az élethosszig tartó tanulást lehetővé tevő jogosultság is járhatott.

során maximum hét nappali vagy teljes idejű egyenértékes (*full-time equivalent*) tanévnyi felsőoktatási képzésre volt jogosult támogatott férőhelyen. 2012. január 1-ével azonban a támogatott tanulmányi jogosultság időtartamára vonatkozó mindennemű korlátozás megszűnt. A támogatott tanulmányi lehetőségeiket korábban már kimerített hallgatók újra folyamodhatnak támogatott férőhelyért, és a korábban jogosultságukat kimerített, de tanulmányaikat önköltségesként folytató hallgatókat ezután az időkorlát már nem korlátozza abban, hogy támogatott férőhelyen folytathassák tovább már megkezdett tanulmányaikat. Ugyanakkor azok, akik támogatott tanulmányi lehetőségeiket korábban kimerítve időközben önköltséges alapon kezdtek további felsőfokú tanulmányokba és tandíjukat az eddigiekben maguk finanszírozták vagy FEE–HELP adósságot halmoztak fel, nem válnak jogosulttá az általuk addig befizetett tandíjak visszatérítésére, és tandíjadósságuk sem csökken automatikusan.

A felsőoktatási hozzájárulási rendszer (*Higher Education Contribution Scheme, HECS, magyarul röviden fhr*) azon alapszik, hogy mindazok az ausztrál és új-zélandi hallgatók,⁵⁸ akik egy állami intézményben vagy egy állami támogatásra jogosult magánintézményben egy állam által támogatott felsőoktatási férőhelyen (2007-ig *HECS Place*, azóta *Commonwealth Supported Place, CSP*) tanulnak, függetlenül attól, hogy végül diplomát szereznek-e, kötelesek oktatásuk költségeihez hozzájárulni, amint jövedelmeik ezt lehetővé teszik. Az *felsőoktatási hozzájárulás* lényegében egy *méltányos összegű* tandíj, amin keresztül az ausztrál, az állandó jelleggel Ausztráliában élő (állandó tartózkodási engedéllyel rendelkező) *külföldi állampolgárságú*, valamint az Ausztráliában tanuló *új-zélandi* hallgatók hozzájárulnak felsőfokú képzésük költségeihez. Az állami támogatású férőhelyre bekerülő hallgatók által fizetendő, képzési területenként differenciált mértékű hozzájárulás a teljes fajlagos képzési önköltségnek (azaz a nem támogatott férőhelyeken tanuló hallgatóktól megkövetelt tandíjnak) a szakterület függvényében változó hányadát teszi ki.⁵⁹ Az *F1. táblázat* adataiból jól látható, hogy míg a viszonylag alacsony képzési költségű, ám az esetek többségében magas életkeresetet biztosító képzésekben (például jogi, gazdasági, üzleti képzések) a támogatás ma már csupán a képzési költségek 20 százalékát sem kitevő részét fedezi, addig az olyan

⁵⁸ Az állandó tartózkodási engedéllyel nem rendelkező külföldi hallgatóknak (a speciális elbánást élvező új-zélandi hallgatóktól eltérően) nem hozzájárulást, hanem a képzés *teljes átlagköltségét* fedező tandíjat kell fizetniük (*Greenaway–Haynes* [2000] 78. o.). A hozzájárulások/tandíjak *halasztott fizetésének* (HELP), illetve az előtörlesztés esetén járó *díjkedvezmények* igénybevételének lehetősége azonban az állandó tartózkodási engedéllyel rendelkező (és így támogatott férőhelyre jogosult) nem ausztrál állampolgárságú hallgatókra és a támogatott férőhelyre szintén jogosult új-zélandi hallgatókra sem vonatkozik.

⁵⁹ A képzéshez nyújtott állami támogatás önköltséghez viszonyított súlya (önköltségen belüli részaránya) 2008 előtt annál magasabb volt, minél magasabb önköltségű (és minél magasabb költségcsoportba tartozó) volt egy adott képzés (*Greenaway–Haynes* [2000], illetve *Semjén* [2004a]). 2008 után először a legmagasabb megtérülési (például jogi, gazdasági) képzések esetén bomlott meg az önköltség és a hozzájárulások mértéke közötti kapcsolat (mivel a hozzájárulások itt átkerültek a felső csoportba). Egy évvel később a nemzeti prioritások bevezetése egyes kiemelten fontosnak tartott képzések esetében (ahol a kormányzat különösen ösztönözni kívánta a jelentkezéseket, és ezért leszállította a hozzájárulásokat) tovább lazította az önköltség és a hozzájárulások mértéke közötti kapcsolat szorosságát, így ma már nincs egyértelmű kapcsolat a támogatás önköltségen belüli részaránya és a képzési költség, illetve a költségcsoport között.

F1. TÁBLÁZAT ■ Az egy tanévre vonatkozó hallgatói hozzájárulások és normatív állami képzési támogatások nagysága az ausztrál rendszerben, 2012 (teljes idejű nappali egyenértékes hallgatóra, ausztrál dollár)

Költségcsoport	Maximális hozzájárulás (ausztrál dollár)	Képzési irány/tanegység
Nemzeti prioritások	4 520	Matematika, statisztika, természettudomány
1.	5 648	bölcsészettudomány, magartástudomány, társadalomtudomány, tanárképzés/pedagógia, klinikai pszichológia, idegen nyelvek, vizuális és előadó-művészet, ápolás
2.	8 050	számítástechnika, épített környezet/építészet, egészségügyi (nem orvosi) képzések (I. és II.),* műszaki tudományok, földmérés/ingatlan, mezőgazdasági képzés
3.	9 425	jogtudomány, orvosi, fogorvosi, állatorvosi képzés, számvitel, közigazgatás, közgazdaságtan/üzleti tudományok, kereskedelem
Támogatási csoport	Normatív képzési támogatás (ausztrál dollár)	Képzési irány/tanegység
1.	1 861	jogtudomány, számvitel, közigazgatás, közgazdaságtan/üzleti tudományok, kereskedelem
2.	5 168	bölcsészettudomány
3.	9 142	matematika, statisztika, magartástudomány, társadalomtudomány, számítástechnika, épített környezet/építészet, egészségügyi képzések I.*
4.	9 512	tanárképzés/pedagógia
5.	11 243	klinikai pszichológia, egészségügyi képzések II.,* idegen nyelvek, vizuális és előadó-művészet
6.	12 552	ápolás*
7.	15 983	műszaki tudományok, természettudomány, földmérés/ingatlan
8.	20 284	orvosi, fogorvosi képzés, állatorvosi, mezőgazdasági képzések

* A nem orvosi jellegű egészségügyi képzéseken belül két kategóriát különböztetnek meg (*allied health és other health*), ezeket a táblázatban egészségügyi képzések I. és II. néven szerepeltettük; emellett a szakápolóképzés is külön területnek számít, és ápolás elnevezés alatt szerepel.

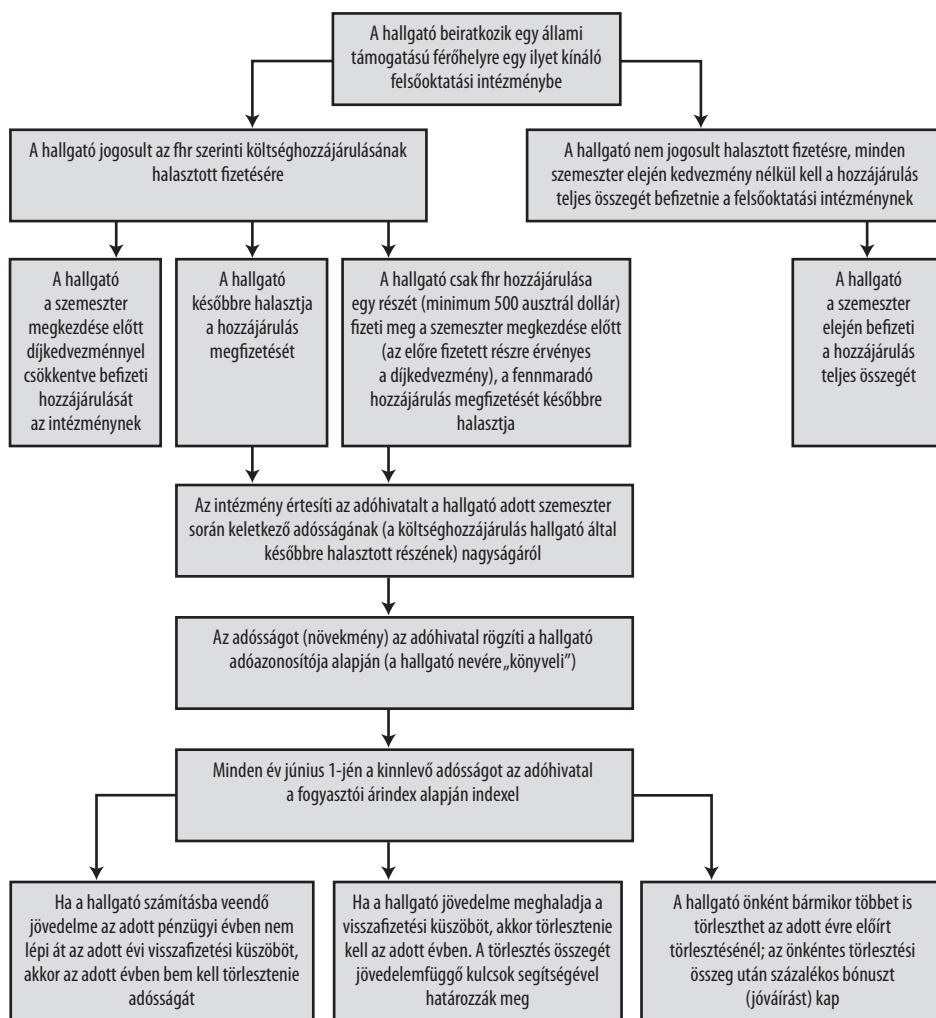
Megjegyzés: Azokon a területeken, melyek esetében a korábbi „kölségárányos” hallgatói hozzájárulások a kiemelkedő megtérülés hatására megemelkedtek, illetve a kormányzati preferenciák hatására lecsökkentek, a korábbi években a tanulmányaikat megkezdett hallgatók után a táblázatban közölthez képest más arányban bontják meg a képzési költséget a hallgatói hozzájárulások és az állami támogatás között.

Forrás: DEEWR [2011] alapján.

magas költségű képzésekben, mint az orvosképzés, a támogatás aránya a képzési költségeken belül mintegy kétharmados, egyes kiemelt területeken (például a természettudományos képzésben) pedig akár háromnegyedes is lehet.

Azt a célt, hogy a hozzájárulási kötelezettségnek ne legyenek a hozzáférés nyitottságát és az esélyegyenlőséget károsító hatásai, egy jövedelemfüggő törlesztésű, indexált, nulla reáلكamatozású állami tandíjhitel-rendszer bevezetésével érték el (a rendszer mai neve HECS–HELP). Halasztott fizetési opció nemcsak a hallgatói hozzájárulásokra, de az önköltséget fedező tandíjakra (FEE–HELP), sőt ma már a felsőfokú szakképzésre is igénybe vehető (VET FEE–HELP). Ezeknek a programoknak a részleteire azonban itt nem térünk ki. Az *F1. ábra* segítségével megismerkedhetünk a HECS–HELP modell főbb tulajdonságaival.

F1. ÁBRA ■ A felsőoktatási hozzájárulási rendszer (fhr) folyamatábrája

Forrás: HECS [2003] és DEEWR [2011] ábrái alapján készült.

Azok a hallgatók, akik a félévente megállapított hallgató-összeírási napig (*census date*) bármely felsőoktatási kurzuson államilag támogatott férőhelyre iratkoznak be, kötelesek költség-hozzájárulást fizetni. Támogatott férőhelyhez az juthat, aki az adott szövetségi állam felsőfokú jelentkezési központjánál valamely ottani, támogatott férőhelyeket meghirdetni jogosult intézménybe ilyen férőhelyre jelentkezik, és jelentkezését (teljesítménye és az előírt követelmények alapján) elfogadják. A rendszerbe bekerülő sikeres jelentkezők az általuk választott kurzus támogatott férőhelyére vonatkozó felvételi ajánlatot kapnak egy beiratkozási csomaggal együtt, ami tartalmazza a felsőoktatási hozzájárulási rendszer fizetésimód-bejelentési űrlapját (*Payment Options Declaration Form*) is. Ennek segítségével az érintettek megválaszthatják, hogy milyen módon kívánna eleget tenni hozzájárulási kötelezettségüknek. Ha az űrlapot az intézmény által megszabott – az összeírási napot általában megelőző – határidőre nem küldi vissza a hallgató, akkor az intézmény törli a felvettek névjegyzékéből. A legkésőbb az országos összeírási napra kitűzhető intézményi beiratkozási határidőig a hallgatónak be kell iratkoznia, és döntenie kell a hallgatói hozzájárulás fizetésének módjáról is. Ha valaki a beiratkozási nap után változtatja meg tanulmányi szándékát, és visszalép a kurzuson való részvételtől, az adott szemeszterre vonatkozó hozzájárulásának fizetési kötelezettségét ez már nem érinti.

A hallgatói hozzájárulást a rögzített kereteken belül a felsőoktatási szolgáltató (egyetem) határozza meg (egy hallgató több szolgáltató kurzusait is felveheti). A legtöbb intézmény az adott költségcsoportban lehetséges maximális hozzájárulást számítja fel. A *hallgatói hozzájárulás összege* tanulmányi területtől és a tényleges tanulmányi terheléstől függően differenciált.⁶⁰ A hozzájárulás mértéke nem a kurzus általános jellegétől, hanem a hallgató által ténylegesen felvett tanegységek (kreditek) jellegétől (költségcsoportjától) függ. Az egyes tanegységeket először tehát költségcsoportokba sorolják – ezt korábban, 2007-ig alapvetően a kurzusok költségessége határozta meg. 2008-tól viszont a magas megtérülésű, de valójában nem túl magas önköltségű kurzusokat (számvitel, közigazgatás, közgazdaságtan/üzleti tudományok, kereskedelem) a legdrágább költségcsoportba helyezték át, ami jelzi, hogy ma már a költségek mellett a várható hozamokat is figyelembe veszik a díjak meghatározásánál. (Az ilyen tanulmányaikat már korábban megkezdett hallgatók természetesen a korábbi besorolásnak megfelelő alacsonyabb díjakat fizetik.) Egy évvel később, 2009-től pedig a felsőoktatás-politikai szempontból kiemelt fontosságúnak nyilvánított képzéseknél jelentősen leszállították az addigi hallgatói hozzájárulásokat, hogy ezáltal is ösztönözzék az ilyen képzésekre a jelentkezést. Az adott tanegységért fizetendő tényleges díj nagysága a tanegységhez rendelt költségcsoporttól és a tanegységnek az adott félévre

⁶⁰ A differenciált hozzájárulásokat még 1997-ben vezették be felmenő rendszerben. Azoknak a hallgatóknak, akik még 1997 előtt kezdték meg felsőfokú tanulmányaikat, alacsonyabb összegű (egységesen 2764 ausztrál dolláros) hozzájárulást kellett fizetniük egy tanévre, amennyiben az 1988-as felsőoktatás-finanszírozási törvény maximális finanszírozható képzési időtartamra vonatkozó (azóta hatályon kívül helyezett) előírásait nem lépték túl. (Amennyiben viszont kifizottak a törvényben előírt tanulmányi időből, már nekik is a differenciált hozzájárulásokat kellett fizetniük.) A korábbi felsőfokú tanulmányok nem befolyásolják sem a felsőoktatási hozzájárulási rendszerben való részvételre való jogosultságot, sem a hozzájárulás mértékét, sem a választható fizetési opciókat. A hozzájárulás mértéke a képzés (megtöltött diploma) szintjétől sem függ.

előírt tanulmányi terheléshez viszonyított súlyától függ.⁶¹ Ha egy hallgató egy teljes idejű (nappali) képzés adott félévére szokásosan előírt tanulmányi terhelésnél többet vagy kevesebbet kíván végezni egy félév alatt, hozzájárulásának nagysága az általa választott tényleges terheléshez (a felvett tanegységek számához, az egyes tanegységek jellege szerint megállapított költségcsoporthoz, és az egyes tanegységek adott félévi képzésen belüli súlyához) igazodik.

Az állami támogatású férőhelyet szerző *ausztrál* hallgatók a következő fizetési opciók közül választhatnak:

- a szemeszter megkezdése (pontosabban az intézményi határnap, de legkésőbb az országosan érvényes összeírási időpont) előtt a hallgatók 10 (2012. január 1 előtt 20, 2003-ban pedig még 25) százalékos engedménnyel csökkentve róhatják le az adott szemeszterre vonatkozó hozzájárulásukat, vagy fizethetik be annak egy (minimálisan 500 ausztrál dollárt elérő) részét;⁶²
- a hallgatók a hozzájárulás egészének vagy egy részének megfizetését automatikusan későbbre (egy olyan időszakra, amelyben jövedelmük eléri vagy meghaladja a megfizetési jövedelemküszöböt) halaszthatják.

A hallgatók a fizetésimód-bejelentési űrlap kitöltésével és visszaküldésével értesítik az intézményt az általuk választott fizetési opcióról. Minden olyan esetben, amikor a hallgató részben vagy egészben előre szeretne fizetni, ajánlott az adóazonosító megadása. Az űrlap visszaküldése valójában csak szándékbejelentést jelent: az intézmény az összeírási időpontban ellenőrzi, hogy a hallgató ténylegesen mennyit fizetett be, és amennyiben megtörtént az előírt minimumot elérő előzetes befizetés, a befizetett összeg és a hozzátartozó bónusz figyelembevételével megállapítja, hogyan alakul a hallgató felsőoktatási hozzájárulási rendszerbeli tartozása. Ha a hallgató eleve a hozzájárulás megfizetésének teljes vagy részleges halasztását választja, vagy nem fizeti be az előírt időre az előtörleszteni szánt összeget, de adóazonosítóját megadta az intézménynek, az intézmény értesíti az adóhivatalt a hallgató felsőoktatási hozzájárulási rendszerbeli tartozásának az adott szemeszterben keletkezett növekményéről. Ha a hallgatónak nem sikerül maradéktalanul megvalósítania előtörlesztési szándékát, az intézmény az adóazonosító birtokában a fennmaradó részt automatikusan halasztott fizetésű hozzájárulásként veheti majd figyelembe (ilyenkor az adóazonosító megadása a hallgató számára mintegy biztonsági szelepként szolgál). Ha azonban a hallgató az űrlap visszaküldésekor nem adja meg adóazonosítóját, és nem is teljesíti az előírt időre a hozzájárulás kedvezményes befizetését, az intézmény kénytelen lesz törölni a hallgató beiratkozását.

⁶¹ A viszonyítási alap minden esetben a már említett teljes idő (nappali) egyenértékes tanulmányi terhelés (*equivalent full time student load, EFTSL*). Az egyes tanegységek EFTSL-hez viszonyított súlyát a szolgáltatóknak meg kell adnia.

⁶² A 10 százalékos díjkedvezmény tulajdonképp egy 100/9 ($\approx 11,1111$) százalékos előre fizetés után járó bónusznak felel meg. (A 20 százalékos kedvezmény esetében a bónusz még 25 százalékos volt). Mindez tehát azt jelenti, hogy jelenleg az összeírási időpont előtti, a minimumküszöböt elérő befizetéseket 10/9-es szorzóval „felszorozva” vonják le a hozzájárulás összegéből.

Előre történő befizetésre csak az intézményi határnapig van lehetőség, de a határnapig létrejött adósságot utólag bármikor (tehát például az intézmény által megszabott befizetési határnap után a szemeszter során is) lehet önkéntes befizetéssel csökkenteni. Ezek az önkéntes befizetések azonban már csak az adósság önkéntes előtörlesztésének minősülhetnek – a befizetett összegre azonban a hallgatók még ilyenkor is kapnak bónuszt, ha az eléri az 500 ausztrál dollárt. Az ilyen úgynevezett előtörlesztési bónusz mértéke azonban már jóval alacsonyabb, mint a hozzájárulás előre történő (*up-front*) megfizetése esetén járó bónuszé. Az előtörlesztési bónusz mértékét az elmúlt évtized során szintén többször csökkentették.⁶³ A előre fizetés utáni kedvezmény és az előtörlesztési bónusz ösztönzi a hallgatókat a hozzájárulás minél gyorsabb visszafizetésére, illetve arra, hogy ne aknázzák ki a rendkívül kedvezményes hitelfelvételi lehetőséget.⁶⁴

Mint említettük, azokat a hallgatókat, akik a felsőoktatási hozzájárulási rendszerben halasztott fizetésére jogosultak, és megadták adóazonosítójukat, de nem fizették be előre a kedvezménnyel csökkentett hozzájárulást a határnapig, a rendszer automatikusan a halasztott fizetési lehetőséget igénybe vevő hallgatónak tekinti. Ebben az esetben ők az előre történő befizetéssel és az arra járó kedvezménnyel csökkentett hozzájárulás erejéig adósságot halmoznak fel, azaz lényegében kedvezményes állami hitelt vesznek igénybe. Ennek az adósságnak (azaz az igénybe vett hitelnek) a mértékét az adóhivatal tartja nyilván. Amint az adós jövedelmének nagysága lehetővé teszi, a hitelt törleszteni kell. A hitel kedvezményes volta abban áll, hogy lényegében kamat- és kezelésköltség-mentes; a tőketartozás reálérték-megőrzésének biztosítása érdekében évről évre csupán az adósság összegét indexálják az aktuális fogyasztói árindex alapján.⁶⁵

Ha a felsőoktatási hozzájárulási rendszerben egy hallgató visszafizetési kötelezettségének meghatározásához figyelembe vehető jövedelme – röviden visszafizetési jövedelme (*HECS repayment income*) – egy pénzügyi évben (adóévben) meghaladja a *visszafizetési jövedelemküszöböt*, a hallgatónak az adott évi adóbevallásakor törlesztenie kell. A törlesztés *jövedelemfüggetlen kulcsok* szerint történik. A rendszer ennyiben látszólag hasonlít a felsőoktatás-finanszírozási javaslatokban már régóta emlegetett diplomásadóhoz, valójában azonban ez a hasonlóság csak felszíni. Míg a diplomásadó valóban adó (azaz azt a diplomás képzési költségeitől, illetve az általa kapott állami támogatás nagyságától függetlenül, pusztán jövedelme alapján fizeti, és fizetési kötelezettsége akkor sem szűnik meg, ha a többletadó-befizetések formájában már régen visszatértette az általa egykor élvezett állami támogatást),

⁶³ A 2003-ben még 15 százalékos bónuszt először 10 százalékra csökkentették, majd 2012. január 1-jétől ezt megfelezték, és ma már csak 5 százalékos bónuszt adnak az előtörlesztések után.

⁶⁴ Az intézmény természetesen a hallgató által választott fizetési módtól függetlenül mindig a teljes hozzájárulási összegnek megfelelő támogatást kapja meg az állami költségvetéstől (azaz az előre fizető hallgatóknak nyújtott árkedvezmény finanszírozása nem az intézményt, hanem az államot terheli). Az előrehozott törlesztés után járó bónusz finanszírozása a költségvetés számára azért éri meg, mert így kevesebb állami pénz kell a nulla reálkamatú hitelrendszerben lekötve tartania.

⁶⁵ Az indexálást az adóhivatal végzi minden év június 1-jén. Az önkéntes előtörlesztéseket éppen ezért általában némi rátartással ez előtt a nap előtt érdemes teljesíteni, kellő időt hagyva az adóhivatalnak a törlesztés levonására még az indexálás megtörténte előtt.

itt valóban csak a halasztott költség-hozzájárulás reálértékének a megfizetésére kerül sor – a tartozás kiegyenlítése után nincs már további fizetési kötelezettség.

A visszafizetési jövedelem egyfajta felfelé *korrigált adóköteles jövedelem*. Meghatározásánál többféle korrekciót vesznek figyelembe: a visszafizetési jövedelem megállapításához növelni kell az adóköteles jövedelmet az adóköteles jövedelem megalapításakor esetlegesen leírt nettó befektetési veszteségekkel (beleértve a lakásbérbeadási veszteséget is),⁶⁶ valamint a munkáltatók által nyújtott bejelentett természetbeli juttatások⁶⁷ összegével. Ugyancsak növelni kell az adóköteles jövedelmet a visszafizetési jövedelem meghatározáshoz az adóköteles jövedelem megállapításakor levont önkéntes nyugdíjpénztári megtakarításokkal (*super contributions*), illetve az adómentes külföldi munkavállalásból származó jövedelmekkel.

Mentesül az adott évre a törlesztési kötelezettség alól az, aki az adott adóévben olyan alacsony családi jövedelemmel rendelkezik, hogy emiatt jogosulttá válik az egészségügyi hozzájárulás csökkentésére vagy elengedésére. Ettől az esettől eltérően azonban mindenki másra, akinek az adóévben jövedelme meghaladta a visszafizetési küszöböt, az adóhivatal a törlesztési kulcsok alapján meghatározza az adott évi kötelező törlesztés mértékét. Az ehhez figyelembe vett jövedelem minden esetben a hitelt felvevő egyéni jövedelme; a házastárs vagy a szülők jövedelme nem vehető figyelembe a törlesztési kötelezettség mértékének meghatározásakor.

Mint az *F2. táblázatból* látható, ha valaki egy adóévben (akár még tanulmányai során) átlépi az inflációkövető (tíz év alatt nominálisan csaknem megduplázódott) visszafizetési jövedelemküszöböt, annak éves visszafizetési kötelezettsége (számításba vett jövedelme függvényében) teljes korrigált jövedelmének – azaz a visszafizetési jövedelmének – 4 és 8 százaléka (korábban 3 és 6 százaléka) közé fog esni, aszerint, hogy az illető korrigált jövedelme melyik jövedelmi sávba esik.

Ha az adós a jövedelemkifizető (például a munkáltató, nyugdíjfolyósító) által végzett adóelőleg-levonás hatálya alá tartozik, a jövedelemkifizetőt is értesítenie kell a felsőoktatási hozzájárulási rendszerbeli adósságáról. Ebben az esetben a kifizetőhelyen nemcsak a normális szja-előleget vonják majd előre le az illető jövedelméből, hanem – feltéve, hogy éves szinten az adós az adott kifizetőtől származó jövedelme várhatóan eléri a visszafizetési küszöböt⁶⁸ –

⁶⁶ Az ausztrál személyi jövedelemadó rendszer nagyvonalúan megengedi az esetleges befektetési veszteségek levonását az adóköteles jövedelemből (nyilván ezzel párhuzamosan viszont a befektetések hozamait adóztatja). A visszafizetési jövedelemben viszont az ilyen jövedelemcsökkentő, levonható tételek is beleszámítanak – végső soron ugyanis a rossz befektetés az adós egyéni döntésén alapult, az állam pedig nem vállalhatja magára a helytelen egyéni döntések minden következményét.

⁶⁷ Ezek adóját a munkáltató fizeti meg, ezért az adóköteles jövedelemben a kettős adózás elkerülése miatt nem számítanak bele, de a visszafizetési jövedelemben igen, hiszen természetbeni jövedelmet jelentenek az adós számára.

⁶⁸ Ez heti 463 ausztrál dolláros jövedelmet jelent. Ha valaki egyidejűleg több kifizetőtől is kap jövedelmet, de egyiküktől kapott jövedelme sem éri el heti átlagban ezt a szintet, akkor a kifizetők egyike sem kötelezhető a törlesztési előleg levonására. Az adós azonban ebben az esetben is kérheti önként a kifizetőhelyet az előleg levonására. Ha valaki csak átmenetileg (például a két szemeszter közti szünetben) vállal munkát, és bár heti jövedelme meghaladja a 463 ausztrál dollárt, de várható éves jövedelme nem éri el a visszafizetési küszöböt, szintén kérheti, hogy ne vonják tőle a törlesztési előleget.

F2. TÁBLÁZAT ■ Visszafizetési jövedelemsávok és törlesztési kulcsok az ausztrál rendszerben, 2002–2012

2002–2003-as adóév		2011–2012-es adóév	
a visszafizetési kötelezettség meghatározásához figyelembe vett korrigált jövedelem (ausztrál dollár)	törlesztési kulcs (százalék)	a visszafizetési kötelezettség meghatározásához figyelembe vett korrigált jövedelem (ausztrál dollár)	törlesztési kulcs (százalék)
24 365 alatt	0,0	47 196 alatt	0,0
24 365–25 694	3,0	47 196–52 572	4,0
25 695–27 688	3,5	52 573–57 947	4,5
27 689–32 118	4,0	57 948–60 993	5,0
32 119–38 763	4,5	60 994–65 563	5,5
38 764–40 801	5,0	65 564–71 006	6,0
40 802–43 858	5,5	71 007–74 743	6,5
43 859-től	6,0	74 744–82 253	7,0
		82 254–87 649	7,5
		87 650-től	8,0

Forrás: HECS [2003] és DEEWR [2011]

a felsőoktatási hozzájárulási rendszerbeli adósság törlesztési előlegét is. Az előleg az adós becsült éves jövedelmén alapszik, és éves kumulált összege általában fedezi az éves törlesztési kötelezettséget. (Amennyiben nem ez lenne a helyzet, a különbözetet be kell fizetni.) A törlesztési kötelezettség pontos mértékét az adóbevallás feldolgozása után az adóhivatal állapítja meg. Azok részére, akiktől az adóév során a szükségesnél több törlesztési előlegot vontak le, az adóhivatal visszatéríti a többletet, ha nincs más köztartozásuk. Ha az adós tőkejövedelmei után saját maga is teljesít adóelőleg-befizetéseket, a törlesztési előlegot is ezzel együtt fizetheti. Ha valaki számára valamilyen méltányolható okból egy adott évben nehézséget jelent a kötelező törlesztés teljesítése, az adóhivataltól kérhet halasztást.

A kötelező törlesztésen felül a törlesztési időszakban önkéntes előtörlesztésre is bárkikor van mód. Ezt azzal is ösztönzik, hogy az 500 ausztrál dollár feletti önkéntes befizetések összegére 5 százalékos bónuszt adnak, azaz a befizetett összegnél 5 százalékkal többet írnak le az adósságból. Ugyanez érvényes, ha valaki teljes még fennálló tartozását kívánja egy összegben kiegyenlíteni.

A törlesztés nem vonható le az adóalapból és adójóváírásra sem jogosít, azonban ha valakinek esetleg munkáltatója átvállalja törlesztését, a munkáltató ezután érvényesíthet majd adókedvezményt. Az adós számára azonban az ilyen, a munkáltató által átvállalt törlesztés természetbeli juttatásnak számít, ami után a munkáltató köteles befizetni a természetbeli juttatás különadóját.

Ha valaki tartozásának visszafizetése előtt elhalálozik, hagyatéka összegét csökkentik az adott évre járó kötelező törlesztéssel (bármilyen egyéb, befizetetlen adókötelezettség esetén is ugyanez lenne az eljárás). Az adósság ezután fennmaradó összegét azonban törlik, azt nem kell megfizetni a hagyatékból, és az örökösre ezzel kapcsolatban semmilyen további követelés nem terhelhető.

Braithwaite–Ahmed [2006] a felsőoktatási hozzájárulási rendszer (fhr) egyes negatív társadalmi következményeire világít rá, elsősorban az állampolgári öntudat és az adómorál terén. A friss diplomások körében végzett, önkitöltéses kérdőívre (visszaküldési arány 33 százalék) épülő kismintás ($N = 447$) vizsgálat eredményei érdekesek, bár éppen a minta kis elemszáma és a reprezentativitás hiánya miatt az eredményeket alighanem kicsit óvatosabban kellene interpretálniuk a szerzőknek. Tanulmányuk azt a paradoxont vizsgálja, hogy bár a rendszer általánosan elterjedt, és valóban lehetővé teszi a kevésbé jó anyagi helyzetűek számára is a felsőoktatási részvételt, a rendszer társadalmi elfogadottsága mégsem általános: a halasztott fizetést választók határozottan kevésbé igazságosnak tartják a rendszert, mint azok, akik éltek a kedvezményes előrefizetési lehetőséggel. Eredményeik megerősítik azt a hipotézist, hogy a felsőoktatási hozzájárulási rendszer halasztott fizetési opcióját választó hallgatók az előre fizetőknél nagyobb valószínűséggel nők, teljes idejű képzésben tanulók, és rövidebb előzetes munkatapasztalattal rendelkeznek. Logisztikus regressziós modelljük alapján elmondható, hogy a felsőoktatási hozzájárulási rendszer halasztott fizetési opciójával élő hallgatók az önbevallásra épülő ausztrál adórendszerben a többieknél hajlamosabbak adót csalni (aluljelenteni jövedelmeiket vagy eltúlozni levonható költségeiket), és kisebb valószínűséggel lesz lelkiismeret-furdalásuk az adócsalás miatt,⁶⁹ még annak ellenére is, hogy a többiekhez képest magasabbra becsülik a rendszer adócsalástól visszatartó/elrettentő erejét (azaz az adócsalás kockázatait).⁷⁰

Braithwaite–Ahmed [2006] szerint, mivel a pénzügyi korlátok visszatartják az alacsonyabb jövedelmű családokból érkezőket a felsőoktatási részvételtől, továbbá e rendszer jövedelemfüggő visszafizetési módja adócsalásra ösztönöz, a politikai döntéshozók mérlegelhetnék, hogy nem érte volna-e meg megspórolni a rendszer kiépítésével és működtetésével járó jelentős adminisztratív költségeket, és ily módon elkerülni a rendszerrel járó intergenerációs méltánytalanságokat. A szerzők azonban maguk is érzik, hogy – miközben a halasztott, jövedelemfüggő törlesztésű fizetési lehetőséget igénybe vevő diplomások adómoráljára gyakorolt negatív hatásokat e rendszer eltörlése megszüntethetné – az által automatikusan megemelkedő költségvetési finanszírozással szükségképpen együtt járó magasabb általános adókulcsok immár a teljes adófizetői közösségben fokoznák az adócsalásra, adókikerülésre, egyéni adótervezésre való ösztönzést. Ebben az esetben az igazi

⁶⁹ A szerzők maguk is jelzik, hogy a felsőoktatási hozzájárulási rendszer generációja amúgy is feltehetően elvezetett az önkéntes adófizetés kultúrája szempontjából (tekintetbe véve, hogy az egyéni adótervezési, adókikerülési módszerek felhasználói közt a diplomások eleve felülreprezentáltak, a fiatalok adómorálja pedig más vizsgálatok szerint is jelentősen rosszabb az átlagénál), és így a felsőoktatási hozzájárulási rendszer hatása ebből a szempontból akár irreleváns is lehet. Az azonban még akkor is elgondolkodtató, hogy az utólagos fizetési opciót választó adósok egyértelműen kevésbé tartják magukat a megkövetelhető adózási normákhoz, mint a többi diplomás, ha figyelembe vesszük, hogy a rendszerrel elégedetlenekek visszaküldési hajlandósága egy önkitöltéses kérdőíves vizsgálatban nagyobb lehetett az átlagosnál.

⁷⁰ A visszatartó erő becsüléséhez három elemet használtak: a megkérdezett által becsült lebukási valószínűséget abban az esetben, ha kevesebbet vallanak be vagy nem törlesztettek; a büntetés becsült szubjektív valószínűségét, feltéve hogy az illető lebukott; valamint a büntetés becsült várható súlyosságát ebben az esetben. Az ezek szorzatából adódó elrettentő erőt a halasztott fizetési opciót igénybe vevők másoknál nagyobbban érzékelik, azaz nagyobb visszatartó erejűnek tartják a rendszert, mint a többiek.

– közgazdasági jellegű – kérdés arra vonatkozik, hogy vajon melyik megoldás társadalmi költségei a nagyobbak: a felsőoktatási hozzájárulási rendszeré vagy a felsőoktatás tisztán költségvetési finanszírozásáé. Erre a kérdésre a szerzők szerint csak úgy kaphatnánk választ, ha összesítenénk az adóhivatal által végül beszedni nem tudott, kényszerűen leírásra kerülő fhr-adósságból fakadó többletköltségeket, illetve az adócsalás fhr-adósok körében tapasztalt – *Ahmed–Braithwaite* [2004] által mintegy 15 százalékosra becsült – emelkedésének költségeit, valamint a felsőoktatási hozzájárulási rendszer adminisztrációs kiadásait, ezután pedig ezt az eredményt összevetnénk az adócsalás – a felsőoktatás *költségvetési* finanszírozásához szükséges adóemelések miatt várhatóan bekövetkező – általános megemelkedésének becsült költségeivel. Bár *Braithwaite–Ahmed* [2006] nem tud egyértelmű választ adni arra, melyik esetben lenne a költségnövekmény nagyobb, felhívja a figyelmet arra, hogy helyre kell állítani a felsőoktatási hozzájárulási rendszer igazságosságával kapcsolatos, az adórendszer társadalmi elfogadottságát is veszélyeztető kételyek és a lakosság felsőoktatási részvétellel kapcsolatos teljesületlen várakozásai miatt megingott állampolgári elégedettséget és az öntudatos állampolgárookra jellemző viselkedési normákat.

Az adómorált romboló hatásain túl a rendszert érintő másik gyakori kifogás annak valós vagy vélt „születésellenes következményeivel” kapcsolatos (*Jackson* [2002]). *Jackson* szerint az fhr-adóssággal rendelkező diplomás nők és férfiak későbbre halasztva kevesebb gyermeket vállalnak. Mivel tanulmánya írásakor még nem állt elegendő adat rendelkezésre az állítás statisztikai eszközökkel történő igazolásához, *Jackson* közvetett bizonyítékokkal próbálta meg alátámasztani feltételezését. Cikkében bemutatja az oktatás (iskolai végzettség) és a termékenység közismert kapcsolatát,⁷¹ majd elemzi a felsőoktatási expanzióval és a növekvő iskolai végzettséggel kapcsolatos trendeket. Végül pedig az ausztrál modellre bizonyos szempontokból emlékeztető, de nem reálkamatmentes új-zélandi diákhitelrendszer hatásait elemző két kisebb vizsgálatból próbál meg az ausztrál esetre is érvényes következtetéseket levonni.

Jackson [2002] problémafelvetése érdekes és releváns, de a tanulmány nem képes egyértelműen igazolni a felsőoktatási hozzájárulási rendszer demográfiai veszélyeit, ugyanis az akkor elérhető adatok alapján a szerző nem tudta szétválasztani, hogy mi a növekvő iskolai végzettség termékenységi hatása, és mi a hiteladósság hatása a gyermekvállalásra. A vizsgálat egyik fontos és érvényes következtetése az a megállapítás, hogy a népesség reprodukciója és korösszetétele bizonyos értelemben közjóságnak tekintendő, és hogy a felsősokú ta-

⁷¹ A *Jackson* [2002] által elemzett ausztrál demográfiai adatok arra utalnak, hogy míg a negyvenes-ötvenes években születettek esetében a felsőfokú tanulmányok hatására a gyermekvállalás csak későbbre toldott, de ekkor a továbbtanulásnak kumulatív termékenységi hatása még nem volt (azaz az életpálya későbbi szakaszában a diplomások bepótolták termékenységüket, lemaradásukat), a később születettek esetében már van negatív kumulatív termékenységi hatás is. Nehezen különíthető el azonban, hogy mi tudható be ebből a későbbi kohorszok megváltozott preferenciáinak, és mi a magasabb iskolai végzettségnek. Mivel a nők aránya a felsőfokú végzettséget szerzők körében még mindig emelkedik, és minél magasabb a nők iskolai végzettsége, annál magasabb lesz az egyedül álló nők aránya, továbbá a felsőfokú végzettségű nők, ha partnert keresnek, előszeretettel választanak szintén felsőfokú végzettségűt, miközben az ilyen végzettségű párok kumulatív termékenysége a legalacsonyabb, az iskolai végzettség egyébként örvendetes emelkedése a társadalom előregedése szempontjából komoly kockázatokkal jár.

nulmányokkal kapcsolatos költségek mind jelentősebb részének felhasználói díjak formájában a hallgatókra történő áterhelése veszélyeztetheti ezt a közjóságot és ezen keresztül a jövőbeli adó- és járulékalapokat.

A tanulmány további fontos következtetése az, hogy az ausztrál döntéshozóknak a káros demográfiai hatások elkerülése érdekében mindenképpen óvakodniuk kellene az új-zélandihoz hasonló, kamattal terhelt diákhitel bevezetésétől. Jackson szerint az új-zélandi döntéshozóknak is meg kellene fontolniuk azt, hogy legalább azokra a periódusokra, amelyeket valaki a gyermekvállalás érdekében tölt távol a munkaerőpiactól, megállítsák az illető diákhitel-adósságának a kamatfelhalmozódás által okozott növekedését. Jackson a mellett is érvel, hogy mind az ausztrál, mind pedig az új-zélandi döntéshozóknak adókedvezményekkel – az egyén saját oktatására fordított kiadásai levonhatóságának elismerésével – is ösztönözniük kellene az ilyen emberitőke-beruházásokat. Az ugyanis nehezen védhető, hogy miközben a jövőbeli termelékenységet fokozó egyéb beruházásokat kedvezményezi az adórendszer, az emberi tőkébe történő befektetéseket nem. A cikk áttételesen arra is rávilágít, mennyire fontos lenne minden – látszólag nem demográfiai – társadalompolitikai változás demográfiai hatásainak elemzése.

Már Norton [2003] felhívta a figyelmet arra, hogy Jackson állításai alapvetően inkább csak az iskolázottság és a teljes (befejezett) termékenység negatív kapcsolatára mutatnak rá, és érvelése logikájából valójában nem igazán következik semmi az fhr-adósság és a termékenység közötti hasonló kapcsolatra. Norton szerint mivel a felsőoktatási hozzájárulási rendszer által érintett korosztály még relatíve fiatal, nem is igazán lehet egyelőre megállapítani, hogy a rendszernek lesz-e hatása a befejezett termékenységre. Annyi mindenesetre már most is látható az adatokból, hogy a diplomás nők alacsonyabb termékenysége háttérben valószínűleg az is meghúzódik, hogy a magas iskolai végzettségű nők partnertalálási esélyei rosszabbak (mert – mint már említettük – általában hasonló végzettségű partnert keresnek, miközben a férfiak közül relatíve kevesebben szereznek diplomát, mint a nők). Épp ezért Norton szerint a demográfiai probléma megoldása – a felsőoktatási hozzájárulási rendszer megszüntetése és a felsőoktatás ingyenességének visszaállítása helyett – sokkal inkább a fiúk oktatásának javítása és felsőfokú részvételük emelése lehetne.

Néhány évvel később Yu és szerzőtársai [2007] a befejezett teljes termékenységre vonatkozó egyéni várakozásokat (melyek mind a már megszületett utódokat, mind a jövőbeli utódokra vonatkozó várakozásokat tartalmazzák) vizsgálták a 2001-ben és 2002-ben felvett ausztrál háztartáspanel (*Household, Income and Labour Dynamics in Australia Survey, HILDA*) első és második hullámának egyéni adatai alapján.⁷² A szerzőhármas – amelynek egyik tagja a felsőoktatási hozzájárulási rendszer kidolgozásában és bevezetésében kulcs szerepet játszó Bruce Chapman – a 2001-ben beindított ausztrál háztartáspanel adatfelvételeknek köszönhetően immár valódi empirikus adatok segítségével vizsgálhatta, hogy

⁷² A meglévő gyermekszámra, jövőbeli gyermekvállalási szándékokra, oktatásra, preferenciákra és családi háttérre vonatkozó adatok az első hullámból, az fhr-adóssággal kapcsolatos adatok pedig az adatfelvétel második hullámából származnak. A teljes minta 11 416 legalább 18 évet betöltött válaszadó adatait tartalmazza. A mintába került személyek közül 997-nek (401 férfinak és 596 nőnek) volt tandíjhitel-tartozása.

a modell bevezetése valóban negatív hatású volt-e a várható teljes termékenységre (*expected lifetime fertility*), vagy a termékenység csökkenése és a népesség ezzel is kapcsolatos előrege-dése háttérben más okok húzódnak meg. A vizsgálat négy fő megállapítása a következő.

- ◆ Minden egyéb magyarázó változót figyelembe véve, a korábbi vagy jelenlegi fhr-adósság léte, illetve szintje a vizsgálat szerint semmilyen szignifikáns hatással nem jár a férfiak és a nők várható teljes termékenységre.
- ◆ A kor és a várható teljes termékenység közti kapcsolat bonyolult, de az adatokból annyi mindenesetre látható, hogy mivel a születési időpont *tízéves csökkenése* (azaz a válasz-adók életkorának növekedése) a férfiak várható teljes termékenységét mintegy 0,18-dal, a nőket pedig mintegy 0,1-del *emelte*, a megfigyelt termékenységszökkenés háttérben valószínűleg nem az fhr-adósság, hanem a hosszú távú termékenységi trendek jelenleg megfigyelhető változása, csökkenése áll.⁷³
- ◆ Az oktatás (iskolai végzettség szintje) ugyanakkor nagyon erős negatív kapcsolatban áll a nők várható teljes termékenységével (a diplomás nők átlagosan mintegy 0,24-dal kevesebb gyermeket szülnék életük során a csak középszintű végzettségűeknél).
- ◆ Az ízlésekben, attitűdökben és értékrendszerben fennálló különbségek⁷⁴ rendkívül erősen befolyásolják a várható teljes termékenységet. Az értékskála két szélén elhelyezkedő nők várható gyermekszámában lévő átlagos különbség csaknem másfél (1,37) gyermek.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy az elterjedt félelmek és populista vádak ellenére az eddigi kutatási eredmények, bár az oktatás és termékenység közti kapcsolat fontosságát egyértelműen mutatják, nem utalnak arra, hogy az fhr-adósság – azaz a tandíjfizetés jövedelemfüggő törlesztésű, reálkamatmentes konstrukcióval az életpálya kereső időszakára történő elhalasztása – valóban negatív hatású lenne a termékenységre. E megállapítás érvényessége nyilván az adott modellre és az adott társadalomra korlátozódik, azaz például pozitív reálkamatú vagy más fontos paramétereiben az ausztráltól különböző rendszerekre, illetve más értékrendű társadalmakra ez a kijelentés automatikusan semmiképpen sem terjeszthető ki.

⁷³ A termékenységre valószínűleg erős kohorszhatás érvényesül. A kulturális, technológiai és egyéb változások az aggregált termékenységi ráták csökkenéséhez vezettek idővel. Ezek a hatások egymástól nehezen különíthetők el, nem igazán szétválaszthatók, így a vizsgálatban a kohorszhatást a válaszadók életkorán keresztül lehetett mérni és megragadni.

⁷⁴ A kutatás elsősorban a vallásossággal, az anyaság, illetve a munkavállalás/karrier szubjektív fontosságával kapcsolatos attitűdöket kapcsolta be a statisztikai elemzésbe.

Az angol diplomás hozzájárulási rendszer kialakulása és fejlődésének újabb irányai⁷⁵

Előzmények

1997-ben a Dearing-jelentés elfogadtatta a kormánnyal (és bizonyos mértékig a társadalommal is), hogy helyes, ha a hallgató (illetve családja) is hozzájárul a képzési költségekhez (*Dearing Committee* [1997]). A Dearing-jelentés eredménye egy kezdetben ezerfontos szinten megállapított, de az előírt inflációkövetés miatt évente emelkedő hallgatói hozzájárulás (közgazdasági értelemben: tandíj) lett, amit a hallgató szociális helyzetétől függően elengedhettek, illetve csökkenthettek. Az ezredforduló körül a teljes hallgatói hozzájárulást megfizetők is képzési költségeiknek átlagosan csupán a negyedét térítették meg. Az esetleges szociális kedvezménytől eltekintve a hozzájárulás mértéke ekkoriban egységes volt, nem tükrözte sem a képzési költségekben, sem pedig a hallgatói keresletben megmutatkozó különbségeket.

Mivel a tandíj említett megjelenésével párhuzamosan a rászoruló hallgatók által igénybe vehető korábbi szociális támogatásokat 1999-től teljes egészében hitellel váltották fel, a felsőoktatással foglalkozó kutatókban és a szélesebb közvéleményben is feléledtek a felsőoktatási hozzáférés egyenlőségével kapcsolatos aggodalmak.⁷⁶ A hallgatói hozzájárulás és a megélhetési költségek finanszírozására ekkortól felvehető hitelek feltételei a szociálisan hátrányos helyzetűeket elriaszthatták mind az igénybevételtől, mind a felsőfokra történő jelentkezéstől. A brit finanszírozási rendszer a társadalmi nyitottság vagy a hozzáférés egyenlősége terén gyengén teljesített: a rendszer a felsőoktatás relatíve magas arányú állami támogatása és a mérsékeltnek mondható hallgatói/családi terhek ellenére sem segítette elő kellőképpen a társadalmi mobilitást.⁷⁷

⁷⁵ Mivel az Egyesült Királyságot alkotó országok (Anglia, Észak-Írország, Wales és Skócia) oktatási kérdésekben jelentős önállóságot élveznek, a nagyfokú hasonlóság ellenére az ezekben alkalmazott egyes oktatásfinanszírozási megoldások is eltérhetnek egymástól. Az egyszerűség kedvéért itt csupán az angol tandíj- és hitelrendszer bemutatására koncentrálnunk. Az alapelvek Walesben és Észak-Írországban is hasonlóak, a skót rendszer esetében azonban az eltérések jelentősebbek (*Dearden és szerzőtársai* [2011]).

⁷⁶ Az ezredforduló környékén megjelent elemzések (például *Greenaway–Haynes* [2000], *Archer és szerzőtársai* [2003]) kimutatták, hogy az angol felsőoktatás támogatási rendszere az állami támogatások a szektor finanszírozásában betöltött igen jelentős aránya ellenére sem biztosította a hozzáférés lehetőségét a kedvezőtlen szociális háttérű rétegek számára. Egy Oxfordból helyhiány miatt elutasított, de az amerikai Harvardra – a teljes tandíjat fedező – ösztöndíjjal utóbb felvett, hátrányos helyzetű családból származó, de rendkívül tehetséges brit diák esete a lapok címlapjára került, és jelentős vitát váltott ki. *Greenaway és Haynes* elemzése rávilágított, hogy az eset háttérben nem véletlen hiba vagy ostoba intézményi döntés húzódtott meg. A rossz felvételi döntés okai mélyen gyökereztek a brit felsőoktatás – állami források túlzott dominanciájára épülő – finanszírozási rendszerében, illetve és a költségvetés szükségességéből fakadó alulfinanszírozottságában és a főrészek elosztásának központi szabályozásában.

⁷⁷ *Greenaway–Haynes* [2000] a családi háttérrel egy munkajelleg szerinti harcfokozatú rétegződési skálán ábrázolta a felsőoktatásba belépők társadalmi összetételét. Míg 1999-ben a felvettek több mint fele tartozott a felső két réteghez, addig 10 százaléknál kevesebb a két alsó réteghez (betanított vagy szakképzettséget nem

A 2006–2007. tanévtől életbe lépett kormányzati felsőoktatás-finanszírozási reform

A kormányzat egy úgynevezett fehér könyvben jelentette be, hogy a 2006–2007. tanévtől teljesen új alapokra kívánja helyezni a felsőoktatási tandíjrendszert és a finanszírozási rendszert Angliában (DfES [2003a]). Az új modell ezen hivatalos leírása 2003 januárjában jelent meg, amit a hivatalosan április végéig tartó „társadalmi vita” követett.⁷⁸ A javasolt megoldásnak lehetővé kellett tennie, hogy a differenciált intézményi tandíjak bevezetéséből fakadó bevétel többletforrásként jelenjen meg a felsőoktatásban, másfelől azonban nem lehetett negatív hatása a részvételre és a felsőoktatáshoz való hozzáférés egyenlőségére. Ennek érdekében az eredetileg diplomás hozzájárulási rendszernek (*Graduate Contribution Scheme*, GCS) hívott modell 2006. évi bevezetésével azt is biztosítani kívánták, hogy a hallgatóknak tanulmányaik során ne kelljen semmilyen tandíjat előre megfizetniük (*no up-front fees*). Éppen ezért a rendszer életbe lépésekor a hallgatók addigi előre fizetendő hozzájárulási kötelezettségét eltörölték.

A javaslat lényegi újítása tehát kettős: az egyik innováció az, hogy elfogadva a differenciált tandíjak bevezetése melletti közgazdasági érveket, 2006 őszétől a kormány lehetővé kívánta tenni a felsőoktatási intézményeknek, hogy *tandíjaikat* (az általuk kért hallgatói hozzájárulásokat) egy bizonyos tartományon belül (3000 font alatt) *szabadon* állapíthassák meg. Ugyanakkor, mivel annak is tudatában voltak, hogy a tandíjfizetés visszariaszthatja a szociálisan hátrányosabb helyzetű családból származókat a részvételtől, ezzel párhuzamosan nemcsak fenn kívánták tartani a hallgatói hozzájárulás fizetéshez eddig nyújtott, szociális alapon odaítélt állami kedvezményt (amelynek nagysága akár a hozzájárulás teljes összegét is elérhette), de bejelentették, hogy mindenki számára eltörlik a tanulmányi idő alatt fizetendő kötelező hallgatói hozzájárulást. Az „okos lány” meséjére emlékeztető trükkös megoldás lényege, hogy lehetővé tették a képzési költségek, illetve a kereslet eltéréseire való tekintettel differenciált, szociális szempontokat is figyelembe vevő mértékű hozzájárulások⁷⁹ megfizetésének későbbre (a megfelelő megélhetést biztosító kereset elérése utáni életpályaszakaszra) halasztását. Ennek eszköze a hozzájárulás integrálása volt a nulla reálkamatú, jövedelemfüggő törlesztésű hallgatói hitelrendszerbe.⁸⁰

igénylő munkát végzők). Miközben a fiatalok felsőoktatási belépési aránya a kilencvenes évek során mintegy 50 százalékkal nőtt, a mobilitás javulása, a rétegek közti bekerülési esélykülönbségek csökkenése elmaradt a várokozásoktól. Mint arra például *Robertson–Hillman* [1997] is rámutatott, az expanzió időszakában a hátrányos helyzetű csoportok gyermekeinek bekerülési esélyei csak csekély mértékben javultak.

⁷⁸ Az április 30-ig tartó úgynevezett véleményezési időszak alatt „a kormány széles körű párbeszédet folytat (ott) a felsőoktatás szolgáltatóival és felhasználóival” [idézet a Department for Education and Skills (DfES) honlapjáról]. Minden érdeklődő levélben vagy e-mailben is elküldhette véleményét a javaslatról.

⁷⁹ Az átállás előtt szociális alapon tandíjkezdemenyre jogosultak esetében nem az intézmény által megszabott és nyilvánosságra hozott „listaárral”, hanem annak a korábbi szociális kedvezménnyel csökkentett maradékával, egyenlegével egyezik meg az egyén által utólag fizetendő hozzájárulás.

⁸⁰ Az ausztrál felsőoktatási hozzájárulási rendszerre nagyban emlékeztető javaslat nem írta elő a tandíj kötelező hitelfinanszírozását: amennyiben valaki önként előre szeretne fizetni, erre is módja van. Előrehozott fizetést ösztönző kedvezményekre a kormányzati dokumentum nem utalt.

Az intézményi hatáskörben megállapított, (elméletben) differenciált mértékű hallgatói hozzájárulás bevezetése a képzési költségek hallgatók által fizetett hányadának növelésére irányult.⁸¹ A javaslat a felsőfokú oktatás nyitottságának érdekében azonban előírta, hogy a tanulmányok idejére ezeket a költségeket az állam a kedvezményes, jövedelemfüggő törlesztésű hitelrendszeren keresztül hitelezze meg. A kormány annak érdekében, hogy az éves terhek a hallgatók jelentős része számára ne növekedjenek, nemcsak a halasztott fizetési opciót biztosította, de jelentősen megemelte a törlesztési jövedelemküszöböt is (10 000 fontról 15 000 font-ra). Hogy a befolyó összeg számottevő legyen, de a visszafizetés mégse legyen túl megterhelő, a jövedelemküszöböt meghaladó jövedelműek számára a törlesztést a küszöb feletti jövedelem 9 százalékában határozta meg a javaslat. Emellett a szociálisan hátrányos helyzetű hallgatók részére a megélhetést finanszírozó szociális ösztöndíjcsomagot is bevezetését is megígérték.

A széles körű társadalmi vita után a királynő 2003 novemberében jelentette be, hogy hamarosan új felsőoktatási finanszírozási törvényjavaslat kerül az alsóház elé, amelynek elfogadása esetén eltörlik a tanulmányi idő alatt fizetendő tandíjakat, és létrehozzák a felsőoktatási esélyegyenlőségi hivatalt (*Office for Fair Access*) a hátrányos helyzetű hallgatók bekerülésének előmozdítására. A benyújtott törvényjavaslatot különböző politikai indíttatásból, de mind az ellenzék, mind pedig az akkor kormányon lévő Munkáspárt jelentős része hevesen támadta.⁸² Blair és szűkebb csapata szívós munkával hiteltelenné tették a tory pártvezetés kritikáját, rámutatva, hogy a konzervatív javaslatok elfogadása a foglalkoztatás jelentős visszaeséséhez vezetne a szektorban. Charles Clarke oktatási miniszter pedig a javaslat vitája során több komoly engedményt is tett a kormánypárton belüli lázadóknak.

Az eredeti javaslathoz képest fontos engedmény volt a családok jövedelem szerinti alsó 30 százalékából érkező hallgatók 1200 fontos tandíjkedvezménye, és megígérték, hogy a maximális, 3000 fontos tandíjat megszabó intézmények számára a kormány elő fogja írni, hogy saját forrásukból további 300 fontos ösztöndíjat adjanak az ebbe a csoportba tartozó hallgatóknak. Emellett a kormányzat vállalta a hallgatói létfenntartási támogatás összegének 50 százalékos emelését is az érintett hallgatói csoport számára. A tandíjplafont három évre rögzítették, és a plafon ez utáni inflációs korrekcióját parlamenti jóváhagyáshoz köthették. Emellett a létfenntartási kiadások

⁸¹ Bár a hallgatók és családjuk számára készített kormányzati propagandaanyag (*DfES [2003b]*) azt sugallta, hogy mivel nincs kötelezően megszabott minimális hozzájárulás, sőt lehet, hogy bizonyos kurzusok és intézmények esetén a hozzájárulás mértéke a korábbi szint alá fog csökkenni, ez – tekintetbe véve az intézmények alulfinanszírozottságát és panaszait – már akkor is inkább csak elvi lehetőségnek tűnt. A 2006. évi bevezetés után a gyakorlatban azután kiderült – mint azt a Browne-jelentés is megállapította (*Browne-report [2010]*) –, hogy minden intézmény elment a plafonig, és így a tandíjak differenciáltsága egyáltalán nem valósult meg, a plafon egységes tandíjként funkcionált.

⁸² Iain Gibson munkáspárti képviselő már e bejelentés napján 185 aláírással támogatott indítványban szólította fel kormányát, hogy az alternatív szakértői javaslatok részleteit is tegye közzé. A kormánypárton belüli heves ellenállás és az általános ellenzéki visszautasítást alapvetően tágabb politikai szándékok magyarázták: a támadók abban bíztak, hátha a kormányjavaslat megbuktatásával az iraki háború miatt már amúgy is erősen megtepázott tekintélyű Blairt is meg lehet buktatni. Blair párton belüli ellenzéke e törekvéseiben közös platformra került a konzervatív és liberális politikusokkal, akik saját pártjuk választási esélyeinek javítását remélték Blair esetleges bukásától (bővebben lásd *Semjén [2004b]*).

finanszírozásra szolgáló hallgatói kölcsönök emelése és a vissza nem fizetett hallgatói adósságok 25 év utáni elengedése volt még a vita hozadéka a hallgatók számára. Ezek a változtatások együttesen már garantálták, hogy a családok legszegényebb 30 százalékból származó hallgatók számára a tandíjplafont elérő tandíjak bevezetése esetén se emelkedjenek a korábbi részvételi költségek. Kötelezettséget vállalt a kormány arra is, hogy a felsőoktatási esélyegyenlőségi hivatal intézményi szinten monitorozza majd a hozzáférés nyitottságát. Ha egy intézményen belül a hátrányos helyzetű családokból származó hallgatók aránya nem éri el a kormány által várt szintet, az intézmény elvesztheti jogát a maximális tandíj megállapítására. Mivel a javaslat emellett olyan további garanciális elemeket is tartalmazott, mint a részdíjs hallgatók számára nyújtott kedvezmények és támogatások jelentős emelése, az említett engedmények után már aligha lehetett az esélyegyenlőségre való hivatkozással legitim módon visszautasítani azt.

A vita során módosított javaslatról 2004. január végén szavazott az alsóház. A javaslat végül a 161 fős alsóházi munkáspárti többség ellenére mindössze ötszavazatos többséggel ment át az alsóházban.⁸³ Miközben a diákok és az oktatók szervezetei sajnálkozásuknak adtak hangot a szerintük kártékony javaslatok elfogadása miatt, és megmozdulásokat szerveztek, a felsőoktatási intézmények vezetői a jó irányba tett lépésként üdvözölték a kormányzati tervek diadalát. A nagyobb elitegyetemeket tömörítő Russell Group elnöke „hatalmas megkönnyebbülésnek” adott hangot a kormányzati javaslat elfogadása után.

Blair Gordon Brownnal történő felváltása 2007-ben, majd a konzervatív–liberális koalíciós Cameron-kormány hatalomra kerülése semmilyen lényegi változást nem hozott a rendszer működésében, bár kisebb mértékű módosításokra például már 2008-ban is sor került. Ugyanakkor paradox módon a 2010-es választásokon a hatalomból kikerülő Munkáspárt Gordon Brown lemondását követően szinte teljesen kihátrált a nem túl népszerű finanszírozási modell mögül. Brown a párt vezetéséről történő lemondását követően az utódlásért folyó küzdelem során az öt jelöltből négyen, köztük a nyertes Ed Miliband is, a (halasztott fizetésű) tandíjak emelésével szemben egyöntetűen egy diplomásadó bevezetését ígérték.

Hatáselemzések

Az elmondottak értelmében a 2004. évi felsőoktatási törvény (Higher Education Act of 2004) 2006-tól kezdve jelentős változásokat vitt be az angol felsőoktatási költségmegosztási és finanszírozási rendszerbe. Ma már a tényleges elosztási következmények is ismertek, és ezek alapján a reformok hatása objektívebben értékelhető. A számos irodalomból itt csak két vizsgálat – *Dearden és szerzőtársai* [2008a], [2008b] – eredményeire koncentrálnak.

⁸³ Blair ügyesen taktikázott, amikor szinte mindent egy lapra feltéve szoros időzítéssel a tandíjak ügyét összekapcsolta a Kelly-botrányban játszott szerepét vizsgáló Hutton-jelentés elfogadásával, gyakorlatilag bizalmi szavazássá változtatva a javaslat elfogadását vagy elvetését. Sokak szerint csak így tudta az ellentmondásos megítélésű, a hagyományos munkáspárti értékekkel szakító, thatcheri indíttatásúnak is mondott javaslatot elfogadtatni pártjával (bővebben lásd *Semjén* [2004b]).

A költségmegosztási reform fő újdonsága a tandíjemelés volt a jövedelemfüggő törlesztésű hallgatói hitelek és ösztöndíjak mellett. A reformtól a következőket várták:

1. a diplomások, azaz a közvetlen haszonélvezők a képzési költségek korábinál nagyobb részét viseljék;
2. a hallgatókra terhelt képzési hozzájárulások utólagos fizetését lehetővé tevő hitelek törlesztési rendszere tartalmazzon egy biztosítási elemet az emberitőke-beruházás alacsony megtérülése (alacsony életkereset) esetére;
3. a felsőoktatási intézmények úgy jussanak a korábinál magasabb fajlagos finanszírozáshoz hallgatóik után, hogy ez ne terhelje tovább a költségvetést.

Dearden és szerzőtársai [2008a] azt vizsgálta, hogy a reform mennyire volt sikeres e célok elérésében, illetve hogy a reform elosztási hatásai mennyire méltányosak. A szülői jövedelmek felől vizsgálva az elosztási következményeket azt tapasztalták, hogy az alacsony jövedelmű hallgatók létfenntartási támogatásainak és ösztöndíjainak növekedése meghaladta a felsőoktatási részvétel költségeinek a reform miatti emelkedését, miközben a relatív jólétben élő hallgatók a korábinál magasabb nettó felsőoktatási költségekkel szembesültek. A szerzők szimulált kereseti profilok felhasználásával a végzetettek életkeresete szempontjából is elemezték az új rendszer elosztási következményeit. Ennek alapján azt tapasztalták, hogy a legalacsonyabb életkeresetű végzetettek esetében a hallgatóra terhelt felsőoktatási költségek a korábbiakhoz képest csökkentek, miközben a magasabb keresetű diplomások a korábinál jelentősen nagyobb mértékben járultak hozzá képzésük költségeihez. A felsőoktatási intézmények pénzügyi szempontból profitáltak a reformokból, de ebben a hallgatói teherviselés növekedése mellett az adófizetők által viselt terhek némi növekedése is szerepet játszott.

Dearden és szerzőtársai [2008b] eredményei is egybevágóak ezekkel a következtetésekkel, de a tanulmány az addigi reformok logikus továbbfejlesztésének várható következményeit is megvizsgálja különféle hipotetikus forgatókönyvek elemzésén keresztül. Ez annál inkább is szükséges volt, mert ekkorra már látható volt, hogy a 2004. évi felsőoktatási törvénybe foglalt reform nem ment elég messze sem a költségvetési terhek csökkentése, sem a kiváló minőséghez szükséges intézményi többletfinanszírozási lehetőségek megteremtése terén, és ezért további jelentős reformlépésekre lesz szükség, továbbgondolva és folytatva a költségmegosztási rendszer átalakítását. Ezekből a legizgalmasabb és a további reformok szempontjából a leginkább érdekes forgatókönyv a pozitív (2,5 százalékos) reálkamatok bevezetésének hatásait vizsgálta, az adott évi kamatok a jövedelemfüggő visszafizetés által nem fedezett hányadának kezelésére vonatkozó különböző hipotézisek mellett.

A szimulációs vizsgálatok azt mutatták, hogy a kincstári megtakarítások és a diplomásokat terhelő költségnövekedések terheit a diplomás férfiak felső jövedelmi tizede, és a diplomás nők magasabb jövedelmű 50 százaléka viselné, miközben a diplomások többi csoportjait nem vagy alig érintenék e reformok költségei – ennyiben tehát a pozitív reálkamatok bevezetése nem jár perverz elosztási hatásokkal, a várható elosztási hatások nem sértik a méltányosságot. A törlesztési jövedelemküszöb befagyasztása vagy az előtörlesztések kedvezményekkel történő ösztönzése ezzel szemben az alacsony jövedelmű diplomások terheit növelné. Meg-

vizsgálták a 3000 fontos tandíjplafon emelésének, illetve feloldásának költségvetési kihatásait is, tekintetbe véve a magasabb tandíjakhoz társuló magasabb törlesztési támogatásokat.

A 2012–2013. tanévtől érvényes új hallgatófinanszírozási modell

A New Labour már a 2004-ben elfogadott finanszírozási reform vitájában ígéretet tett arra, hogy egy kormányzattól független bizottság fogja áttekinteni a rendszer működésének néhány éves tapasztalatait, és javaslatot fog tenni a továbbblépésre. 2009-ben, még a munkáspárti kormányzás idején létre is jött az elnevezése szerint is független bizottság, melynek vezetésével Lord Browne-t (John Browne, Madingley lordja), az ismert üzletembert, a British Petrol korábbi vezérigazgatóját bízták meg.⁸⁴ Már a bizottság létrehozásakor is világos volt, hogy munkájáról beszámoló jelentést csak a 2010-es választások után kell majd a nyilvánosság és az új kormány elé terjeszteni.

A Browne-jelentés úgy ítélte, hogy a 2010 előtti felsőoktatás-finanszírozási rendszer hosszú távon fenntarthatatlan, és nem kellően ösztönöz a teljesítményre (*Browne Committee [2010]*). A fenntarthatósághoz a jelentés készítői szerint arra lenne szükség, hogy a képzési költségekhez nagyobb mértékben járuljanak hozzá a magas életkeresetűek, akik képesek ezek nagyobb részét utólag megfizetni. Ennek érdekében át kellene alakítani a kurzusok eltérő költségei szerint nem eléggé differenciált felsőoktatási támogatási rendszert is.

A felsőoktatás fenntartható finanszírozása, további kiterjesztése és minőségének javítása érdekében a jelentés készítői áttekintettek több alternatív finanszírozási rendszert, így a többek között a tandíjplafon eltörlésére és a hozzájárulási összegek jelentős emelésére épülő úgynevezett „új hallgatófinanszírozási modellt” (*Student Finance Plan*), illetve a diplomásadót. A jelentés egyértelműen a tandíjemelés és az új hallgatófinanszírozási modell mellett foglalt állást a diplomásadóval szemben. A két rendszer összehasonlítását tömören az *F3. táblázat* foglalja össze. A javaslat a 2006-ban életbe lépett rendszerhez képest a következő lényegi változásokat tartalmazta:

- a korábbi egységes tandíjplafon eltörlése,
- a visszafizetési jövedelemküszöb 15 000 fontról 21 000 fontra történő egyszeri emelése,
- pozitív reálkamat bevezetése a magasabb keresetűek esetében.

Mivel a korábbi tandíjplafon a tényleges működés során nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és emiatt az elvben differenciált tandíjakra épülő rendszer a gyakorlatban egységes tandíjként működött, ezért a javaslat azt a megoldást tartalmazta, hogy egyáltalán ne

⁸⁴ Az igazsághoz tartozik, hogy a *Paton [2009]* által nemes egyszerűséggel „a New Labour kedvenc üzletemberként” jellemzett Lord Browne, illetve az általa vezetett Bizottság függetlenségét a kezdetektől fogva többen is megkérdőjelezték, részben a Peter Mandelson (a Bizottság élére Browne-t kinevező Business Secretary, a 2009 nyaráig a felsőoktatásért is felelős Department for Business, Innovation and Skills élén álló munkáspárti miniszter) és Browne közti régi magánéleti kapcsolatok miatt, részben pedig azért, mert a Bizottság hét tagjából hárman (két egyetemi rektorhelyettes és egy volt köztisztviselő) is részt vettek a 2006-os munkáspárti felsőoktatás-finanszírozási reform előkészítésében.

F3. TÁBLÁZAT ■ A diplomásadó és az új hallgatófinanszírozási modell összehasonlítása

Szemponatok	Diplomásadó	2012-es új hallgatófinanszírozási modell tervezete
Tanulmányi költségek	A tanulmányi idő alatt nincs ilyen költség.	A tanulmányi idő alatt nincs ilyen költség.
Megélhetési költségek (tanulmányi idő alatt)	A tanulmányi idő alatt a megélhetést kölcsönből lehet finanszírozni. Végzés után a többletadó fizetésén túl ezt a kölcsönt is törleszteni kell	A diplomások jövedelemfüggő módon (egységes 9 százalékos kulccsal) egyszerre törlesztik tanulmányi költségekre és megélhetésre felvett hiteleiket.
Fizetési/törlesztési feltételek	Jövedelemfüggő mértékű, élethosszig tartó* kötelezettség, nem pedig jelzálogkölcsön típusú rögzített törlesztés	Jövedelemfüggő mértékű kötelezettség maximum 30 éven át vagy a tőketartozás és a kamatok teljes visszafizetéséig, ha az ezt megelőzően bekövetkezne; nem jelzálogkölcsön típusú rögzített törlesztés
Alacsony jövedelmű diplomások védelme	A visszafizetés akkor kezdődik, amikor diplomások jövedelme átlépi a személyijövedelemadó-fizetési kötelezettség éves jövedelemküszöbét (6475 fontot).	A visszafizetés csak akkor kezdődik, amikor diplomások jövedelme átlépi az évi 21 000 fontot.
Diplomásokat terhelő költségek	Felülről nem korlátosak, a tényleges képzési költségek többszörösére is rúghatnak	A maximális költség a tandíj reálértéke és az előfinanszírozáshoz szükséges pénz reálkamata; a diplomások többsége várhatóan ennél kevesebbet fizet majd.
Felsőoktatási intézmények finanszírozása	A bevételek az első 25 évben várhatóan nem érnék el a képzési költségeket, addig tehát a kormánynak más forrásból kellene finanszíroznia a hiányzó összeget. Miuután az adó bevétele már elég lesz a költségek fedezésére, a finanszírozás attól függne majd, sikerül-e a kormánynak elkülönült alapként kezelni a különadóból származó bevételeket, nem lesz-e elszívárgás más célokra.	Közvetlen finanszírozási kapcsolat a hallgatók és a felsőoktatási intézmények között.
Kormányzati terhek	2015/2016-ig legalább 3 milliárd fontot tenne be a költségvetés évente; egészen 2041/2042-ig a költségvetésnek szükséges lenne beszállnia a különadó-bevételek kipótlására is.	A hallgatói hozzájárulások megelőlegezésén és a teljes visszafizetést el nem érők leírandó tartozásán túl további többletkiadási teher nincs.
Kapcsolat a hallgatói elégedettség és az intézmények finanszírozása között	A hallgatói elégedettség nem játszik szerepet abban, hogy az intézmény mennyire képes finanszírozási lehetőségeit bővíteni.	A felsőoktatási intézmények bevételei a költségek nagy részét finanszírozó hallgatók fizetési hajlandóságától függenek, így az intézmények számára kulcsfontosságú a magas színvonal és a hallgatói elégedettség.
Felsőoktatási intézmények ösztönzői	Nincs intézményi ösztönző a minőség, hozzáférés és a hallgatói elégedettség javítására.	Az intézményi bevételek növelése a minőség, hozzáférés és hallgatói elégedettség javításán múlik.

* Elvben a diplomásadónak is elképzelhető olyan változata, amely szerint nem feltétlenül élethosszig, hanem csak egy rögzített hosszúságú időtartamon keresztül áll fenn a többletadó-fizetési kötelezettség (Hodges [2010]).

Forrás: saját összeállítás a Browne-report [2010] 10. o. felhasználásával

legyen központilag előírt hozzájárulási plafon az intézmények számára, de a hallgatóktól kért hozzájárulásokat a kormányzat csak fejenkénti 6000 fontig továbbítsa automatikusan (költségvetési forrásból megelőlegezve) az intézményhez. A 6000 font feletti hallgatói hozzájárulásokat megszabó intézményektől a 6000 font feletti „tandíjbevételek” egy részét gyorsan növekvő (progresszív) kulcsokkal a költségvetés elvonja (azaz ezeket az összegeket a költségvetés nem teljesen előlegezi meg). A javasolt erősen progresszív kulcsok mellett az intézmények által felszámított tandíjak 12 000 fontnál magasabbra emelése már nagyon valószínűtlennek tűnt, ezért a bizottság számításaiban a 12 000 fontot tekintették effektív plafonnak (F4. táblázat). A javaslat vitái során a hozzáférés nyitottságát érintő komoly aggodalmak (lásd például Shepherd [2010], Sutton Trust [2010]) hatására végül a 2012-ben

ténylegesen is bevezetett rendszer 9000 fontos univerzális hozzájárulási plafont (és a hátrányos háttérű diákok számára komoly kedvezményeket is) tartalmazott.

F4. TÁBLÁZAT ■ A hallgatói hozzájárulásokból származó bevétel intézményeket illető része (százalék)

Hallgatói hozzájárulás mértéke	– 6000	6001–7000	7001–8000	8001–9000	9001–10 000	10 001–11 000	11 001–12 000*
	font						
Elvonási kulcs ebben a sávban (százalék)	–	40	45	50	55	65	75
Összes elvonás a felső határon (font)	–	400	850	1350	1900	2550	3300
Hozzájárulásból intézménynél marad a határon (font)	6000	6600	7150	7650	8100	8450	8700
„Tandíjbevétel” intézménynél maradó hányada a határon (százalék)	100	94	89	85	81	77	73

* Valójában a tervezetben nem volt felső plafon, de a 75 százalékos határadókulcs prohibítív hatása és a költségek mértéke miatt a számításban a 12 000 fontot tekinthetjük a tényleges plafonnak.

Forrás: saját összeállítás a *Browne-report* [2010] 37. o. felhasználásával

Az új rendszerben a költségvetés által a fenti módon megelőlegezett tandíjak utólagos, halasztott beszedése a munkaadói levonásokon keresztül az adókötelezettségekkel megegyező módon történik. A törlesztendő összeg (tőketörlesztés és a reálkamatok) meghatározása a következő módon valósul meg: amíg valaki nem éri el a visszafizetési jövedelmküszöböt, addig számára nincs reálkamat, rá csak a fennálló tőketartozás inflációs korrekciója vonatkozik. A visszafizetési küszöböt meghaladó jövedelműek közül azok esetében, akik számára a (csak a visszafizetési küszöb feletti jövedelmekre vetített) változatlanul 9 százalékos kulcs szerinti befizetések⁸⁵ nem fedezik a 2,2 százalékos reálkamatot egy adott évben, a költségvetés magára vállalja a kamatkülönbözetet, ezáltal előzve meg azt, hogy az alacsony jövedelműek a Student Finance Englanddal⁸⁶ szemben fennálló tőketartozása az inflációs rátát meghaladó mértékben nőjön. Azok számára, akiknek tartozása az adott törlesztőkulcs mellett nem fogy el előbb, a maximális törlesztési idő hossza 30 év: az ezután esetleg fennmaradó tőketartozásokat leírják. Emellett a javaslat a szociális igazságosság és a nyitottabb hozzáférés érdekében a felsőoktatási férőhelyek 10 százalékos emelését és a hallgatók szociális háttérétől függő kedvezményeket is előírnyozott. A 9 százalékos kulcs mellett a visszafizetéshez szükséges idő jelentős eltérései miatt a különböző jövedelműek

⁸⁵ A valóságban azt vizsgálják, hogy valakinek a heti jövedelme meghaladja-e az éves 21 000 fontból visszszámolt 404 fontos heti visszafizetési küszöböt, és minden olyan héten, amikor az illető jövedelme e felett van, a munkaadók érvényesítik a levonást – ily módon azok is törleszthetnek valamit, akik jövedelme éves szinten elmarad a küszöbötől (SFE [2012]).

⁸⁶ A Student Finance England (SFE) a felsőoktatásért felelős minisztérium (Department for Business, Innovation and Skills) és a Diákhitel Társaság (Student Loans Company, SLC) közös vállalkozása.

nagyon eltérő kamatterhei miatti méltányossági aggályok (lásd tanulmányunkban *A kumulált kamatterhek és a teljes törlesztések horizontális méltányossága – hipotetikus angliai példák* című keretes részt és Grant Thornton [2011]-et) ettől függetlenül is érvényesek maradtak.

Az új rendszerben a 6000 font feletti tandíjakat felszámító intézményeknek saját hallgatótámogatási rendszert is kell működtetniük a hozzáférés nyitottsága érdekében. A tanulmányi idő alatti megélhetési költségek finanszírozására a modell a rászorultságtól függetlenül igénybe vehető évi 3750 fontos diákhitel-lehetőséget biztosít, s emellett az évi 60 000 font jövedelem alatti családok gyermekei számára fejenként maximum 3250 fontos szociális ösztöndíjat is nyújtanak. A Browne-bizottság előzetes becslése szerint várhatóan a diplomások 40 százaléka lesz képes a 30 éves törlesztési időszak során kamataival együtt teljesen visszafizetni a kormányzat által megelőlegezett tandíjat. A többiek életpályájuk során csak tandíjköltségeik egy részét fizetik majd vissza. A hallgatók mintegy 20 százaléka (elsősorban a megemelt törlesztési küszöb és támogatások miatt) az új rendszerben várhatóan kevesebbet fog fizetni, mint korábban tette volna.

2. Az Egyesült Államok szövetségi diákhitelprogramjai

Törlesztési lehetőségek és a 2007. évi felsőoktatási költségcsökkentési és hozzáférési törvény

A 2010-ben megszüntetett szövetségi családi oktatási hitelprogram (*Federal Family Education Loan Program, FFEL*) keretében magánbankok és hitelintézetek bocsátottak ki tanulmányi hiteleket (például a Sallie Mae). Ezekre a hitelekre a szövetségi kormány vállalt garanciát, és e garancia miatt tekintették őket szövetségi diákhiteleknek. Ezzel szemben a William D. Fordról elnevezett mai közvetlen szövetségi hitelprogram (*Federal Direct Loan Program*) keretében felvehető tanulmányi hitelek mögött már közvetlenül az amerikai szövetségi kormány (az Egyesült Államok oktatási minisztériuma) áll. Az ezekre jogosult hallgatók, illetve szülők a programban részt vevő felsőoktatási intézményeken keresztül vehetik fel a szövetségi oktatási minisztériumtól a kormányzati diákhitelt.

A közvetlen támogatott és nem támogatott hitelek mellett a közvetlen PLUS hitelek és a több korábbi hitelt összevonó közvetlen konszolidáló hitelek (*direct consolidation loans*) tartoznak a közvetlen szövetségi hitelprogramok körébe.⁸⁷ Az elérhető szövetségi hitelprogramokat⁸⁸ az *F5. táblázat* tekinti át. A szövetségi diákhitelek ma elérhető változatos visszafizetési lehetőségeiről, a különféle visszafizetési opciók előnyeiről és jogosultsági feltételeikről pedig az *F6. táblázat* nyújt részletes áttekintést.

⁸⁷ A konszolidáló hitelek fogalmáról lásd az *F6. táblázat* jegyzeteit.

⁸⁸ A szövetségi programok keretében elérhető diákhitelek mellett oktatási célokra úgynevezett kereskedelmi hitelek (*commercial loans*) is igénybe vehetők. Ezekre a könnyített törlesztési, illetve adósságelengedési lehetőségek természetesen nem vonatkoznak.

F5. TÁBLÁZAT ■ Az Egyesült Államok felsőoktatási célú szövetségi hitelprogramjainak áttekintése

Szövetségi hitelprogramok	Az egyes programok részletei	Felvehető éves hitelösszeg korlátai
Szövetségi Perkins-hitel	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Alapképzési és mesterképzési hallgatók részére ◆ A felvehető összeg a hallgató rászorultságától (pénzügyi szükségletétől) és a felsőoktatási intézmény rendelkezésére álló források nagyságától függ ◆ Kamatláb 5 százalék ◆ A felsőoktatási intézmény a hitelnyújtó; a hallgató az intézménynek tartozik és törleszt 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Alapképzési hallgatók 5000 dollárig ◆ Mesterképzési, illetve magas szintű „szakmai” diplomáért tanuló hallgatóknak^a 8000 dollárig
Közvetlen támogatott hitel ^b	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Legalább a teljes idejű nappali képzés felének megfelelő időigényű kurzusokat felvevő, rászorultságukat igazolni képes alapképzési hallgatók részére ◆ A 2012. július 1. és 2013. június 30. közt nyújtott hitelekre a kamatláb 3,4 százalék ◆ A hallgató tanulmányai alatt, illetve a törlesztés felfüggesztését és halasztását lehetővé tevő egyéb körülmények esetén a nem törlesztő időszak alatt a tartozásra nem számítanak fel kamatot ◆ A szövetségi oktatási minisztérium a hitelnyújtó, a hallgató a minisztériumnak tartozik és törleszt 	3500 és 5500 dollár között, évfolyamtól függően
Közvetlen nem támogatott hitel ^b	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Legalább a teljes idejű nappali képzés felének megfelelő időigényű kurzusokat felvevő alapképzési és mesterképzési hallgatók részére ◆ Kamatláb 6,8 százalék ◆ A tartozás a hitel teljes időtartama alatt végig kamatozik ◆ A szövetségi oktatási minisztérium a hitelnyújtó, a hallgató a minisztériumnak tartozik és törleszt 	5500 és 20500 dollár között (levonva ebből az ugyanarra az időszakra kapott támogatott hitel összegét), évfolyamtól és eltartott státustól függően ^c
Közvetlen PLUS ^d hitel szülőknek	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Legalább a teljes idejű nappali képzés felének megfelelő időigényű kurzusokat felvevő eltartott^e hallgatók szüleinek ◆ Kamatláb 7,9 százalék ◆ A szülő hitelfizetési előlete makulátlan (nem lehet BAR listás) ◆ A tartozás a hitel teljes időtartama alatt végig kamatozik ◆ A szövetségi oktatási minisztérium a hitelnyújtó, a szülő a minisztériumnak tartozik és törleszt 	Az egy tanévre felvehető maximális összeg a teljes közvetlen tanulmányi költség (COA) ^f csökkentve a hallgató által kapott egyéb támogatásokkal és hitelekkel
Közvetlen PLUS ^d hitel alapképzési diplomával rendelkező mesterképzési, illetve magas szintű „szakmai” diplomáért tanuló hallgatók ^d részére	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Legalább a teljes idejű nappali képzés felének megfelelő időigényű kurzusokat felvevő mesterképzési illetve magas szintű „szakmai” diplomáért tanuló hallgatóknak^a ◆ Ha a hallgató nem vette igénybe a nem támogatott Stafford-hitel jogosultsága szerinti maximumát, a felsőoktatási intézménynek értesítenie kell a hallgatót erről a hitelfelvételi lehetőségről ◆ A hallgató hitelfizetési előlete makulátlan (nem lehet BAR listás) ◆ Kamatláb 7,9 százalék ◆ A tartozás a hitel teljes időtartama alatt végig kamatozik ◆ A szövetségi oktatási minisztérium a hitelnyújtó, a hallgató a minisztériumnak tartozik és törleszt 	Az egy tanévre felvehető maximális összeg a teljes közvetlen tanulmányi költség (COA) ^f csökkentve a hallgató által kapott egyéb támogatásokkal és hitelekkel

^a Az eredetiben szereplő *professional students* kifejezés az amerikai angolban bizonyos – általában magas szintű – szakirányú felsőfokú képzésért (így például állatorvosi, orvosi, gyógyszerészeti, jogi, mérnöki mesterfokozatért stb. tanuló hallgatókra) és a posztgraduális képzésben egy PhD-fokozat megszerzéséért tanuló/dolgozó diákokra együttesen vonatkozik.

^b A *közvetlen nem támogatott* és a *közvetlen* szövetségi diákhitelekre egyaránt általában Stafford-hitelek néven hivatkoznak (<http://www.staffordloan.com/stafford-loan-info/>).

^c A középiskola befejezése után közvetlenül továbbtanuló hallgatók általában *eltartott* hallgatóknak számítanak; esetükben a képzés költségeihez várható valamikor a szülői hozzájárulás is (<https://www.collegeanswer.com/paying-for-college/financial-aid/fafsa/dependency-status.aspx>).

^d A PLUS hitelek olyan szövetségi hitelek, amelyeket a mesterképzési, illetve magas szintű „szakmai” diplomáért tanuló hallgatók, illetve az eltartott alapképzési hallgatók szülei vehetnek igénybe a felsőoktatási kiadások fedezéséhez. A szövetségi oktatási minisztérium a közvetlen PLUS hiteleket a közvetlen szövetségi hitelprogramban részt vevő felsőoktatási intézményeken keresztül folyósítja az arra jogosult igénylőknek.

^e A közvetlen tanulmányi költség (*cost of attendance, COA*) tartalmazza a tandíjat és egyéb díjakat, a lakhatási és étkezési kiadásokat (a kampuszon lévő elhelyezés esetén a szoba és a teljes ellátás költségeit, a nem a kampuszon élő hallgatók számára pedig egy elismert lakhatási és étkezési költséget és az intézménylátogatáshoz szükséges közlekedési költségeket), a tankönyvek költségeit, kisebb személyes költségeket stb. A pontos definíciót lásd <https://studentaid.ed.gov/glossary>.

Forrás: saját <http://studentaid.ed.gov/sites/default/files/federal-loan-programs.pdf> alapján.

F6. TÁBLÁZAT ■ Felsőoktatási célú közvetlen hitelprogramok és FFEL programok⁶ visszafizetési/törlesztési opciói az Egyesült Államokban (2012/13-as tanév)

Visszafizetési modell	Jogosult hitelprogramok	Futamidő és havi részletek	Előnyök a többi visszafizetési modellhez képest
Standard visszafizetési mód (<i>Standard Repayment Plan</i>)	Közvetlen támogatott és nem támogatott hitelek, támogatott és nem támogatott szövetségi Stafford-hitelek és minden PLUS hitel	Legfeljebb tízéves futamidőre vehető fel, a havi törlesztés egy előre rögzített fix összeg (minimum 50 dollár)	A teljes futamidő alatt fizetendő kamatok összege alacsonyabb lesz kumuláltan, mint a többi visszafizetési mód esetén
Lépcsőzetesen emelkedő visszafizetési mód (<i>Graduated Repayment Plan</i>)	Közvetlen támogatott és nem támogatott hitelek, támogatott és nem támogatott szövetségi Stafford-hitelek és minden PLUS hitel	Legfeljebb tízéves futamidőre vehető fel, a havi törlesztőrészeket először alacsonyabbak, aztán fokozatosan (általában kétévente) emelkednek	A hitel teljes futamidőre számított költsége és a teljes visszafizetendő összeg magasabb lesz, mint a tízéves standard visszafizetési mód esetén
Hosszabbított visszafizetési mód (<i>Extended Repayment Plan</i>)	Közvetlen támogatott és nem támogatott szövetségi Stafford-hitelek és minden PLUS hitel	A maximális futamidő 25 év lehet; rögzített vagy lépcsőzetesen emelkedő havi törlesztőrészeket mellett	Közvetlen és FFEL hitelek új adósa ⁹ vehetik igénybe. A havi törlesztés alacsonyabb, mint a tízéves standard mód esetén lenne. A közvetlen hitelek adósa ⁹ 30 000 dollárt meghaladó közvetlen hiteltartozás esetén választhatják ezt; a FFEL hitelek adósa ⁹ is akkor, ha FFEL adósságuk meghaladja a 30 000 dollárt. A különböző típusú hiteladósságok azonban nem vonhatók össze az igénybevételi jogosultság meghatározásakor. A teljes futamidő alatt összességében többet kell visszafizetni, mint a tízéves standard visszafizetési mód esetén kellene
Jövedelemalapú visszafizetési mód (<i>Income-Based Repayment Plan, IBR</i>)	Közvetlen támogatott és nem támogatott hitelek, támogatott és nem támogatott szövetségi Stafford-hitelek és a hallgatóknak nyújtott összes PLUS hitel, valamint azok a (közvetlen vagy FFEL ⁶) konszolidáló hitelek, ⁷ melyekkel nem konszolidáltak <i>szülőknél</i> nyújtott közvetlen vagy FFEL PLUS hitelek	A maximális futamidő 25 év lehet. A havi törlesztőrészek a jövedelem változásával változnak, a havi törlesztés maximuma pedig az adós diszkrecionális jövedelmének [korrigált bruttó jövedelem csökkentve az illető családnagysága és lakóhelye (tagállam) szerint változó szegénységi határral] 15 százaléka	Részleges pénzügyi nehézséggel küzdő adósok ⁸ számára. A havi törlesztések alacsonyabbak lesznek, mint a tízéves standard visszafizetési mód esetén lennének, de összességében többet kell majd visszafizetni, mint a standard mód esetén kellene. Annak, aki 25 évi törlesztési időnek megfelelő havi törlesztéseivel nem képes teljes egészében visszafizetni hitelét, elengedik a fennmaradó tartozását. Az elengedett összeg személyi jövedelemadó-köteles lehet
Kereset szerinti visszafizetési mód (<i>Pay As You Earn Repayment Plan</i>)	Közvetlen támogatott és nem támogatott hitelek, hallgatóknak folyósított közvetlen PLUS hitelek, valamint azok a közvetlen konszolidáló hitelek, melyekkel nem konszolidáltak <i>szülőknél</i> nyújtott közvetlen vagy FFEL PLUS hitelek	A maximális futamidő 20 év lehet. A havi törlesztőrészek a jövedelem változásával változnak, a havi törlesztés maximuma pedig az adós diszkrecionális jövedelmének [korrigált bruttó jövedelem csökkentve az illető családnagysága és lakóhelye (tagállam) szerint változó szegénységi határral] 10 százaléka	Azok a 2007. október 1-i állapot, illetve későbbi hitelfelvétel esetén a hitelfelvételi időpont idején új hiteladósok minősülő, részleges pénzügyi nehézséggel küzdő adósok jogosultak ezt választani, akik részére 2011. október 1-én vagy az után folyósítottak közvetlen hitelt. A havi törlesztések alacsonyabbak lesznek, mint a tízéves standard visszafizetési mód esetén lennének, de összességében többet kell majd visszafizetni, mint a standard mód esetén kellene. Annak, aki 20 évi törlesztési időnek megfelelő havi törlesztéseivel nem képes teljes egészében visszafizetni hitelét, elengedik a fennmaradó összeg személyi jövedelemadó-köteles lehet

Visszafizetési modell	Jogosult hitelprogramok	Futamidő és havi részletek	Előnyök a többi visszafizetési modellhez képest
Jövedelemfüggő visszafizetési mód (<i>Income-Contingent Repayment Plan, ICR</i>)	Közvetlen támogatott és nem támogatott hitelek, hallgatóknak folyósított közvetlen PLUS hitelek, közvetlen konszolidáló hitelek	A maximális futamidő 25 év lehet, a havi törlesztőrészek a jövedelem változásával változnak. A törlesztéseket évente újraszámítják az adós korrigált bruttó jövedelme, a családnagyság és az általa felvett (tanulmányi célú) közvetlen hitelek összege függvényében	Összegében többet kell majd visszafizetni, mint a tízéves standard visszafizetési mód esetén kellene. Annak, aki 25 évi törlesztési időnek megfelelő havi törlesztéseivel nem képes teljes egészében visszafizetni hitelét, elegendik a fennmaradó tartozását. Az elegendett összeg személyi jövedelemadó-köteles lehet
Jövedelemérzékeny visszafizetési mód (<i>Income-Sensitive Repayment Plan</i>)	Támogatott és nem támogatott szövetségi Stafford-hitelek, FFEL PLUS hitelek és FFEL konszolidáló hitelek	A maximális futamidő tíz év lehet. A havi törlesztés az éves jövedelmen alapszik, és párhuzamosan változik a jövedelem változásával	Összegében többet kell majd visszafizetni, mint a tízéves standard visszafizetési mód esetén kellene. A különböző hitelfolyósítóknál a havi törlesztések meghatározására használt képletek e visszafizetési mód esetén eltérhetnek egymástól

^a 2010 előtt az Egyesült Államokban a szövetségi családi oktatási hitelprogram (*Federal Family Education Loan Program, FFEL*) volt a diákhitelek legfőbb forrása. E program keretében *magánhitelezők* (jellemzően bankok, pénzüzetek) nyújtottak a *szövetségi kormányzat által garantált diákhiteleket* a hallgatók felsőoktatási költségeinek fedezésére. (A kormányzati garancia az adós esetleges fizetési képtelensége esetén mentesítette a hitelezőt a következményektől.) A szövetségi családi oktatási hitelprogram keretébe tartoztak a támogatott és nem támogatott szövetségi Stafford-hitelek, a FFEL PLUS hitelek és a FFEL konszolidáló hitelek. Obama elnök 2009 áprilisában a kongresszus elé terjesztett javaslata hatására a 2010. évi egészségügyi és oktatási kiegyezési törvény (*Health Care and Education Reconciliation Act of 2010*) megszüntette a magánhitelezők által nyújtott szövetségi diákhiteleket, és ezek szerepét a szövetségi oktatási minisztérium közvetlen hitelprogramja vette át.

^b Azok számítanak új adósnak, akiknek nem volt közvetlen vagy FFEL hiteltartozásuk 2007. október 1-én, illetve a kölcsön felvételének időpontjában, amennyiben arra ez után az időpont után került sor.

^c Az ugyanazon hallgató által felvett különféle szövetségi diákhitelek legtöbb fajtája egy úgynevezett konszolidáló hitel (*consolidation loan*) segítségével egyetlen hitelbe vonható össze, így az adósnak a későbbiekben több különböző törlesztés helyett csak egyetlen havi törlesztést kell majd fizetnie. A magánhitelezőktől felvett oktatási hitelek közvetlenül nem konszolidálhatók. Ha az adósnak elmaradása van, a hitel nemtörlesztővé vált (bebukott), a konszolidálás igénybevételéhez az adósnak meg kell felelnie bizonyos feltételeknek. Az eltartott hallgatók szüleinek folyósított PLUS hitelek nem kombinálhatók a konszolidációs folyamat során a hallgató által közvetlenül felvett hitelekkel, azaz ezek nem ruházhatók át arra a hallgatóra, akinek szülei a hitelt felvették.

^d Azok minősülnek a jogosultság szempontjából részleges pénzügyi nehézséggel küzdő adósnak, akiknek törlesztése a tízéves standard visszafizetési mód esetén meghaladná a diszkrecionális jövedelem [a korrigált bruttó jövedelem és az illető családnagysága és lakóhelye (tagállam) szerint változó szegénységi határ különbsége] 10 százalékát.

Forrás: saját szerkesztés <http://studentaid.ed.gov/repay-loans/understand/plans> alapján

A szövetségi oktatási hitelek hagyományos tízéves standard visszafizetési módja meglehetősen komoly terhet jelent az érintett adósok számára. A közelmúlt törvényi változásai hatására azonban ma már számos különböző, a jövedelemhez, illetve az adós fizetőképességéhez igazodó visszafizetési lehetőség áll az ezek igénybevételére jogosult hallgatók rendelkezésére. A két legfontosabb ilyen lehetőség az úgynevezett jövedelemfüggő visszafizetési mód (*Income-Contingent Repayment Plan, ICR*), illetve a 2007-es felsőoktatási költségcsökkentési és hozzáférési törvény (*College Cost Reduction and Access Act, CCAA*) által bevezetett úgynevezett jövedelemalapú visszafizetési mód (*Income-Based Repayment Plan, IBR*). E két lehetőség közül a jövedelemalapú visszafizetés a szélesebb körben igénybe vehető, mivel az mind a korábbi szövetségi családi oktatási hitelprogram (*Federal Family Education Loan Program, FFEL*), mind pedig a közvetlen szövetségi hitelprogram (*Federal*

Direct Loan Program) keretében szerzett adósságok esetén elérhető, míg a jövedelemfüggő visszafizetés csak a közvetlen szövetségi hitelprogram keretében felvett közvetlen kormányzati hitelek esetén alkalmazható. Mindkét választási lehetőség esetén egy 25 évet kitevő törlesztési időszak (ez 300 – nem szükségképpen folyamatos – maradéktalanul törlesztő hónapot jelent) letelte után az esetlegesen fennmaradó további adósságot elengedik.

A jövedelemalapú törlesztés (IBR) nem terjed ki az eltartott gyermekeik továbbtanulásának finanszírozása érdekében a szülők által (akár az FFEL, akár a közvetlen hitelprogram keretében) felvett PLUS hitelekre,⁸⁹ illetve azokra a konszolidáló hitelekre, amelyekkel szülői PLUS hiteleket is konszolidáltak. A jövedelemfüggő törlesztés (ICR) előnye a jövedelemalapúval szemben, hogy – bár a szülők által felvett PLUS hitelekre közvetlenül ez sem vehető igénybe, de az olyan közvetlen szövetségi konszolidáló hitelekre már kiterjed, amelyekkel közvetlen szülői PLUS hitelt is konszolidáltak. A jövedelemalapú törlesztés előnye viszont az alacsonyabb havi törlesztés a jövedelemfüggőhöz képest (ez utóbbi havi törlesztése bizonyos esetekben akár még a tízéves standard visszafizetési mód havi törlesztőrészleténél is magasabb lehet).

Mind az IBR, mind pedig az ICR választása esetén előfordulhat, hogy a havi törlesztés még az esedékes hitelkamatot sem fedezi. Ilyen esetekben az IBR határozottan előnyösebb választás az ICR-nél, ugyanis a támogatott hitelekre a jövedelemalapú törlesztés választása esetén a kormányzat akár a visszafizetési periódus kezdetétől számított három egymás utáni éven át is magára vállalja az adós törlesztése által nem megfizetett kamatokat, továbbá a meg nem fizetett kamatokat csak akkor tőkésítik, ha az adós már nem küzd olyan részleges pénzügyi nehézséggel,⁹⁰ ami eredetileg lehetővé tette számára az IBR választását, vagy ha az adós úgy dönt, hogy kilép a jövedelemalapú visszafizetési módból. Ezzel szemben a jövedelemfüggő törlesztést (ICR) választó adósoknak nem áll módjukban az államra hárítani a kamatokat, azaz mindenképpen saját maguk kénytelenek megfizetni azokat. Ha a számított törlesztés egy adott évben nem fedezte az esedékes évi kamatok összegét, a kamatok fennmaradó részét évente tőkésítik. Az ilyen tőkésített kamatok azonban nem haladhatják meg az eredetileg felvett hitelösszeg 10 százalékát. E felett a 10 százalékos plafon felett a meg nem fizetett kamatok továbbra is felhalmozódnak, tehát a pénzügyi nehézségek enyhülése esetén elvben meg kell majd fizetni azokat, de már nem adódnak hozzá a tőketartozáshoz, azaz ezek az elmaradt kamatok már nem kamatoznak.

A 2007-es felsőoktatási költségcsökkentési és hozzáférési törvény az Egyesült Államokban is viszonylag széles körben lehetővé tette az arra jogosultak számára a szövetségi [kormányzati] diákhitelnek nem túlzottan megterhelő, és (a közszolgáltatásban állók számára) mégis gyorsan letudható visszafizetését. A törvény a már említett úgynevezett jövedelemalapú visszafizetés lehetőségének bevezetésén túl egy további kedvező lehetőséget is megteremtett: ez a közszolgálati dolgozók hiteladósságának elengedése (*Public Service Loan Forgiveness, PSLF*). Ez a törvényi változás lehetővé tette, hogy a közszolgálatban álló, általában a ver-

⁸⁹ Az eltartottság meghatározását és a PLUS hitelek fogalmát, magyarázatát lásd az *F5. táblázat* jegyzeteiben.

⁹⁰ A fogalom magyarázatát lásd az *F6. táblázat* jegyzeteiben.

senyszférához képest mérsékeltebb díjazásban részesülő munkavállalók oktatási hiteladóságát egy összességében tíz évet kitevő törlesztési periódus elteltével elengedjék.

A közszolgálati dolgozók hiteladóságának elengedése a *tágabban értelmezett közszolgálatban*⁹¹ foglalkoztatott olyan felsőfokon tanult munkavállalókra vonatkozik, akik a William D. Ford közvetlen szövetségi hitelprogram keretében vettek fel hiteleket tanulmányaik finanszírozására, és akik összességében legalább tíz éven át (de nem szükségképpen folyamatosan) közszolgálatban állnak, és ezalatt az a jövedelemfüggő visszafizetési program (ICR), a jövedelemalapú visszafizetési program (IBR) vagy a tízéves úgynevezett standard visszafizetési program alapján összességében legalább 120 hónapon át fizetik törlesztéseiket. A jogosultsági feltételeknek maradéktalanul megfelelő közszolgálati munkavállalók állami felsőoktatási hiteltartozását a törlesztések összességében 120 hónapon át tanúsított megfizetése esetében elengedik.

Az amerikai hallgatói hitelekről és elengedésük lehetőségeiről sok további hasznos információ található például a <http://www.usnews.com/education/blogs/student-loan-ranger> és a <http://www.equaljusticeworks.org/ed-debt/> oldalakon.

⁹¹ Ez magában foglalja a szokásos amerikai értelmezés szerint a (szövetségi, állami, helyi, törzsi szintű) kormányzaton, a hadseregen, rendfenntartó szerveken, állami iskolákon és állami felsőoktatási intézményeken túlmenően az úgynevezett nemzeti szolgálatokat (mint például az AmeriCorps és a Peace Corps, azaz Békehadtest) és a nonprofit szervezeteket is.

III. A FELSŐOKTATÁSI KÖLTSÉGMEGOSZTÁS ÁTALAKÍTÁSÁNAK SZÜKSÉGESSÉGE MAGYARORSZÁGON

Miután az előző részben tisztáztuk a költségmegosztással kapcsolatos fő fogalmakat, kijelöltük az értelmezési kereteket, és áttekintettük a főbb nemzetközi mintákat, rátérhetünk a finanszírozási modell megválasztásával kapcsolatos, a magyar felsőoktatási és költségvetési politika számára egyaránt elsődleges fontosságú kérdések megválaszolására.

Ebben a részben elsősorban arra keressük a választ, hogy vajon szükség van-e a hazai felsőoktatásban a költségmegosztás átalakítására, ezen belül különösen a tandíjak általános bevezetésére, és ha igen, miért. Mivel a tények és a lehetőségek ismeretében a kérdés első felére adható értelmes válasz már hosszú ideje csakis igenlő lehet, amint azt a következőkben bizonyítani is fogjuk, azt is megvizsgáljuk majd, hogy a hazai problémák és az elérhető nemzetközi tapasztalatok ismeretében milyen típusú tandíjakra, milyen elvekre épülő hallgatótámogatási mechanizmusokra, illetve milyen, a tandíjak halasztott fizetését lehetővé tevő pénzügyi megoldásokra lenne szükség a magyar felsőoktatásban.

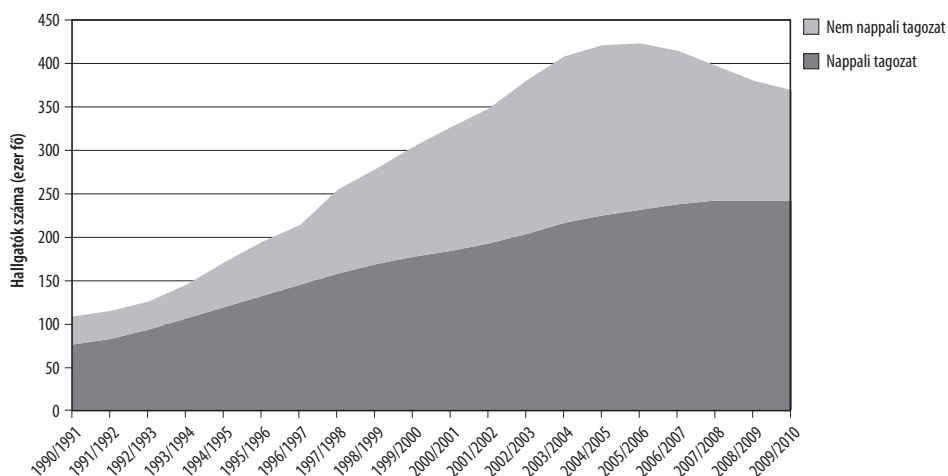
Finanszírozási helyzetkép – a tandíjak hazai szükségességének alátámasztása

Magyarország a rendszerváltozás után két okból is nagyon erős felsőoktatási expanzió zajlott le (1. ábra). Egyrészt a szocializmus évtizedei alatt tudatosan és tartósan alacsonyan tartott felsőoktatási felvételi keretszámok, valamint a nemzetközi szinthez és a lakossági igényekhez képest is alacsony részvételi arányok miatt felgyülemlett „elhalasztott lakossági keresletre” adott természetes reakció volt ez a robbanásszerű növekedés. Másrészt pedig a magasan képzett munkaerő iránti erősödő munkaerő-piaci kereslet kielégítéséhez és a magyar munkaerő nemzetközi versenyképességének helyreállításához is feltétlenül szükség volt az expanzióra. A jelentős expanzió ellenére Magyarország a 25 év feletti aktív korú népesség minden egyes korcsoportjában a bármilyen szintű felsőfokú végzettséget szerettek arányát tekintve még most is jelentősen elmarad az általunk vizsgált 19 OECD- és EU-tagállam¹ mögött, és ez az elmaradás épp a fiatalabb korcsoportok körében a legnagyobb (vö. 2. ábra, lejjebb).²

¹ Az a 19, egyaránt OECD- és EU-tagállam tartozik ide, amelyre az OECD Education at a Glance szokásos adatai rendelkezésre állnak, illetve becsülhetők: Ausztria, Belgium, Csehország, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Lengyelország, Luxemburg, Magyarország, Németország, Olaszország, Portugália, Szlovákia, Spanyolország, Svédország.

² A lemaradás a teljes értékű egyetemi és főiskolai diplomák (ISCED 5A szint) tekintetében is fennáll az 55 év alatti korcsoportokban, bár némileg kisebb, mint a rövidebb felsőoktatási képzésekkel (például felsőfokú szak-

1. ÁBRA ■ Nappali és nem nappali tagozaton tanuló hallgatói létszámok a magyar felsőoktatásban,* 1990/1991–2009/2010

* Valójában nem hallgatókról, hanem hallgatói jogviszonyokról van szó, azaz a több intézményben egyidejűleg tanuló hallgatók a statisztikákban többször szerepelnek.

Forrás: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zoi007a.html.

Ha a felsőfokú továbbtanulás iránti kényszerűen elhalasztott kereslet fokozatosan le is csengett (ami a jelentkezési adatokon túl a nem nappali tagozatos képzéseken tanuló hallgatók 2005/2006 utáni csökkenő számában és a nappali tagozaton tanulók növekedésének lelassulásában is tükröződik az 1. ábrán), az expanzió eredményeképpen a felsőoktatásban tanulók száma, ami a 2005/2006. évi csúcson már 1990/1991. tanévi szintjének négyszeresét is meghaladta, az évtized végén is még annak mintegy három és félszerese maradt.

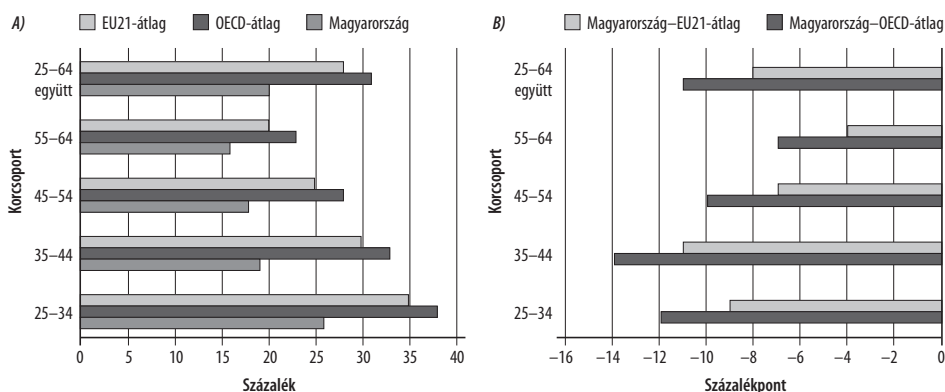
Bár a képzési szerkezet és a minőség szempontjából az expanzió konkrét megvalósulása valószínűleg jogosan bírálható, összességében a felsőoktatás felfutása és a hozzáférés kiszélesítése mégis mindenképpen pozitív fejlemény – még akkor is, ha ebben a tekintetben korántsem teljes az egyetértés a médiában és a politikában, valamint az oktatás és munkaerőpiac kapcsolatával foglalkozó kutatók körében. Az utóbbi időben a médiában uralkodóvá vált és komoly oktatáspolitikai befolyásra is szert tett a felsőfokú túlképzés³ és a diplomás munkanélküliség rémével való riogtatás, illetve a témával foglalkozó szakmai publikációk között is mind nagyobb teret nyert a diplomástúltermeléssel és a diplomások úgynevezett kiszorítási hatásával foglalkozó, sokszor empirikusan nem kellően megalapo-

képzés) együtt vizsgálva. Ráadásul ez a lemaradás épp a 25–34 éves korcsoportban a legnagyobb (bővebben lásd 129. o. 5. lábjegyzet).

³ A túlképzés (és alulképzés) kérdésköréről általában (és 2002-ig Magyarországon) jó áttekintést nyújt Galasi [2004].

2. ÁBRA ■ A felsőfokú végzettségűek* aránya (A rész) és a diplomásarány elmaradása Magyarországon korcsoportonként az OECD és az EU21** átlagához viszonyítva (B rész), 2010

* A gyakorlatorientált, munkaerő-piaci belépésre képző, gyakran rövidebb ciklusú (de minimum két éves, ISCED5B szintű) felsőoktatási képzéseket (az ide tartozó képzések Magyarországon általában a felsőfokú szakképzés körébe tartoznak) végezettek is a felsőfokú végzettségűek körébe számítva.

** EU21: Ausztria, Belgium, Csehország, Dánia, Egyesült Királyság, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Lengyelország, Luxemburg, Magyarország, Németország, Olaszország, Portugália, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország, Svédország.

Forrás: az OECD [2012] A1.3.a táblázata alapján.

zott szakirodalom (a teljesség igénye nélkül például Polónyi–Timár [2001], Polónyi [2010], Pogátsa [2011] *Ökopolisz Alapítvány* [2012]). E kérdésben 2010-ben egy interjúban (lásd Bíró–Setényi [2010]) is megfogalmazott, lényegében Varga Júliáéval⁴ megegyező állásponton az azóta napvilágra került újabb adatok és tények fényében sem érzem úgy, hogy változatnom kellene.

Mint az a 2. ábrán jól látható, a felsőoktatási végzettségűek aránya Magyarországon minden vizsgált korcsoportban jelentősen elmarad az OECD-átlag mögött, és az EU21 országok átlagát sem éri el egyik korcsoportban sem.⁵ Különösen elszomorító, hogy a magyar felsőoktatás korábban bemutatott jelentős expanziója ellenére is ez az aránykülönbség mind

⁴ Varga Júlia álláspontját ismerteti például Horváth [2011], és bővebben kifejti Varga [2012].

⁵ Feltétlenül megjegyzendő azonban, hogy amennyiben kimondottan csak a diplomásokat (a korábbi a főiskolai és egyetemi diplomásokat, valamint a mai osztatlan képzésben, illetve a bolognai alapképzési/mesterképzési rendszerben diplomáztottakat), továbbá a tudományos fokozattal vagy PhD-vel rendelkezőket hasonlítjuk össze, akkor a magyar elmaradás az OECD és EU21 mögött jóval alacsonyabbnak mutatkozik. Amennyiben csak az így értelmezett diplomásokat (azaz az ISCED5A és ISCED6 szintű képzéseket végzettek) vizsgáljuk, akkor a korcsoportonkénti százalékpontos különbségek az OECD-átlaghoz képest gyakorlatilag csak a fiatalabb korcsoportokban mutathatók ki (a 25–34 éves korcsoportban 3, a 35–44 évesben pedig 5 százalékpont az elmaradásunk, a következő 45–54 éves korcsoportban már csak 1 százalékpont a negatív irányú eltérés, majd ez is eltűnik). Az EU21-hez viszonyítva még kisebb a magyar elmaradás, sőt, a két idősebb korcsoportban a magyar értékek kicsivel még meg is haladják az EU21 átlagát. Mindez azt mutatja, hogy a hazai felsőoktatás elmaradása elsősorban a rövid ciklusú, gyakorlatias, munkaerő-piaci orientáltsgú képzések (körülbelül a felsőfokú

az OECD-hez, mind pedig az EU21-hez viszonyítva a fiatalabb korcsoportokban (a 25–34 és a 35–44 évesek között) a legnagyobb, és önmagában véve is igen jelentős, az OECD-hez viszonyítva a 10 százalékpontot is jóval meghaladja. Ennek fényében felsőoktatási túlképzésről beszélni ma Magyarországon meglehetősen érthetetlennek és értelmetlennek tűnik, és a magyar munkaerő-piaci adatok (a foglalkoztatottsági, munkanélküliségi és béradatokat lásd később az 1. táblázatban) az alacsonyabb iskolafokozatokat végzettek munkaerő-piaci helyzetét is figyelembe vevő elemzése (a magyarországi adatok alapján éppúgy, mint nemzetközi összehasonlításban) egyértelműen azt mutatja, hogy ilyesmiről szó sincs.

Bár kötetünk I. – *A tandíj közgazdaságtana* című – részének 1. ábrája azt mutatja, hogy Magyarország a magánforrások a felsőoktatási intézmények finanszírozásában betöltött szerepe tekintetében a maga 20 százalékot meghaladó 2006. évi arányával az OECD-országok középmezonyében helyezkedik el, a tandíj a felsőoktatás finanszírozásában betöltött jelentőségének megítélése szempontjából azonban nem ez az adat, hanem a háztartási eredetű magánkiadások aránya a döntő (I. rész 2. ábra). E mutató szerint azonban Magyarország a kétezres évek első évtizedének közepén az I. rész 2. ábráján feltüntetett 28 mai OECD tag közül hátulról csupán a hatodik helyen állt.

Mindez, valamint a közösségi vagy az egyéb, nem lakossági eredetű magánforrásból történő jelentősebb felsőoktatási forrásbevonás lehetőségének tartós hiánya kézenfekvővé teszi, hogy a felsőoktatás finanszírozásában az eddigieknél jóval nagyobb mértékben támaszkodjunk a háztartási magánforrásokra.

A magyar költségvetés már hosszú ideje szorult helyzetben van, nem kis mértékben a GDP-hez mérten jelentős államadósság magas finanszírozási terhei miatt. Mivel a magyar gazdaság növekedési teljesítménye tartósan meglehetősen gyenge, jelenleg pedig különösen az, nem várható, hogy az ország egyhamar „kinövekedje” magát abból a helyzetből, amelyben a felsőoktatásra fordítható költségvetési kiadások erősen korlátozottak, ezért jó ideig valószínűtlen, hogy a felsőoktatási támogatások GDP-hez viszonyított aránya érdemben növekedhessen. Tekintettel arra, hogy a nem lakossági (például vállalati) magánforrások finanszírozási szerepe Európában általában sehol sem különösebben jelentős, ezek súlya jelentősen aligha bővíthető Magyarországon: sem az elhúzódozó hazai válság körülményei között, sem pedig közvetlenül utána (amikor a kilábaláshoz szükséges beruházási igények elszívó hatása jelentős lesz) nem valószínűsíthető a felsőoktatásra fordított hazai vállalati források jelentős növekedése.

A háztartási magánforrások relatíve nem magas aránya ugyanakkor egyáltalán nem jelenti azt, hogy az ezredforduló után a (hivatalos terminológiában eufemisztikusan csak *költségtérítésnek* nevezett) tandíjak ne érintették volna a hallgatók nagyon széles körét.⁶ A költségtérítéses

sakképzés) esetében igazán jelentős. Emellett az, hogy a fiatalabb korosztályokban az eltérés nagyobb, mint az idősebbekben, ami a fokozódó leszakadást vetíti előre.

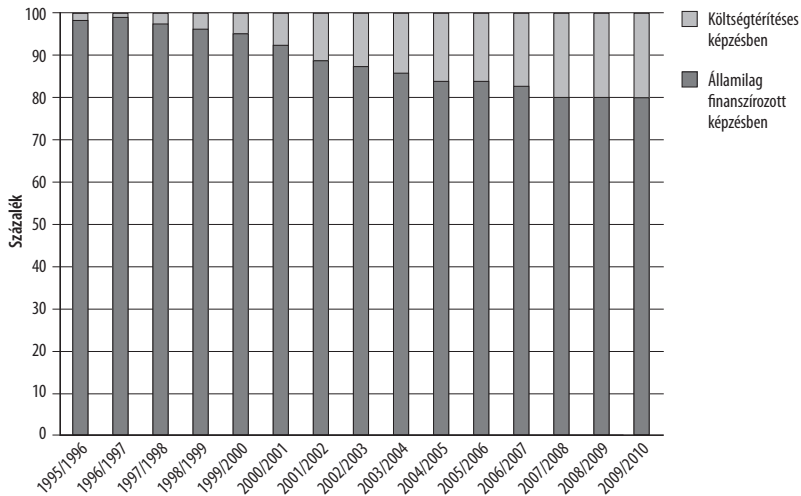
⁶ A 2000/2001. tanévben a költségtérítéses képzésben részt vevő hallgatók aránya csaknem 42 százalék volt, és ez az arány egészen a 2005/2006. tanévig növekedett, amikor is már az 50 százalékot is meghaladta. Ezután ugyan évről évre csökkent, de a 2008/2009. tanévben még mindig 44 százalék felett volt. Vessd össze Mészáros [2012] 11. táblázatával (283. o.), illetve az Oktatási évkönyvek adataival.

formában tanuló hallgatók magas, 50 százalékot közelítő aránya jórészt a nem nappali tagozaton, illetve a különféle diploma utáni képzési formákban tanuló hallgatók jelentős (és az 1. ábra szerint egészen a 2005/2006-os tanévig jelentősen bővülő) létszámának tudható be: a rendszerváltás óta a különféle nem nappali tagozatos képzési formákban részt vevő felsőoktatási hallgatók túlnyomó többsége ugyanis költségtérítéses formában tanult, illetve tanul.

A nappali tagozatos hazai hallgatók közt a költségtérítéses képzésre járók aránya egészen a kilencvenes évek végéig elenyésző volt. A Bokros-féle, inkább szimbolikus jelentőségű tandíj az 1998-as kormányváltás utáni eltörlésével azonban megváltozott a kép (3. ábra), innentől kezdve ugyanis a keresett állami intézmények mind nagyobb mértékben vettek fel népszerű szakjaira költségtérítéses nappali helyekre a felvételi ponthatártól csak kissé mértékben elmaradó jelentkezőket, és a felsőoktatási magánszektor bővülése is növelte a költségtérítéses hallgatók arányát. A 2007/2008. tanév után azonban a költségtérítéses nappalis hallgatók addigi fokozatos aránynövekedése megállt, és arányuk a következő években 20 százalékon stabilizálódott.

Éppen a költségtérítéses nappali tagozatos képzés megléte és mérete alapján sorolható a kétezres évtized második felére a magyar felsőoktatás-finanszírozási rendszer egyértelműen a – nemzetközi szervezetek és szakértők által kárhóztatott, általánosan igazságtalannak, nem méltányosnak tartott – kétvágányos, úgynevezett duális finanszírozási rendszerek (*dual track systems*) közé (vö. Santiago és szerzőtársai [2008], Halász [2012]).

3. ÁBRA ■ Az állam által finanszírozott és a költségtérítéses képzésben tanuló hallgatók* aránya** nappali tagozaton a magyar felsőoktatásban, 1995/1996–2009/2010

* 2000/2001-ig csak az egyetemi és főiskolai szintű képzésben tanuló hallgatók (a felsőfokú szakképzés, szakirányú továbbképzés, doktori képzés hallgatói nélkül)

** A külföldi hallgatók nélkül számított hallgatói létszám százalékában.

Forrás: Oktatás-statisztikai évkönyvek adott évi kiadásai, Emberi Erőforrások Minisztériuma honlapja.

A hallgatói hozzájárulás típusait *Halász* [2012] (*Johnstone–Marcucci* [2010]-re épülő) okfejtése két szempont szerint kategorizálja. Az egyik a mindenre kiterjedő igazságos bejutási és hallgatótámogatási rendszer léte vagy hiánya, a másik pedig a tandíj léte vagy hiánya (lásd az i.m. 11. ábráját). Tandíj hiányában a két szélső pólus az ingyenes, mindenki számára hozzáférhető felsőoktatás (például a svéd modell), illetve az ingyenes, de a költségvetési források szűkössége miatt csak kevesek számára hozzáférhető felsőoktatás (a szocialista országok, így a rendszerváltás előtti Magyarország gyakorlatát is ez jellemezte). A tandíj léte mellett működő rendszerek pedig a szerint oszlanak két csoportra, hogy ha nem mindenki fizet tandíjat, akkor a tandíj-kötelezettség megállapítása igazságos, méltányolható szempontok alapján, vagy önkényes, igazságtalan módon történik-e. Ha az, hogy valaki ingyenes, államilag finanszírozott formában vagy pedig jelentős költségtérítés ellenében tanulhat a felsőoktatásban, a családi háttér figyelembevételével, a korábbi iskolai eredményekre és/vagy egy pillanatnyi tudást mérő felvételi vizsgára építő kiválasztási mechanizmus alapján dől el, akkor az ingyenes képzés szelektív rendszere társadalmilag igazságtalan, és szűkíti a hozzáférést. Ennek alapján érthető, hogy az ilyen rendszereket, köztük a magyar rendszert ez az osztályozás értelemszerűen az igazságtalan módon szelektáló duális rendszerek közé sorolja.⁷

Az, hogy Magyarországon az ezredforduló után a felsőoktatási költségmegosztás ilyen rendszere vált uralkodóvá, egyáltalán nem tekinthető az ország múltja és földrajzi hovatartozása által eleve elrendeltnek vagy meghatározottnak. Mint *Németh* [2012] is rámutat, Magyarország e tekintetben különös módon nem a hozzá kulturálisan, történelmileg és földrajzilag is közelebb álló visegrádi országokkal, hanem a balti államokkal és Romániával került egy csoportba.

A felsőoktatási költségmegosztásnak ez a megoldása sokkal inkább azt tükrözi, hogy a rendszerváltás utáni magyar oktatáspolitikai és társadalompolitika számára a mindenkori politikai hatalom színezetétől szinte függetlenül mindvégig mennyivel fontosabb volt a jobb szociokulturális helyzetű rétegek oktatási előnyeinek, privilégiumainak konzerválása, mint az esélyegyenlőség biztosítása vagy a társadalmi mobilitás elősegítése. (Vélhetően abból kiindulva, hogy a „társadalmi béke” fenntartását jobban veszélyeztetné, ha a bejutást szabályozó rendszer a jó érdekérvényesítő képességűek ingyenes felsőoktatásához kapcsolódó privilégiumait csökkentené, mint az, hogy a rendszer a magyar felsőoktatásban hagyományosan alulreprezentált társadalmi csoportokból érkező jelentkezők számára a felsőoktatás nyitottságát csak a fizetőképesség és fizetési hajlandóság függvényében biztosítja.)

A látszólag érdemen (általában a korábbi tanulmányi teljesítményen, illetve felvételi vizsgán) alapuló kétfágányos (duális) bejutási és finanszírozási rendszer igazságtalansága meglehe-

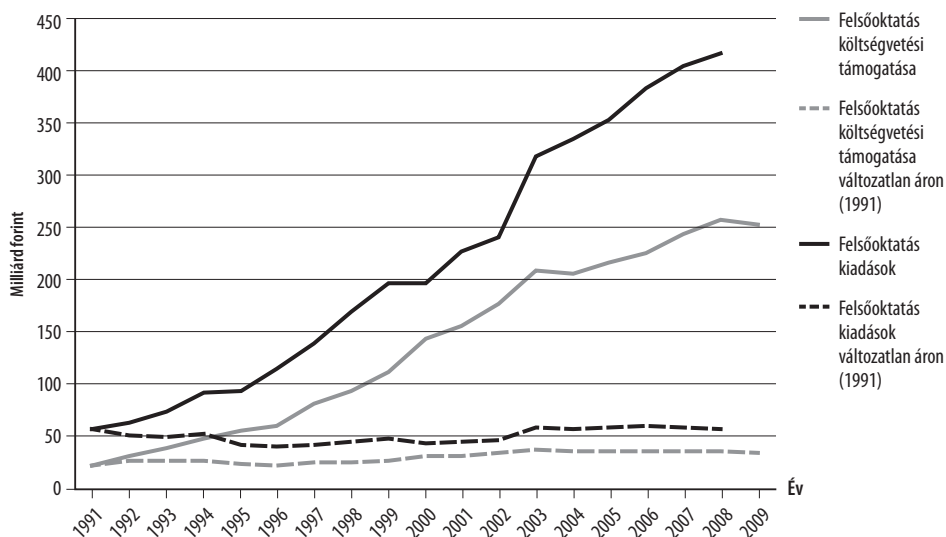
⁷ A 2012/2013-as tanévtől bekövetkező finanszírozási változások (a költségtérítések jelentős megemlése és a részösztöndíjas képzés bevezetése) a rendszer alapvető igazságtalanságán nem változtattak, sőt azáltal, hogy egyes képzési területeken az államilag támogatott férőhelyek gyakorlatilag meg is szűntek, a rendszer csak még igazságtalanabbá vált.

tősen egyszerűen belátható: mivel a korábbi tanulmányi eredmények és a felvételi vizsgateljesítmények közismerten erősen függenek a diákok háttérétől, családjuk szociokulturális helyzetétől,⁸ az ingyenes képzésbe történő bejutást szabályozó rendszer valójában diszkriminálja a kevésbé előnyös családi háttérű diákokat. Azért is igazságtalan ez a rendszer, mert a különböző kiinduló tudásszintű diákok közül a *gyengébbek* számára (akik között a kedvezőtlen családi háttérű diákok nyilvánvalóan eleve nagymértékben felülreprezentáltak, tekintve az iskolai sikeresség és a szociokulturális háttér közötti jól ismert statisztikai kapcsolatot) már eleve is költségesebb lehet egyénileg a diploma megszerzése (a tudásszintbeli, illetve képességbeli hátrány ugyanis sokszor eleve csak a tanulmányi idő megnyújtásával csökkenthető/szüntethető meg), és egy ilyen duális költségmegosztási/finanszírozási rendszerben a tandíj fizetése is éppen őket terheli majd fokozottabb mértékben. Így az azonos képzési irányban tanuló, de különböző társadalmi háttérű diákok egyéni megtérülési rátái is várhatóan nagymértékben fognak különbözni.

A duális (többvágányos) tandíjrendszer lényege éppen az, hogy a hozzáférés nyitottságára való hivatkozással a felsőoktatásba belépők számára nem ír elő általános tandíj-kötelezettséget, jóllehet egy általános tandíj-kötelezettségre épülő rendszerben a hátrányos helyzetűek számára biztosított tandíjmentességgel, illetve kedvezményekkel igenis biztosítható lenne a felsőoktatáshoz való széles körű hozzáférés. Ehelyett a duális rendszer az addigi tanulmányi teljesítmény alapján történő szelekció segítségével egy kivételezett réteg számára tartja fenn az ingyenes felsőoktatás mítoszát, miközben a hátrányos helyzetű hallgatók zömét csak a fizetős férőhelyekre enged be. Bár a költségtérítés néven futó tandíjak az ezredforduló után valójában lehetővé tették az intézményrendszer túlélését, de sem igazságosak nem voltak, sem elégséges többletforrásokat nem biztosítottak a hazai felsőoktatás minőségének és versenyképességének javításához (mivel akkoriban a költségtérítések mértéke ehhez nem volt elég magas, és az azok által érintett hallgatói kör viszonylag szűk volt még).

A hazai felsőoktatás a képzés minőségére is nyilván kiható romló forrásellátottságát jól dokumentálja a 4. és a 5. ábra. Miközben nominálisan a felsőoktatási kiadások és a támogatások is jelentősen nőttek a rendszerváltás utáni két évtizedben (bár a támogatások növekedési üteme 2002 után még nominális értéken is jelentősen visszaesett, a 4. ábra addig meglehetősen párhuzamosan haladó folyó áras felsőoktatási kiadási és támogatási görbéi onnantól egyértelműen széttartóvá válnak), az infláció kiszűrése után változatlan áron vizsgálva mind a támogatások, mind a kiadások meghökkenően stabilan alakultak, szinte elhanyagolhatóan kis mértékben ingadoztak csak az időszak során. Bár a Bokros-csomag hatására mind a kiadások, mind a támogatások reálértéke átmenetileg csökkent, 1999-ben a reálértékek nagyjából visszatértek 1994-es szintjükre, majd enyhe ingadozás után 2002 és 2008 között picit magasabb szinteken stabilizálódtak.

⁸ Ez ugyan általánosan igaz, azonban az egyes országok közoktatási rendszerei igen eltérő mértékben lehetnek hatásosak az otthonról hozott hátrányok leküzdésében. Empirikus vizsgálatok is egyértelműen bizonyítják, hogy a magyar közoktatás teljesítménye nemzetközi összehasonlításban ebben a tekintetben különösen gyenge. (Kertesi–Kézdi [2005]).

**4. ÁBRA ■ A felsőoktatási kiadások és a felsőoktatás költségvetési támogatása,*
1991–2009**

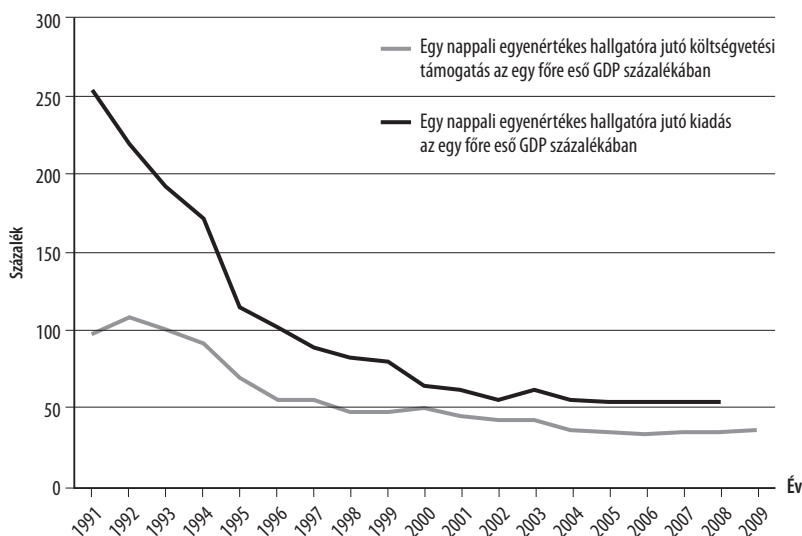
* Az ábrán szereplő költségvetési támogatás nem tartalmazza a felsőfokú továbbképzésre fordított költségvetési kiadásokat.

Forrás: a szerző és Fazekas Mihály számítása az adott évekre vonatkozó KSH-évkönyvek és OECD Education at a Glance kiadványok adatai alapján.

Tekintetbe véve, hogy ugyanezen időszak alatt a magyar felsőoktatásban hatalmas expanzió zajlott le (lásd a korábbi 1. ábrát), aminek hatására a hallgatói létszám mintegy négyszeresére, a nappali tagozatos létszám is mintegy háromszorosra duzzadt, nyilvánvaló, hogy a fajlagos forrásellátottságnak reálértéken igen jelentősen romlania kellett. Az 5. ábra az egy főre jutó GDP-hez viszonyítva mutatja be az egy nappali egyenértékes hallgatóra⁹ jutó fajlagos költségvetési támogatásokat és kiadásokat.

Különösen elgondolkodtató, hogy az egy nappali egyenértékes hallgatóra jutó felsőoktatási kiadások egy főre jutó GDP-hez viszonyított szintjében drámai visszaesés következett be. Nem egészen két évtized alatt a GDP-hez viszonyított fajlagos kiadási szint a kiinduló érték mintegy ötödére esett vissza. Bár közzismert, hogy a rendszerváltás idején az akkor még elitista szemléletű magyar felsőoktatás jelentős hatékonysági tartalékokkal rendelkezett (például az alacsony felvételi keretszámok és továbbtanulási arányok párosultak az egy hallgatóra jutó oktatók nemzetközi összehasonlításban magasnak tekinthető arányával), és az ilyen belső tartalékok mozgósítása, illetve a méretgazdaságosság lehetővé tette, hogy az expanzió ne járjon a költségek arányos növekedésével, az mégis aligha képzelhető

⁹ A nappali egyenértékes hallgatói létszámok számításánál 2004-ig a levelező tagozatos és a távoktatásban részt vevő hallgatókat 0,25-ös, az esti tagozatos hallgatókat 0,33-as súllyal vették figyelembe. 2005-től azonban mind az esti, mind a levelező és távoktatásos hallgatók egységesen 0,5 főnek számítanak.

5. ÁBRA ■ Egy nappali egyenértékes hallgatóra jutó felsőoktatási kiadások, illetve felsőoktatási költségvetési támogatások az egy főre jutó GDP-hez viszonyítva, 1991–2009 (százalék)

Megjegyzés: akkreditált iskolarendszerű felsőfokú szakképzés, főiskolai és egyetemi szintű képzés, később alap- és mesterképzés, szakirányú továbbképzés és doktori képzés hallgatói együtt. Az egyes naptári évekre vonatkozó létszámokat az adott évben befejeződő és kezdődő tanévek kezdő létszámainak átlagával közelítettük.

A nappali egyenértékes hallgatói létszámok számításakor 2004-ig a hivatalos statisztikákban a levelező és a távoktatásos hallgatók súlya 0,25, az esti tagozatos hallgatóké 0,33. 2005-től azonban már mind az esti, mind a levelező és távoktatásos hallgatók egységiesen 0,5 főnek számítanak. Az összehasonlíthatóság érdekében az ábrán az adatokat mindvégig a 2005-től általánosan alkalmazott súlyozás szerint adtuk meg.

Forrás: a szerző és Fazekas Mihály számításai az adott évekre vonatkozó KSH statisztikai évkönyvek és OECD Education at a Glance kiadványok alapján.

el, hogy az egy egyenértékes hallgatóra jutó kiadásoknak az egy főre jutó GDP-ez viszonyított arányában bekövetkező drámai csökkenés ne járt volna együtt a képzés minőségének és nemzetközi versenyképességének számottevő romlásával a legtöbb képzési területen. Egyes – főleg társadalomtudományi – területeken a korábbi ideológiai korlátok a rendszerváltással bekövetkező lebomlása, valamint az új, korszerű technológiákhoz (tananyagok, szakkönyvek, számítógépes szoftver- és hardvereszközök, oktatástechnikai eszközök stb.) való könnyebb hozzáférés¹⁰ átmenetileg ugyan javíthatta a képzés minőségét, és valamennyire ellensúlyozhatta a források csökkenésének minőségromboló hatásait; más területeken azonban – így elsősorban a gyakorlat-, labor- és eszközigényesebb képzések esetében – a minőség

¹⁰ Ebben a könnyebb hozzáférésben egyfelől jelentős szerepe volt annak, hogy a Magyarországgal szembeni embargót, a COCOM-listát 1990-ben lényegesen enyhítették, 1992 februárjában pedig véglegesen kivették az országot a lista által korlátozott országok köréből, másfelől pedig annak, hogy a külkereskedelem liberalizációjával és az EU-hoz és ezáltal az egységes európai belső piachoz való csatlakozással párhuzamosan a vámok és a szabad kereskedelem előtt álló egyéb korlátok fokozatosan lebomlottak.

és a versenyképesség egyértelműen gyengült, hosszabb távon pedig e tekintetben minden területen romlott a helyzet. A fajlagos (egy hallgatóra jutó) erőforrás-ellátottság javítása az ezredforduló utáni magyar felsőoktatásban tehát sürgető kérdés; a helyzet megnyugtató rendezése alighanem jelentős forrásbevonást igényelne. A költségvetési források szűkössége és a felsőoktatás jelentős magánhozamai egyaránt indokolhatják, hogy ez a forrásbevonás döntően magánforrásokra épüljön, és a felsőoktatásban részt vevőket terhelje. Az olyan fajta magánforrás-bevonás azonban, amely az állami támogatások jelentős csökkentésével jár együtt (a 2012-ben beindított reformok márpedig egyértelműen ebbe az irányba mutatnak), nem lehet képes e probléma kezelésére.

Természetesen a fajlagos erőforrás-ellátottság és a képzések minősége elvben más módon is javítható: az intézményrendszer reformja – a hallgatói létszám csökkentésével párhuzamosan – az intézmények és az oktatók számának (az integráció és átszervezéseken túlmenően intézménybezárásokon keresztül is megvalósuló, de a hallgatói létszámnál kevésbé drasztikus) csökkentése is tetszetősnek tűnő megoldást kínálhat e problémákra az oktatáspolitikai számára. A közelmúlt és a jelen egyes reformlépései (elsősorban az állami finanszírozású férőhelyek jelentős csökkentése és a 2012-es tandíjreform) alapján úgy tűnik, a jelenlegi kormányzat mintha ezekre a lehetőségekre kívánna építeni. Hosszabb távon mindenesetre erősen kérdéses, hogy a felsőoktatás volumenének csökkentése, a hallgatói létszámok megnyirbálása és az ágazat kibocsátásának visszafogása helyes-e és fenntartható-e, megfelel-e a lakossági és a munkaerő-piaci igényeknek, és nem rontja-e az ország versenyképességét.

Az ország magas államadósságát, a költségvetési jövedelemcentralizáció az ismétlődő ígéretetek ellenére is tartósan magas szintjét és a költségvetési egyenleggel kapcsolatos állandósult problémákat – továbbá más, jelentős költségvetési forrásokat igénylő területek súlyos problémáit (például egészségi állapot/egészségügy, foglalkoztatás/munkahelyteremtés, stb.) – tekintetbe véve, tisztán látható, hogy költségvetési forrásokból nemigen lehet enyhíteni a felsőoktatás forráshiányán.

Más megoldás hiányában a forrásbevonásnak tehát alapvetően magánforrásokra, még hozzá lakossági, háztartási magánforrásokra kell épülnie. Egy ilyen forrásbevonás kézenfekvő, gyakorlatban kipróbált és működőképes modellje az *effektív tandíjak* bevezetése és *általánossá tétele* a felsőoktatásban. Megfelelő *hallgatótámogatási rendszerrel* és *intézményi megoldásokkal* párosítva egy ilyen politika anélkül javíthat a felsőoktatás minőségén, hogy érdemben csökkentené a magasan képzett diplomások kibocsátását, vagy károsan befolyásolná a felsőoktatáshoz történő hozzáférést, és rontaná az esélyegyenlőséget. Ha azonban a hallgatótámogatási rendszer és az ehhez kapcsolódó intézményi megoldások (ösztöndíjak, kedvezmények, hallgatói kölcsönök, a tandíjak halasztott fizetését lehetővé tevő egyéb innovatív megoldások) fejlesztése elmarad, vagy nem megfelelő irányú lesz, a tandíjakra történő fokozottabb támaszkodás negatív hatással is lehet az esélyegyenlőségre és a társadalom nyitottságára, gátolhatja a felfelé történő társadalmi mobilitást, komoly tehetségek elsikkadásával járhat, és hátráltathatja az egyéneken rejlt intellektuális képességek kibontását.

Magyarország abban a szerencsés helyzetben van, hogy egy ilyen magánforrás-bevonás, a költségmegosztási modell ilyen irányú átrendeződése nemcsak szükséges, de lehetséges is. Már korábban *Semjén* [2004a] is rámutatott arra, hogy a rendszerváltás utáni hazai vizsgálatok – például *Varga* [1995] – fényében a felsőoktatás egyéni megtérülése biztosított és jelentős. Ezen felül, mint arra *Varga* [1999] is rámutat, az is egyértelműen kijelenthető, hogy a rendszerváltás után a felsőfokú oktatás egyéni megtérülési rátája jelentősen megemelkedett Magyarországon, még ha nem is olyan jelentős mértékben, mint a középiskolai oktatásé (amelynek költségei jóval alacsonyabbak a felsőfokénál).¹¹

Az egyes oktatási fokozatok megtérülési rátáinak számítása során az adott oktatási szint előző képzettségi szinthez viszonyított többlet-életkeresetét az adott szintű oktatás költségeivel vetjük össze (bővebben lásd *Psacharopoulos* [1987], illetve *Varga* [1995] és [1999]). Az egyéni megtérülési ráták vizsgálatánál a nettó életkereset-többletet az oktatás egyéni költségeivel, a társadalmi megtérülési ráta vizsgálatok pedig a bruttó életkereset-többletet az oktatás társadalmi költségeivel kell szembeállítani – mindkét esetben a költségek között számításba véve nemcsak az oktatás közvetlen költségeit, hanem a közvetetteket is, amelyek legfontosabb eleme a tanulás miatt elmulasztott kereset. Az egyéni és társadalmi hozamok és a költségek jelentősen eltérnek egymástól, és ezek az eltérések magyarázzák az egyéni és társadalmi megtérülési ráták közti gyakran jelentős különbségeket (lásd például az itt következő 1. táblázatot). A hozamok számításba vételekor az egyéni ráták esetében a nettó, a társadalmi ráták esetében pedig a bruttó keresetekkel számolnak, a költségek figyelembevételkor pedig a társadalmi ráták vizsgálatok a bruttó, míg az egyéni ráták esetében a nettó elmulasztott keresetekkel. Az egyéni költségeket döntő mértékben meghatározó (a képzésben való részvétel időigénye miatt fellépő) jövedelemkiesést ugyanakkor csökkentik a hallgatói pénzügyi támogatások és a hallgatók esetleges (részmunkaidős, nyári stb.) munkajövedelmei. A felsőoktatásnak nyújtott közösségi (állami, költségvetési) támogatások értelemszerűen a társadalmi költségek között szerepelnek.

Varga [1996] számításai mellett a képzési területek jelentősen eltérő megtérülésére is utalnak, amit megerősített *Varga* [2001] a hallgatók – a fiatal diplomások életpálya vizsgálatának (FIDÉV) eredményeihez viszonyítva is meglehetősen megalapozottnak tűnő – kereseti várakozásai alapján számított várható megtérülési rátáira vonatkozó vizsgálata is. Ennek alapján tehát nem egységes, hanem képzési területenként is differenciált tandíjak tűnnek indokoltnak.¹²

¹¹ *Varga* [1999] számításai korrígiálatlan kereseti adatokkal készültek, azaz sem a munkanélküliség, sem pedig az inaktivitás valószínűségét nem veszik figyelembe a hozamok és az elmulasztott keresetek számításakor, ami befolyásolhatja az eredményeket. Korrígiált adatok alapján a felsőoktatás megtérülése jóval kedvezőbbnek mutatkozna: *Varga* Júlia korábbi számításai szerint például a hallgatói támogatások és a részmunkaidős jövedelmek költségcsökkentő szerepét figyelembe véve, a felsőoktatás egyéni megtérülési rátái 1994-ben határozottan meghaladták a középiskolaiét (*Varga* [1996]).

¹² Nyilvánvalóan az azonos képzési területeken belüli megtérülések (hozadéki ráták) eltérhetnek képző intézmények szerint is, tükrözve az intézmények eltérő presztízsét és képzési színvonalát, ami a tandíjak intézmények közti differenciálásának szükségességére utal.

1. TÁBLÁZAT ■ A felsőfokú végzettséghez kapcsolódó munkaerő-piaci előnyök egyes OECD-országokban a kétezres évek első évtizedének második felében

	Felsőfokú végzettségűek átlagbére a középfokú végzettségűek átlagbéreinek százalékában, 2009		Felsőfokú és középfokú végzettségűek foglalkoztatási rátája közötti különbség a 25–64 éves korcsoportban, 2009		Felsőfokú és középfokú végzettségűek munkanélküliségi rátája közötti különbség a 25–64 éves korcsoportban, 2009		A felsőoktatás megtérülési rátái, férfiak, 2007		A felsőoktatás megtérülési rátái, nők, 2007					
							egyéni		társadalmi		egyéni		társadalmi	
	százalék	rangsor	százalékpont	rangsor	százalékpont	rangsor	százalék	rangsor	százalék	rangsor	százalék	rangsor	százalék	rangsor
Csehország	188	3.	9,2	8.	-3,2	7.	17,6	4.	12,9	4.	16,0	4.	11,6	5.
Észtország	137	10.	11,2	5–6.	-8,5	1.	n. a.		n. a.		n. a.		n. a.	
Lengyelország	167*	5.	19,0	1.	-3,6	6.	21,6**	1.	14,8**	3.	20,4**	1.	12,5*	3.
Magyarország	211	1.	11,8	4.	-4,7	4.	20,0	2.	21,8	1.	14,3	5.	18,2	1.
Szlovákia	184	4.	11,2	5–6.	-6,1	2.	n. a.		n. a.		n. a.		n. a.	
Szlovénia	191	2.	13,8	2.	-2,5	8.	19,1	3.	16,3	2.	17,7	2–3.	13,4	2.
Ausztria	155	9.	9,1	9.	-1,4	10.	10,4	7.	6,8	7.	9,8	6.	6,0	7.
Hollandia	159*	7.	6,4	11.	-0,7	11.	7,4**	8.	6,5**	8.	6,2**	8.	5,6**	8.
Írország	164	6.	12,9	3.	-5,2	3.	13,9**	5.	10,2**	6.	17,7**	2–3.	12,4**	4.
Németország	157	8.	10,9	7.	-4,1	5.	11,5	6.	12,6	5.	8,4	7.	8,9	6.
Svédország	126	11.	6,8	10.	-1,9	9.	7,1	9.	5,1	9.	5,8	9.	1,5	9.
OECD-átlag	157		9,4		-4,7		12,4		11,1		11,5		9,2	

* 2008, ** 2006.

Forrás: Németh [2012] 12–15. táblázatai alapján (az eredeti adatok forrásai: OECD [2011] A7.3a, A7.4a, A8.2.a–c, A9.3–4. táblázatok)

Jóval frissebb adatok alapján OECD [2011] és Németh [2012] nemzetközi összehasonlításban is megerősíti ezt a képet, sőt, az OECD-adatok alapján (1. táblázat) egyértelműen látszik az is, hogy a magyar felsőoktatás megtérülési rátái nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedően magasak.¹³ (Ennek okait Magyarországon nem a diplomás bérek kiemelkedő mértékében, hanem a bérszerkezetben, az általában is és képzettségi szint szerint is magasnak tekinthető bérkülönbségekben, valamint az alacsony forrásellátottság következtében a táblázat által bemutatott időszakban még relatíve alacsony egyéni és társadalmi költségekben kell keresni.)

¹³ Az adatok annyiban kicsit meghökkentők, hogy az OECD-adatok alapján a magyar felsőoktatás társadalmi megtérülési rátái magasabbak az egyéni megtérülési rátáknál, miközben az ezzel foglalkozó irodalmak (például Psacharopoulos [1987]) visszatérő megállapítása szerint a társadalmi megtérülési ráták az oktatás állami támogatása miatt általában elmaradnak az egyéni megtérülési ráták mögött.

Milyen legyen egy fenntartható és ésszerű tandíj- és támogatási politika Magyarországon?

Az európai országokban a tandíj – bár már hosszú ideje a felsőoktatás-politikai viták középpontjában áll – egyelőre meglehetősen marginális szerepet játszik. Egyes dél-európai országok magán-felsőoktatási szegmensétől, illetve néhány, a tervgazdaságról a piacgazdaságra áttért ország joggal bírálható úgynevezett duális vagy kétvágányos tandíjrendszerétől eltekintve a tandíj – bár átmenetileg több európai országban is megjelent – csak viszonylag kevés helyen tudott tartósan gyökeret eresztetni. Európában gyakorlatilag egyedül a több kormányzati cikluson is átívelő, töretlenül egy irányba mutató, konzekvens brit (elsősorban is az angol) reformok jelentenek határozott, egyértelmű elmozdulást a magánfinanszírozás szerepének erősítése irányába a 2000-es években. A tandíj általános bevezetését szorgalmazó politika azonban számos európai országban, így Magyarországon is, csak rövid időszakokra, átmenetileg tudott felül kerekedni. Ha pedig a tandíjak bevezetését követő választáson az addig kormányon lévő erők elvesztették többségüket, a tandíjreformok eredményei a kormányváltást csak ritkán élték túl.

Mint azt az OECD átfogó felsőoktatási jelentése megállapítja, a közép-kelet-európai volt szocialista országok egy részében – javarészt a szabadjára engedett spontán folyamatok hatására – sajnálatos módon a költségmegosztás átalakítása ahhoz vezetett, hogy egy olyan igazságtalan, duális térítési rendszer jött létre, amelyben a jobb társadalmi helyzetű családokból érkező diákok jórészt tandíjmentes államilag finanszírozott férőhelyeken tanulnak, miközben a hátrányos körülmények között élő hallgatók költségterítést kényszerülnek fizetni. A költségterítést fizető csoport általában igen jelentős létszámú, jellemzően mintegy a teljes hallgatói létszám felét teszi ki (vö. *Santiago és szerzőtársai* [2008] 189–193. o.).

Miután azonban az előzőkben bemutatott folyamatok meggyőzően igazolták a költségmegosztás és a tandíjak magyarországi alkalmazásának szükségességét és hosszabb távon elkerülhetetlenségét, aligha lehet kérdéses, hogy a magyar felsőoktatás jövője szempontjából kulcskérdés egy, a korábbiaknál sikeresebb költségmegosztási modell – és ennek elemeként egy fenntartható tandíjrendszer – kialakítása és bevezetése. A különböző felsőoktatás-finanszírozási, költségmegosztási megoldások választásának természetesen mind a költségvetés, mind a felsőoktatás és hosszabb távon a hazai emberitőke-állomány szempontjából komoly következményei lesznek, amelyek érintik a társadalmi mobilitást és a munkaerő versenyképességét is.

Tekintsük át pontokba szedve, röviden – az eddigiekben megismert elméleti megfontolások és gyakorlatban szerzett tapasztalatok alapján –, hogy melyek azok a főbb tulajdonságok, követelmények, amelyeket egy *sikeres* és – mind gazdasági, mind pedig társadalmi, illetve politikai értelemben – *fenntartható tandíj- és hallgatói támogatási politikának* ki kellene elégítenie! Ennek az áttekintésnek a során még a látszatát is el szeretnénk kerülni annak, hogy valamiféle egyedül üdvözítő, konkrét és követendő receptet fogalmazunk meg. Egy adott helyzetben nem szükségképpen csak egyetlen jó megoldás képzelhető el. Jelenleg

Magyarország számára sem csak egyetlen kívánatos, megvalósítható és fenntartható költségmegosztási modell létezik. Milyen követelményeket kellene tehát kielégítenie egy sikeres és fenntartható hazai tandíjpolitikának?

1. A kiépítendő tandíjrendszernek *általánosnak* kell lennie, azaz *alap esetben* minden felsőoktatási képzési formára, minden intézményre és minden hallgatóra vonatkoznia kell!

Fontos, hogy megszüntessük azt a már részletesen tárgyalt, Magyarországra is jellemző helytelen kelet-európai gyakorlatot, hogy miközben a felsőoktatási hallgatók egy része (még hozzá általában éppen az előnyösebb társadalmi helyzetű hallgatók) tandíjmentes állami finanszírozású férőhelyeken ingyenesen tanulhat, addig más részük (általában éppen a jórészt kevésbé előnyös háttérűeknek betudhatóan valamivel gyengébb tanulmányi teljesítménnyel belépők) jelentős, gyakran az önköltséget közelítő tandíjat – eufemisztikusan: költségtérítést – kényszerül fizetni.

2. Olyan tandíjrendszerre van szükség, amelyben a tandíj *effektív*, azaz a *keresletet érdemben korlátozó* mértékű!

Jelképes mértékű (feltehetően népvelési szándékkal bevezetett) tandíjak esetén a finanszírozási politika anélkül vált ki felesleges hallgatói tiltakozásokat, és nyújt könnyen kihasználható politikai támadási felületet, hogy a felsőoktatás finanszírozási helyzete az érintettek számára is jól érzékelhetően javulna, illetve a költségvetésre nehezedő nyomás csökkenne. Akár a Bokros-féle 1995. évi tandíjreform által kiváltott viharok, akár a 2000-es évek elején bevezetett egységes és viszonylag alacsony osztrák tandíjak által kiváltott társadalmi és politikai reakciók jól példázzák az ilyen, egységes és a keresletet érdemben nem korlátozó tandíjakkal operáló politika értelmetlenségét, sérülékenységét és fenntarthatatlanságát. Anélkül, hogy pontosan meg kívánnánk mondani, hol is kezdődik a keresletet érdemben korlátozó tandíjak tartománya, alighanem leszögezhető, hogy az átlagjövedelemhez mérten kirívóan alacsony, annak 10 százalékát sem elérő tandíjak nem igazán tekinthetők effektívnek.

3. Intézményi szinten az *összesített tandíjbevételeknek* jelentős, lehetőleg *meghatározó szerepe* legyen az intézmény bevételi szerkezetében – bizonyos ésszerű, a felsőoktatási intézmény jellege, képzési profilja által meghatározott korlátok között!

Nem szeretnék konkrét, általános hüvelykujjszabályt adni arra, hogy a tandíjbevételek mekkora hányadát fedezzék minimálisan az intézményi költségvetésnek. A kívánatos arány nyilván függ attól, hogy egy intézményben a képzés átlagköltsége hogyan viszonyul az átlagjövedelemhez, ezért a képzési profil szélességétől és a profilban szereplő képzések költségességétől függően a tandíjbevételek részesedése az intézmény bevételeiből meglehetősen tág határok közt ingadozhat. Az, hogy hogyan viszonyuljon egymáshoz egy-egy intézményen belül a különböző képzések tandíjszintje, az önköltségek szóródásán túl nagyban függ attól is, hogy mennyire diverzifikált az intézmény képzési szerkezete. Annak érdekében, hogy a diverzifikált, széles profilú, alacsony és magas önköltségű képzéseket egyaránt tartalmazó intézményekben a magas önköltségű képzések

tandíja ésszerű szinten tartható legyen, az érintett intézményekben meg kell engedni az egyes képzések közötti keresztfinanszírozást. Ha azonban az intézmény szűkebb profilú, és képzései zömmel magas önköltségűek (például művészeti egyetemek, Semmelweis Egyetem), a megfizethetőség érdekében a tandíjbevétele hányada a bevételi szerkezetben az általában szokásos szintnél alacsonyabb is lehet (a megfizethetőség kifejtését lásd később, a 10. pontban).

4. A tandíj-megállapítás *intézményi hatáskör* legyen, azaz ne központilag történjen! Ez természetesen nem zárja ki a tandíjak valamilyen mértékű központi szabályozását, ésszerű tandíjminimumok, illetve -maximumok előírását – de a kormányzatnak ezek meghatározása során is konzultálnia kell az intézményekkel, hogy elkerülhető legyen a központi árszabályozás kudarca, és biztosítható legyen az intézményvezetés felelőssége és számon kérhetősége.

Csak a tandíj-megállapítás intézményi hatáskörben tartása mellett lehet érhető el, hogy alkalmazkodni lehessen a hallgatói érdeklődés és a képzések iránti kereslet változásaihoz. Államilag támogatott intézményektől ugyanakkor alighanem jogosan megkövetelhető az is, hogy a kormányzatnak legyen bizonyos beleszólási lehetősége a tandíjak tartományának meghatározásába. Az intézmények számára pedig az az ésszerű, ha tandíjjaikat objektív költségviszonyaik, költségvetési támogatásuk és egyéb forrásbevonási lehetőségeik figyelembevételével, a keresleti, jelentkezési viszonyokra tekintettel állapítják meg, lehetőleg képzési irányok, szakok szerint is differenciált módon.

5. A hivatalosan megállapított *tandíjak (posted tuition)* különbségeinek részben a várható *megtérülési viszonyokon*, részben pedig a *tényleges költségeken* kell alapulniuk!

A várható életkereseti, megtérülési viszonyokat nagymértékben figyelmen kívül hagyó tandíjak (például a kizárólag az önköltségen alapuló tandíjak) előbb-utóbb mennyiségi és minőségi rekrutációs problémákhoz vezetnek, és nagy valószínűséggel eltorzítják a képzettségi szerkezetet. Ha a magas költségű, de relatíve alacsony javadalmazásban részesülő szakmák képzéseire nem lesz elegendő jelentkező, és az ilyen területeken csökken a diplomások kibocsátása, ez idővel átmenetileg javíthatja az adott területen a kereseti viszonyokat. Az alacsony kibocsátás miatt jelentkező szakemberhiány vagy a pályára kerülők minőségének drámai romlása ugyanis idővel kiválthatja a bérek alkalmazkodását (mint azt például az orvosok vagy a tanárok¹⁴ esetében központi béremelések eredményeként többször is tapasztalhattuk). Mire azonban a bérkiigazítás hatására a diplomáskibocsátás spontán alkalmazkodása az adott területen mennyiségileg és minőségileg is megtörténik, az a viszonylag hosszú képzési ciklus miatt meglehetősen hosszú időt vesz igénybe, és ráadásul ez a spontán alkalmazkodás meglehetősen tökéletlen is lesz. Ha maga a tandíj- és a bérmegállapítási mechanizmus nem változik meg, akkor idővel a probléma minden bizonnyal újratermelődik majd.

¹⁴ A példák nem véletlenek. A viszonylag rugalmatlan kormányzati szektorra jellemző a relatív bérszínvonal huzamosabb romlása utáni lökésszerű, jelentős egyszeri bércorrekcióban testet öltő „béralkalmazkodás”.

A kereseti viszonyok mellett azonban a költségtéréseknek is tükröződniük kellene bizonyos mértékig a tandíjak mértékében, biztosítva azt, hogy két, jelentősen különböző önköltségű, de nagyjából azonos várható életkeresetet biztosító diploma közül a költségesebb képzés legyen a drágább a hallgatók számára. Ennek híján ugyanis az árak orientáló szerepe elveszne, és a fogyasztói ártámogatások, illetve az ingyenes szolgáltatások esetén jól ismert kormányzati kudarc (társadalmilag nem hatékony fogyasztási szerkezet) lépne fel. A két, gyakran ellentétes szempont (költségesség, illetve jövedelmi kilátások) összeegyeztetése távolról sem egyszerű vagy problémamentes – tökéletes megoldás természetesen nem létezik, de elfogadható kompromisszum biztosan található.¹⁵

6. A tandíj generáljon többletbevételt az intézmény számára, azaz a tandíjbevétel növekedését elérő sikeres, a hallgatók által keresett intézményeket ne büntessék azzal, hogy költségvetési támogatásukat tandíjbevételeik növekedésének mértékében csökkentik!

Ez a feltétel biztosíthatja csak azt, hogy a tandíjak a kereslet-kínálat dinamikus alkalmazkodását szolgálják, lehetővé téve azt, hogy a felsőoktatási kínálat spontán módon alkalmazkodni tudjon a lakossági kereslet változásaihoz. Másfelől ez a feltétel ahhoz is szükséges, hogy a tandíjak segíthessenek felszámolni a felsőoktatást érintő forrásszűkét, és hozzájárulhassanak a képzés minőségének és versenyképességének javításához.

7. A tandíj a magyarországi kereseti viszonyok mellett is legyen *megfizethető*! Egy közép-osztálybeli kétkeresős, átlagos gyermekszámú háztartás részére a normális életfeltételek biztosítása mellett a gyermekek tandíjának a tanulmányi idő alatt történő megfizetése ne jelentsen elviselhetetlen terhet!

Amennyire az ésszerűség és a gazdasági és politikai racionalitás szempontjából fontos, hogy a tandíjak ne jelképes összegek legyenek, ugyanannyira lényeges a fenntarthatóság szempontjából, hogy a tandíj ne legyen irreálisan magas. Egyfelől mindenképp korlátoznia kell a tandíj nagyságát a várható átlagos életkereseti többletnek. Semmiképpen sem lenne helyes, ha a tandíjon keresztül a kormányzat vagy az intézmény megpróbálná kisajátítani a várható életkereseti többlet teljes jelenértékét, hiszen ez nagyon visszavetné a felsőoktatás, illetve a diplomás életpálya vonzerejét. Másfelől fenntarthatósági szempontból ésszerű, a társadalmi mobilitás és nyitottság szempontjá-

¹⁵ Az Egyesült Államok vezető állami és magánegyetemein a tandíjak különbségei képzési területenként (tipikusan karonként) egy-egy adott intézményen belül is jelentősek lehetnek. Az, hogy az intézményen belüli tandíjkülönbségek mértéke mekkora, illetve hogy a tandíjszerkezet milyen módon differenciált, az intézmények tandíjpolitikájától függ. Feltűnő, hogy a képzési területek közötti tandíjarányok sokszor csak kevésbé tükrözik a költségarányok eltéréseit: egyes esetekben elég egyértelműen sokkal inkább a későbbi várható keresetektől függnek, mint a költségektől. (Csakis ez magyarázhatja például, hogy a Cornell Universityn az üzleti és a jogi képzés is 2002/2003-ban drágább volt a mérnökinél, az állatorvosinál vagy a művészetinél (Semjén [2004a] 12. táblázat). Bár egy csupán néhány egyetem tandíj-megállapítási gyakorlatát bemutató táblázat nyilvánvalóan nem adhat alapot általános következtetések levonására, a közölt adatok alapján mégis megkockáztatható két állítás: a differenciálás során a két ellentétes szempont közül nagyobb súllyal a kereseti kilátások érvényesülnek, illetve egy-egy adott intézményen belül gyakran előfordul az egyes képzések, szakok közötti keresztfinanszírozás.

ból pedig kívánatos lenne, hogy a felsőoktatási tandíj egyetlen képzési területen se haladja meg azt a mértéket, ami némi *előtakarékoság* mellett egy átlagos életszínvonalon élő, átlagos gyermekszámú, kétkeresős család számára akár még hitel igénybevétele nélkül is megfizethető, amennyiben a hallgató, illetve családja a tandíjak képzési idő alatti, előre történő megfizetése mellett dönt a halasztott, utólagos megfizetés helyett (lásd bővebben a következő pontban).

8. A tandíj ne jelentsen feltétlenül a tanulmányi idő alatt fizetendő terhet, *megfizetése* legyen a hallgató választásától függően az *aktív kereső életszakaszra halasztható* – csak így biztosítható ugyanis, hogy a hallgató *családjának jövedelmi helyzete, fizetőképessége* lehetővé szerint *ne korlátozza* érdemben a *továbbtanulásról* történő döntést!

Mint korábban már láttuk, sem a hatékonysági, sem a méltányossági, esélyegyenlőségi megfontolások értelmében nem kívánatos, hogy a szülők jövedelmi helyzete érdemben korlátozza a továbbtanulási döntéseket. Ezt általánosan érvényes effektív tandíjak mellett csak valamilyen, a tandíjak utólagos megfizetését lehetővé tevő rendszerrel (mint például egy diákhitelrendszer, vagy egy utólagos képzési hozzájárulási rendszer) érhetjük el.¹⁶ Mivel a hallgatói hitelek piacdarcnak (a nem teljes vagy hiányzó piacok egyik tipikus példájának) tekinthetők, a halaszthatóság biztosítása mindenképpen kormányzati beavatkozást igényel.

9. A rászoruló és a kiemelkedően tehetségesek számára a hiteken túlmenően *esélyegyenlőségi, méltányossági és teljesítményelveket* egyaránt figyelembe vevő *támogatási rendszer* (az intézmény által biztosított tandíjmentességek vagy kedvezmények, valamint különböző kormányzati, illetve magánforrásokból finanszírozott, tandíjfizetésre is használható ösztöndíjak, vissza nem térítendő támogatások) is tegye lehetővé és ösztönözze a felsőoktatásban való részvételt!

Az ideális az, ha a halaszthatóságot biztosító hitelrendszer (vagy utólagos hozzájárulási rendszer) és a közvetlenebb hallgatói támogatások, ösztöndíjak együtt, egymással kombinálva biztosítják a kívánatos esélyegyenlőségi hatást. A kormányzatnak vizsgálnia kell, hogy egy, a felsőoktatás közvetlen vagy közvetett támogatására költött forint milyen formában (működési támogatásként, ösztöndíjként vagy hiteltámogatásként) hasznosul a legjobban, milyen formában szolgálja legjobban a felsőoktatás nyitottságát, és e vizsgálat eredményeit figyelembe véve kell meghatározni a támogatások belső szerkezetét.

¹⁶ Természetesen a halasztott tandíjfizetést lehetővé tevő konstrukció mellett az *esélyegyenlőség* érdekében mindenképpen szükség van vissza nem térítendő támogatásokra, ösztöndíjakra is (bővebben lásd a következő pontban). Mivel azonban az ösztöndíjak forrásai korlátozottak, azaz nem kaphat mindenki ösztöndíjat, a tandíjfizetés halaszthatóságát általánosan biztosító hitelrendszer kiépítése megkerülhetetlen. Látni kell azonban azt is, hogy a hallgatói hitelrendszer (vagy utólagos hozzájárulási rendszer) állami támogatása (aminek különböző formái – garanciavállalásra, kamattámogatásra, esetleg bizonyos esetekben a még fennálló tartozások elengedésére stb. – minden bizonnyal szükség lesz a rendszer működőképességének biztosításához) végső soron éppúgy felsőoktatási támogatást jelent majd, mint egy ösztöndíj vagy egy intézménynek nyújtott működési támogatás. Az ilyen támogatásokat (Johnstone [2006] kifejezésével élve) hívhatjuk „effektív támogatásnak” is.

A rászoruló, nem tehetőes családokból érkező hallgatók vissza nem térítendő támogatása méltányossági, esélyegyenlőségi szempontból különösen fontos: mint azt a tandíj közgazdaságtanával foglalkozó I. részben tárgyalt empirikus vizsgálatok igazolják, a tandíjfizetés halaszthatósága, a hitelfelvétel lehetősége ugyanis önmagában – a hiteltől való, a hátrányos helyzetű csoportokban gyakran tapasztalható idegenkedés miatt – nem lenne elégséges ahhoz, hogy az alacsony jövedelmű családokból származó, és különösen az egyes etnikai kisebbségekhez tartozó hallgatók esélyegyenlőségét biztosítsa. Emellett az ilyen támogatások társadalmi hatékonysági szempontból is fontosak lehetnek, ugyanis ha az alacsonyabb sorból származó tehetségek nem folytatnak felsőfokú tanulmányokat, elkallódnak, ami az egész társadalom számára veszteségekkel jár. A kiemelkedő eredményeket elérő hallgatók – szociális háttérüktől, rászorultságuktól független – támogatása az intézmények szempontjából is fontos, hiszen segítik az intézmény kiváló minőségének fenntartását, és jelenlétük a többi hallgató számára olyan externális hozamokkal jár, amelyekért a többiek a magasabb tandíjakon keresztül fizetni is hajlandók. Épp ezért a *teljesítmény alapú ösztöndíjak*, tandíjkedvezmények és -mentességek intézményi forrásokból is finanszírozhatók, *intézményi kiadásnak tekinthetők*.

10. Az utólagos hozzájárulások, illetve a diákhitelek visszafizetési szabályai (ideértve a türelmi időt, illetve a fizetés időleges felfüggesztésének vagy a bizonyos időn belül vissza nem fizetett tartozások leírásának, eltörlésének szabályozását) olyanok legyenek, hogy az adósok számára a *törlesztések ne jelentsenek túlzott*, a családalapítást, az önálló otthon megteremtését akadályozó, nehezen elviselhető *terheket!*

E követelmény tulajdonképpen a megfizethetőség szempontjának kiterjesztése a hitelt felvevő hallgatókra. Mivel kulturális mintáktól függően országoként és rétegenként is igen eltérő, hogy a szülők, a család áldozatvállalására a felsőfokú tanulmányok finanszírozása során mennyire lehet számítani, egy ilyen kiterjesztés szükségessége aligha vitatható. E követelmény teljesülését szolgálhatja például a jövedelemfüggő törlesztési rendszer alkalmazása. Az észak-európai országokban például teljesen megszokott, hogy az érettségi után a fiatalok a saját lábukra állnak, és további tanulmányaik, illetve a tanulmányi idő alatti megélhetésük finanszírozásában a szülők nem, vagy csak csekély mértékben vesznek részt (amit persze a kulturális mintákon túl a felsőoktatás ingyenessége, a kiterjedt, magas színvonalú elhelyezést biztosító kollégiumi hálózat, valamint a nagyvonalú hallgatótámogatási rendszer és a megélhetés finanszírozására használható diákhitelek együttes jelenléte tesz lehetővé). Nyugat-Európában vagy különösen a közép- és dél-európai országokban azonban jóval tipikusabbak a szülőkkel együtt lakó, lakhatásukhoz, megélhetésükhöz és tanulmányaik finanszírozásához otthonról jelentős támogatásban részesülő hallgatók.

11. A hitel-visszafizetési (-törlesztési) és -behajtási szabályoknak *biztosítaniuk* kell, hogy a hallgatói *hitelek jelentős* része térüljön vissza reálértéken az adósok aktív életpályája alatti befizetéseiből!

Mint minden más hitel esetén, a diákhiteleknél is előfordulnak a törlesztés teljesítését akadályozó körülmények (például munkanélküliség, családi körülményekből fakadó átmeneti jövedelem-

kiesések, az adós elhalálózása stb.), illetve olyan esetek, amikor a hitel visszatérülése nehezen biztosítható (például az adós külföldön vállal munkát, és kikerül a hitelező látóköréből).¹⁷ Azért, hogy csökkentsék a diákhitelek igénybevételestől való tartózkodást, általában az adós halála esetén eltörlik a még kifizetetlen diákhitel-adósságot (azaz az ilyen adósság nem örökölhető). Jövedelemarányos törlesztésű vagy utólagos hozzájárulási rendszerek esetén egy bizonyos maximális törlesztési idő eltelte után általában elengedik a még fennálló adósságot, ezzel próbálva megakadályozni, hogy a tandíjtartozások megfizetése a nyugdíjas évekre is áthúzódjon. Akár a bankrendszeren keresztül nyújtott diákhitelek esetén (az emberi tőke jelzálogtárgynak való alkalmatlansága miatt) elkerülhetetlen kormányzati garanciavállalások miatt, akár a diákhitelek esetleges (magas infláció és államadósság esetén a költségvetés számára esetenként nagy terhet jelentő) kamattámogatása miatt, akár az utólagos hozzájárulási rendszerekbe szokásosan beépített fékek miatt nem lehetséges, hogy egy – a képzési költségek jelentős részének halasztott finanszírozását lehetővé tevő – explicit vagy implicit diákhitelrendszer teljesen önfinanszírozó legyen, s a költségvetésnek egyáltalán ne jelentsen terhet. Ugyanakkor csak olyan diákhitelrendszer vagy utólagos hozzájárulási rendszer szolgálhatja a költségmegosztás mögött meghúzódó kormányzati célokat, amelynek szabályai garantálják, hogy a rendszer költségvetésre nehezedő terhei ne szaladhassanak el idővel.

12. A hallgatói hitelrendszer olyan legyen, ami lehetővé teszi a *magántőke bevonását a hitelezésbe*, azaz ne csak a kormányzat/költségvetés lehessen a végső hitelnyújtó!

Mint azt a kötet II. részében részletesen demonstráltuk, a hallgatói hitelek értékpapírosításán keresztül az eredeti hitelnyújtónak (legyen az egy magánbank vagy – közvetlenül vagy közvetve – maga a kormányzat) lehetősége van az adósságlevelekben megtestesült követeléseinek nagyobb „csomagokban” történő értékesítésére, és így módon további magánmegtakarítások bevonására a hitelek finanszírozásába. *Johnstone–Marcucci* [2010] előző részben ismertetett érvelése azonban rámutat arra is, hogy ennek a lehetőségnek a kihasználhatósága a követelések (adósságlevelek) eszközértékétől függ. Mivel a jövedelemfüggő törlesztésű diákhitelek, illetve az alapvetően ezek egy speciális alfaját képező utólagos költség-hozzájárulási rendszerek esetében ez az eszközérték sajnálatosan meglehetősen alacsony, ez nagymértékben megnehezíti a követelések jó áron történő továbbértékesítését és az értékpapírosításban rejlő lehetőségek kiaknázását. *Johnstone és Marcucci* szerint tovább nehezíti a megfelelő áron történő másodlagos piaci értékesítést – azaz a magánforrások bevonásának kiterjesztését – az, ha az ilyen hitelek kamatozása jelentősen eltér a piaci kamatlábról, azaz magas a kamattámogatás.

13. A tandíjak – a hallgatói támogatások és hitelek lehetőségeinek kiaknázása esetén – *ne veszélyeztessék* annak az elfogadható szintű felsőfokú *továbbtanulási aránynak* a fenntartását, amely képes garantálni a munkaerő-állomány versenyképességét!

¹⁷ Jelzálog típusú hiteleknél nem teljesítés esetén a hitelező a jelzálog értékesítéséből származó bevételekkel csökkentheti veszteségét – a diákhitelek esetében azonban nincs ilyen lehetőség. Az, ha ilyenkor a nem teljesítő adósok kockázatát a kamatfeltételeken keresztül a többi adósra terhelnék, nagyon megnövelné a kamatterheket, ami a kiterjesztett megfizethetőségi követelmény ellen hat.

A rendszerváltástól 2010-ig eltelt időben az új intézmények létrejötte, a támogatott felsőoktatási férőhelyek és a költségtérítéssel kapcsolatos képzések bővítése révén a korábbi szűk, elitista felsőoktatást egy tömegképzési szakaszba lépett felsőoktatás váltotta fel Magyarországon. A 30 százalék körül stabilizálódott kohorszokénti felsőfokú részvételi arány nemzetközi összehasonlításban ugyan egyáltalán nem tekinthető kiemelkedően magasnak (az Egyesült Államokban vagy egyes délkelet-ázsiai országokban a részvételi arány meghaladja a 50-60 százalékot is), de európai szinten elfogadható. Ennek a részvételi aránynak legalább a szinten tartása mindenképpen szükséges ahhoz, hogy a magyar munkaerő-állomány versenyképességét képzettségi oldalról biztosítani lehessen. Mivel a korábbi kedvezőtlen demográfiai folyamatok következtében a felsőoktatási továbbtanulási korbba lépő kohorszok és az érettségizettek létszáma is lecsökkent, a részvételi arány már a kapacitások szinten tartása esetén (azaz költséges további férőhelybővítés nélkül) is tovább javítható lenne. Versenyképességi szempontból ezt a lehetőséget célszerű lenne kihasználni. Épp ezért nem tűnik tanácsosnak ebben a helyzetben egy olyan tandíj- és támogatási rendszer bevezetése, ami a jelentkezők számát és a továbbtanulási arányokat kedvezőtlenül megváltoztatná.

14. A rendszert érintő jelentős változásokat *jól elő kell készíteni*, és velük kapcsolatban viszonylag széles körű *társadalmi és politikai konszenzust* kell teremteni!

Figyelembe véve azt, hogy milyen hosszú az oktatási rendszert érintő változások átfutási ideje, valamint hogy a változások emberitőke-állományt érintő hatásai is csak hosszabb távon érvényesülnek, a tandíj- és a hallgatótámogatási rendszer politikai és társadalmi fenntarthatósága szempontjából ez különösen fontos követelmény. Egy sikeres tandíj- és hallgatói támogatási politikának stabilnak és kiszámíthatónak kell lennie – egy ilyen rendszer-átalakítás nem lehet *ad hoc*, csak hosszú távú, céltudatos szakmai előkészítő munkára és kormányzati erőfeszítésekre épülhet.¹⁸

A tandíj- és támogatási politika átalakítása során tehát törekedni kellene a főbb érintett szervezetek (például hallgatói érdekképviseletek, a felsőoktatási vezetők és dolgozók képviselőit ellátó intézmények, illetve szervezetek, valamint a Költségvetési Tanács) bevonására a döntés-előkészítésbe, valamint egy, az összes érintett számára elfogadható rendszer kialakítására. A feltételek túlzott bizonytalansága, kormányzati ciklusonkénti menetrendszerű változásai, cikcakkjai esetén ugyanis mind a racionális továbbtanulási döntések, mind pedig a továbbtanulási

¹⁸ Egy ilyen átgondolt, széles körű politikai konszenzuson alapuló reformra példaként szolgálhat a brit felsőoktatás-finanszírozási, költségmegosztási rendszer átalakítása az ezredforduló után. Mint azt az előző rész Függelékében részletesen bemutattuk, a máig zajló reformfolyamatot egy, még 1996-ban John Major konzervatív kormánya alatt életre hívott, pártoktól független bizottság jelentése (*Dearing Committee* [1997]) indította el. Már a Blair-féle munkáspárti kormány irányításával került sor a jelentés ajánlásait figyelembe vevő reformok széles körű szakmai, parlamenti és kormányzati vitákon alapuló előkészítésére, a kormányzati fehér könyv (*DfES* [2003]) megjelenésére. Mintegy háromnegyed évvel a fehér könyv megjelenését követően nyújtották csak be az alsóházba a törvényjavaslatot, és hosszas vita után csak 2004-ben került sor a reformtörvény parlamenti elfogadására (lásd bővebben *Semjén* [2004b]), majd a reform 2006-os bevezetésére. 2009-ben, immár újra konzervatív kormányzás alatt tekintettük át a reform hatásait és hiányosságait, majd ennek alapján került sor 2012-ben a tandíjak jelentős kiigazítására, a reformfolyamat továbbvitelére. Ez a fajta, több kormányzati cikluson át, a megváltozott parlamenti erőviszonyok ellenére is tudatosan egy irányba mutató konzekvens magatartás sajnos a legtöbb szakközpont esetén ismeretlen Magyarországon.

feltételekhez alkalmazkodó ésszerű, hosszabb távú családi, szülői fogyasztási, megtakarítási és befektetési döntések meghozatala illuzórikussá válik. A kiszámíthatóság és a racionális döntéshozatal lehetőségének hiányában nem alakulhatnak ki a szükséges családi magatartási minták, hosszabb távú stratégiák sem. A reformok társadalmi elfogadottságának növelése érdekében az is szerencsés lenne, ha a mindenkori kormánypártok az átlagosnál jobban törekednének a felsőoktatási költségmegosztási rendszert érintő főbb kérdésekben egy saját köreiken túlterjedő, szélesebb politikai konszenzus elérésére.

A felsorolt, gyakran egymásnak ellentmondó követelmények összeegyeztetése nehéz, maradéktalan egyidejű kielégítésük nyilvánvalóan lehetetlen. Mint oly gyakran a gazdaságpolitikában, tökéletes megoldások nincsenek, csak ésszerű kompromisszumok. A magas felsőfokú részvételt valamilyen ésszerű költségmegosztási modellel kombináló országok tapasztalatai azt mutatják, hogy az egymástól sokszor nagyon eltérő, de az adott országban közmegelegedésre alkalmazott, társadalmilag széles körben elfogadott megoldások sikere nagymértékben az adott társadalom egyenlőtlenséghez és közteherviseléshez való viszonytól függ, más társadalmi értékrend mellett a siker nem garantálható.

Költségmegosztási modellként elfogadható az észak-európai országok tandíjmentes felsőoktatása is, amely vissza nem térítendő támogatásokon és diákhiteleken keresztül nagyvonalúan biztosítja még a tanulmányi idő alatti önálló hallgatói lakhatást és megélhetést is, miközben egyáltalán nem tartalmazza a felsőfokú tanulmányok költségeihez való közvetlen családi hozzájárulást, szülői teherviselést (vö. *Johnstone* [2006] 83. o. és 150. o.). Ebben a modellben azonban a közvetlen szülői hozzájárulásokról azért lehet eltekinteni, mert a szülők generációja a magas aktivitási rátán, a magas és progresszív adókulcsokkal operáló jövedelemadó-rendszeren és a magas adófizetési feyzelmen keresztül, bár közvetve, de igenis kiveszi a maga részét a felsőoktatás finanszírozásából. Kevésbé progresszív adórendszerű és gyengébb adómorálú országok számára azonban egy ilyen modell nem jelenthet méltányos tehermegosztást, és az adóbevételek, illetve a költségvetési források szűkössége miatt az ingyenes felsőoktatáshoz való hozzáférés ezekben szükségképpen erősen korlátozott lesz. (Ennek a problémának a kezelésére folyamodtak a piacgazdaság útjára lépett tranzíciós országok rendre a súlyosan igazságtalan duális tandíjrendszer valamilyen formájához.)

Még ha figyelembe is vesszük a probléma bonyolultságát és a tökéletes megoldások hiányát, a rendszerváltás óta eltelt több mint két évtized eddigi magyar kormányzati teljesítményét a felsőoktatási költségmegosztás területén akkor is joggal kiábrándítóan gyengének és rövidlátónak ítéelhetjük. Érdemi, hosszabb távon is fenntartható, a társadalmi igazságosság a magyar társadalomban elfogadott általános felfogásával összhangban álló és méltányos megoldások helyett legtöbbször eleve kudarcra ítéelt, nem kellően átgondolt, magát a költségmegosztási gondolatot is már-már diszkreditáló, esetenként tartós károkat okozó, sebtében összehányolt látszatmegoldásokat találhatunk a területen.

IV. TANDÍJHULLÁMVASÚT – ZÁRÓ GONDOLATOK

A kötet előző fejezeteiben bemutatott elméleti megközelítések és nemzetközi tapasztalatok alapján végül feltehetjük a kérdést: vajon miért bizonyultak rendre kérészetűnek Magyarországon az elmúlt két évtized kísérletei a felsőoktatási költségmegosztás átalakítására – legalábbis a jelenlegi, meglehetősen durva reformot megelőzően, melynek tartósságáról, politikai és gazdasági fenntarthatóságáról még alighanem túl korai lenne kimondani a végső szót. Mennyire feleltek meg ezek a reformok az irodalomból levonható, az előző rész végén összefoglalt követelményeknek? Mi lehetett a magyarországi közgazdasági gondolkodás és politikai kultúra szerepe abban, hogy ezek a reformtörekvések általában nem értek el tartós eredményt? Hogyan értékelhető röviden a jelenleg is folyó, a magánfinanszírozás arányának jelentős növelését célzó ambiciózus átalakítás, milyenek a perspektívái, és milyen hatásaival kell számolnunk a szakirodalom és a nemzetközi tapasztalatok ismertének birtokában?

A következőkben nem vállalkozunk arra, hogy átfogóan bemutassuk a felsőoktatási költségmegosztással kapcsolatos magyarországi szakpolitika elmúlt két évtizedbeli változásait, ennek okait, mozgatórugóit. A hazai költségmegosztási politika és az ehhez kapcsolódó közgondolkodás vizsgálata önálló kötetet érdemelne: sajnos eddig nem készült átfogó elemzés a területről, bár kétségtelenül találhatunk értékes kísérleteket. Feltétlenül említést érdemel *Kucsera* [2010] terjedelmes dolgozata és *Ekler* [2007] rövidebb írása. Ezek szerzői azonban a korszak hallgatói érdekképviseletének vezetőiként maguk is a felsőoktatási politika formálásának aktív részesei voltak, és kérdéses, hogy egykori fontos szerepük által meghatározott korábbi álláspontjuk mennyire engedi meg számukra a kellő távolságtartást a történet leírásában és értékelésében. A politikai folyamatoktól távolabb álló kutatók tolalából is kerültek ki ugyan rövidebb írások (például *Ladányi* [2007], [2008]), de ezek műfaji és terjedelmi okokból csak a legfontosabb folyamatok és mérföldkövek bemutatására és sommás értékelésére szorítkoztak, annak ellenére is, hogy a tandíjkérdés hazai történetét a rendszerváltás óta eltelt bő két évtizednél jóval tágasabb történeti kontextusba helyezték.

A kötet tanulságainak levonásához elengedhetetlen legalább röviden áttekintenünk, hogy a rendszerváltás óta a költségmegosztási problémára Magyarországon adott főbb megoldási kísérletek mennyire voltak szakmailag megalapozottak, megfelelően kidolgozottak, és mennyire voltak képesek teljesíteni a III. rész végén bemutatott kritériumokat.¹ Melyek voltak azok a jogos elvárások, amelyeket a magyarországi költségmegosztási reformkísérle-

¹ Az eddigi költségmegosztási reformkísérletek rövid életéhez, bekövetkezett és/vagy előre kódolt kudarcához ugyanis feltételezésünk szerint nagyban hozzájárulhatott, hogy az ezek által létrehozott tandíj- és hallgatótámogatási rendszer számos elemében nem felelt meg az elméleti követelményeknek.

tek során rendre figyelmen kívül hagytak, megsértettek? Továbbá a rendszer átalakítására tett eddigi kísérletek mennyire vették figyelembe a rövid és középtávú költségvetési szempontokon túl a várható társadalmi következményeket, és a hozzáférés nyitottsága mennyire mutatkozott e reformkísérletek során megőrzendő társadalmpolitikai értéknek vagy tovább javítandó oktatáspolitikai célnak? Vajon kizárólag az utóbbi 23 évben kormányzati szerepbe került pártok rövid távú szemlélete okolható-e a régi költségmegosztási modell átalakításának eddigi kudarcos történetéért, vagy esetleg a problémák gyökere mélyebben, a hazai közgondolkodásban, esetleg a magyar közgazdaságtani gondolkodásban rejlik?

*

Mint azt *Ladányi* [2008] tömör, de lényeglátó áttekintése megállapítja, a rendszerváltást megelőző két évtizedben alapvetően csak a hallgatók viszonylag szűk körére (a gyengébb tanulmányi eredményű hallgatókra) terjedt ki a tandíj-kötelezettség.² A tandíj mértéke esetükben is a szülők jövedelmi helyzetéhez igazodott, és még az akkori jövedelmi viszonyokhoz mérten is viszonylag alacsony volt. Az 1985-ös oktatási törvény néhány kivételtől eltekintve általános alapelvvé tette az (első) felsőfokú képzés ingyenességét. Az ezt az elvet a gyakorlatba átültető a 8/1987. MM-rendelet értelmében a rövidebb tanulmányi idejű képzések első évében, illetve a hosszabb tanulmányi idejű képzések első két évfolyamán eleve nem volt tandíj; a felsőbb évfolyamokon pedig hármastól negyedig felett senkinek sem kellett tandíjat fizetni, és az ezt az átlagot el nem érő kisebbségre is csak meglehetősen névleges összegű tandíjakat vetettek ki.

A rendszerváltás utáni első, 1993-ban elfogadott LXXX. számú felsőoktatási törvény (Ftv.) elméletben már tartalmazta a tandíjat mint általánosan alkalmazható finanszírozási eszközt. A törvény szerint az esélyegyenlőség érdekében az arra jogosultakat tandíjmentességben, illetve -kedvezményekben, valamint hallgatói támogatásokban kellett részesíteni, emellett a törvény felvetette az állami garanciavállalás melletti hallgatói hitelek és a szülők által érvényesíthető szja-kedvezmények lehetőségét is. A törvény tandíjfizetésre vonatkozó rendelkezései az eredeti kormányzati elképzelések szerint a kiegészítő jogszabályok elfogadása után, 1994 szeptemberében léptek volna hatályba, azonban mivel a törvényben felvázolt és megígért támogatási rendszer szabályait tartalmazó rendeletek megalkotására – feltehetően a koncepcionális kérdésekről alkotott tárcaszintű elképzelések eltérései miatt – a kormányzati ciklus végéig nem került sor, az új tandíj- és támogatási rendszer életbe lépését határozatlan időre elhalasztották.

² Az 1970/1971-es tanévben a hallgatók 64,5, 1979/1980-ban 73,9, 1985/1986-ban pedig már 79 százaléka volt tandíjmentes (*Ladányi* [2008]).

A Bokros-féle kísérlet

A valóságban finanszírozási forrásként a tandíj érdemben a rendszerváltás után először a Bokros-féle, az államháztartás egészét érintő takarékosági intézkedésekkel összefüggésben került napirendre. Az államháztartás stabilizálását, fenntartható költségvetést és a növekedés alapjait megteremteni hivatott – a közbeszédben Bokros-csomagnak emlegetett – intézkedési terv³ részeként bevezetett, az elképzelések szerint csak *kezdetben* egységesen havi 2000 forintos mértékű *tandíj* kétségkívül kielégítette a megfizethetőség követelményét. (A döntést⁴ ennek esetleges differenciálásáról és jelentősebb emeléséről tudatosan későbbre halasztották.)

A „Bokros-csomag” által alkalmazott megoldás a III. rész 14 pontos kritériumrendszerét számos ponton sértette, így például:

- a tandíj nem volt effektív, azaz nem korlátozta érdemben a keresletet (2. kritérium);
- nem volt differenciált (5. kritérium);
- mértékének megállapítása nem intézményi hatáskör volt (4. kritérium);
- megfelelő támogatási és diákhitelzési rendszer híján pedig még viszonylag alacsony mértéke ellenére is sérthette az esélyegyenlőséget (9. kritérium).

A „Bokros-csomagban” szereplő egységes és relatíve megfizethető tandíj esélyegyenlőségre és a hozzáférés nyitottságára gyakorolt hatása elsősorban azért lett volna kedvezőtlen, mert bevezetését megelőzően nem dolgoztak ki működőképes hallgatói hitelrendszert, aminek híján a tandíj megfizetését nem lehetett volna az életpálya kereső szakaszára halasztani.

A „Bokros-csomag” részeként bevezetett költségmegosztási reformot ráadásul nem előzte meg semmilyen erőfeszítés a politikai, illetve társadalmi konszenzus kialakítására – sajnos, ez a súlyos hiba a későbbi költségmegosztási reformkísérletek során is rendre megismétlődött.⁵

A tandíj bevezetését kísérő, illetve azt követő utcai megmozdulások (bővebben ezekről lásd *Ekler* [2007], illetve *Kucsera* [2010]) nyilvánvalóvá tették az akkori ellenzék számára, hogy a tandíj kérdésköre az 1998-as választási kampány egyik kulcskérdésévé válhat.

³ A csomag intézkedéseit egy 1995. március 22-i kormányhatározat és a május 30-án elfogadott gazdasági stabilizációs törvény öntötte jogi formába.

⁴ A 144/1996. sz. kormányrendelet az egyetemi és főiskolai hallgatók részére nyújtható támogatásokról és az általuk fizetendő díjakról és térítésekről azt rögzítette, hogy a felsőoktatási tanulmányaikat 1997 szeptemberében megkezdő hallgatók 1998 szeptemberétől a költségvetési törvényben meghatározott, a hallgatók támogatására szolgáló úgynevezett hallgatói normatíva legfeljebb 10 százalékát fizessék majd havonta. Ez tíz hónapos tanévre számítva maximum havi 6500 forint lett volna, ám a rendelet egy másik pontja szerint ez akár a duplájára is nőhetett volna, ha az intézmény a különbözetnek megfelelő értékben munkalehetőséget biztosít a hallgatóknak (*Szönyi* [1996]).

⁵ Míg az ország fizetőképzetlenné válásának megelőzésére rendkívüli sürgősséggel kidolgozott Bokros-csomag részeként elfogadott havi 2000 forintos tandíj esetén ezt a körülményt az akkori szükséghelyzet bizonyos mértékig indokolta, sőt, talán elkerülhetetlen is tette, a későbbi tandíjpróbálkozások esetén már nem volt olyan kényszerítő körülmény, amely indokolhatta volna a konszenzus kialakítására való törekvés teljes hiányát és a koncepció előzetes szakmai és társadalmi vitájának elmaradását.

● TANDÍJATTITÚDOK

Érdekes módon sem az adófizetők, sem pedig a *hallgatók tandíjjal kapcsolatos attitűdjei* nem voltak egyértelműen negatívak a Bokros-csomag bevezetése idején, sőt még azt követően, a későbbi látványos hallgatói demonstrációk ellenére sem voltak egyértelműen ellenségesek és elutasítók.

A Tárki által 1996 januárjában egy ezerfős, az aktív népességet reprezentáló mintán folytatott Állam és polgárai elnevezésű vizsgálat (<http://www.tarki.hu/hu/research/allam/index.html>) eredményei (*Csontos és szerzőtársai* [1996]) többek között azt mutatták, hogy ha a közösségi (állami), a piaci és a vegyes finanszírozási megoldások támogatottságát vizsgáljuk az aktív népesség körében három, a tágabb értelemben vett jóléti rendszerhez tartozó területen (kórházi ellátás, nyugdíjak és a felsőoktatás finanszírozása), akkor ugyan azt tapasztaljuk, hogy ezek közül ugyan egyértelműen a felsőoktatás terén a legmagasabb (42,1 százalék) a tisztán közösségi (állami), és a legalacsonyabb (12,1 százalék) a tisztán piaci megoldások támogatottsága, de ha együttesen vizsgáljuk a tisztán piaci és a vegyes megoldások támogatottságát, akkor azt láthatjuk, hogy még ebben a szektorban is a vizsgált népesség többsége (55,6 százalék) volt egy legalább részben piaci megoldás mellett.

Tóth István Jánossal közös, 2006. november–decemberi, ezerfős, nem reprezentatív, hallgatói mintán alapuló, világbanki megrendelésre végzett vizsgálatunk (*Semjén–Tóth* [1997], *Semjén* [2000])* feltérképezte az állami felsőoktatási intézményekben nominális tanfj mellett, illetve a magánintézményekben jellemzően effektív tandíjért tanuló hallgatók eltérő családi, társadalmi-kulturális hátterét, anyagi helyzetüket, korábbi tanulmányi pályafutásukat, továbbtanulási szándékaik módosulásait, tandíjjal kapcsolatos attitűdjeiket, és végül – különböző (hipotetikus) finanszírozási lehetőségek mellett – tandíjfizetési hajlandóságukat is (azaz azt a maximális tandíjat, amit egy bizonyos képzésért a kérdésben szereplő rögzített feltételek mellett hajlandók lennének fizetni).

A Bokros-féle tandíjak elleni megmozdulások idején folytatott vizsgálat kimutatta, hogy amennyiben a hallgatóknak a havi kétezer forintos nominális tandíjszintnél jóval magasabb tandíj mellett lehetőségük nyílna arra, hogy kényszerhelyettesítés helyett inkább az általuk leginkább preferált intézményben és szakon tanuljanak, a nominális tandíjszintet jelentősen meghaladó effektív tandíjakat is hajlandók volnának ezért fizetni. A kutatás során azt is vizsgáltuk, egy támogatott hitelrendszer bevezetése milyen hatással lenne a tandíjfizetési hajlandóságra a hallgatók körében. Igazolható volt, hogy a diákhitelrendszer bevezetése esetén nőne a tandíjfizetési hajlandóság; ugyanakkor azonban a hitelrendszer paraméterei és a tandíjfizetési hajlandóság közti feltételezett összefüggések igazolása – feltehetően módszertani problémák miatt – csak kevés sikerrel járt. Mindenesetre a vizsgálat egyáltalán nem igazolta a tandíjak és a piaci elemek felsőoktatásban történő érvényesülésének erős elutasítását.

* A felmérés során hét fő tanulmányi irányból kérdeztünk meg 60 százalékban nominális (kétezer forintos) tandíjú állami, 40 százalékban pedig ennél jelentősen magasabb effektív tandíjak mellett magán-felsőoktatási intézményekben tanuló hallgatókat. Szemben azzal a fejlett piacgazdaságokra jellemző helyzettel, amelyben a felsőoktatási magánintézmények tipikusan az átlagnál magasabb színvonalú elitképzést folytatnak relatíve magas tandíjért, és a hallgatók kiemelkedően jó képességű csoportját tömörítik, Magyarországon ekkoriban a szinte kizárólag csak költségterítéses képzéseket kínáló, tehát effektív tandíjat megkövetelő magán-felsőoktatási intézményekbe való beiratkozás elsősorban bizonyos kényszerhelyettesítésre volt visszavezethető. Döntően olyan nem kiemelkedően tehetséges hallgatókat találhattunk a magánintézményekbe effektív tandíj mellett felvett tanulók almintájában, akiknek az általuk választott képzési irányban államilag finanszírozott (csak nominális tandíjú) férőhelyre való bekerülési esélyei jóval gyengébbek lettek volna, mint a hasonló képzésekre állami finanszírozású (nominális tandíjú) férőhelyre felvett társaiké.

Az akkori magyar politikai vitakultúra színvonalát is jellemzi, hogy az ingyenes felsőoktatás ígéretéből anélkül lehetett fontos politikai jelszót kovácsolni, hogy az ingyenesség, a képzési színvonal és a hozzáférés közti ellentmondásos viszony tudatosult volna a választókban. A politikusok alighanem abból indultak ki, hogy az egyszerű (fél-)megoldások és (fél-)igazságok mozgósító ereje jóval nagyobb lehet a tömegek számára, mint a bonyolult összefüggéseken alapuló, szakmailag korrekt érvelésre épülő politikáé. Emiatt a tandíjkérdés nem oly módon vált forró választási témává, hogy miként is lehetne gyermekbetegségeitől megszabadítani, igazságosabbá és forrásnövelővé tenni a Bokros-féle tandíjat, hanem lényegében megígérték a népszerűtlenné vált tandíj teljes eltörlését – legalábbis a nappali tagozatos, államilag támogatott képzések hallgatói számára.⁶

Ahhoz, hogy egy konstruktív, kompromisszumos megoldások keresésére törekvő megközelítés helyett (sőt gyakorlatilag annak hiányában) a tandíjkérdés tabuvá tételére építő álszent populizmus tartósan meghatározóvá válhatott a magyar felsőoktatás-politikában, nyilván az is nagyban hozzájárult, hogy a már említett 144/1996. számú kormányrendelet anélkül „élesítette ki” a tandíj mértékének jelentős emelésére vonatkozó időzített robbanószerkezetet, hogy előtte megteremtette volna a halaszthatóság intézményi feltételeit. Az 1998-as választásokat követően az új kormány rekordgyorsasággal szabadult meg a népszerűtlenné vált tandíjtól, még mielőtt annak emelésére sor kerülhetett volna.

Tájkép csata után – a duális finanszírozási modell kibontakozása

Annak érdekében azonban, hogy a tandíjak kiesése miatti forráshiány ne okozzon súlyosabb gondokat az állami intézményekben, megengedték a (felsőoktatási törvény 1996-os módosítása óta már létező, de az addigi gyakorlatban elhanyagolható mértékű) költségterítéses nappali képzés kiterjesztését a felvételi ponthatártól legfeljebb 10 százalékkal elmaradó jelentkezőkre. Azáltal, hogy az államilag finanszírozott képzésen belül eltörölték a tandíjat, miközben lehetővé tették, sőt ösztönözték a költségterítéses nappali képzés (a III. rész 3. ábráján már dokumentált) „lopakodó” felfutását, a magyar felsőoktatási politika – a sokat hangoztatott üres szólalmok ellenére – egyáltalán nem tért vissza a korábbi ingyenes vagy kváziingyenes felsőoktatási modellhez, hanem egyértelműen a duális tandíjpolitika útjára lépett. Bár a törvényhozás és a kormányzat eufemizmusokra épülő szóhasználata igyekezett elkendőzni azt a nyilvánvaló ténytet, hogy a költségterítéses képzés kiterjesztése valójában a tandíj burkolt visszacsempésését jelenti a hallgatók egy nem elhanyagolható

⁶ Tekintetbe véve, hogy a nem állami intézményekben, valamint az állami intézmények nem nappali tagozatos képzéseinek nagy részében már ekkor is volt költségterítés, ez az ígéret eleve meglehetősen ellentmondásosan egyértelműen a jobb családi háttérű (középosztálybeli) tanulóknak kedvezett. Meghökkenő, hogy a költségterítéses nappali képzések ezt követő rohamos terjedése ellenére anélkül lehetett simán és relatíve tartósan „megvetni” a választókkal az ingyenes felsőoktatás populista mítoszát, hogy az oktatáspolitikai főbb szereplői közül bárki is nyilvánosan megkérdőjelezte volna az ingyenesség igazságosságát, fenntarthatóságát vagy magának a mítosznak az igazságtartalmát.

része számára, ez a törekvés azonban nyilvánvalóan sem az érintetteket, sem az elemzőket nem volt képes tartósan megteveszteni.

Az 1998 ősze utáni felsőoktatás az ingyenes államilag finanszírozott, illetve a költségterítéses képzések párhuzamossága mellett egy-egy adott képzésen vagy kurzuson belül is a kétféle finanszírozási formában tanuló hallgatók egymásmellettiségére épült. Az így kialakult duális finanszírozási modell lényegében a szelektív tandíjfizetési kötelezettséget a (látszólag szigorúan teljesítményelven odaítélt) tandíjmentességgel kombinálta. Az, hogy egy intézmény mindkét finanszírozási formában indítható képzésén belül végül is ki került költségterítéses, és ki került állami finanszírozású helyre, eredetileg kizárólag a felvételi eredmény, illetve (a rendszer egy jóval későbbi kiigazítása után) az intézményen belül elért tanulmányi teljesítmény függvénye volt. A (lényegében implicit támogatásnak tekinthető) tandíjmentesség elosztása látszólag tehát kizárólagosan teljesítményelven működött. Valójában azonban ez a rendszer szociálisan érzéketlen módon kifejezetten az iskolázottabb, magasabb társadalmi státusú és jövedelmű családok gyermekeit kedvezményezte, mivel a felvételi eredmények és a felsőoktatásban mutatott tanulmányi teljesítmények szoros pozitív kapcsolatban állnak a szülők iskolázottságával és társadalmi-gazdasági státusával.

Az 1998–2002 kormányzati ciklus felsőoktatás-politikájának tagadhatatlan eredményeként 2001-re végre kiépült egy, ha nem is problémamentes, de fenntartható hazai diákhitelrendszer (Majer [2002], Berlinger [2002]). Ez az alapvetően a tanulmányi idő alatti megélhetési költségek (legalább részben) hitelből történő finanszírozására kidolgozott rendszer azonban a költségterítéses képzések relatíve magas díjainak finanszírozására nem igazán volt alkalmas. Az egy szemeszter alatt felvehető maximális hitelösszeg ugyanis lényegében vagy csak a megélhetési költségeket, vagy csak a költségterítéseket (vagy azok egy részét) fedezte; a hitel alacsony összeghatára semmiképpen nem tette lehetővé a költségterítések és a megélhetés egyidejű hitelfinanszírozását. Ráadásul, mivel a diákhitel kamatai csak az alapkamat, illetve a más típusú kereskedelmi banki hitelek kamatainak akkori magas szintjéhez viszonyítva voltak alacsonyak, a felvehető hitelösszeg jelentősebb emelésére ebben a rendszerben reálisan nem is volt mód a nemfizetési kockázat jelentős növekedése nélkül.

Egy ilyen diákhitelrendszer csak egy olyan országban tette volna lehetővé, hogy a felsőoktatási részvétel lehetősége valóban ne, vagy csak kevésbé függjön a hallgató családjának teherviselő képességétől, ahol a felsőoktatás ingyenessége nem mítosz, hanem tény – ám Magyarország már a rendszer kiépülésekor sem volt ilyen ország, és a költségterítéses képzésben tanulók arányának erőteljes növekedésével a valóságban mind jobban eltávolodott ettől a választók számára sugallni kívánt hamis képtől.

A duális tandíjrendszer tehát nemcsak *per definitionem* sértette az általánossági követelményt, de emellett az esélyegyenlőség és a halaszthatóság követelményét is súlyosan megszegte. Ennek ellenére sem a főbb politikai erők, sem a választók, sem pedig a hallgatók és a jelentkezők oldaláról nem érték jelentősebb támadások ezt a mindinkább elterjedő igazságtalan rendszert. A duális költségmegosztási rendszer nem váltott ki tüntetéseket, tiltakozásokat, és eltörlésének követelése mégcsak politikai napirendre sem került. Furcsa módon tehát mindmáig ez az igazságtalan öszvér-megoldás tekinthető szinte az egyetlen olyan hazai költségmegosztási modellnek, amely nyíltan nem sértette a konszenzuskövetelményt.

A deklarált tandíjmentesség és a „fű alatt” egyre fontosabbá váló költségtérítéses nappali képzés egymásmellettségére épülő duális modell elterjedését nem előzték meg olyan érdemi egyeztetések, amelyek során a felsőoktatásban érdekelt főbb szereplők (oktatók, jelenlegi és potenciális hallgatók, illetve szülői csoportok) támogatását elnyerhette volna. Abban, hogy a magánforrások fokozottabb bevonására irányuló többi törekvéssel szemben egyedül ez nem sértette látványosan a politikai és társadalmi konszenzust, alighanem az játszhatott szerepet, hogy ezt az 1998 után az úgynevezett polgári kormánynak igencsak kapóra jött jogi lehetőséget⁷ eredetileg a szocialista–liberális koalíció alakította ki még 1996-ban.

Ily módon egyik nagy politikai erő sem mutathatótt rá arcvesztés kockázata nélkül a rendszer nyilvánvaló igazságtalanságára. Az intézmények és az oktatók számára a költségtérítéses képzésből eredő bevételi többlet volt a fontos. Ez nem érintette a nem költségtérítéses hallgatókat – a választott szakon állami finanszírozású férőhelyre bekerülni nem képes jelentkezők pedig általában örültek, hogy alacsonyabb pontszámuk ellenére mégis bekerülhettek az általuk eredetileg választott szakra és intézménybe, nem kényszerültek az áhított diploma megszerzése érdekében kényszerhelyettesítésre, és nem is kellett éveket várniuk felsőfokú tanulmányaik megkezdésével. Így mintha senkit sem zavart volna az, hogy a duális költségmegosztási rendszerben a leginkább keresett, jelentős többletjövédelmet ígérő képzésekben az ingyenes férőhelyek zömét az előnyös társadalmi helyzetű rétegekből érkező diákok kapják, miközben a kevésbé jó helyzetű családok gyermekei magas költségtérítéseket kényszerülnek fizetni az áhított szakon történő továbbtanulás lehetőségéért. Egyedül az a követelés tudott nagyon lassan (2006 után) áthatolni a duális rendszer méltánytalanságát övező közönyön, hogy a legjobban tanuló költségtérítéses hallgatók idővel átléphessenek az állami finanszírozásba, bekerülhessenek az állami finanszírozású férőhelyüket gyenge tanulmányi teljesítményük miatt elvesztő hallgatók helyére.

Gondolatkísérletek és elvetélt kormányzati próbálkozások

A 2002. évi kormányváltás után elindított, a magyar felsőoktatás bolognai rendszerre való átállítását megcélzó CSEFT (Csatlakozás az Európai Felsőoktatási Térséghez) program,⁸ majd az ebből kinőtt, más célok mellett az új felsőoktatási törvény előkészítését is célul tűző Magyar Universitas Program újabb esélyt kínált volna a költségmegosztási és finanszírozási rendszer megújítására. Ez az esély azonban jelentős részben azért sikkadt el, mert az akkori minisztériumi és politikai vezetés nem volt kész vállalni azokat a társadalmi és politikai *konfliktusokat*, amelyekkel a felsőoktatás *deklarált* (de valójában nem minden hallgató számára elérhető) *ingyenességének nyílt megszüntetése*, a tandíj-kötelezettség alapesetté tétele – még egy szociális és tanulmányi szempontokat egyaránt figyelembe vevő hallgatótámogatási

⁷ A költségtérítéses képzés felfutása ugyanis lehetővé tette a kormányzat számára, hogy a felsőoktatási expanzió visszafogása nélkül is csökkenteni lehessen a Bokros-féle tandíjak kiesése miatt keletkezett forráshiányt a felsőoktatásban.

⁸ A programhoz kapcsolódó finanszírozási háttér tanulmányokat utólag közreadta *Temesi* [2004].

rendszer⁹ és egy jelentős kormányzati támogatással működtetett halasztott tandíjfizetési/hozzájárlási rendszer bevezetése esetén is – az adott helyzetben feltehetően járt volna.

2003 nyarán a CSEFT program első, nyilvános vitára bocsátott és akkor a minisztérium honlapján is közzétett összefoglaló vitaanyagában javaslataim (*Semjén* [2003]) hatására¹⁰ még legalább az egyik lehetséges opcióként szerepelt az ausztrál modell hazai adaptációja és a duális tandíjrendszer felszámolásának igénye. A tandíj szó tabusításából következő eufemisztikus elnevezés sem kendőzhette el azonban, hogy az utólagos képzési (vagy hallgatói) hozzájárulások lényegében halasztott tandíjak. A hallgatói és a felsőoktatási érdekképviseleti szervezetek egyes, az akkori ellenzék szellemisége által befolyásolt képviselői (hallgatók és oktatók egyaránt) zsigeri alapon utasították el a javaslatot, azt hangoztatva, hogy a hozzáférés nyitottságát nem korlátozó utólagos hozzájárulások és az előre fizetendő tandíjak – az előbbi tagadhatatlan előnye ellenére is – lényegében nem különböznek, és ezzel még azt is megakadályozták, hogy a kérdés érdemi vitájára sor kerülhessen.

A program vezetői alighanem eleve csak tesztelni akarták a közvéleményt és a politikusokat a javaslat egyik lehetőségként való „meglebegtetésével”. Mindenesetre a minisztérium akkori vezetői sem a nyilvános szakmai vitában, sem a médiában nem próbáltak meg komolyan érvelni a javaslat mellett, és rámutatni arra, hogy az utólag fizetendő hozzájárulások nem korlátoznák a szegények hozzáférését, és a jövedelemfüggő kulcsok és mértékek miatt nem is jelentenének jelentős terhet a fiatal diplomások számára.

Vita híján az az érv is kiaknázatlan maradt, hogy egy olyan költségmegosztási modell, amelyben a képzési költségek egy részét utólag terhelik a diploma előnyeit hosszú távon élvezőkre, és a finanszírozásba fokozottabban bevonják a közvetlen haszonélvezőket, jóval igazságosabb, mint az a modell, amelyben adókon keresztül a lakosság egészére terítik szét a felsőoktatás teljes költségét. A minisztérium akkori vezetői a tandíjak és diplomások által utólag fizetendő felsőoktatási hozzájárulások lényegi azonosságára rámutató első ellenzéki támadások hatására a közvélemény észérvekké váló meggyőzésének kísérlete helyett haladéktalanul kihátráltak a programvezetés „cenzúráján” még átcsúszott javaslat mögüli. Az összefoglalóba eleve már csak az egyik megfontolásra ajánlott lehetőségként bekerült utólagos hozzájárulási javaslatot a „lelepleződés” után szinte azonnal még a holnapon szereplő nyilvános vitaanyagból is nyomtalanul eltávolították. A továbbiakban ez a javaslat politikai támogatottság hiányában egészen 2006-ig a szakmai közgondolkodásból is teljesen kikerült, visszhangtalan maradt, megvitatására nem került sor.

A „szilencium” elmúltával a 2006-os választások után, de még az új kabinet megalakulása előtt, az ügyvezető kormány kísérletet tett a halasztott, utólagos tandíjfizetésre épülő költségmegosztási modell felélesztésére. Ausztrál szakértőket hívtak meg, hogy a szakpolitikusokat meggyőzzék e modell előnyeiről és működőképességéről. Az ekkorra már a mi-

⁹ Egy ilyen támogatási rendszer mellett az általános tandíj-kötelezettség nem jelenti azt, hogy valójában senki se tanulhasson ingyen: ugyanis mind a kiváló eredményű, mind pedig a hátrányos családi háttérük ellenére bizonyos megkövetelt tanulmányi teljesítményt felmutatni képes hallgatók tandíjmentességet kaphatnak, vagy olyan (tanulmányi, illetve szociális) ösztöndíjban részesülhetnek, amely tandíjukat teljes egészében fedezi vagy meg is haladja.

¹⁰ Ezek később *Semjén* [2004a]-ben a nyilvánosság számára is hozzáférhetővé váltak.

niszterelnök és az addigi miniszter támogatását is élvező javaslat így rövid időre *utólagos képzési hozzájárulás* néven feltámadt, és még a kormányprogramba is bekerült (*Ladányi* [2007], [2008]). A költségvetés akkori helyzetében azonban a javaslat már nem lehetett versenyképes: egy ilyen rendszer ugyanis leghamarabb csak a bevezetése utáni negyedik évben, azaz csak már az új (utólagos képzési hozzájárulásokra épülő) költségmegosztási rendszerben tanulmányaikat megkezdő hallgatók végzése és munkaerőpiacra lépése után hoz bevételeket az államháztartás számára – addig azonban az utólag fizetendő „tandíjakat” teljes egészében a költségvetésnek kell megelőlegeznie. Ráadásul legalább három további évbe telik, mire a rendszer bevételei jelentős mértékűvé válnak.

Ezért az új kormány megalakulása után a javaslat lényege, a hozzáférés nyitottságát érdeemben nem korlátozó utólagos tandíjfizetés gyorsan lekerült a napirendről, és az új miniszter által előterjesztett – egy előre fizetendő, úgynevezett fejlesztési részhozzájárulás bevezetésére épülő – javaslat lényegében (az eufemisztikus elnevezéstől eltekintve) már nem sokban különbözött egy sima, de a hozzáférést jelentősen korlátozó tandíjrendszertől. A felsőoktatási törvény 2006. július 24-én, ellenzéki támogatás nélkül megszavazott módosításával 2007. szeptember 1-jével hivatalosan is bevezették a fejlesztési részhozzájárulást, amelyet azonban csak 2008 szeptemberétől kellett volna ténylegesen is fizetniük az akkori másodéveseknek. (Mivel a hozzájárulás-fizetési kötelezettség alóli mentességek – a hátrányos helyzet szűkségtelenül és károsan szűk értelmezése miatt – mind a hallgatók közti versenyt fetisizáló eredeti koncepció, mind pedig az arra épülő új szabályozás értelmében alapvetően elsősorban az intézményben elért tanulmányi eredményektől függtek volna,¹¹ ezért a mindenkori első évfolyamosokra a fizetési kötelezettség a törvény értelmében eleve nem is vonatkozott.) A megoldás jelentős szépséghibája az volt, hogy a hallgatók túlnyomó többsége (a nem halmozottan hátrányos helyzetű hallgatók) csupán kiváló tanulmányi teljesítmény elérése esetén mentesülhetett volna a részhozzájárulás-fizetési kötelezettség alól – az pedig, hogy egy felsőoktatási intézményben ki képes kiváló eredményeket elérni, a társadalmi-kulturális háttér által nyilván erősen meghatározott. A rendszer kétségtelen pozitívuma lett volna ugyanakkor, hogy a bevételek egy részét az intézmény fejlesztésére kellett volna fordítani.¹² Az a megkötés azonban, hogy a rendszer bevételeiből pontosan azokat támogatták volna elsősorban, akiknek jó tanulmányi eredményük miatt eleve nem is kellett ilyen hozzájárulást fizetniük, és akik egyben a tanulmányi eredmény és a család anyagi háttere közti tagadhatatlan sztochasztikus kapcsolat miatt az esetek többségében nem is igazán szorultak támogatásra, kimondottan igazságtalanná tette a rendszert. Ráadásul az akkor működő, eredendően a hallgatók megélhetési költségeinek részleges finan-

¹¹ Az eredeti elképzelések ilyen sajátosságairól részletesen beszámol például *Joób* [2006]. A (gyakorlatilag halmozottan) hátrányos helyzetűeken kívül az elképzeléseket követő eredeti törvényi szabályozás értelmében csak a legjobb tanulmányi eredményt elérő 15 százalék kaphatott volna ilyen kedvezményt. A részhozzájárulás fizetése alóli mentességet a későbbiekben azután egy 2007. évi törvényi módosítás során a gyermekgondozási segélyben, gyermeknevelési támogatásban stb. részesülő hallgatókra is kiterjesztették (*Ladányi* [2008]).

¹² „A képzési hozzájárulásból származó bevétel legalább egyharmadát, de legfeljebb felét a kiemelkedő tanulmányi teljesítményt nyújtó hallgatók támogatására, többi részét az intézmény fejlesztésére kell fordítani.” (*Ladányi* [2008], kiemelés rőlem – S. A.).

szírozására kidolgozott diákhitelrendszer szabályait jelentősen módosítani kellett volna ahhoz, hogy a hozzájárulások fizetése legalább a diákhitel segítségével halasztható legyen, azaz hogy a család fizetőképessége ne befolyásolja nagyon jelentősen a felsőoktatáshoz való hozzáférést. Erre azonban még az ígértek szintjén sem történt kísérlet.

A jelzett problémák miatt a heves érdekképviseleti és politikai reakciókon aligha lehet csodálkozni.¹³ A „tandíjügy” ezek után a vizitdíj mellett a Fidesz által kezdeményezett 2008. márciusi úgynevezett „szociális népszavazás” egyik kulcskérdése lett. A kérdéseket természetesen úgy fogalmazták meg, hogy eleve nem igazán lehetett arra számítani, hogy jelentősebb tömegek szavaznak majd a kifogásolt intézkedések fenntartására. Ugyanakkor arra gondosan ügyeltek a kérdés szövegezése során, hogy a költségterítéses oktatásra ne vonatkozzon a tandíj tilalma. A népszavazás – nem alaptalanul – komoly alkotmányossági aggályokat ébresztett sokakban (bővebben erről lásd *Ladányi* [2008]), és egy beadvány kapcsán végül is az Alkotmánybíróságnak kellett döntenie arról, érvényesek-e a kérdések, lehet-e ezekben népszavazást tartani. Az Alkotmánybíróság sokak által bírált, a költségvetést érintő népszavazások alkotmányos tilalmát sajátosan, a korábbi joggyakorlattal merőben ellentétesen értelmező 2007. október 15-i határozata azonban végül elhárította a 2008-as „szociális népszavazás” előtti jogi akadályokat. Az őszi beszéd napvilágra kerülése óta állandósult kormányellenes közhangulat, az intézkedések népszerűtlensége, valamint a nagyon gyenge kormányzati kommunikáció ismeretében a népszavazás eredménye egy percig sem lehetett kérdéses. Az eredmények hatására a fejlesztési részhozzájárulásra épülő Hiller-féle reform még azelőtt kimúlt, hogy valójában bárkinek is ilyen hozzájárulást kellett volna fizetnie. A fejlesztési részhozzájárulás a III. részben szereplő követelmények legtöbbjét ugyan többé-kevésbé kielégítette, három fontos kritériumot azonban nagyon súlyosan sértett. Megfizetése ugyanis nem volt a kereső életszakaszra halasztható (8. kritérium), a hozzá társuló, a teljesítményelvet túlhangsúlyozó támogatási rendszer nem felelt meg alapvető méltányossági, esélyegyenlőségi követelményeknek (9. kritérium), és bevezetését egyáltalán nem övezte konszenzus (14. kritérium). Ezeknek a szempontoknak az elhanyagolása, gyakorlatilag teljes figyelmen kívül hagyása – az általános közhangulat és a szavazás előtti gyenge kampány mellett – nyilván szintén komoly szerepet játszott abban, hogy a javaslat a népszavazás hatására a süllyesztőbe került.

A 2011 utáni fordulat

A „szociális népszavazás” és a 2010. évi választási kampány után sokak számára alighanem meglepő lehetett, hogy a 2011 végére megszületett és 2012. január 1-jén hatályba lépő új, felsőoktatási törvény (2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról) nemcsak hogy nem szüntette meg a térítésköteles és az ingyenes felsőfokú képzések közötti igazságtalan finanszírozási különbségeket, hanem az addigi duális rendszert immár háromszattatúvá

¹³ Kucsera Tamás Gergely részletesen beszámol az intézkedés által kiváltott főbb reakciókról, a tüntetéssorozatról és az egyre erősebb ellenállásról (*Kucsera* [2010] 116–123. o.).

tette.¹⁴ Míg az állami ösztöndíjjal támogatott hallgatók továbbra is ingyenesen tanulhatnak az állami finanszírozású helyeken, a korábbiakban a (nem teljesen tisztázott tartalmú) költségtérítést fizető hallgatókat az új rendszerben úgynevezett részösztöndíjas hallgatók, illetve a (teljes) önköltséget fizető hallgatók váltották fel.

A 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról értelmében a költségtérítéses *képzés költségeit* a hallgató viselte. (Ennyiben tehát a 2012 utáni új rendszerben az önköltséges hallgatókat tekintetnénk a korábbi költségtérítéses hallgatók megfelelőinek.) Ugyanakkor a költségtérítés mértékének megállapítására vonatkozó (a Felvi.hu a 2008. december 15-én hatályos jogszabályokra épülő fogalomtára által is tükrözött) jogi keretek csak annyit írnak elő, hogy a költségtérítés összegét a felsőoktatási intézmény a képzéssel kapcsolatos *valamennyi ráfordításra tekintettel* határozza meg – azzal a megkötéssel, hogy annak összege *nem lehet kevesebb, mint a szakmai feladatra számított folyó kiadások egy hallgatóra jutó hányadának ötven százaléka*. Ennek alapján gyakorlatilag nem eldönthető, illetve intézményenként változó lehetett, hogy a költségtérítéses hallgatók által fizetett térítési díj a képzés átlagköltségéhez vagy határköltségéhez állt-e közelebb. (Az ötven százalékos minimumszabályt alkalmazó vagy ahhoz közelebbi költségtérítési díjat megállapító intézmények esetében mindenesetre az addigi költségtérítéses képzésben tanuló hallgatóknak – a korábbi értelmezéssel szemben – gyakorlatilag inkább a részösztöndíjas hallgatók lennének megfeleltethetők az új rendszerben.)

Az, hogy a zavaros és tisztázatlan költségtérítés helyére az önköltség valamivel megfoghatóbb fogalma lépett, a szabályozás egyértelműsége szempontjából kedvező változás (az önköltség meghatározásának ikertermelést folytató vállalatokban a vállalat-gazdaságtanból közismert nehézségei¹⁵ ellenére is). Ugyanakkor, míg a korábbi szabályozás azt is megengedte, hogy a költségtérítési díj a folyó képzési költségek csupán 50 százalékát fedezze, az új szabályozás értelmében az önköltséges hallgatók a teljes fajlagos képzési költséget kénytelenek lesznek viselni. Az önköltséges hallgatók által a 2012–2013. tanévben fizetendő díjak¹⁶ ismeretében ma már megállapítható, hogy azok az esetek nagyobb részében lényegesen magasabbak lettek a korábbi költségtérítéseknél. Ennyiben általában inkább a részösztöndíjas képzés tekinthető a korábbi költségtérítéses képzés „jogutódjának”, míg az önköltséges képzést egy alapvetően új finanszírozási formának foghatjuk fel.

¹⁴ A törvény 46. paragrafusának 1. bekezdése értelmében a költségviselés formája szerint a felsőoktatási képzésben részt vevők „magyar állami ösztöndíjjal támogatott” hallgatók, „magyar állami részösztöndíjjal támogatott” hallgatók, valamint „önköltséges” hallgatók lehetnek. A 3. bekezdés szerint: „A magyar állami ösztöndíjjal támogatott hallgató képzésének teljes költségét, a magyar állami részösztöndíjjal támogatott hallgató képzési költségének felét az állam, az önköltséges képzés költségeit a hallgató viseli.”

¹⁵ Mivel az ikertermelés esetén a költségek elkülönítése sohasem lehet egyértelmű, minden, a témát érintő tanulmány számos önköltség-meghatározásra alkalmas módszert mutat be, amelyek természetesen egymástól igen eltérő eredményekhez vezethetnek. A felsőoktatási költségtérítéses képzéssel kapcsolatban Sztítás József is felhívja a figyelmet az ikertermelésből adódó nehézségekre a költségtérítések meghatározása során (Sztítás [2006] 47. o.)

¹⁶ http://www.felvi.hu/pub_bin/dload/FFT2012A_AOF/FFT2012A_Tajekoztatas.pdf.

A 2012–2013. tanévtől életbe lépő új rendszerben tehát továbbra sincs általános, egységesen minden jelentkezőre vonatkozó, de egyénileg (rászorultság, illetve teljesítmények alapján) megszerezhető mentességekkel, kedvezményekkel és támogatásokkal részben vagy egészen semlegesíthető tandíj. Ugyanakkor a részösztöndíjas és az önköltséges finanszírozási formában tanuló hallgatók számára a tandíj *effektív*, keresletkorlátozó, *esélyegyenlőséget korlátozó*, visszatartó hatású lehet (a Diákhitel–2 rendszeren keresztül megvalósítható *halaszthatóság* és a támogatási rendszer egyéb elemei ellenére is). A tandíjak megállapítása *egyoldalúan a költségviszonyokra* épül, a megtérülési viszonyok inkább csak a keretszámok belső struktúrájában tükröződnek, amennyiben a gyengébb egyéni megtérülésű képzések nagyobb eséllyel kapnak államilag finanszírozott, illetve részösztöndíjas helyeket, mint a jó megtérülésű, magas kereseti prémiumokkal járó képzések. A finanszírozási rendszer háromosztatúvá válása a korábbi duális rendszer okozta igazságtalan, méltánytalan teherviselési különbségeket tehát nem szüntette meg, sőt a hallgatók egy (az önköltséges képzésbe kényszerülő) része számára inkább még tovább fokozta azokat. Ráadásul, míg a korábbi rendszerben alapvetően a korábbi tanulmányi teljesítmények és a felvételi vizsga eredményei határozták meg a *teherviselési egyenlőtlenségeket*, az új rendszerben a teherviselés mértéke nagymértékben attól függ, hogy a kormány az adott képzést *milyen finanszírozási formában* engedi meg indítani.

Közismert, hogy miközben a 2012–2013. tanévre egyes, a leendő hallgatók által nem különösebben keresett műszaki képzéseken nagyszámú, nehezen betölthető állami ösztöndíjas helyet hirdettek meg a kormányzati preferenciáknak megfelelően, addig más területeken, így különösen a jelentkezők által korábban nagyon is keresett gazdasági és jogi képzésekben állami ösztöndíjas helyeket egyáltalán nem hirdettek meg, és a részösztöndíjas képzésre felvehető hallgatók körét is nagyon erősen korlátozták. Ezáltal az ilyen területek iránt érdeklődő fizetőképes jelentkezők többségét az önköltséges formába terelték, a kevésbé fizetőképeseket pedig eredeti pályaválasztási elképzeléseik jelentős módosítására kényszerítették. Az önköltséges képzések egyes területeken a *megfizethetőség szempontjából* is erősen problematikusak, és a 2012. évi jelentkezések drámai, mintegy 22 százalékos visszaesése¹⁷ arra utal, hogy ez a költségmegosztási modellváltás a magyar munkaerő-állomány képzettségét és versenyképességét a jövőben fenyegető mértékben *korlátozhatja*.

Többen felhívták a figyelmet arra is, hogy a Diákhitel–2 kamattámogatása, ha tartósan magas az infláció, és magas az alapkamat, a rendszer felfutása esetén idővel nagyon jelentős mértékű is lehet.¹⁸ Bár a legutóbbi időkben mind az infláció, mind a jegybanki alapkamat alakulása a korábbinál lényegesen kedvezőbbnek mondható, megoszlanak a vélemények abban a tekintetben, hogy ez mennyire bizonyulhat majd tartós eredménynek. Így tehát fennáll a veszélye annak, hogy a halaszthatósági követelmény teljesítése a *visszatérülési követelmény* sérelmére történik, és utólag nagyon jelentős *költségvetési teherállással* jár.

¹⁷ Az 2012. március elejéig regisztrált adatok szerint 109 ezren adtak be jelentkezési kérelmet egyetemekre, főiskolákra, azaz mintegy 32 ezerrel kevesebben, mint 2011-ben, amikor csaknem 141 ezren felvételiztek (http://mandiner.hu/cikk/20120305_felsooktatás_eddig_109_ezer_jelentkezo).

¹⁸ Lásd többek között Berlinger [2012], Bogár [2012], Semjén [2012]. Berlinger szerint a Diákhitel–2 csapás az államháztartásra, Bogár pedig egyenesen időzített bombáról beszél.

Még nem tudhatjuk, vajon a költségmegosztási rendszer a kormány által tervezett jövőbeli elmozdulásának irányát jelzi-e Orbán Viktor 2012. július 24-i beszéde a Fidelitas rendezvényén (Orbán [2012]), továbbá a miniszterelnök Zaránd Péternek adott, 2012. augusztus 13-án a pocity.eu portálon megjelent interjúja (Zaránd [2012]). Bár ez sem kizárható, de épp ennyire lehetséges, hogy ez csak egy, a távoli jövőre vonatkozó kívánságot, vágyat megfogalmazó magánvélemény, esetleg egy viszonyítási alapként felvetett szélsőséges elméleti lehetőség, melynek fényében a jelenlegi reformok akár méltányos, a mobilitást nem kizáró, hallgatóbarát megoldásnak tűnhetnek.

Mindenesetre, az biztos, hogy a miniszterelnök a teljes önköltség halasztott, utólagos megfizetését immár minden hallgató számára követelményként előíró víziója egyelőre még nem tűnik elég kidolgozottnak ahhoz, hogy alapos véleményt lehessen formálni róla. Annyi azonban az eddigi szakmai és sajtóreakciók fényében is világosan látszik, hogy a rendszer realitása (Bíró [2012], illetve Szabó [2012]), megvalósíthatósága és fenntarthatósága egyaránt erősen megkérdőjelezhető. Amennyiben a nem jelentéktelen belső problémák ellenére a változathoz hasonló rendszer mégis megvalósulna, az a különböző ellentmondó szempontokat valamilyen mértékig sikerrel ötvöző, összeegyeztető ésszerű kompromisszum helyett egy szélsőségesen egyoldalú, nagyon vitatható finanszírozási megoldás lenne.

Problematikusnak tűnik a fizetendő tandíjak egyoldalúan költségoldali, a megtérülési viszonyokat és a keresztfinanszírozás lehetőségét figyelmen kívül hagyó meghatározása. A megfizethetőséggel kapcsolatos aggályokat a tandíjfizetés alapeseteként megjelenő utólagos fizetési mód¹⁹ ugyan érvénytelenítheti, azonban a díjfizetés kereső életszakaszra történő kitolását szolgáló támogatott, jövedelemfüggő törlesztésű hitel visszatérülési, illetve költségvetési kockázatai jelentősek.²⁰ Emellett a méltányossági, társadalmi mobilitási szempontok is sérülhetnek, amennyiben az alacsonyabb szociális státusú családokból érkező hallgatókra az adósság vállalása valóban fokozottan visszatartó erejű, mint azt az amerikai kutatások igazolják (lásd erről bővebben a kötet I. részét). Amennyiben a jelentős adósságvállalástól való idegenkedés a kamattámogatások ellenére is jelentős lenne (aminek valószínűsége előre csak nehezen megjósolható), az sem kizárható, hogy egy ilyen finanszírozási rendszer esetén a továbbtanulási arány mértéke nem biztosítaná hosszabb távon a gazdaság dinamikus fejlődéséhez nélkülözhetetlen magas képzettségű, emberitőke-szempontból versenyképes munkaerő-állomány létrejöttét. Ráadásul, egy ilyen (az EU-n belül

¹⁹ Ennyiben – de hangsúlyozottan csak ennyiben – hasonló, a tandíj előre történő megfizetésével nem kalkuláló megoldást tartalmaz a 2004-es angol reform is, feltehetően politikai propagandacélok szolgálatában. (A „no up-front fee” vagy a „tandíj ellensége vagyok” feltehetően népszerűbb, és biztosan demagógabb politikai jelszó lehet, mint a „halasztott” vagy különösen a „halasztható tandíj”). Ugyanakkor a hallgatókra terhelte költségek összköltséghez képesti arányának tekintetében az angol reform sokkal kevésbé radikális, mint a miniszterelnök által felvetett megoldás.

²⁰ Szélsőséges esetben akár még az is elképzelhető, hogy a visszafizetési rendszer működtetését szolgáló költségvetési támogatások – a kamattámogatások, illetve a maximális törlesztési idő lejáratá vagy az adós halála, munkaképtelensége, nem kereső státusa, illetve munkavállalásának szektora (a közösségi szektorban dolgozók adósságát ugyanis elengedhetik) miatt elengedett, leírt tartozások – idővel nagyobb éves költségvetési terhet jelentenek, mint amennyibe a tandíjmentes felsőoktatás éves támogatása kerülne (vö. Johnstone [2006] 122. o.)

különösen kedvezőtlennek számító) finanszírozási rendszer versenyhátrányba hozná a hazai felsőoktatási intézményeket, és agyelszívást generálna: a tehetséges fiatalok kedvezőtlen mértékű elvándorlását indíthatná be.

A hallgatói, oktatói szervezetek egyetértésének és a szélesebb politikai, illetve lakossági konszenzusnak a hiánya mind a 2012-ben elindult, a költségmegosztást és keretszámokat egyaránt jelentősen átalakító reformokra, mind pedig a miniszterelnök önfenntartó felsőoktatásra vonatkozó víziójára igaz. A konszenzus megszerzésének elmaradása mindenképpen negatívan hat a rendszer későbbi stabilitására.

A reformközgazdászok szerepe – a hibás megoldások gyökerei a magyar közgazdaságtani gondolkodásban

Érdekes módon, a tandíjjal kapcsolatos mai kormányzati álláspont gyökereit (sőt, a Hiller-féle tandíj- és támogatási rendszer egyes elemeit is) egészen máshol kell keresni, mint ahol logikus lenne. A mai, a könyvben korábban bemutatott, elméletileg alátámasztott és megindokolt szakmai követelményeknek meg nem felelő kormányzati „megoldások” ideológiai gyökere két, a korábbi magyar reform-közgazdaságtanból szervesen kinőtt gazdaságpolitikai alapvetés: Bokros [2004], illetve Bokros és szerzőtársai [2006].

Bokros Lajos Tarnói Gizella szerkesztésében, Bauer Tamás előszavával, az Irodalom Kft. (az ÉS kiadója) kiadásában megjelent kötete a szerző 2001 eleje és 2003 vége közt íródott, az ÉS-ben megjelent írásait gyűjti csokorba (Bokros [2004]). Az Előszó első alcíme (Korunk prófétája) egyszerre utal a szerző rendkívüli jelentőségére, meg nem értettségére és kitartó küzdelmének kudarcaira. Nem tudhatom, vajon Bokros Jónáshoz hasonlóan „rühellé a prófétaságot”,²¹ vagy sem. Mindenesetre az kétségtől eltekintve, hogy több évtizedes munkássága során többször, és bizony mindannyiszor joggal, figyelmeztetett a magyar gazdaságpolitika és államháztartás súlyos bajaira.

Említett kötetének gerincét a címadó, 2003. decemberi írás adja. Ebben a felsőoktatással kapcsolatban megfogalmazódik a munkaerőpiac szükségleteihez igazodó kapacitástervezés igénye, valamint egy jelentős mértékű, „az egyetemek, főiskolák működésének változó költségeit, így elsősorban az oktatók fizetését” fedezni képes tandíj szükségessége. Ettől a szerző a minőséget rontó súlyos alulfinanszírozottság megszűnését és az intézmények közt a hallgatókért folyó verseny erősödése miatt a minőség emelésére való fokozottabb ösztönzést várja. Ugyanakkor Bokros felsőoktatással kapcsolatos javaslatainak egy része olyan hatásokkal járna,²² mint azt ő is előrevetíti, amelyek inkább csak a felsőoktatáshoz kapcsolódó, *nem kellően megalapozott hazai mítoszok* [diplomás túlképzés, „felduzzasztott

²¹ Babits Mihály: Jónás könyve. Első rész. Nyugat, 1938. 9. sz.

²² „[...] korlátozná a diplomák iránti keresletet, megszüntetné a felesleges felvételt és túlképzést”; „fékezne a költségvetési erőforrások pazarlását, hiszen amelyek intézménynek nem sikerülne elérni a minimális hallgatói létszámot, az veszteséggé válna, és hamarosan be kellene zárni.” (120. o. – kiemelések az eredetiben.)

és felhívított hallgatói és oktatói létszám” (i. m. 120. o.), túlméretezett intézményhálózat és túlzott felsőoktatási költségvetési kiadások], *nem pedig a valós helyzet szempontjából lennének egyértelműen pozitívnak tekinthetők.*

A 2006. évi választások előtt a nagyhatású *Bokros és szerzőtársai* [2006] cikk foglalta össze, mit kellene a következő kormánynak mindenképp másként tennie, mint közvetlen elődeinek. A szerzők kimondták, hogy „hat év jövőfeléllő gazdaságpolitikája után fordulat-ra van szükség”, és felvázoltak egy átfogó stabilizációs és államháztartási reformprogramot is. Kétségtelenül a cikk komoly erénye, hogy az előző négy év hazug sikerpropagandájával (lásd Kóka pannon pumáját és társait) szakítva reális képet fest a magyar gazdaság helyzetéről, a valós problémákra hívja fel a figyelmet, és ott keresi a megoldást, ahol azt keresni kell: költségvetési kiigazítást és az államháztartási hiány jelentős csökkentésére irányuló mélyreható államháztartási, jóléti reformot követel.

Ugyanakkor a szerzők által – például az egészségügy, az egészségbiztosítás, a közoktatás és a felsőoktatás terén – javasolt konkrét reformlépések, bár mindig hangzatosak, gyakran nem a valóban elsődleges fontosságú problémákra irányulnak. Ráadásul mintha a szerzők helyenként jelentősen túlbecsülnék a központi kormányzat lehetőségeit, és meglepő módon többször is olyan jelszavakat fogalmaznak meg, amelyek már a szocializmusban is inadekvátak voltak, és látványosan kudarcot vallottak.

Lássunk néhány oktatáshoz kapcsolódó példát ezekre! Az olyan megállapítások, ígéretek, mint hogy „visszaáll a szakmunkásképzés rangja, becsülete”, „hosszabb távon enyhülhet a diplomás munkanélküliség”, azt mutatják, hogy a szerzők nem mindig a valós munkaerő-piaci problémákból indulnak ki, hanem (néha öntudatlanul is lobbierdekeket szolgálva) fantomokra lőnek. Az olyan kijelentések pedig, mint hogy „a felsőoktatás minőségének látványos javítása megköveteli, hogy a központi kormány az állami egyetemek, főiskolák kibocsátását szigorúan összehangolja a jövőben várható munkaerő-piaci kereslettel”, illetve „[a] megtakarított költségvetési forrásokat szigorúan a munkaerőpiac igényeihez szabott méretű és szerkezetű felsőoktatási intézmények fejlesztésére, korszerűsítésére kell fordítani”, arra utalnak, hogy a szerzők mind a munkaerő-szükséglet pontos kormányzati előre jelezhetőségét, mind pedig a (biztonságosan eleve csak rövid távra megjósolható) munkaerő-piaci kereslet előrejelzésére alapuló oktatástervezés hasznosságát illetően komoly, de sajnos alaptalan illúziókat táplálnak.²³

„Az új tanév kezdetétől, vagyis 2006 szeptemberétől ismét indokolt bevezetni a felsőoktatási tandíjat, mégpedig olyan mértékűt, amennyit ma az önköltséges képzésben részt vevő hallgatók kénytelenek fizetni. A kiváló teljesítményt nyújtó szegény diákok tandíjmentességet kapnak. Ezzel egy időben meg kell szüntetni a fejkvóta szerinti állami finanszírozást, a hallgatói normatívát.” Eltekintve a terminológiai tájékozatlanságtól, pontatlanságtól,²⁴

²³ A munkaerő-piaci igények megismerhetőségével, illetve az igények felmérésére épülő előrejelzések oktatástervezési felhasználhatóságának korlátaival kapcsolatos aggályokat összefoglalja *Czibik és szerzőtársai* [2012].

²⁴ A hallgatói normatíva ugyanis a magyar államháztartási jogi terminológia szerint egyáltalán nem azonos a képzés fejkvóta szerinti normatív támogatásával, hanem az intézmények által folyósított hallgatói támogatások forrásául szolgál.

a javaslat lényege is számos komoly problémát vet fel. *Egyfelől* a tandíj javasolt mértéke túlzottan magas, a működési költségek tekintetében teljesen önffinanszírozó felsőoktatás nemzetközileg is szinte példa nélküli víziója hazai körülmények között pedig mindenképpen teljesen elhibázott. *Másfelől* komoly hiányosság az, hogy sem a 2006-os Élet és Irodalom-cikk, sem pedig Bokros korábbi alapvetése nem foglalkozik érdemben a támogatások kiválóságon alapuló elosztásának társadalmi hatásaival,²⁵ *továbbá* az is kifogásolható, hogy a cikkben említés sem esik arról, hogy a költségmegosztás ilyen drasztikus átszabása nem valósítható meg a hallgatói hitelrendszer jelentős átalakítása, kiterjesztése nélkül, *végül* pedig az sem hagyható említés nélkül, hogy a munkaerő-piaci igényeket fetiszizáló központi felsőoktatási létszámtervezés is erősen kérdéses eredményességű, rendszeridegen eszköz.

Bokros a köz- és felsőoktatás, illetve az egészségügy hazai visszasságainak jogos kritikájából kiindulva több esetben is olyan egyszerű, közérthető, ám gyakran nem kellően ki-munkált piaci megoldásokat javasol e szektorok problémáira, amelyek a fejlett országokban általában nem, vagy nem az általa javasolt formában működnek, illetve ahol működnek, ott a velük kapcsolatos tapasztalatok kifejezetten ellentmondásosak, mivel esetenként negatív társadalmi hatásokkal járnak.²⁶ Ezeket a helyenként meglepően etatista ötletekkel kevert vulgárisan piacelvű megoldásokat a magyar szakmai és politikai közélet mintha nem lett volna képes értékükön kezelni.

A Bokros által felvetett bátor és ambiciózus programra adott tipikus reakció ugyanis általában a két lehetséges szélsőség valamelyike volt. Sokan (a szerzőnek tulajdonított próféta szerepkörhöz illően) kritikátlanul elfogadták a panaceaként tálalt ötleteket, és anélkül szerették volna mielőbb bevezetni azokat, hogy megfelelő hatástanulmányokat végezve meggyőződtek volna, hogy az eredmény valóban kívánatos lesz-e.²⁷ Mások viszont a *status*

²⁵ Korábbi művében erről a kérdésről a következőket írta: „A fiatal évfjártok legfeljebb húsz százalékát kitevő szegény sorsú, de tehetséges diákoknak minden felsőoktatási intézmény kötelezően kínálna tandíjmentességet” (Bokros [2004] 120. o.). Ez a látszólag pozitív javaslat nehezen értelmezhető. Egyrészt, amikor manapság nagyjából egy évfjárt erősen szelektált harmada jut el a felsőoktatási képzésig Magyarországon, nyilvánvalóan nem kerülhet be az évfjárt 20 százaléka szegény sorsú családokból. Másrészt viszont, ha a felsőoktatásba bekerültek maximum 20 százalékára (tehát az évfjárt nagyjából 6 százalékára) vonatkozik a fenti ígéret, erősen kérdéses, hogy ez elégséges lehet-e annak eléréséhez, hogy a tehetséges, ám nem tehetős családából érkező diákok is diplomához juthassanak.

²⁶ Például a közoktatásban a „működés változó költségét” Bokros [2004] szerint egyértelműen a központi költségvetésből fedezendő egységes „tanulói fejkvóta szerinti finanszírozásnak” kellene biztosítania – az „iskolaválasztás szabadsága” és a „tanintézetek közötti verseny” feltételei mellett. (118. o.) Az ilyen rendszerrel kísérletező országok tapasztalataira épülő empirikus vizsgálatok (lásd például Waslander–Thrupp [1997]) azonban arra utalnak, hogy egy ilyen, látszólag tetszetős és igazságos megoldás hatására beinduló spontán folyamatok nagyon könnyen az *iskolai szegregáció* erősödését válthatják ki.

²⁷ Ennek tipikus példája volt például az egészségügyben a több versenyző egészségbiztosító pénztárra épülő modell bevezetésének kívánatosságáról folytatott politikai és szakmai vita. A modell mellett a verseny hatékonyságjavító tulajdonságaiból kiindulva érvelők gyakran olyan országok példájára hivatkoztak, ahol ugyan van több egészségbiztosító, de ezek területi elven működnek, tehát közvetlenül egyáltalán nem versenyeznek a biztosítottakkért. A többbiztosítós modell mellett érvelők nem érezték szükségét, hogy meggyőzően bizonyítsák, hogy a több biztosító versenyére épülő modell társadalmi költsége valóban alacsonyabb, illetve megvizsgálják, mely feltételek garantálhatnák, hogy egy ilyen modellben egyes csoportok ne maradjanak egészségbiztosítás nélkül.

quo védelmében szinte megfontolni sem voltak hajlandók a javaslatokat, és az államháztartás addigi pazarló rendszerének jogos bírálata is teljesen elutasították. Csak kevesen vették a fáradságot, hogy megvizsgálják, Bokros kritikája mennyire helytálló, illetve hogy az általa javasolt megoldások valóban segítenének-e.²⁸ Ami azonban a legtöbbször sajnálatos módon mind a visszhangból, mind az eredeti javaslatokból szinte teljesen hiányzott, az annak az egyes jóléti szektorok sajátosságait figyelembe vevő aprólékos szakmai munkának az elvégzése, amely a másutt már kipróbált, a gyakorlatban is bizonyított megoldások magyarországi intézményi környezethez igazított meghonosításával valóban segíthetne megoldást találni a kimutatott problémákra.

Merre tovább?

Fontos lenne, hogy a magyar politika és közvélemény levonja ennek a két évtizedes tandíjhullámvasútnak a következményeit. A jelenlegi költségmegosztási modell

- ◆ igazságtalan, mivel aránytalan terheket ró a családjuk társadalmi helyzetéből kitörni, felemelkedni vágyó tehetséges diákokra, miközben erősen támogatja az előnyös társadalmi háttérű családok továbbtanuló gyermekeit;
- ◆ azáltal, hogy azokat a képzéseket, amelyekből a legnagyobb az esély a gazdasági és politikai elitbe való bekerülésre, csak tandíjköteles formában teszi elérhetővé, hozzájárul ahhoz, hogy a jelenlegi társadalmi elit bebetonozhassa (monopol)pozícióit;
- ◆ a munkaerőpiac igényeire való, nem kellően megalapozott hivatkozással valójában eltorzítja a magyar felsőoktatási kibocsátás nagyságát és belső szerkezetét is, az emberi erőforrások oldaláról is hozzájárulva a magyar gazdaság tartós leszakadásához.

További fontos megoldandó probléma, hogy

- ◆ az önköltségen alapuló mértékű, Európában egyértelműen magasnak számító jelenlegi magyar tandíjak megfizetését lehetővé tevő Diákhitel–2 rendszer hosszú távon feltehetően nem lesz fenntartható, ennek pedig idővel vissza kell hatnia a költségmegosztási rendszerre;
- ◆ egyes, döntően közalkalmazotti pályákra felkészítő felsőfokú képzések esetén a képzés ingyenességének megőrzése sem lehet képes hosszabb távon fenntartani a diplomás közalkalmazottak – a versenyszféra diplomásainak béréhez vagy a képzetlen munkáért kapható uniós bérekhez képest – megalázón alacsony bérszínvonal mellett a munkaerőkínálat megfelelő szintjét és minőségét.

²⁸ A kevés kivétel egyike *Varga* [2004], melyben a szerző többek között rámutatott arra, hogy az oktatás bokrosi bírálatainak a munkaerőpiacra hivatkozó, túlképzést vélelmező állításai empirikusan nem igazolhatók, utalt arra, hogy a férőhelyek bürokratikus állami elosztása piaczgazdasági apológiába öltöztetve sem lesz képes jól összehangolni az oktatási kibocsátást a munkaerőpiac igényeivel, és részletesen megvizsgálta, hogy a javasolt közoktatás-finanszírozási megoldás (fejkvóta) valójában alkalmas-e a hazai problémák megoldására.

Jó lenne, ha akkor, amikor majd a közpolitika formálói végre felismerik ezeket a jelenlegi költségmegosztási modellből fakadó problémákat, nem kezdődne újabb visszarendeződés a tandíjfronton, ha nem térnénk vissza egy korábbi fenntarthatatlan állapothoz, nem szállnánk fel azonnal, az eddigi tanulságok levonása nélkül, egy újabb menetre a hullámvasútra!

Jó lenne, ha az újabb kapkodó átalakítás előtt végre azt is megvizsgálják, hogyan hat a jelenlegi költségmegosztási rendszer a különböző társadalmi háttérű diákok felsőoktatási hozzáféréseire, és ennek ismeretében látnának hozzá a rendszer átszabásához. Azt is meg kellene vizsgálni, hogy melyek voltak azok a megkerülhetetlen problémák, amelyekre a jelenlegi költségmegosztási reformok vagy a korábbi reformlépések, ha nem is mindig szerencsés módon, de reagálni próbáltak: nem szabad úgy hozzálátni a rendszer átalakításához, mintha ezek a problémák nem is léteznének.

Ha azt kívánjuk, hogy a jelenlegi rendszer egyes elemeinek továbbfejlesztésével és átalakításával létrejöhessen egy hosszabb távon fenntartható, alacsonyabb és igazságosan szétterített hallgatói terhekkel járó költségmegosztási modell, ennek részleteit nem lehet titokban kidolgozni egy politikai boszorkánykonyhában! Csak akkor tudunk leszállni a hullámvasútról, és az értelmetlen, mindig ugyanoda visszatérő körbevasutatgatás helyett a kivezető útra lépni, ha kialakítjuk azokat a szakmai és politikai mechanizmusokat, amelyek nélkül nem lehet sikeres finanszírozási reformot kidolgozni és megvalósítani. Az érintettek megkérdése nélkül – egy csupán a társadalom egy része által osztott politikai vízió által vezényelten – nem lehet sikeresen átalakítani a felsőoktatást és annak finanszírozását. Márpedig méltányos felsőoktatás-finanszírozási rendszer nélkül nem létezhet tartósan sikeres és versenyképes felsőoktatás, a felsőoktatás sikeressége pedig hosszabb távon nagyban befolyásolja az ország felemelkedési esélyeit.

Ahhoz, hogy egy fenntartható és továbbfejleszhető költségmegosztási modell jöjjön létre, az is elengedhetetlennek tűnik, hogy a főbb gazdasági és társadalmi erők egy alapos – a felhasználók, a felsőoktatásban közvetlenül érdekeltek, valamint a terület kutatóinak bevonásával történő – helyzetfelmérés után konszenzusra jussanak a hazai felsőoktatás fő problémáiról, kívánatos méretéről és átalakításának fő céljairól. E konszenzusra építve – a széles körű társadalmi és szakmai vita tanulságait is hasznosítva – lehet csak kidolgozni egy olyan költségmegosztási rendszert, amely képes lesz megteremteni egy valóban versenyképes és adaptív felsőoktatás alapjait.

Hivatkozások

- AHMED, E.–BRAITHWAITE, V. [2004]: When tax collectors become collectors for child support and student loans: Jeopardizing or protecting the revenue base? *Kyklos*, 3. 303–326. o.
- ARCHER, L.–HUTCHINS, M.–ROSS, A. [2003]: *Higher Education and Social Class. Issues of exclusion and inclusion.* Routledge Falmer, London, 229 o.
- BARONE, M. [2010]: The Higher Education Bubble: Ready to Burst? Rasmussen Reports, szeptember 6. http://www.rasmussenreports.com/public_content/political_commentary/commentary_by_michael_barone/the_higher_education_bubble_ready_to_burst.
- BARONE, M. [2011]: Will College Bubble Burst From Public Subsidies? Rasmussen Reports, július 21. http://www.rasmussenreports.com/public_content/political_commentary/commentary_by_michael_barone/will_college_bubble_burst_from_public_subsidies.
- BARR, N. [1997]: Student Loans: Towards a New Public/Private Mix. *Public Money and Management*, Vol. 17. no. 3. 31–40. o.
- BARR, N. [2001]: *The Welfare State as Piggy Bank: Information, Risk, Uncertainty and the Role of the State.* Oxford University Press, Oxford, 296 o.
- BARR, N.–CRAWFORD, I. [1998]: Higher Education in an Age of Expansion. *Education Economics*, Vol. 6. No. 1. 45–70. o.
- BARR, N.–FALKINGHAM, J. [1993]: Paying for learning. Welfare State Programme. Discussion Paper, WSP/94, London School of Economics.
- BAUM, S.–LAPOVSKY, L. [2006]: Tuition Discounting: Not Just a Private College Practice, The College Board, New York.
- BEHRMAN, J. R.–KLETZER, L. G.–MCPHERSON, M. S.–SCHAPIRO, M. O. [1998]: The Microeconomics of College Choice, Careers, and Wages: Measuring the Impact of Higher Education Megjelent: *Zemsky, R.–Cappelli, P.* (szerk.): *The Annals of the American Academy of Political and Social Science: The Changing Educational Quality of the Workforce*, 12–23. o. <http://people.ucsc.edu/~lkletzer/collegechoice.pdf>.
- BERLINGER EDINA [2002]: A jövedelemarányos törlesztésű diákhitel egyszerű modellje, *Közgazdasági Szemle*, 49. évf. 12. sz. 1042–1062. o.
- BERLINGER EDINA [2012]: Felsőoktatás életre-halálra. *Magyar Narancs*, 6. sz. február 9 <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/felsooktatas-eltre-halalra-78647>.
- BESLEY, T. [2006]: *Principled Agents? The Political Economy of Good Government*, Oxford University Press, New York, 266 o.
- BIFFL, G.–ISAAC, J. E. [2001]: Should Higher Education Students Pay Tuition Fees? WIFO Working Papers No. 172. December, Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung, Bécs, 31 o.
- BÍRÓ MARIANNA [2012]: Orbán: Minden diák fizessen. *Népszava online*, augusztus 14. <http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=576716>.
- BÍRÓ ZSUZSANNA HANNA–SETÉNYI JÁNOS [2010]: Interjú Semjén Andrással, az MTA Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársával, *Educatio*, 19 évf. 3. sz. 448–452. o.

- BLUNDELL, R.–DEARDEN, L.–GOODMAN, A.–REED, H. [2000]: The Returns to Higher Education in Britain: Evidence from a British Cohort. *Economic Journal*, 110. 82–99. o.
- BOGÁR ZSOLT [2012]: Időzített bomba a Diákhitel 2. hvg.hu, január 18. http://hvg.hu/gazdasag/20120118_Diakhitel2_idoztett_bomba.
- BOKROS LAJOS [2004]: Verseny és szolidaritás. Élet és Irodalom (az Irodalom Kft. kiadása), Budapest, 152 o.
- BOKROS LAJOS–BAUER TAMÁS–CSILLAG ISTVÁN–MIHÁLYI PÉTER [2006]: Utolsó esély. Élet és Irodalom, május 20.
- BOWEN, W. G.–BRENNEMAN, D. [1992]: Student Aid: Price Discount or Educational Investment? The Brookings Review, Vol. 11. No. 1. Brookings Institution, Washington, D.C.
- BRADLEY, D.–NOONAN, P.–NUGENT, H.–SCALES, B. [2008]: Review of Australian Higher Education. Final Report, December, Australian Government, Canberra, xxix + 271 o. http://www.innovation.gov.au/HigherEducation/Documents/Review/PDF/Higher%20Education%20Review_one%20document_02.pdf.
- BRAITHWAITE, V.–AHMED, E. [2006]: Australia's HECS Policy – Fewer Social But More Political Barriers, RegNet Occasional Paper No. 8. Regulatory Institutions Network, Research School of Social Sciences, Australian National University, Canberra, 33 o. <http://regnet.anu.edu.au/sites/default/files/ROP8.pdf>.
- BROWNE COMMITTEE [2010]: Securing a Sustainable Future for Higher Education in England. Independent Review Panel. An Independent Review of Higher Education Funding & Student Finance, 60 o. <http://www.bis.gov.uk/assets/biscore/corporate/docs/s/10-1208-securing-sustainable-higher-education-browne-report.pdf>.
- CHAPMAN, B.–RYAN, C. [2002]: Income Contingent Financing of Student Charges for Higher Education: Assessing the Australian Innovation. Megjelent: Woodhall, M. (szerk.): Paying for Learning. The Debate on Student Fees, Grants and Loans in International Perspective. Special International Issue of The Welsh Journal of Education, Vol. 11. No. 1.
- CHISHOLM, M. B.–COHEN, A [1982]: Review and Introduction to Higher Education Price Response Studies. National Center for Higher Education Management Systems, Boulder, Colorado.
- COLLEGE BOARD [2007]: Trends in College Pricing, 2007. College Board, New York 28 o. http://www.collegeboard.com/prod_downloads/about/news_info/trends/trends_pricing_07.pdf.
- COLLEGE BOARD [2010]: Trends in College Pricing, 2010. College Board, New York, 32 o. http://www.naicu.edu/docLib/20101027_CollBd2010Pricing.pdf.
- CONLON, G.–CHEVALIER, A. [2002]: Financial Returns to Undergraduates and Tuition Fees. CIHE, London.
- CZIBIK ÁGNES–FAZEKAS MIHÁLY–NÉMETH NÁNDOR–SEMJÉN ANDRÁS–TÓTH ISTVÁN JÁNOS [2013]: Munkaerő-keresleti előrejelzés vállalati várakozások alapján. Két vállalati adatfelvétel tanulságai. Közgazdasági Szemle, 60. évf. 2. sz. 189–223. o.
- CSONTOS LÁSZLÓ–KORNAI JÁNOS–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [1996]: Az állampolgár, az adók és a jóléti rendszer reformja. Századvég, új folyam, 2. sz. 3–28 o.
- DEARDEN, L.–FITZSIMONS, E.–GOODMAN, A.–KAPLAN, G. [2008a]: Higher Education Funding Reforms in England: The Distributional Effects and the Shifting Balance of Costs. *Economic Journal*, Royal Economic Society, Vol. 118. No. 526. F100–F125. o.
- DEARDEN, L.–FITZSIMONS, E.–GOODMAN, A.–KAPLAN, G. [2008b]: The Effects of Higher Education Funding Reforms in England on the Lifetime Incomes of Graduates. CEE DP 78. Centre for the Economics of Education, London School of Economics.

- DEARDEN, L.–FITZSIMONS, E.–WYNESS, G. [2011]: The Impact of Tuition Fees and Support on University Participation in the UK. Centre for the Economics of Education, London School of Economics, január.
- DEARING COMMITTEE (NCIHE) [1997]: Higher Education in the Learning Society: Report of the National Committee. UK National Committee of Inquiry into Higher Education, London, HMSO. <http://www.leeds.ac.uk/educol/ncihe/>.
- DEEWR [2010]: Administrative information for providers: Commonwealth Grant Scheme. Funding and Student Support Branch, Higher Education Group, DEEWR, Australian Government, 22. o. <http://goo.gl/j9jap>.
- DEEWR [2011]: Information for Commonwealth Supported Students. HECS–HELP 2012. www.goingtouni.gov.au, Australian Government, DEEWR, 56 o. http://www.open.edu.au/content/documents/help-booklets/HECSHELP_booklet.pdf.
- DENNY, K. [2010]: What did abolishing university fees in Ireland do? UCD Geary Institute Discussion Paper Series, School of Economics and Geary Institute. University College Dublin, május 20. 26 o.
- DFES [2003a]: Education and Skills. The future of higher education – White Paper. Department for Education and Skills, London, 109 o. http://www.bis.gov.uk/assets/BISCore/corporate/MigratedD/publications/F/future_of_he.pdf
- DFES [2003b]: The future of higher education: what it means to students and parents. Department for Education and Skills. London, 19 o. http://www.immagic.com/eLibrary/ARCHIVES/GENERAL/UK_DFES/D030227S.pdf
- EHRENBERG, R. G. [2010]: The Economics of Tuition Fees in American Higher Education. Megjelent: Brewer, D. J.–McEwan P. J. (szerk.) Economics of Education. Elsevier, Amsterdam, 227–232. o.
- EISMAN, S. [2010]: Subprime goes to college. The new mortgage crisis – how students at for-profit universities could default on \$275 billion in taxpayer-backed student loans. New York Post, június 6. http://www.nypost.com/p/news/opinion/opedcolumnists/subprime_goes_to_college_FeiheNJfGYtoSwmtl5etjP.
- EKLER GERGELY [2007]: Tandíjtörténet. Megjelent: Sándor Péter–Vass László (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve 2006. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Economix Rt., 652–661. o.
- EURYDICE [2000]: Two Decades of Reform in Higher Education in Europe: 1980 Onwards. Eurydice European Unit, Brüsszel, 567 o. <http://www.csd.uoc.gr/~tziritas/16/009EN.pdf>.
- FRIEDMAN, M. [1996/1962]: Kapitalizmus és szabadság. Akadémiai Kiadó, Budapest 219 o.
- FULLER, W.–MANSKY, C.–WISE, D. [1982]: New Evidence on the Economic Determinants of Postsecondary Schooling Choices. Journal of Human Resources, Vol. 17. No. 4, 477–495. o.
- GALASI PÉTER [2004]: Túlképzés, alulképzés és bérhozam a magyar munkaerőpiacon 1994–2002, Közgazdasági Szemle, 51. évf. 5. sz. 449–471. o. <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00104/pdf/3galasi.pdf>.
- GILLEN, A. [2008]: A Tuition Bubble? Lessons from the Housing Bubble. Center for College Affordability and Productivity, Washington D.C. 24 o. http://www.centerforcollegeaffordability.org/uploads/Bubble_Report_Final.pdf.
- GLASS, G. V.–MCGAW, B.–SMITH, M. L. [1981]: Meta-Analysis in Social Research. Sage Publications, Beverly Hills.
- GLENNERSTER, H.–MERRETT, S.–WILSON, G. [1968]: A graduate tax. Higher Education Review, Vol. 1. No. 1, 26–38. o.

- GLENNERTSTER, H. [2003]: A graduate tax revisited. *Higher Education Review*, Vol. 35. No. 2. 25–40. o.
- GLENNESTER, H. [1999]: Az oktatás gazdaságtana: a szerencse forgandó. Megjelent: *Csaba Iván–Tóth István György* (szerk.): A jóléti állam politikai gazdaságtana. Osiris–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 317–336. o.)
- GLOBALIZATION 101 [2012]: Globalization and the Student Loan Crisis, <http://www.globalization101.org/globalization-and-the-student-loan-crisis>.
- GODENIR, A.–DELHAXHE, A.–DEUTSCH, L. [1999]: Key Topics in Education. Vol. I. Financial support for students in higher education in Europe. Trends and debates. European Commission, Luxembourg, 260 o.
- GRANT THORNTON [2011]: The financial health of the Higher Education sector. Grant Thornton UK LLP, 22 o. http://www.grant-thornton.co.uk/pdf/he_financial_health_aug11.pdf.
- GREENAWAY, D.–HAYNES, M. [2000]: Funding Universities to Meet National and International Challenges. University of Nottingham, School of Economics, Policy Report, 115 o.
- GREENAWAY, D.–HAYNES, M. [2004]: Funding higher education. Megjelent: *Johnes–Johnes* [2004] 298–328. o.
- GUARDIAN [2004]: Survey results. The Guardian, január 13. <http://www.guardian.co.uk/education/2004/jan/13/tuitionfees.students1>.
- HALÁSZ GÁBOR [2012]: Finanszírozási reformok a felsőoktatásban: nemzetközi összehasonlító elemzés. Megjelent: *Temesi* (szerk.) [2012] 11–65. o.
- HANSEN, W. L. [1983]: Impact of Student Financial Aid On Access. Megjelent: *Froomkin, J.* (szerk.): The Crisis in Higher Education. The Academy of Political Science, New York, 84–96. o.
- HECS [2003]: Higher Education Contribution Scheme (HECS) – Information 2003. Higher Education Contribution Scheme, http://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/Publications_Archive/archive/hecs
- HECS–HELP [2009]: Information for Commonwealth Supported Students, 2009. <http://www.goingtouni.gov.au>.
- HELLER, D. E. [1997]: Student Price Response in Higher Education. An Update to Leslie and Brinkman. *Journal of Higher Education*, Vol. 68. No. 6. 624–659. o.
- HODGES, L. [2010]: Would Vince Cable's 'graduate tax' be a fairer way for students to contribute to the cost of their degrees? The Independent, szeptember 23. <http://www.independent.co.uk/news/education/higher/would-vince-cables-graduate-tax-be-a-fairer-way-for-students-to-contribute-to-the-cost-of-their-degrees-2086853.html>.
- HOENACK, S. A.–WEILER, W. C. [1975]: Cost-related Tuition Policies and University Enrollments. *Journal of Human Resources*, 10. 332–360. o.
- HORVÁTH DÓRA [2011]: Tévhitek a felsőoktatásról: nincs diplomás túlképzés, jó a bolognai rendszer? *EduLine*, július 5. http://eduline.hu/felsooktatas/2011/7/5/20110704_felsooktatas_tevhit_szakerto.
- HOXBY, C. M. (szerk.) [2004]: College Choices: The Economics of Where to Go, When to Go, and How to Pay For It. National Bureau of Economic Research, University of Chicago Press, Chicago.
- JACKSON, G. A. [1988]: Did College Choice Change During the Seventies? *Economics of Education Review*, Vol. 7. No. 1. 15–27. o.
- JACKSON, G. B. [1978]: Methods for Reviewing and Integrating Research in the Social Sciences. Final report to the National Science Foundation for Grant No. DIS 76-20309. George Washington University, Social Research Group, Washington, DC.

- JACKSON, G.–WEATHERSBY, G. [1975]: Individual Demand for Higher Education: A Review and Analysis of Recent Empirical Studies. *Journal of Higher Education*, Vol. 46. No. 6. 623–652. o.
- JACKSON, N. O. [2002]: The Higher Education Contribution Scheme: A HECS on The Family? Megjelent: *Carmichael, G.–Arunachalam, D.* (szerk.): *The New Zealand and Australian Populations at the Millennium*, *Journal of Population Research*, Australian and New Zealand Population Associations, Canberra and Wellington, 105–120. o.
- JAMES, E. [1986]: Cross-Subsidisation in Higher Education: Does It Prevent Private Choice and Public Policy? Megjelent: *Levy, D.* (szerk.): *Private Education: Studies in Choice and Public Policy*, Oxford University Press, New York, 237–257. o.
- JOHNES, G.–JOHNES, I. (szerk.) [2004]: *International handbook on the economics of education*. Edward Elgar, Cheltenham, UK.
- JOHNSTONE, B. D. [2006]: *Financing Higher Education. Cost-Sharing in International Perspective. Global Perspectives on Higher Education*, Vol. 3. Boston College Center for International Higher Education, ICHEFAP and Sense Publishers, Chestnut Hill, MA–Buffalo, NY–Rotterdam, 292 o.
- JOHNSTONE, B. D.–MARCUCCI, P. N. [2010]: *Financing Higher Education Worldwide. Who Pays? Who Should Pay?* The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 322 o.
- JOHNSTONE, B. D.–WACKMANN, D. B.–WARD, S. [1972]: Student Attitudes Toward Income Contingent Loans. *Journal of Student Financial Aid*, Vol. 2. No. 1. 11–27. o.
- JOHNSTONE, D. B.–MARCUCCI, P. [2009]: *Student Loans in International Context: A Primer*, The International Comparative Higher Education Finance and Accessibility Project, Buffalo, N.Y. ([http://gse.buffalo.edu/org/inthigheredfinance/files/Publications/student_loans/\(2009\)_Student_Loans_in_International_Context-Primer.pdf](http://gse.buffalo.edu/org/inthigheredfinance/files/Publications/student_loans/(2009)_Student_Loans_in_International_Context-Primer.pdf)).
- JOHNSTONE, D. B.–MARCUCCI, P. [2010]: *Making Student Loans Work in Low- and Middle-Income Countries: Enhancing Asset Values and Tapping Private Capital*. Draft for Discussion. Kézirat, 50 o. http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079956815/547670-1276537814548/Johnstone_Marcucci_Student_loans.pdf.
- JOÓB SÁNDOR [2006]: Csak a legjobbak nem fizetnek tandíjat 2008-tól, *Index*, június 27.
- KANE, T. J. [1994]: *The Causes and Consequences of Recent Tuition Increases*. Monograph, Kennedy School of Government, Cambridge, MA.
- KANE, T. J. [1995]: *Rising Public College Tuition and College Entry: How Well Do Public Subsidies Promote Access To College?* NBER Working Paper Series, No. 5164. Cambridge, MA.
- KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR [2005]: Általános iskolai szegregáció, I. rész, Okok és következmények és II. rész, Az általános iskolai szegregálódás folyamata Magyarországon és az iskolai teljesítménykülönbségek. *Közgazdasági Szemle*, 52. évf. 4. és 5. sz. 317–355. és 462–479. o.
- KONDOR PÉTER–KÖREN MIKLÓS [2012]: Ki fizesse a tanulópénzt? *Index*, december 19. http://index.hu/gazdasag/penzbeszel/2012/12/19/kondor_koren_ki_fizesse/
- KORNAI JÁNOS [1980]: *A hiány*. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest, újra megjelent: Kalligram, Pozsony, 2011.
- KUCSERA TAMÁS GERGELY [2010]: *Az országos felsőoktatási hallgatói képviselő és a magyarországi hallgatói önkormányzati modell fejlődéstörténete 1988–2008*. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola. A kormányzás területi, történeti és társadalmi dimenziói. *Politikatudomány Program*, Pécs, 239 o.
- LADÁNYI ANDOR [2007]: *Jövője van. Tandíjtörténet*. *Magyar Narancs*, 16. április 19. http://magyarnarancs.hu/belpol/tandijtoritenet_jovoje_van-67004.

- LADÁNYI ANDOR [2008]: Gondolatok a tandíjról. Beszélő, 13. évf. 1. sz.
- LASSNIGG, L.–UNGER, M. [2008]: Funding higher education – where is Austria going? IB Revija, No. 1. Ljubljana, 23–30. o. <http://www.umar.gov.si/uploads/media/IB1-08ang.pdf>.
- LEGRAND, J. [1999]: A kormányzati kudarcok elmélete. Megjelent: *Csaba Iván–Tóth István György* (szerk.): A jóléti állam politikai gazdaságtana. Osiris–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 146–164. o.
- LESLIE, L. L.–BRINKMAN, P. T. [1987]: Student Price Response in Higher Education: The Student Demand Studies. *The Journal of Higher Education*, Vol. 58. No. 2. 181–204. o.
- LONG, B. T. [2004]: How Have College Decisions Changed over Time? An Application of the Conditional Logistic Model. *Journal of Econometrics*. Vol. 121. No. 1–2. 271–296. o.
- LONG, B. T.–RILEY, E. K. [2007]: Financial Aid: A Broken Bridge to College Access? *Harvard Educational Review*, Vol. 77. No. 1. 39–63. o.
- LOSONCZ MIKLÓS–NAGY GYULA [2011]: A globalizáció és a 2007–2011. évi pénzügyi válság. *Tri-Mester*, Tatabánya, 235 o.
- MACCHIAROLA, M. C.–ABRAHAM, A. [2010]: Options for Student Borrowers: A Derivatives-Based Proposal to Protect Students and Control Debt-Fueled Inflation in the Higher Education Market. *Cornell Journal of Law and Public Policy*, Vol. 20. No.1. 67–138. o.
- MAJER BALÁZS [2002]: A magyar hallgatói hitelrendszer. Elméleti szempontok és nemzetközi összehasonlítás *Közgazdasági Szemle*, 49. évf. 7–8. sz. 641–663. o.
- MAJER BALÁZS [2003]: Az EU-országok hallgatótámogatási rendszerei. Szempontok a magyar gyakorlat átalakításához. *Közgazdasági Szemle*, 50. évf. 7–8. sz. 671–690. o.
- MARCUCCI, P. N.–JOHNSTONE, B. D. [2007]: Tuition Fee Policies in Comparative Perspective: Theoretical and Political Rationales. *Journal of Higher Education Policy and Management*, Vol. 29. No. 1. 25–40. o.
- MCPHERSON, M. S. [1978]: The Demand for Higher Education. Megjelent: *Breneman D. W.–Finn, C. E. Jr.* (szerk.): *Public Policy and Private Higher Education*. The Brookings Institutions, Washington, D. C. 143–196. o.
- MCPHERSON, M. S.–SCHAPIRO, M. O. [1989]: Measuring the Effects of Federal Student Aid: An Assessment of Some Methodological and Empirical Problems. *Williams Project on the Economics of Higher Education Discussion Paper*, No. 4. Williamstown, MA.
- MCPHERSON, M. S.–SCHAPIRO, M. O. [1991a]: Does Student Aid Affect College Enrollment? New Evidence on a Persistent Controversy. *American Economic Review*, Vol. 81. 1. 309–318. o.
- MCPHERSON, M. S.–SCHAPIRO, M. O. [1991b]: Keeping College Affordable: Government and Educational Opportunity. *The Brookings Institution*, Washington DC.
- MCPHERSON, M. S.–SCHAPIRO, M. O. [1994]: College Choice and Family Income: Changes over Time in the Higher Education Destinations of Students from Different Income Backgrounds. *Williams Project on the Economics of Higher Education Discussion Paper No. 29*. Williamstown, MA.
- MCPHERSON, P.–SHULENBURGER, D. [2008]: University Tuition, Consumer Choice and College Affordability. Strategies for Addressing a Higher Education Affordability Challenge. *A NASULGC Discussion Paper*, NASULGC, Washington DC. <http://www.aplu.org/document.doc?id=1296>.
- MÉSZÁROS TAMÁS [2012]: Gondolatok a magyar felsőoktatásról szóló vitákhoz. Megjelent: *Temesi* (szerk.) [2012] 255–292. o.
- MOORE, R. L.–STUDENMUND, A. H.–SLOBKO, T. [1991]: The Effect of the Financial Aid Package on the Choice of a Selective College. *Economics of Education Review*, Vol. 10. No. 4. 311–321. o.

- MORTIMORE, P. [1997]: Can Effective Schools Compensate for Society? Megjelent: *Halsey, A. H.–Lauder, H.–Brown, P.–Wells, A. S.* (szerk.): Education. Culture, Economy and Society. Oxford University Press, Oxford–New York. 476–487. o.
- NÁDASDY BENCE [2004]: Értékpapírosítás: Miért értékpapírosítanak a bankok? Hitelintézeti Szemle, 3. évf. 2. sz. 32–47. o.
- NASSER, A.–NORMAN, K [2011]: The Student Loan Debt Bubble. Curse of the First 'Austerity Generation'. Global Research, January 10, <http://www.globalresearch.ca/the-student-loan-debt-bubble/22711>.
- NÉMETH ANDRÁS OLIVÉR [2012]: Felsőoktatás-finanszírozás Kelet-Közép-Európában. Megjelent: *Temesi* (szerk.) [2012] 11–65. o.
- NORTON, A. [2003] Student debt: a HECS on fertility? Issue Analysis, No. 32. Centre for Independent Studies, 8 o. <http://www.cis.org.au/images/stories/issue-analysis/ia32.pdf>.
- O'SULLIVAN, J. [2003]: Keeping the Gates Open. The Case for Free Third Level Education. Spokesperson on Education, Labour Party, Ireland, május, 13 o. http://www.labour.ie/download/pdf/keep_the_gates_open.pdf.
- OECD [2004]: Economic Survey of the United Kingdom. OECD, Párizs.
- OECD [2008]: Education at a Glance, 2008. OECD indicators. OECD, Párizs, 525 o.
- OECD [2009]: Education at a Glance, 2009. OECD indicators. OECD, Párizs, 471 o.
- OECD [2011]: Education at a Glance, 2011. OECD indicators. OECD, Párizs, 497 o.
- OECD [2012]: Education at a Glance 2012. OECD indicators. OECD, Párizs, 567 o.
- ORBÁN VIKTOR [2012]: A tandíj ellenségei vagyunk. Elhangzott a Fidelitas rendezvényén, július 24. http://www.miniszterelnok.hu/cikk/a_tandij_ellensegei_vagyunk.
- OXFORD RESEARCH [2013]: Tuition fees for international students. Nordic Practice. Norden, Nordisk Ministerråd, København, 70 o.
- ÖKOPOLISZ ALAPÍTVÁNY [2012]: Oktatáspolitikai. Kézirat, 26 o.
- PAPP PÉTER [2006]: Hitelderivatívák az innováció útján: a hitelkockázat tőzsdei kereskedése. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapesti Értéktőzsde, 61 o. http://bet.hu/data/cms87998/Papp_Peter_1helyezet_dolgozat.pdf.
- PATON, G. [2009]: Tuition fees review 'lacks independence'. The Telegraph, november 9. <http://www.telegraph.co.uk/education/6532862/Tuition-fees-review-lacks-independence.html>.
- POGÁTSÁ ZOLTÁN [2011]: Van-e felsőoktatási túlképzés? FN Blog, április 5. http://pogi.blog.fn.hu/index.php?view=bejegyzes_oldal&bejid=158579&becim=Vane_felsooktatasi_tulkepzes&todo=/.
- POLÓNYI ISTVÁN [2010]: Foglalkoztathatóság, túlképzés, Bologna. Avagy baj-e, ha elemző közgazdász vezeti a hatos villamost? *Educatio*, 19 évf. 3. sz. 384–401. o.
- POLÓNYI ISTVÁN–TIMÁR JÁNOS [2001]: Tudásgyár vagy papírgyár. Új Mandátum Könyvkiadó Budapest, 165 o.
- PSACHAROPOULOS, G. [1987]: The Cost-Benefit Model. Megjelent: *Psacharopoulos, G.* (szerk.): The Economics of Education. Research and Studies. Pergamon Press, Oxford–New York stb., 342–347. o.
- ROBERTSON, D.–HILLMAN, J. [1997]: Widening participation in higher education from lower socio-economic groups and students with disabilities. Report 6 National Committee of Inquiry into Higher Education. NCIHE, London.
- ROTHSCHILD, M.–WHITE, J. [1993]: The University in the Marketplace: Some Insights and Some Puzzles. Megjelent: *Clotfelter C. T.–Rothschild, M.* (szerk.): Studies of Supply and Demand in Higher Education. University of Chicago Press, Chicago, Ill. 11–37. o.

- ROTHSCHILD, M.–WHITE, J. [1995]: The Analytics of the Pricing of Higher Education and Other Services in Which the Customers are Inputs. *Journal of Political Economy*, Vol. 103. No. 3. 573–586. o.
- RUCH, R. S. [2001]: Higher Ed, Inc.: The Rise of the For-Profit University. The Johns Hopkins University Press, Baltimore–London, 182 o.
- RUSSEL GROUP [2010]: Submission to the Review of Higher Education Funding and Student Support. Russel Group of Universities, London, 46 o.
- SANTIAGO, P.–TREMBLAY, K.–BASRI, E.–ARNAL, E. [2008]: Tertiary Education for the Knowledge Society. Vol. 1–2. OECD, Párizs, 324 + 390 o.
- SAVOCA, E. [1990]: Another Look at the Demand for Higher Education: Measuring the Price Sensitivity of the Decision to Apply to College. *Economics of Education Review*, Vol. 9. No. 2. 123–134. o.
- SCHINASI, G. J. [2004]: Private finance and public policy. IMF Working Paper, WP 04/120. International Monetary Fund, Washington, 42 o.
- SCHWARZENBERGER, A. [2008]: Funding higher education in Germany: raising the issue of efficiency and equity. *IB Revija*, No. 1. Ljubljana, 31–40. o.
- SEMJÉN ANDRÁS [1997]: Állami szerepvállalás és finanszírozás a közoktatásban, *Új Pedagógiai Szemle*, 2. sz. 17–31. o.
- SEMJÉN ANDRÁS [2000]: Állami és magán-felsőoktatásban tanuló hallgatók összehasonlítása, különös tekintettel fizetőképességükre és tandíjfizetési hajlandóságukra. Előadás az OKTK Köz-alapítvány „Az Európai Unió felé” c. konferenciáján, Budapest, április 26–27.
- SEMJÉN ANDRÁS [2003]: Finanszírozási Csatornák. Állami támogatás a felsőoktatásban. Munkaanyag az FTT/PH megrendelésére. Csatlakozás az Európai Felsőoktatási Térhez Program, 2.3. alprogram: A felsőoktatás finanszírozási rendszere, 2.3.1. Finanszírozási csatornák rendszere, Budapest, április, 134 o.
- SEMJÉN ANDRÁS [2004a]: Finanszírozási csatornák. Állami támogatás a felsőoktatásban, Megjelent: *Temesi* (szerk.) [2004] 81–223. o.
- SEMJÉN ANDRÁS [2004b]: Tandíj vagy tandíjmentesség Angliában? *Élet és Irodalom*, 58. évf. 8. sz. február 20.
- SEMJÉN ANDRÁS–TÓTH ISTVÁN JÁNOS [1997]: Attitudes towards Tuition Fee in Higher Education and Willingness to Pay for Learning. Állami és magán-felsőoktatásban tanuló hallgatók összehasonlítása, különös tekintettel fizetőképességükre és tandíjfizetési hajlandóságukra című, A.1260/IV. sz. OKTK-kutatás, MTA KTI, kézirat, 68. o. december.
- SFE [2012]: Student finance matters to me, 2012/13. A quick guide on what, how and when to repay. Student Finance England, 3 o.
- SHACKLE, S. [2010]: David Miliband becomes Labour's lone star against a graduate tax. *New Statesman*, június 30.
- SHEPHERD, J. [2010]: High tuition fees will deter poor students, ministers warned. Education charities say higher fees will make prestigious courses 'the preserve of the privileged'. *The Guardian*, október 12.
- SMALLWOOD, S. [2001]: The Price Professors Pay for Teaching at Public Universities. *Chronicle of Higher Education*. Chronicle, április 20. <http://chronicle.com/article/The-Price-Professors-Pay-for/13327/>.
- SPIES, R. [1973]: The Future of Private Colleges, the Effect of Rising Costs on College Choice. Industrial Relations Section, Princeton University, Princeton.

- ST. JOHN, E. P. [1990]: Price Response in Enrollment Decisions: An Analysis of the High School and Beyond Sophomore Cohort. *Research in Higher Education*, Vol. 31. No. 2. 161–176. o.
- ST. JOHN, E. P.–NOELL, J. [1989]: The Effects Of Student Financial Aid on Access to Higher Education: An Analysis of Progress with Special Consideration of Minority Enrollment. *Research in Higher Education*, Vol. 30. No. 6. 563–581. o.
- ST. JOHN, E. P.–STARKEY, J. B. [1995]: An Alternative to Net Price. *Journal of Higher Education*, 66. 156–186. o.
- STEEL, J.–SAUSMAN, C. [1997]: The Contribution of Graduates to the Economy: Rates of Return. Report 7. The National Committee of Inquiry into Higher Education.
- SUPERCHARGING HECS [2008]: Supercharging HECS: Creating New Foundations for the Education Revolution. Universities Australia Position Paper, No. 2/08. 15 o. <http://www.universitiesaustralia.edu.au/resources/361/88>.
- SUTTON TRUST [2010]: Initial Response to the Independent Review of Higher Education Funding and Student Finance. <http://www.suttontrust.com/public/documents/sutton-trust-response-to-browne.pdf>.
- SWAIL, W. S.–HELLER, D. E. [2004]: Changes in tuition policy. Natural policy experiments in five countries. Does Money Matter: Millennium Research Series, No. 14. Educational Policy Institute, Canada Millennium Scholarship Foundation, Montreal, QC, 72 o.
- SZABÓ FRUZZSINA [2012]: Orbán tandíj-víziója: ilyen a világon nincs, [hvg.hu](http://hvg.hu/vilag/20120818_Orban_tandijotlete_kulfoldi_mintak), augusztus 20. http://hvg.hu/vilag/20120818_Orban_tandijotlete_kulfoldi_mintak.
- SZITÁS JÓZSEF [2006]: A felsőoktatás finanszírozásának változásai. Doktori értekezés, NYME–KTK Közgazdasági Intézet, Sopron, 121 o.
- SZŐNYEI TAMÁS [1996]: Több karra állítva. Felsőoktatás. Magyar Narancs, 40. sz. október 4. http://magyarnarancs.hu/belpol/felsooktatás_tobb_karra_allitva-61915.
- TAUBMAN, P.–WALES, T. [1974]: Higher Education and Earnings: College as an Investment and a Screening Device. McGraw-Hill, New York.
- TEMESI JÓZSEF (szerk.) [2004]: Finanszírozás és gazdálkodás a felsőoktatásban, Aula, Budapest, 443 o.
- TEMESI JÓZSEF (szerk.) [2012]: Felsőoktatás-finanszírozás. Nemzetközi tendenciák és a hazai helyzet, Aula, Budapest, 338 o.
- TERENZINI, P. T.–CABRERA, A. F.–BERNAL, E. M. [2001]: Swimming Against the Tide: The Poor in American Higher Education. College Board Research Report, No. 2001-1. College Entrance Examination Board, New York.
- VARGA JÚLIA [1995]: Az oktatás megtérülési rátái Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 42. évf. 6. sz. 583–605. o.
- VARGA JÚLIA [1996]: Private and Social Rates of Return to Education and to Higher Education by Field. Kézirat, Budapest.
- VARGA JÚLIA [1998]: Oktatás-gazdaságtan. *Közgazdasági Szemle Alapítvány*, Budapest.
- VARGA JÚLIA [1999]: Ráfordítások és megtérülések számítása az oktatásban. Kézirat, Budapest.
- VARGA JÚLIA [2001]: Az érettségizők felsőfokú képzés iránti keresletének meghatározói, részvételik a felsőfokú képzéshez kapcsolódó oktatásban, Tárki, Budapest.
- VARGA JÚLIA [2004]: Bokros Lajos 21 pontja az oktatásról. *Élet és Irodalom*, 48. évf. 10. sz. március 5.
- VARGA JÚLIA [2012]: A munkaerő-piac és a felsőoktatás kapcsolata. Előadás a Magyar Felsőoktatás 2011. Hazai vitakérdések – nemzetközi trendek című műhelykonferencián, BCE, január 25.
- VASIGH, B.–HAMZAEE, R. G. [2004]: Testing Sensitivity of Student Enrollment with Respect to Tuition at an Institution of Higher Education. *International Advances in Economic Research*.

- WALDRON, T. [2012]: How The Private Student Loan Industry Resembles The Subprime Mortgage Market, Think Progress. <http://thinkprogress.org/economy/2012/07/20/554321/private-student-loans-subprime-mortgages/>
- WALKER, I.–ZHU, Y. [2001]: The Returns to Education: Evidence from the Labour Force Survey. Department for Education and Skills (DfES) Research Report, No. 313.
- WASLANDER, S.–THRUPP, M. [1997]: Choice, Competition and Segregation: An Empirical Analysis of A New Zealand Secondary School Market, 1990-93. Megjelent: *Halsey, A. H.–Lauder, H.–Brown, Ph.–Wells, A. Stuart* (szerk.): Education, Culture, Economy, and Society, Oxford University Press, Oxford–New York, 439–459. o.
- WEINSCHROTT, D. [1977]: Demand for Higher Education in the U.S.: A Critical Review of the Empirical Literature. Rand Corporation, Santa Monica.
- WINSTON, G. C. [1999]: Subsidies, Hierarchy and Peers: The Awkward Economics of Higher Education. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 13. No. 1. 13–36. o.
- WORLD BANK [2002]: Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education. A World Bank Report. Washington D.C. xxxi+204 o.
- YU, P.–KIPPEN, R.–CHAPMAN, B. [2007]: Births, Debts and Mirages: The Impact of the Higher Education Contribution Scheme (HECS) and Other Factors on Australian Fertility Expectations, *Journal of Population Research*, Vol. 24. No. 1. 73–90. o.
- ZARÁND PÉTER [2012]: Interjú Orbán Viktorral. *Policy*, augusztus 13. <http://www.policy.eu/interjuk/2012/08/13/interju-orban-viktorral>.
- ZIDERMAN, A. [2000]: Comparative Study of Student Loan Schemes in Asia: A Project Concept Paper. Kézirat, UNESCO, Bangkok Planning and Sector Analysis Unit. <http://www.unesco.org/education/bangkok/161203/paper.rtf>.